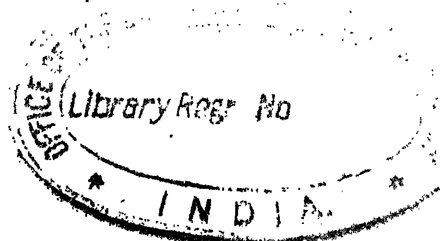

VERBETERING.

Versl. en Meded., Afd. Letterk., 4e Reeks, Deel XI, blz. 24 **staat**: O´mαχksksìststαki. Lees: O´mαχksksìskstαki. — Vgl. thans, omtrent de tipi, waarvan op deze plaats wordt gesproken, mijne bijdrage „The Origin of the Otter-lodge” in den aan V. Thomsen aangeboden feestbundel.

C. C. UHLENBECK.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

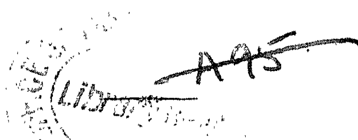
WETENSCHAPPEN.

Afdeeling LETTERKUNDE.

VIERDE REEKS.

ELFDE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1912.

GEDRUKT BIJ JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN.

INHOUD

VAN HET

ELFDE DEEL

DER

VIERDE REEKS.

PROCESSEN-VERBAAL

DER

GEWONE VERGADERINGEN.

VERSLAGEN.

MEDEDEELINGEN.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 12den DECEMBER 1910.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, S. A. NABER, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, KERN, ASSER, VERDAM, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SNOUCK HURGRONJE, SPEIJER, VAN LEEUWEN, KLUYVER, CALAND, WILDEBOER, BOISSEVAIN, VAN DER HOEVEN, HESSELING, HARTMAN, J. V. DE GROOT, J. J. P. VALETON JR., KUIPER, UHLENBECK, SIX, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, VAN DER VLUGT, SALVERDA DE GRAVE, JONKER en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

a. eenige gedichten voor den Hoeufft-wedstrijdt, getiteld: „Psalmus secundus", „Alma domus Lauretana" 1 & 2; „In laborem" (zonder motto); „Cucullus Americanus";

b. schrijven van gep. luit.-generaal G. J. W. Koolemans Beynen, waarin deze, namens de historische commissie van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, bericht, dat die commissie zich in beginsel vereenigd heeft met een in hare laatste vergadering ter tafel gebracht voorstel, om te trachten tegen het jaar 1913, als bijdrage tot eene waardige viering

van het 100-jarig herdenkingsfeest van Neerlands herstelling in 1813, een historisch gedenkboek in het leven te roepen. Aangezien deze commissie den heer Koolemans Beynen de taak heeft opgedragen het werk in gang te brengen, verzoekt hij de Koninklijke Akademie hem te willen mededeelen of ook op hare instemming in deze mag gerekend worden en als zoodanig haar naam in de eerlang te verzenden circulaires mag worden genoemd;

c. bericht der familie van het overlijden van het rustend lid der afdeeling, prof. H. van Herwerden, te Utrecht.

Aan de familie werd een brief van rouwbeklag gezonden.

De voorzitter herdenkt in een korte rede de groote verdiensten van dezen uitnemenden geleerde, op hoogen leeftijd heengegaan te midden van een arbeid, die hem, ook bij het nageslacht, een hoogen rang in zijn vak van wetenschap waarborgt.

Ter tafel liggen de twee deelen van de „Geschichte der Kön. Friedrich Wilhelms-Universität Berlin" door Max Lenz, uitgegeven bij gelegenheid van het eeuwfeest dier Universiteit en aan de Akademie ten geschenke aangeboden.

Daarna houdt de heer Uhlenbeck zijn voordracht over „Geslachts- en persoonsnamen der Peigans".

De Peigans van Noordwestelijk Montana behooren tot die stammen, welke gezamenlijk bekend staan onder den naam van Blackfeet. Spreker heeft meer dan drie maanden onder hen doorgebracht en ruimschoots gelegenheid gehad hen gade te slaan. Zij zijn verdeeld in een aantal patriarchale en exogamische clans. Van matriarchaat en totemisme is in het clanwezen der Peigans geen spoor waar te nemen. Men behoort tot een clan uit hoofde van zijn afstamming in mannelijke lijn. De clans hebben eigenaardige namen, blijkbaar spotnamen, berustende op de eene of andere bijzondere omstandigheden. Van negentien clans deelt spreker de onder de Peigans overgeleverde naamsverklaring mede. Het kan niet aan twijfel onderhevig, zijn, dat die geslachtsnamen eerst in de laatste anderhalve eeuw zijn opgekomen, al moeten wij aannemen,

dat het clanwezen zelf overoud is. Dezelfde spotzucht, die aanleiding heeft gegeven tot de namen der clans, speelt ook in de persoonsnamen een groote rol. Niet zelden werd een hoonende bijnaam door hem, die er mede werd aangeduid, als werkelijken naam aangenomen. Maar de naamgeving bij de geboorte draagt een geheel ander karakter. Aan het pasgeboren kind, jongen of meisje, wordt op plechtige wijze een naam gegeven, hetzij door een dapper krijgsman, hetzij door een medicijnman, hetzij door een oude vrouw. Spreker gaat na welke gezichtspunten bij die naamgeving in aanmerking komen. De meisjes houden den naam, dien zij in de vroege kindsheid hebben gekregen, in den regel haar leven lang. Mannen kunnen een anderen naam aannemen, als zij zich die eer door dapperheid hebben waardig gemaakt. Niet zelden verwisselt iemand meer dan eens van naam. Alle regels, die onder de Peigans gelden of gegolden hebben, worden door spreker uitvoerig toegelicht en met voorbeelden geïllustreerd. Hij eindigt met eenige opmerkingen over de namen der heilige tenten, die echter niet aan een bepaalden clan of een bepaalde familie gebonden zijn.

Spreker staat zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen en treedt in debat met de heeren Chantepie de la Saussaye en Symons, eenerzijds over vragen betreffende godsdienstige gebruiken, totemisme, magische praktijken bij de Peigans, anderzijds over phonetische quaesties.

Hierna noodigt de Voorzitter de leden uit om te zorgen dat een lijst hunner geschriften na overlijden voorhanden zij ten dienste van hun levensbericht.

De Voorzitter biedt daarna aan voor de bibliotheek een exemplaar van zijn werk getiteld: „Het christelijk leven" I., de heer Hartman een exemplaar van zijn werk in twee deelen, getiteld: „De avondzon des Heidendoms. Het leven en werken van den wijze van Chaeronea", en de heer Six een overdruk van zijn artikel „Hendrik de Keyzer als beeldhouwer".

De vergadering wordt gesloten.

GESLACHTS- EN PERSOONSNAMEN DER PEIGANS.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

C. C. UHLENBECK.

In den noordwesthoek van Montana en verder naar het noorden, over de Canadeesche grens, wonen drie kleine stammen, welke één- en dezelfde taal spreken en in de ethnologie onder den naam van Blackfeet te boek staan. Eigenlijk behoort deze naam alleen aan de Siksika van Blackfoot reserve in Alberta, maar sedert lang wordt hij ook gebruikt om de Kaina of Blood Indians en de Pekáni of Peigans aan te duiden. Dit laatste volkje woont deels in Alberta, deels in Blackfoot reservation, Teton county, Montana, waar ik met den heer J. P. B. de Josselin de Jong onlangs ruim drie maanden heb doorgebracht. In dien betrekkelijk korten tijd zijn wij er in geslaagd een zeer omvangrijk grammatisch materiaal bijeen te brengen, waarop eene wetenschappelijke spraakkunst van het dialect der zuidelijke Peigans kan worden gebaseerd, terwijl wij tevens de gelegenheid hadden om een aantal overleveringen en verhalen uit den mond van Indiaansche vertellers in het Blackfoot op te schrijven. Zal de grammatica eerst over een jaar of drie voltooid kunnen wezen, reeds in de vorige vergadering heb ik een bundel *Original Blackfoot texts*, met een Engelsche vertaling, aan deze Akademie ter publicatie kunnen aanbieden. Hoewel het mij in de eerste plaats te doen was om de taal te leeren kennen en die door een getrouwe beschrijving voor een dreigende vergetelheid te bewaren, kwam ik er niettemin vanzelf toe ook het leven der Indianen gade te slaan, wel wetende dat de kennis der taal zonder inzicht in het volk dor en onvruchtbaar zal blijven. Om U te toonen,

dat ik Uwe welwillende aanbeveling aan de Hooge Regeering met erkentelijkheid gedenk, wil ik U heden iets mededeelen van mijne waarnemingen op een grensgebied van glottologie en ethnologie, het terrein der namenkunde.

Over de Blackfoot-sprekende stammen is vooral door Maclean, Grinnell, Wissler en Mc Clintock heel wat bekend geworden, maar bij hetgeen ik U in deze vergadering wensch te vertellen, zal ik mij niet op hen of op andere ethnologen beroepen, mij veeleer beperkend tot de gedeeltelijk nieuwe feiten, welke ik zelf in den omgang met Indianen ben te weten gekomen. Die beperking dwingt mij om alleen te spreken over de zuidelijke Peigans, onder wie de Josselin de Jong en ik hebben verkeerd, geheel afziende van de Blood Indians en de Blackfeet in engeren zin, omtrent welke ik niets uit eigen ervaring zoude kunnen zeggen. Als de omstandigheden mij gunstig zijn, hoop ik later ook deze stammen te bezoeken. Door mij uitsluitend aan ons eigen materiaal te houden, bereik ik het voordeel, dat mijn voordracht, wanneer zij gepubliceerd is, een onafhankelijke bron zal zijn, wat te meer van belang is, daar de door mij ingewonnen inlichtingen in menig opzicht afwijken van hetgeen men bij anderen kan vinden.

Eer ik overga tot mijn eigenlijk onderwerp, de geslachts- en persoonsnamen der Peigans, verwacht gij zeker het een en ander van mij te hooren over de plaats, die de Blackfoot-sprekende stammen onder de inheemsche volken van Noord-Amerika innemen. Ik begin dan met U te zeggen, dat de Blackfeet tot het groote Algonkin-geslacht behooren, dat eenmaal over een ontzaglijke uitgestrektheid verbreid was, eer het voor de alles-vernielende blanken had moeten wijken. De Blackfeet zijn dus verwanten van de Micmacs en de Delawares, de Crees en de Chippeways, de Cheyenne en de Arapaho, om slechts enkele te noemen uit die breede schaar van stammen, waarvan er thans zoo vele van de aarde zijn weggevaagd, „swept away like the buffalo”. Niet dat de Blackfeet zelve zich die verwantschap bewust zouden zijn. Zegt men b.v. een

Peigan, dat zijn taal met het Chippeway en het Cree in verband staat, dan haalt hij zijn schouders op en beweert hij, dat er bij geen enkel woord overeenkomst valt op te merken, niet bevroedende dat er een wetenschap bestaat, die de oorspronkelijke gelijkheid van het sinds eeuwen gedifferentieerde kan ontsluieren. Ook wil de Peigan niet gaarne hooren van verwantschap met de Crees, die hij als eenigszins minderwaardig beschouwt en waarvan hij met afkeuring zegt, dat zij paardevleesch eten, ja dat zij alles eten en zelfs een skunk niet versmaden. Of er een bijzonder nauw verband aanwezig is tusschen de Blackfeet en den eenen of den anderen bepaalden stam, is voor het oogenblik nog niet uitgemaakt. Zeker is het niet geoorloofd zulk een nauwe betrekking tusschen de Blackfeet en de Fox-Indianen aan te nemen, aangezien het Fox in woordenschat en grammatica veel nader staat tot het Chippeway, het Potawatomi, het Ottawa, het Cree, om niet te spreken van enkele andere dialecten, die van het Fox maar heel weinig verschillen. Eerst wanneer alle levende Algonkin-talen behoorlijk onderzocht zijn, zal het misschien mogelijk wezen zich een helder denkbeeld te vormen omtrent de verhouding, waarin het Blackfoot tot zijn oostelijke verwanten staat. Dan zullen wij wellicht met behulp der praehistorische oudheidkunde ook in staat zijn bij benadering de wegen terug te vinden, langs welke de Algonkische stammen zich over de wouden van het oosten en het midden tot in de golvende steppen van het westen hebben uitgebreid. In het algemeen wijzen de Algonkische overleveringen op een herkomst uit het noorden, en ook onder de Blackfoot-sprekenden leven nog vage herinneringen aan een afgelegen, noordelijk vaderland. De Indiaan Joseph Tatsey vertelde mij dienaangaande het volgende: „Het land der oude Peigans was lang geleden zeer ver in het noorden. Zij trokken heen en weer in dat land. Aan de zuidzijde was een groot water. Zij plachten daarheen te trekken en er zich dan weer van te verwijderen. Toen zij eens weer zuidwaarts trokken, zagen zij plotseling, dat het groote water bevroren was. De hoofdeling zeide: Wij

zullen er overheen trekken. De hoofdeling ging het eerst. Hij ging over. De helft van den stam bereikte den overkant. De vrouw en het kind van den hoofdeling waren nog midden op het ijs. Het kind zeide tot die vrouw: Moeder, daar is iets heel moois. Het steekt uit boven het ijs. Ga even van je paard, haal het voor mij. Toen ging die vrouw van haar paard. Zij sloeg dat ding, dat de hoorn was van een dier, met een steenen hamer. Toen zij dat dier trof, kwam het in beweging. Daardoor brak het ijs. Op die plaats zelf kwam het dier met zijn kop te voorschijn uit het ijs. Toen het dier zich begon voort te bewegen, scheurde het voor zich uit het ijs doormidden. Toen wist het oude volk, dat het de waterstier was. De helft van dit volk kon niet meer oversteken, daar het ijs gebroken was, en nu nog woont de helft der oude Peigans aan de overzijde van het groote water."

Een critische behandeling van deze traditie zoude mij te ver afbrengen van de vervulling der taak, die ik mij heden heb gesteld. Daarom begin ik nu liever U iets omtrent de onderverdeeling van den stam te vertellen en U te doen zien, hoe groote verschillen er bestaan tusschen de clans der Peigans en die van talrijke andere stammen in Noord-Amerika.

Op onze heenreis kwamen wij in Tuscarora reservation, in de nabijheid van Niagara Falls. Als wij tot een Tuscarora de vraag richtten, tot welken clan hij of zij behoorde, dan kregen wij onmiddellijk ten antwoord „Ik ben een beer" of „Ik ben een aal" of iets dergelijks. En informeerden wij dan verder naar de clans der ouders, dan bleek ons geregeld, dat vader en moeder deel uitmaakten van verschillende clans, maar dat de clan der moeder ook die van haar kinderen was. Wij vinden hier dus clans, die in nauw verband staan met een zeker dier, clans waartoe men behoort krachtens zijne moederlijke afstamming en welks leden onderling niet mogen trouwen.

Hoe verschillend nu zijn de toestanden in Blackfoot reservation! Alleen de exogamie is ook bij de geslachten der Peigans waar te nemen, maar van verband tusschen een bepaalden clan en een of ander dier zijn mij geen sporen bekend,

en dat iemand krachtens zijne moeder tot een clan behoort, komt wel-is-waar een enkele maal voor, maar dan ligt dit aan bijzondere omstandigheden. Zoo wordt de stokoude vrouw O'taitsìua (Weasel-body), wier vader een blanke is geweest, tot den clan van hare moeder, de Motúiinaiks (All-chiefs) gerekend. O'taitsìua zelve is gehuwd geweest met een Blood Indian uit het geslacht der I'tskinàiks (Horn-people), en Joseph Tatsey, een zoon uit dit huwelijk, die onder de Peigans woont, behoort ook weer tot de Motúiinaiks, daar zijn vader geen deel uitmaakte van een der Peigan-geslachten.

Ik noemde U zoo straks de Tuscarora's, omdat ik persoonlijk met hen in aanraking ben geweest, maar wat ik U omtrent hen heb gezegd, geldt ook van de overige der Six nations en tevens van die Irokeesche stammen, welke niet tot den volkenbond behooren. Ook bij vele Algonkische stammen vindt men matriarchaat, maar bij de Peigans wordt, zooals ik reeds gezegd heb, de afstamming in de mannelijke lijn gerekend. Volgens berichten van anderen is dit ook zoo bij de Bloods en de Blackfeet proper, die met de Peigans de groep der Blackfoot-sprekenden uitmaken. Omtrent de Peigans kan ik op grond van eigen waarneming bevestigen, dat zij in een aantal geslachten verdeeld zijn, die zeer eigenaardige namen dragen, geheel verschillend van de totem-namen als „Wolf" en „Bever" en „Beer" en „Raaf", zooals men die bij vele andere volken van Noord-Amerika aantreft. Deze Peigan-geslachten zijn patriarchaal en de erfopvolging der hoofden is — voor zooverre het hoofdelingschap werkelijk overerft — bijna altijd in de mannelijke lijn. Men is in de eerste plaats het kind van zijn vader, al wordt de afstamming in de vrouwelijke lijnen ook niet gering geschat. Leden van denzelfden clan trouwen gewoonlijk niet met elkander en ook met bereikbare verwanten van vaders- of moederszijde wordt sexueele gemeenschap als een gruwel beschouwd. Slechts de clan der Iχ'púχsimaiks (Fat-melters) maakt een uitzondering op den regel der exogamie. Zij trouwen onder elkander en hebben dientengevolge bij de andere clans den naam van menschen zonder schaamte-

gevoel. Joseph Tatsey zeide omtrent hen, dat zij zich niet ontzien onkuische taal te bezigen in tegenwoordigheid van hunne vrouwelijke bloedverwanten, en Síkimi-å`χkitopi (Black-horse-rider, officieel genaamd Walter Mountain-chief) liet zich tegenover de Josselin de Jong niet minder ongunstig over hen uit.

Gij ziet, dat de Peigans gewoon zijn elkander te critiseeren en, als er aanleiding voor is, te veroordeelen. Duidelijk komt deze neiging voor den dag in de namen der clans, die zonder eenige uitzondering het karakter dragen van hoonende bijnamen. Er zijn tegen de dertig van zulke geslachtsnamen bekend, maar slechts van 19 kan ik mededeelen, hoe zij volgens de overlevering aan hunne namen zijn gekomen. Het zij mij vergund die 19 namen achtereenvolgens te behandelen.

Ik begin met de Iχ′púχsimaiks (Fat-melters), die ik zooeven reeds noemde. Naar men zegt, hielden zij veel van gesmolten vet en waren zij altijd aan het vet-smelten, zelfs als zij overvloed van vleesch hadden. Wegens die eigenaardigheid gaf men hun den spotnaam Iχ′púχsimaiks.

Eenigszins anders is het met den naam der Kαtáiimiks (Not-laughers), die ironisch zoo genoemd werden, omdat zij altijd lachten. Het schijnt, dat de Kαtáiimiks van ouds voor uitgelaten en losbandig doorgingen, al werden zij ook niet van dergelijke onkuischheden beticht als de Iχ′púχsimaiks. Síkimi-å`χkitopi geeft vooral van de vrouwen uit het geslacht der Kαtáiimiks een niet zeer vleiende karakterschets. Zij houden ervan — zegt hij — zich met andere mannen af te geven dan met wie zij getrouwd zijn, en niet minder dan de mannen zijn zij tuk op sterken drank en geneigd tot dronkenschap.

Aan den naam der Kàmiχ′táiks (Buffalo-chips) is een roman verbonden, dien ik U in zijn geheel wil vertellen. „Langen tijd geleden — zoo verhaalde mij Joseph Tatsey — was er een hoofdeling, genaamd Mekyápi (Red-old-man), die met de vrouw van een anderen hoofdeling wegliep. Zij gingen naar de Crows. Toen zij daar aankwamen, zeide Mekyápi tot de

vrouw: Waarmee wil je rijden? Zij antwoordde hem: Met medicijn-zakken en een schild, en iets om die dingen te bedekken. Hij vroeg haar ook: Op een paard van welke kleur wil je rijden? En op een paard van welke kleur wil je je pak laden? Zij zeide: Ik zal rijden op een zwartgestreepten rug, en ik zal mijn pak laden op een bruingestreepten rug. Hij vroeg weer: En wat zul je als zadel gebruiken? Zij antwoordde: Ik zal een zadel gebruiken met twee zijden omhoog. Daarna keerden zij terug naar de Peigans. Toen zij dicht bij het kamp waren, overnachtten zij. Die vrouw was bevreesd voor haar vroegeren man. Zij zeide tot Mekyápi: Ik ben bang, dat mijn man mij zal dooden. Hij zeide tot haar: Neen, hij zal je geen kwaad doen. Hier zijn vier stukken buffelmest. Neem ze. Als hij boos is, gooi ze dan in het vuur. Zeg telkens: Hier is een stuk buffelmest. Als alle vier in het vuur zijn gegooid, dan zal hij je geen kwaad meer doen. Hij zal blij zijn, dat hij de paarden gekregen heeft, en een schild, en de medicijn-zakken. De vrouw deed alles, wat Mekyápi haar gezegd had, en sedert werd de clan van haar man Kàmiχ′táiks genoemd.” Dit verhaal is om die reden bijzonder interessant, dat Mekyápi een historisch persoon is geweest, die ruim honderd jaar geleden onder de Peigans bekend stond als de mooiste jongeling. Mekyápi was een oudoom van Nínoχkyàio (Bear-chief), die thans 53 jaar oud is en niet ver van de Holy Family Mission in een schamel blokhuis woont, in welks omtrek hij lappen in een boom hangt als een offer aan de zon. Deze Nínoχkyàio bevestigde de geschiedenis, die ik U zooeven heb verteld. Aan Síkimi-å`χkitopi, die langen tijd de leermeester van de Josselin de Jong is geweest, was dit verhaal omtrent den oorsprong van den naam Kàmiχ′táiks niet bekend. Hij zeide alleen, dat zij dien naam te wijten hadden aan de omstandigheid, dat zij er niet van hielden hout te gaan halen en maar liever stukken buffelmest als brandstof gebruikten.

Veel korter kan ik zijn omtrent de Ináksiks (Small-robes), die volgens Síkimi-å`χkitopi gewoon waren de buffelhuiden

in kleine stukken te snijden en die als kleed te gebruiken.

Van twee andere clans zegt men, dat zij hun naam aan de syphilis ontleenen. De Isksínaitapìks (Bug-people) zouden zoo genoemd zijn, omdat zij allen, te beginnen met hun aanvoerder, door syphilis waren aangetast, en deze ziekte aan insecten werd toegeschreven, die den patiënt van binnen langzamerhand opaten. Joseph Tatsey en Nínoχkyàio gaven deze overlevering als onzeker, maar hetzelfde verhaal werd mij ook door Nínaistàku (Mountain-chief), den vader van Síkimiå`χkitopi, gedaan.

De tweede clan, die zijn naam aan de syphilis ontleend schijnt te hebben, is die der A´pekaìiks (Skunks), van wie men zegt, dat zelfs de ongehuwde vrouwen syphilitisch waren. De A´pekaìiks zouden dan zoo heeten wegens den onaangenamen reuk, dien zij in vroeger dagen om zich heen verspreidden. Evenals in het geval der Isksínaitapìks hebben wij hier een diernaam, maar al mocht men soms niet geneigd wezen de syphilis-traditie te aanvaarden, toch zoude het volkomen ongewettigd zijn hier aan dergelijke gevallen als de „Alen”, de „Beren” enz. der Irokeezen te denken, aangezien niet één gewoonte of traditie de Isksínaitapìks en de A´pekaìiks met insecten en skunks in een mystiek-genetisch verband brengt.

Drie andere clans worden door hun naam als gierig gekenmerkt. In de eerste plaats de Nitáuyiks (Lone-eaters), die alleen, zonder de andere clans, op de buffeljacht gingen en bij hunne maaltijden niemand uitnoodigden. Ook zegt men, dat zij zelfs tegenover elkander hun egoïst karakter niet verloochenden.

Bijna hetzelfde vertelt men van de Siniksístsauyiks (Eat-before-others). Zij werden zoo genoemd, omdat zij altijd vroeg opstonden en hun maaltijd gëeindigd hadden, eer de andere clans bij de hand waren. Zij deden dit om geen gevaar te loopen, dat zij hun maal met anderen zouden moeten deelen.

Een kleine groep, die zich van de Nitáuyiks heeft afgescheiden en thans als een nieuwe clan wordt beschouwd,

draagt den modernen naam van Nitáisiksikimisimaiks (Lone-coffee-makers). De vrouw van hun hoofdeling had, naar men zegt, de gewoonte alleen voor zich zelf koffie te zetten in een kleinen koffiepot. Zoo hebben wij hier een derde geval, dat één clan der Peigans reeds door zijn naam als zelfzuchtig en gierig wordt gehoond.

De Moχkámiks (Pelicans) waren ook behept met egoïsme en konden niet samen met de overige Peigans kampeeren, daar zij altijd met hen in twist geraakten. Daarom plachten zij hunne tenten ver van die der andere geslachten in de eenzaamheid op te slaan. Zoo zegt de traditie, en evenmin als bij de Isksínaitapìks en de A´pekaïìks bestaat er eenige reden om bij dezen op een geslacht toegepasten diernaam aan een totem te denken. Wij hebben hier gewone spotnamen zonder geheimzinnigen achtergrond.

Evenals de Moχkámiks gelden de Nitáitskaiks (Lone-fighters), die zich eerst kort geleden van de Iχ´púχsimaiks hebben afgezonderd, als zeer twistziek. Hun aanvoerder was altijd aan het vechten, en als hij vocht, dan hielpen hem zijne kinderen en jongere broeders. Zij werden Nitáitskaiks genoemd, omdat zij alleen telkens met alle anderen in twist waren.

Een andere clan heeft twee verschillende namen, die beide betrekking hebben op de onderlinge rivaliteit, die voor de leden van dien clan kenmerkend was. Eerst noemde men hen Motátosiks (All-medicine-men), omdat zij allen, zelfs de jongeren onder hen, het vak van medicijn-man uitoefenden. Later kregen zij den naam Motúiinaiks (All-chiefs), daar ieder van hen, zelfs als hij nog jong was, zich als een hoofdeling gedroeg.

De Aápaitapìks (Blood-people) daarentegen hebben hun naam te danken aan een tamelijk onschuldige eigenaardigheid. Hun aanvoerder had de gewoonte, als hij een buffel doodde, er voor te zorgen, dat er niets van het bloed verloren ging, waar hij bijzonder veel van hield. Tot dit geslacht behooren Nínaistàku en Síkimi-å`χkitopi, die ik te voren heb genoemd.

Voor de curiositeit zal ik U de karakteristiek mededeelen, die Síkimi-å`χkitopi van zijn eigen geslacht heeft gegeven: „In den ouden tijd waren de meesten van dit geslacht flink en dapper en rijk, en allen waren goedhartig en eerlijk. Ook zij hielden van onkuische gesprekken, maar zij trouwen nooit met hun eigen verwanten. Nog heden vermaken zij zich met onbehoorlijke taal, maar zij doen het tegenwoordig niet meer, als er vrouwen bij zijn. Zoo goed als allen zijn ook nu nog vriendelijk en eerlijk, maar enkelen zijn niet eerlijk, al komen zij ook nooit in groote moeilijkheden (als door iemand te dooden of door diefstal). Zij houden er niet van, dat bij een vechtpartij hun verwanten in het nauw worden gebracht, maar zij zullen het voor hen opnemen. Maar zoo iets komt nooit voor. Tegenwoordig zijn weinig vrouwen heel fatsoenlijk, de meeste zijn het niet. Zij kunnen whiskey drinken, rooken en liegen, evengoed als de mannen. Ook zijn zij dol op mannen." Dat de Aápaitapìks het gaarne voor hun verwanten of vrienden opnemen, als het op vechten aankomt, wordt door de gedragingen van Síkimi-å`χkitopi zelf niet gelogenstraft. Een poos voordat wij in de reservation kwamen, had hij een blanke, die zonder ernstige reden een Indiaan beleedigde, op den grond geworpen en in het gezicht getrapt, voor welke daad hij eenigen tijd in de gevangenis der Agency werd opgesloten. Hij was nog niet lang ontslagen, toen ik in een Indianen-kamp toevallig met hem in gesprek kwam. Sedert heeft hij ons met de grootste trouw en zelfverloochening gediend.

De Sikátsìpamaiks (Black-patch-people) hadden oudtijds den naam, dat zij er vuil uitzagen. Daar zij altijd gelapte moccasins droegen, noemde men hen Sikátsìpamaiks.

De Myåχkínaiaiks (Hard-top-knots) heeten zoo, omdat al hun hoofdelingen een „medicine-pipe" bezaten en het haar in een wrong droegen.

De Síkoχkitsimaiks (Black-doors), een nieuwe groep, die zich eerst in den laatsten tijd van de Sikátsìpamaiks heeft afgescheiden, ontleenen hun naam aan de omstandigheid, dat

hun tenten nauwe ingangen hadden, die heel vuil waren, omdat men bij het in- en uitgaan altijd langs de zijden schuurde.

De Itstsúyiks (Rough-mouths) zijn een jonge vertakking van de Aápaitapìks. Volgens Nínaistàku heeten zij naar hun aanvoerder, die tegen de gewoonte der Indianen een knevel droeg.

De Saχkókiniks (Short-necks) kregen hun naam wegens den korten nek, waardoor zij zich van de andere clans onderscheidden. Ook zij behooren niet tot de oude geslachten, maar zijn eerst in jongeren tijd uit een anderen clan voortgekomen.

De laatste geslachtsnaam, over welks oorsprong mij eene traditie is bekend geworden, is die der Kaiékaukèkiniks (White-breasts). Deze nieuwe clan werd zoo genoemd, omdat hun aanvoerder Míkskimisokàsimi (Iron-shirt) een zuster had van slechte zeden, die een albino was. Dezelfde Míkskimisokàsimi gaf den thans 62-jarigen Nínaistàku bij diens geboorte den naam Matsinámaχkai (Takes-a-good-gun), zoodat gij zien kunt, hoe kort geleden het is, dat de Kaiékaukèkiniks hun naam hebben gekregen. Nu behooren zij wel niet tot de oude geslachten, maar ook de naam der Kàmiχ'táiks, die als een oude clan worden beschouwd, dateert — zooals ik U straks getoond heb — uit het laatst der achttiende of het begin der negentiende eeuw. En al heb ik mij voorgenomen U alleen feiten mede te deelen en de beoordeeling daarvan aan Uwe grootere prudentie over te laten, toch kan ik mij niet van de opmerking onthouden, dat alle geslachtsnamen der Peigans op mij den indruk maken van betrekkelijk jong te zijn, terwijl toch de groepeering van den stam in exogamische clans den stempel van hooge oudheid schijnt te dragen. Hebben de oude geslachten eenmaal andere namen gehad en zijn die b.v. eerst in de laatste anderhalve eeuw door de tegenwoordige spotnamen verdrongen? En staat het verdwijnen der onderstelde vroegere namen en het opkomen der nieuwe soms in verband met de groote veranderingen, die de Blackfoot-

sprekenden sedert de verwerving van het paard moeten hebben ondergaan? Want in den tijd, die slechts eenige generaties teruggaat, toen hunne voorouders van sluipende voetgangers, die het wild beloerden, tot roekelooze ruiters zijn geworden, die wijd en zijd door de prairieën rennen, zal er in hun geheele wezen een omkeer hebben plaats gehad. Wie de Peigans heeft gezien — recht en rijzig van gestalte, „als wär es ein adlig Geschlecht" —, ongeëvenaard in het bedwingen van den koppigsten bronco, kan er zich nauwelijks indenken, dat zij van wandelende zwervers afkomstig zijn. En toch is dit ongetwijfeld het geval. De Peigans zelve weten het nog, zooals U uit het volgende verhaal zal blijken: „De oude Peigans trokken allen naar het westen. Zij kwamen aan bergen. Zij trokken er over. Zij kwamen aan een groot meer. In het midden daarvan was een berg. De stam zat aan den oever van het meer. Na een poos zeide de aanvoerder tot zijn gezellen: Ik zal naar dien berg toegaan. Wacht hier op mij. En zij bonden stukken hout samen tot een vlot. Hij ging in het water. Hij pagaaide het vlot het meer in. Na een heel lange poos kwam hij aan dien berg. Hij begon dien te beklimmen. Hij kwam op den top. Hij keek naar beneden, aan alle kanten om zich heen. Plotseling zag hij daar een menigte paarden. Zij stonden in het westen. In den ochtend begon hij terug te keeren. Het was bijna nacht, toen hij zijn gezellen bereikte. Hij zeide tot hen: Op dien berg zijn veel paarden. Morgenochtend moet de helft van den stam hier blijven. De anderen zal ik met mij medenemen. Toen gingen zij vandaar. Het was bijna nacht, toen zij weer bij dien berg kwamen. Zij stonden den volgenden ochtend zeer vroeg op. Een deel van hen ging naar het oosten. De anderen gingen naar het westen. Zij begonnen de paarden naar het water te drijven. Alle paarden sprongen in het water. De aan den oever gebleven gingen heen en weer langs het meer. Zij vingen de paarden op, die aan land kwamen. De helft der paarden zwom terug. Slechts weinige kwamen aan land. De andere verdronken. Zij — de Peigans — gingen naar huis met de

paarden, die zij hadden opgevangen.” Dit verhaal heeft zeker wel betrekking op de eerste paarden, die in het bezit der Peigans zijn gekomen. Het onderstelt wel-is-waar het paard als bekend, maar voert ons de Peigans voor oogen als te voet langs den oever gaande om de aan land komende paarden op te vangen. Hiermede in overeenstemming is eene traditie, volgens welke een aanzienlijke vrouw onder de Peigans, die reeds meer dan een eeuw geleden in hoogen ouderdom gestorven is, het eerst in het bezit van een groot aantal paarden zoude zijn geweest. Ook de naam, dien het paard in het Blackfoot draagt, wijst door zijn formatie op jongen oorsprong. Het luidt ponokå´mita en is blijkbaar uit de woorden voor eland en hond samengesteld. Ik behoef U er trouwens niet aan te herinneren, dat het paard in Amerika geen inheemsch dier is. Maar mij in gissingen te verdiepen omtrent den invloed, dien de overgang tot het ruiterleven op de Peigans moet hebben gehad, is niet hetgeen ik mij had voorgesteld, en ik zie dat ik te ver van mijn onderwerp afdwaal. Laat ik U daarom, de clans vaarwel zeggende, een voorstelling trachten te geven van de verschillende manieren, waarop personen aan hun naam komen.

Ook op dit gebied zoude het ons zonder de voorlichting van Joseph Tatsey en Síkimi-å`χkitopi niet mogelijk zijn geweest een zoo uitgebreid materiaal te verzamelen, als wij nu tot onze beschikking hebben. Over het karakter van Síkimi-å`χkitopi heb ik U al iets verteld. Wat Joseph Tatsey betreft, zal ik U alleen zeggen, dat ik in de reservation niemand heb ontmoet, die in innerlijke beschaving en voorname gezindheid zijn meerdere is. Wat nu deze beide mannen ons systematisch mededeelden, konden wij voortdurend toetsen aan feiten, die wij van allerlei zijde leerden kennen. Ik zal mij beperken tot de hoofdzaken en de regels, die bij het geven van een naam in acht worden genomen, slechts met enkele voorbeelden ophelderen.

Als de vader zelf geen naam aan zijn kind kan geven, dan wendt hij zich tot een beproefd krijgsman, of een medicijn-

man, of een oude vrouw. De krijgsman — niet zelden een hoofdeling — zal het kind, zelfs als het een meisje is, noemen naar de eene of andere dappere daad, die hij eertijds heeft volbracht; de medicijn-man laat zich bij het kiezen van een naam leiden door een droomgezicht; de oude vrouw hoort klanken ruischen in het kreupelhout langs den oever en ontleent aan die klanken den naam voor het kind. Een meisje houdt den naam, dien zij bij haar geboorte gekregen heeft, gewoonlijk haar leven lang, maar een jongen kon een anderen naam aannemen, zoodra hij paarden had gestolen, een vijand had gedood, of zich door een ander manhaftig bedrijf had onderscheiden. Het komt niet zelden voor, dat een man meer dan eens zijn naam heeft veranderd, somtijds — niet ongelijk aan de Geuzen van weleer — een bitsen bijnaam, dien hij zich door een persoonlijke eigenaardigheid of omstandigheid op den hals had gehaald, als werkelijken naam aannemende. Op die tot eigennamen geworden spotnamen zal ik later terugkomen, maar eerst zal ik U voorbeelden geven van namen, die bij de geboorte aan een kind zijn verleend.

Als een naam, door een medicijn-man gegeven, vermeld ik Siékaii (Mink), zooals Nínoχkyàio's vader in zijn vroege kindsheid werd genoemd, omdat de naam-gevende medicijnman een mink in den droom had gezien. Dergelijke namen zijn ook Páiautaisètsikòai (Came-back-walking-with-the-rattles) en Ḁχkánaioχtòai (Hurt-by-all). Deze laatste naam is die van een meisje en heeft, evenals de voorgaande, betrekking op de heen-en-weer-schuddende buffelhoeven, die door den medicijnman als ratel werden gebruikt. Een naam, door een oude vrouw aan een van haar kleinzoons verleend, is Anátsepistâχkumi (Yells-as-a-pretty-owl).

Zeer veel namen zijn door krijgslieden gegeven. Zoo kreeg Nínoχkyàio zijn vroegsten naam Itóminàmaχka (Takes-the-first-gun) van zijn oom van moederszijde Ekutsótskina (Redhorn), die bij een aanval op den vijand het eerste geweer had buitgemaakt. Nínaistàku werd, zooals ik in een ander verband reeds gezegd heb, bij zijn geboorte Matsinámaχkai (Takes-

a-good-gun) genoemd, als een toespeling op het feit, dat Míkskimisokàsimi, die hem dien naam schonk, een nieuw geweer uit de tent van een Snake Indian had weggenomen. Van denzelfden aard is Akáinamàχka (Many-guns), en op het buitmaken van geweren heeft ook de jongensnaam Nátokotsì-namaχk (Takes-two-guns) betrekking, waarnaast een vrouwelijke tegenhanger Nátokotsinamaiàke (Takes-two-guns-woman) voorkomt. Van speren, die door den naamgever veroverd zijn, gewaagt de naam Nátokesapχ̀pistàtsis (Two-spears) met zijn vrouwelijke variant Sapχpístatsàke (Spear-woman). Een zoon, een dochter en een neef van Nínaistàku hebben een naam, waardoor herinnerd wordt aan den gelukkigen diefstal van een zwart paard, dat op klaarlichten dag door Nínaistàku van de Crows werd weggevoerd. Deze hoofdeling heeft tal van namen gegeven, deels aan zijn eigen kinderen en kleinkinderen, deels aan vreemden, namen die toespelingen zijn op gebeurtenissen uit zijn naar Indiaansche begrippen zeer eervolle krijgsmansloopbaan.

In de aanteekeningen van de Josselin de Jong vind ik o.a. het volgende omtrent het geven van een naam door Nínaistàku aan een van zijn kleinzoons: „Voordat hij hem den naam gaf, bad hij voor den jongen. Hij zeide: In mijn jeugd heb ik allerlei streken uitgehaald in het kamp, maar ik heb er nooit last van ondervonden. Ik heb allerlei voorwerpen en tal van paarden van de vijanden gestolen. Ik heb in veel oorlogen met verschillende stammen gestreden, en ben bij al die stammen bekend geworden. Toch ben ik ongedeerd aan alle gevaren ontkomen. Mijn vijanden hadden ruimschoots gelegenheid mij te dooden. Ik begrijp niet, waarom zij mij niet raakten, als zij met hun geweren op mij schoten. Al de verschillende stammen hoorden mijn stem en herkenden die telkens, als wij oorlog hadden. Dan slaakte ik steeds een krijgsgehuil, omdat ik bij mij zelf dacht: Het zal beter voor mij zijn niet door ziekte te sterven; het zal beter voor mij zijn snel gedood te worden door een kogel. Nu geef ik mijn kleinzoon den naam „Every-body-heard", opdat hij zoo ge-

lukkig moge zijn geen ziekte te krijgen en geen moeilijkheden te hebben onder zijn eigen volk, en opdat hij nuttig en eerlijk moge wezen, als hij is opgegroeid." Het geven van een naam geschiedt altijd op een dergelijke plechtige wijze, en wanneer het een krijgsman is, die als naamgever optreedt, dan zal hij nooit nalaten uitvoerig de gebeurtenis te vertellen, waarop de naam een toespeling zal zijn. Alle namen, bij de geboorte gegeven, hetzij door den vader zelf, hetzij door een anderen man, die zich in oorlog of magische geneeskunst onderscheiden heeft, hetzij door een oude vrouw, die stemmen hoort in de geheimzinnige geluiden der natuur, hebben een omineuze beteekenis.

De jongeling, die door zijn daden getoond had een man te zijn, kreeg daardoor het recht den naam, dien hij sedert zijn vroegste jeugd had gedragen, tegen een nieuwen te verwisselen. Ik spreek hier in den verleden tijd, aangezien de oorlogen tegen andere stammen sedert een kwart-eeuw zijn opgehouden. Nínoχkyàio vertelde mij, dat hij den naam zijner kindsheid, Itóminàmaχka, had afgelegd, nadat hij een reeks van heldenfeiten had volbracht. Op een zekere raid kwam hij in gevecht met een Dakota, dien hij na een geweer-schermutseling met een slagersmes doodde. Volgens zijn eigen woorden gaf hij hem eerst een snede over het gezicht en een steek in de nabijheid van het hart, waarna hij hem afmaakte door hem het hoofd af te snijden. Toen kwamen de hoofden der Peigans bijeen om te beraadslagen, en noodigden Nínoχkyàio — die nog Itóminàmaχka heette — in hun midden. Zij zeiden hem, dat hij veel dappere daden had verricht, en dat hij reeds op grond daarvan als een hoofdeling werd beschouwd, maar dat nu het oogenblik was gekomen om hem een nieuwen naam te geven. Er werd besloten, dat hij Nínoχkyàio zoude heeten, naar den ouden Niókskatos (Three-suns), meer bekend onder zijn bijnaam O'mαχksksisi (Big-nose), die in zijn kindsheid Nínoχkyàio (Bear-chief) was genoemd. Daarna waren er een week lang scalp-dansen onder de Peigans.

Nínaistàku daarentegen verwisselde meer dan eens zijn naam.

Wij zagen, dat hem bij zijn geboorte de naam Matsinámaχkai was gegeven. Toen hij vijftien jaar oud was, ging hij op een krijgstocht en verwierf hij den naam O'mαχk'atsì (Big-brave), maar bij een volgende raid werd hij Natósunistài (Sun-calf) genoemd. Eerst na een gevecht met de Crees, waarin de Cree-aanvoerder gedood werd, kreeg hij den naam Nínaistàku (Mountain-chief), dien hij sedert altijd is blijven dragen. Ook de laatste naam van zijn vader was Nínaistàku geweest. Voordat hij dien aannam, had deze achtereenvolgens Naiístotstsòi (Charges-from-two-sides), Akótsikin (Woman-shoe) en Iχ'tαtsíkiaupi (Sits-in-the-middle) geheeten. In het voorbijgaan wil ik even vermelden, dat niet alleen de gelijknamige vader van Nínaistàku, maar ook zijn grootvader Kipitáisuiekàksin (The-old-woman-stretched-a-leg) en zijn overgrootvader U`nistaiíso (Calf-boss-ribs) aanvoerders onder de Peigans zijn geweest. Ook Nínoχkyàio kan er zich op beroemen, dat hij in de rechte mannelijke lijn althans de vierde hoofdelings-generatie is.

Een aardig voorbeeld van naamsverandering onder de Blood Indians, die evenals de Peigans tot de Blackfoot-sprekenden behooren, ontleen ik aan de overlevering in Joseph Tatsey's geslacht. Diens overgrootvader, een hoofdeling onder de Bloods, was bij zijn geboorte Imótsina (Man-of-massacre) genoemd. Toen hij in zeker gevecht een Indiaan van anderen stam had gedood, waren sommigen van meening, dat deze een hoofdeling was, maar anderen zeiden: Hij is er niet goed genoeg voor. Dit voorval was de aanleiding, dat Imótsina zijn naam in Kαtáiatàχsi (Not-really-good) veranderde. Zijn zoon en zijn kleinzoon hebben later, toen zij hoofdeling werden, de namen hunner kindsheid afgelegd om zich eveneens Kαtáiatàχsi te noemen. Aan Joseph Tatsey werd deze naam bij zijn geboorte gegeven, maar hij wordt er nooit meer bij genoemd.

Deze traditie, die eigenlijk buiten mijn onderwerp valt, daar zij bij de Bloods en niet bij de Peigans thuis behoort, brengt ons evenwel geleidelijk tot een interessante categorie van persoonsnamen, namelijk die, welke oorspronkelijk spotnamen zijn geweest. Was het iemand ter oore gekomen, dat

men hem met een hoonenden bijnaam aanduidde, dan zocht hij een gelegenheid om zich te onderscheiden, en als hij daarin was geslaagd, en al zijne stamgenooten hadden gezien, dat hij geen lafaard was, nam hij ten aanhooren van allen dien bijnaam, die nu zijn hatelijk karakter had verloren, als eigennaam aan. Had de bijnaam ook betrekking gehad op andere ondeugden dan lafheid, toch was een dappere daad het eenige middel om den smaad, die er aan verbonden was, uit te wisschen. Als iemand wist, dat men hem een bijnaam had gegeven, en hij daarna geen poging deed zijn eer te herstellen, dan bleef hij zijn leven lang een voorwerp van minachting en spot bij het geheele volk. Evenals in de namen der clans openbaart zich in de bijnamen van personen een sterke neiging tot smalende observatie van zulke individueele eigenaardigheden, die volgens de heerschende begrippen als minderwaardig werden beschouwd.

Een zekere man, die altijd de buffels najaagde, maar nooit iets van het gedoode wild aan anderen gaf, kreeg den bijnaam A´uàkima (After-buffalo). Nadat hij een vijand had verslagen, nam hij dien bijnaam als eigennaam aan. Een ander werd Iníkaiotàs (Fast-buffalo-horse) genoemd, omdat zijn paard bij de buffeljacht alle overige in snelheid overtrof, maar niettemin achteraan bleef bij het vervolgen der vijanden. Toen men hem vertelde, dat hem die bijnaam was gegeven, schaamde hij zich en trachtte hij de achting zijner stamgenooten door dapperheid te herwinnen. Hij doodde een vijand en kwam terug met diens boog en pijlenkoker in een zak. Toen nam hij Iníkaiotàs tot zijn werkelijken naam. Ook leeft nog de herinnering aan een groot krijgsman, die in zijn jeugd Pítaisiksinæm (Black-eagle) was geheeten, maar die wegens het voortdurend gebruik van versch vleesch I´ksisakauyi (Meat-eater) werd bijgenaamd. Na het dooden van een vijand verklaarde hij, dat hij dien bijnaam in plaats van zijn vroegeren naam aannam, en als I´ksisakauyi is hij sedert onder zijn volk vermaard geworden.

Zeer dikwijls kreeg iemand een bijnaam naar aanleiding van een liaison met een andermans vrouw. Van dien aard is het

volgende geval. Een jonge man, Makúiimäχsin (Wolf-going-west) genaamd, had sexueel verkeer met een getrouwde Indiaansche van zijn eigen stam. Twee andere vrouwen, met wie hij ook connecties had gehad, waren dit te weten gekomen en stonden er eens gekheid over te maken. Toen kwam er een derde vrouw bij, en vroeg, waarover zij toch spraken, dat zoo vermakelijk was. Zij wilden Makúiimäχsin niet verraden en zeiden: Wij praten over Einíotasopoχtsisàk (Whom-the-buffalo-inquires-after) en moeten zoo om hem lachen. Nu was er niemand in het kamp, die dien naam droeg, maar de afgescheepte vraagster liet zich niet met een kluitje in het riet sturen. Zij gaf zich geen rust, eer zij er achter was gekomen, wie met dien zonderlingen naam werd bedoeld, en weldra werd Makúiimåχsin in zijn afwezigheid door het geheele kamp Einíotasopoχtsisàk genoemd. Dit kwam hem ter oore, en als een echte Peigan trok hij er op uit om den hoon door het verwerven van krijgsroem tot zwijgen te brengen. Hij keerde terug met boog en pijlen van een verslagen vijand, en verwisselde ten aanhooren van zijn stamgenooten den naam Makúiimåχsin met Einíotasopoχtsisàk. Later gaf men hem den bijnaam Osoχkóminau (Pimple-man), dien hij op dezelfde wijze na het verrichten van een gedenkwaardig feit tot den zijnen verklaarde. Zoo is mij de geschiedenis verteld, en al is misschien niet elke bijzonderheid volkomen getrouw overgeleverd, in haar geheel is zij ongetwijfeld waar. Ik heb U haar medegedeeld, omdat zij kenschetsend is voor de oude Indiaansche zeden.

Nog een poos zoude ik kunnen voortgaan met U te vertellen omtrent de namen der Peigans, maar al vermeerderde ik de feiten, die ik U ter overweging heb gegeven, met een reeks van andere, toch zouden die alle passen in het systeem, dat ik voor U heb blootgelegd, en nieuwe gezichtspunten zouden zij niet opleveren. Waarom dan Uwe aandacht nog langer te vermoeien? Eer ik eindig, wil ik U echter nog iets vertellen omtrent de namen van zekere heilige tenten, die soms eenige generaties aan dezelfde familie hebben toebehoord,

waardoor men op de gedachte zoude kunnen komen, dat er een bepaald innerlijk verband moest wezen tusschen den naam, welke aan de tent eigen is, en de familie, die er zoo lang in heeft gewoond. Daar nu de meeste van die tenten naar dieren genoemd zijn, zoude men zelfs aan totems kunnen denken. In dit verband wil ik er even op wijzen, dat de Peigans blijkens den Beverdans verschillende dieren vereeren. Laat ik U evenwel onmiddellijk zeggen, dat die tenten — al zijn zij dikwijls van vader op zoon overgeërfd — toch geenszins aan een bepaalde familie of zelfs aan een bepaald geslacht gebonden zijn, maar willekeurig van bezitter mogen wisselen. Nu waren zulke tenten volgens de overlevering in een ver verleden door een dier of een ander wezen aan den eersten bezitter ten geschenke gegeven, die daardoor de verplichting had gekregen het dier of wat het wezen mocht met een bepaald ritueel te vereeren. Ging de tent in andere handen over, dan kwam de verplichting van dien cultus op den nieuwen bezitter te rusten. Uit dit alles maak ik op, dat wij hier niet met totems te doen hebben, maar met de vereering van dieren of andere wezens, die niet als genetisch-verwant met den vereerder werden gedacht. Op zijn hoogst zouden wij kunnen aannemen, dat er een mystiek persoonlijk verband tusschen den schenker der tent en den eersten bezitter had bestaan. Maar ik acht mij niet veilig op dit godsdienst-historisch terrein, en liever dan over de feiten te bespiegelen, onderwerp ik die eenvoudig aan Uw oordeel. In de dagen van den Zonnedans heb ik verscheidene van die heilige tenten gezien, en de Josselin de Jong heeft er enkele gephotographeerd. De oorspronkelijke bedekking van buffelhuid heeft wel-is-waar plaats gemaakt voor linnen, dat van de blanken gekocht is, maar op dat moderne gewaad prijken weer in kleurige teekening de oude symbolen van heiligheid. Veertien van zulke tenten zijn mij bij name bekend geworden, waarvan er evenwel twee eerst kort geleden van andere stammen tot de Peigans zijn gekomen. De twaalf inheemsche zijn dan: Siksínikokàup (Black-buffalo-lodge), Otaχkúinikokàup (Yellow-buffalo-lodge), Kyáickokàup (Bear-

lodge), Pitséksinaikokàup (Snake-lodge), A´monisikokàup (Otter-lodge), Ponokáikokàup (Elk-lodge), Maistóikokàup (Crow-bird-lodge), Ksístst*a*kikokàup (Beaver-lodge), O´m*a*χkskimikokàup (Big-rock-lodge), Mist*á*ksikokàup (Mountain-lodge), O´m*a*χk-sikiχ´tsipikokàup (Big-striped-lodge), Ik*á*tsikokàup (Loop-lodge). Daarbij komen nog Ponokä´mitaikokàup (Horse-lodge), afkomstig van de Crows, en Otskóyis (Blue-lodge), volgens de overlevering door Ksistsikúma, den donder, aan een Blackfoot proper gegeven en eerst sinds korten tijd bij de Peigans. Al zouden twee der inheemsche tenten, Kyáiekokàup en Pitséksinaikokàup, door den sprookjesheld Katoyís (Clot-of-blood) op beren en slangen zijn veroverd, gewoonlijk worden dergelijke lodges als mystieke gaven beschouwd. Slechts van enkele ken ik de overlevering omtrent hun oorsprong in bijzonderheden, maar het is mij verzekerd, dat het verleenen van zulk een tent door het een of andere wezen meestal in een droom plaats had. Dit is o.a. het geval met de A´monisikokàup, die aan O´m*a*χksksìstst*a*ki (Big-beaver) toebehoort, en volgens diens eigen woorden eenige generaties geleden door een otter aan een ouden man werd geschonken, terwijl deze des nachts aan den oever van een rivier lag te slapen. Maar soms ook kwam zulk een geschenk tot iemand in wakenden toestand, zooals U zal blijken uit het verhaal omtrent den oorsprong der beide buffeltenten, waarmede ik mijn voordracht wil besluiten: „De oude Peigans woonden in het noorden. De Elandsrivier was dicht bij. Zij verplaatsten zich. Er waren twee jonge mannen. Zij namen hunne pijlen. Zij gingen voorop. Zij zeiden: Laat ons gaan zitten bij de rivier. Daar zaten zij. Zij begonnen hunne pijlen glad te maken. Zij zaten daar een langen tijd. Een van hen keek in het water. Hij zeide tot zijn makker: Ziet gij niets daarginds, waar het water in het rond gaat? Zijn makker antwoordde: Neen. Hij zeide weer tot hem: Ik zie daar een tent, met een zwarten buffel beschilderd. Ik zal daarbinnen gaan. Kijk naar mij. Toen stond hij op. Iets hoogerop ging hij in de rivier. Onder het water zag hij toen die tent. Hij ging er binnen. Daar waren twee personen, de

eigenaars van de tent. Daar was een man en een vrouw. De man zeide tot hem: Gij zijt welkom. De jongeling ging zitten. De man zeide tot hem: Mijn zoon, omdat gij mijn tent gezien hebt, zal ik u die geven. Let op den binnen- en den buitenkant. Richt de tent zoo in. Later zal zij een voordeel voor u zijn. Zoo geef ik u mijn tent. Toen ging de jonge man naar buiten. Hij ging aan land. Hij ging zitten bij zijn makker. Hij zeide tot hem: Hebt gij mij gezien? Zijn makker antwoordde: Ik zag u, toen gij die tent binnengingt. En verder zeide hij: Toen gij uit die tent kwaamt, zaagt gij toen daar in het water een andere tent, met een gelen buffel beschilderd? Daar is zij! Zij is er nog. De ander antwoordde: Ja, ik heb die tent gezien. Welaan, makker, ga daarbinnen. Hij stond op en ging stroomopwaarts tot dezelfde plaats. Toen ging hij in de rivier. Zijn makker zag hem. Hij ging die tent binnen. Daar waren twee personen, de eigenaars van die tent. Daar was een man en een vrouw. De man zeide tot hem: Gij zijt welkom. Ga daar zitten. Ook zeide hij tot hem: Mijn zoon, omdat gij mijn tent hebt gezien, zal ik U die geven. Let op den binnen- en den buitenkant. Richt de tent zoo in. Later zal zij een voordeel voor u zijn. Zoo geef ik u mijn tent. Toen ging die jongeling naar buiten. Hij ging aan land. Hij ging zitten bij zijn makker. Hij zeide tot hem: Onze tenten zijn hetzelfde. Laten wij niet lang wachten met het inrichten van deze tenten, die ons gegeven zijn. Als wij er lang mede wachten, dan zal deze man boos op ons zijn. En zij gingen heen. Na een korten tijd trouwden zij. Zij richtten terstond hunne tenten in, de een beschilderd met een zwarten buffel, de ander beschilderd met een gelen buffel. Deze twee personen woonden daar. Die beide tenten waren het begin van de met een buffel beschilderde tenten. En dit — zoo eindigde mijn Indiaansche verteller — is het geheele verhaal." [1])

---

[1]) Wat betreft de herkomst der Blackfoot-sprekende stammen vergelijke men G. B. Grinnell, Blackfoot lodge tales, London 1893, pp. 177 sqq.; C. Wissler, Material culture of the Blackfoot Indians, New-York 1910, pp. 5 sqq.; aangaande de namen der clans G. B.

BIJLAGEN.

I. Geslacht van Joseph Tatsey.

Joseph Tatsey werd geboren 19 Maart 1865 en kreeg bij zijn geboorte den naam Kαtáiatàχsi (Not-really-good). Hij is gehuwd met Annie Langley, dochter van een blanke, genaamd Lewis Langley, en van eene Peigan-vrouw, Á'skχsàiniχ'ki (Always-singing) geheeten. Deze Peigan-vrouw was eene zuster van den bekenden hoofdeling Niókskatos (Three-suns), bijgenaamd O'mαχksksisi (Big-nose), die in zijne jeugd Nínoχkyàio (Bear-chief) had geheeten. Een kleinzoon van moederskant van Niókskatos, Lewis Reevis, genaamd O'mαχksksisi, thans een jongen van omstreeks negen jaar, heeft menig specluur opgeofferd om zich door mij over zijn taal te laten ondervragen. Niókskatos behoorde tot de Iχ'púχsimaiks (Fat-melters).

Daar zijn vader een Blood Indian was, wordt Joseph Tatsey tot zijn moeders clan, de Motúiinaiks (All-chiefs), gerekend. De naam van zijn moeder is O'taitsìua (Weasel-body), waaruit de naam Tatsey ver-Engelscht is. O'taitsìua is de dochter van een blanke, John Libby genaamd, en van eene Peigan-vrouw, Suiinámaiàke (Fringe-woman), behoorende tot den clan der

---

Grinnell, Blackfoot lodge tales, pp. 208 sqq.; J. Maclean, Social organization of the Blackfoot Indians (Transactions of the Canadian Institute, vol. IV, pp. 249 sqq.); W. Mc Clintock, The old north trail, London 1910, pp. 200 sqq.; omtrent de persoonsnamen W. Mc Clintock, op. cit. pp. 395 sqq.; over de heilige tenten G. B. Grinnell, American Anthropologist, New Series, vol. 3, pp. 650 sqq.; C. Wissler-D. C. Duvall, Mythology of the Blackfoot Indians, New-York 1908, pp. 92 sqq.; C. Wissler, Material culture of the Blackfoot Indians, pp. 99 sqq.; W. Mc Clintock, op. cit. pp. 207 sqq.

Motúiinaiks. O´taitsìua behoort tot haar moeders clan, omdat haar vader een blanke was. Suiinámaiàke trouwde na den dood van John Libby met den hoofdeling O´mαχksàpop (Big-plume). Een zoon uit dit huwelijk heette eveneens O´mαχksàpop en was een bekend hoofdeling onder de Peigans. Hij komt voor in „Bear-chief's life-story", die ik in een Appendix van mijne Original Blackfoot texts publiceer.

Joseph Tatsey's vader heette in zijn jeugd Imótsina (Man-of-massacre). Zooals ik reeds gezegd heb, was hij een Blood Indian. Toen hij hoofdeling werd, veranderde hij zijn naam in Kαtáiatàχsi. Hij behoorde, krachtens zijne afstamming in de mannelijke lijn, tot den Blood clan der I´tskinàiks (Horn-people).

Joseph Tatsey's grootvader van vaderszijde werd in zijn jeugd Kíχ´tsipùnista (Spotted-calf) genoemd. Toen hij een hoofdeling werd onder de Blood Indians, nam hij den naam Kαtáiatàχsi aan. Hij had twee broeders, Mekyáisto (Red-crow) en O`tskápini (Glass-eyes). Zij noemden zich aldus, sedert zij hoofdeling waren geworden. Een zoon van Mekyáisto heet Nínaikèsum (Chief-sun) en is thans een hoofdeling onder de Blood Indians.

Joseph Tatsey's overgrootvader van vaderszijde was in zijn jeugd Imótsina genaamd. Toen hij hoofdeling werd, noemde hij zich Kαtáiatàχsi.

II. Geslacht van Nínaistàku.

Nínaistàku (Mountain-chief) werd geboren in of omstreeks 1848 en behoort tot de Aápaitapìks (Blood-people). Bij zijn geboorte kreeg hij den naam Matsinámaχkai (Takes-a-good-gun). Deze naam werd hem gegeven door den hoofdeling Míkski-misokàsimi (Iron-shirt). Daarna heette hij achtereenvolgens O´mαχk'atsì (Big-brave), Natósunistài (Sun-calf), Nínaistàku. Hij is een der aanzienlijkste hoofden onder de Peigans. Van zijne tien broeders hebben zich niet minder dan negen den rang van hoofdeling verworven. De eenige, met wien dit niet

het geval is, heet Sépistokos (Owl-child), maar ook deze geniet veel invloed onder zijn stam. Van Nínaistàku's kinderen noem ik alleen Síkimi-å`χkitopi (Black-horse-rider), aan wiens voorlichting de Josselin de Jong en ik veel te danken hebben. Een kleinzoon van moederszijde van Nínaistàku is Lewis Cassous, een veertienjarige leerling der Missieschool, dien ik niet zelden omtrent zijn taal heb ondervraagd.

Nínaistàku's vader heette in zijn jeugd Naiístotstsòi (Charges-from-two-sides), en later achtereenvolgens Akótsikin (Woman-shoe), Iχ'tatsíkiaupi (Sits-in-the-middle), Nínaistàku. Van zijne vrouwen is mij alleen Náipistsàke (Blanket-woman) bekend geworden, die tot de Iχ'púχsimaiks (Fat-melters) behoorde. Zij was de moeder van den thans levenden Nínaistàku. Een broeder van diens vader was U`nistaiíso (Calf-boss-ribs), die in zijn jeugd Itoχkítoχsinàmaχka (Takes-good-gun-on-top) had geheeten. Beide broeders waren hoofden onder de Peigans.

Hun vader, de grootvader van den tegenwoordigen Nínaistàku, was eveneens een hoofdeling en heette Kipitáisuiekàksin (The-old-woman-stretched-a-leg). Hoe hij in zijn jeugd werd genoemd, is onbekend.

De vader van Kipitáisuiekàksin was, evenals diens zoon, U`nistaiíso geheeten. Ook deze oudere U`nistaiíso was een hoofdeling.

Meer wist Nínaistàku over zijn geslacht niet te vertellen.

III. Geslacht van Nínoχkyàio.

Nínoχkyàio (Bear-chief) werd geboren in 1857 en behoort tot den clan der Katáiimiks (Not-laughers). In zijne jeugd heette hij Itóminàmaχka (Takes-the-first-gun). Later werd hij Nínoχkyàio genoemd naar den ouden Niókskatos (Three-suns), bijgenaamd O'maχksksisi, wiens eerste naam Nínoχkyàio was geweest.

Nínoχkyàio is gehuwd geweest met twee vrouwen uit het geslacht der Ináksiks (Small-robes), genaamd Paióta (Flying) en Mátsauauòtaniàke (Good-shield-woman), met eene Blood

Indian van onbekenden clan, Itsúiinokå`χkumi (Elk-yells-in-the-water) geheeten, en ten slotte met eene vrouw uit den clan der Aápaitapìks (Blood-people), eerst Sépistàke (Owl-woman) en later Pæstsóu genoemd. Slechts één dezer vrouwen is thans nog met Nínoχkyàio vereenigd. Hij heeft zeven kinderen gehad, namelijk vier jongens en drie meisjes.

Nínoχkyàio's vader heette eerst Siékaii (Mink) en later A′paitsikina (Weasel-moccasin). Hij was een aanzienlijk hoofdeling onder zijn stam. Van zijne drie vrouwen noem ik Nínoχkyàio's moeder, A′χsikimoi (Went-allright-to-the-upper-part-of-the-lodge), behoorende tot de I′naksikakoχpuyiks (Small-soft-grease-people), een kleindochter van den hoofdeling Kipàái (False-pointing). Drie zoons uit dit huwelijk bereikten den mannelijken leeftijd. Nínoχkyàio was de jongste; de beide oudere waren Náipistsi (Blanket-robe), gestorven na zijn eersten krijgstocht, en Kétokipokàu (Prairie-chicken-child), later genoemd A′paitsikina, een vermaard aanvoerder, die in 1879 door de Sioux werd gedood.

Nínoχkyàio's grootvader van vaderszijde was Mokǽkiepòk (Wise-child), later genaamd A′paitsikina, een groot krijgsman en hoofdeling. Van zijne vier vrouwen ken ik bij name Nínoχkyàio's grootmoeder Nánainiki (Kill-the-chief). Haar clan is niet aan Nínoχkyàio bekend.

Nínoχkyàio's overgrootvader van vaderszijde heette Itǽmiapì (The-only-old-man). De naam van zijn jeugd is niet overgeleverd. Hij was een groot krijgsaanvoerder der Peigans. Zijn oudste zoon was Mekyápi (Red-old-man), een hoofdeling, die aanleiding heeft gegeven tot het ontstaan van den geslachtsnaam Kàmiχ′táiks (Buffalo-chips). Mokǽkiepòk was een jongere zoon.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

VOOR

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 9en JANUARI 1911.

Tegenwoordig de heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter; S. A. NABER, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, KERN, ASSER, VERDAM, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SPEIJER, I. M. J. VALETON, KLUYVER, BLOK, J. J. M. DE GROOT, HOLWERDA, DE BEAUFORT, CALAND, BOISSEVAIN, HEYMANS, HESSELING, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, OPPENHEIM, J. V. DE GROOT, J. J. P. VALETON JR., BREDIUS, KUIPER, UHLENBECK, BOER, TE WINKEL, VAN DER VLUGT, JONKER en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

a. Een schrijven van de Universiteit te Toulouse met bericht dat op 27 October j.l. de afdeelingen voor geneeskunde en natuurwetenschappen van hare bibliotheek door brand vernield zijn en met het verzoek of de Akademie ook haar steun wil verleenen tot herstel van het verlies, door het zenden van een compleet exemplaar der werken van de natuurkundige afdeeling.

De Voorzitter deelt mede, dat, naar aanleiding van dat verzoek, in de zitting der natuurkundige afdeeling door haar bestuur werd medegedeeld, dat de Akademie in 't bezit van slechts één compleet exemplaar der werken van die afdeeling is, zoodat een beroep gedaan moet worden op de welwillendheid van die leden, die wellicht het in hun bezit zijnde exemplaar dier werken zouden kunnen missen om, in een geval als dit, de Akademie in de gelegenheid te stellen haar hulp te verleenen. Een zelfde beroep doet de Voorzitter op de welwillendheid der leden van de letterkundige afdeeling.

b. Een schrijven van den Voorzitter van het Nobel-comité der Zweedsche Akademie van Wetenschappen te Stockholm, ten geleide van een aantal circulaires, waarin de personen worden aangeduid, die bevoegd zijn om candidaten voor den Nobel-prijs voor letterkunde aan het comité voor te stellen. Het comité verzoekt de letterkundige afdeeling onzer Akademie aan hare leden, die eveneens behooren tot hen die het recht hebben candidaten voor den bovengenoemden Nobel-prijs voor te stellen, deze bevoegdheid nog eens in herinnering te brengen door het uitreiken der circulaires.

De circulaires worden ter beschikking der leden gesteld.

c. Schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken dd. 19 December 1910, waarbij Zijne Excellentie doet toekomen een door tusschenkomst van den Minister van Buitenlandsche Zaken ontvangen schrijven van het Italiaansche gezantschap te 's-Gravenhage, waarin wordt medegedeeld, dat het stedelijk bestuur van Rome, ter gelegenheid van de viering in 1911 van het 50-jarig bestaan van het Italiaansche Koninkrijk, een prijsvraag heeft uitgeschreven voor de vervaardiging van een gedicht in de Latijnsche taal, tot onderwerp hebbende „Roma". Een tiental exemplaren van het programma voor de prijsvraag zijn bij het ministerieele schrijven ingesloten.

De programma's worden ter kennisname voor de leden beschikbaar gesteld.

Voor den Hoeufft-wedstrijd zijn 33 prijsverzen ingezonden, waarvan de titels zijn:

1 Spreti numinis ira; 2 Vita rustica et urbana; 3 Alma domus Lauretana; 4 Pio X P° M°; 5*a* Villa Rappolti; 5*b* Mons Othilianus; 6 Fanum Vacunae; 7 Andromachae domi; 8 Nugae; 9 Unicuique suum; 10 Pax hominibus; 11 Divinatio de provectione mulierum; 12 Phyllostrophis; 13 Ad juvenem Christi sacerdotem; 14 Petronius; 15 De Asiatica lue; 16 Aristaeus; 17 Redeamus ad agros; 18 Agrippina Neroni salutem; 19 Laudes Galilaei; 20 Alpes a Chavetio trajectae; 21 Proteus alter; 22 Itinera; 23 Pax; 24 Mutua caritas; 25 Ravenna; 26 Psyche; 27 Avia; 28 In laborem; 29 Pascua montium; 30 Psalmus II; 31 November; 32 Fraternitas generis humani; 33 Domus lugens.

De heeren Kluyver en Verdam brengen verslag uit over het aan hen ter beoordeeling gegeven manuscript van Prof. I. H. Kern, te Groningen, getiteld: „De met het participium praeteriti omschreven werkwoordsvormen in 't Nederlands", in de vergadering van 10 October jl. aangeboden ter uitgave in de werken der Akademie.

De conclusie van het verslag, strekkende tot opname in de werken, wordt door de vergadering goedgekeurd.

Daar zich voor deze vergadering geen spreker heeft aangemeld, verleent de Voorzitter het woord aan Prof. Verdam voor eene vrije mededeeling over het nieuw gevonden handschrift van den Reynaerd.

De heer Verdam bespreekt kortelijk eenige der voornaamste aanwinsten der laatste jaren op het gebied der Middelnederlandsche philologie, en staat daarna iets langer stil bij de belangrijkste van alle, het vinden van een nieuwen Reinaerttekst, evenals Maerlant's *Historie van Troyen*, berustende in eene particuliere boekerij in Duitschland. Hij doet uitkomen, hoe groot het belang van dit handschrift is, vooral met betrekking tot de methode van tekstkritiek, door verschillende geleerden daarop toegepast, welke op schitterende wijze daardoor wordt gerechtvaardigd en in het gelijk gesteld tegenover den heer Buitenrust Hettema, die in zijne uitgave van den Reinaert verreweg het grootste gedeelte van de uitkomsten der

kritiek heeft genegeerd. Weliswaar zijn niet in alle gevallen de gissingen der critici bevestigd, hetgeen door spreker met enkele voorbeelden wordt aangetoond, doch niemand, die niet willens blind is, kan ontkennen, dat de methode bij de kritiek gevolgd, nl. de vergelijking van den bedorven Coburgschen tekst met den Tweeden Reinaert en de latijnsche vertaling van Balduinus, overtuigend gebleken is juist te zijn.

Eéne plaats uit het nieuwe handschrift wordt meer uitvoerig door spreker behandeld, nl. vs. 1770 vlgg., waarin het onverstaanbare woord *honichschalker* voorkomt: hij meent daarvoor in de plaats te mogen stellen *ogenschalker*, d. i. „oogendienaar" hetwelk overeenkomt met „falsus adulator" van den latijnschen tekst en zich aansluit aan het woord „*ogenschalkinge*", d. i. „oogendienst, vleitaal", door hem reeds vroeger teruggevonden in een fragment van den *Parthonopeüs.*

De bijdrage zal niet in de Verslagen en Mededeelingen worden opgenomen.

Enkele inlichtingen worden gegeven door den spreker aan de heeren J. V. de Groot, van de Sande Bakhuyzen en Uhlenbeck, naar aanleiding van de vragen, door hen gedaan.

Bij de rondvraag biedt de heer Bredius aan eene aflevering van de „Revue de l'art ancien et moderne" van 1910, waarin voorkomt zijne studie over den schilder Lambert Doomer.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

VERSLAG

OVER EEN VERHANDELING VAN DEN HEER

Dr. J. H. KERN.

Wij meenen dat het niet moeilijk is de vraag te beantwoorden, of het door den heer Kern aangeboden geschrift een plaats verdient in de door de Akademie uitgegeven werken. De overvloed van de stof, en de geleerdheid waarmede deze is bewerkt, kan een eenigszins deskundig lezer niet doen twijfelen. Volgens het gebruik hebben wij in den titel van ons verslag gesproken van een „verhandeling", maar eer zou men dit werk van meer dan 600 quarto-bladzijden een „boek" moeten noemen. De titel is: *De met het participium praeteriti omschreven werkwoordsvormen in 't Nederlands.* Verbindingen van die participia met *worden*, *zijn* en *hebben* zijn aan ieder bekend, en ieder kent ook min of meer fijne onderscheidingen tusschen uitdrukkingen als *ik heb gewandeld*, maar *ik ben van Amsterdam naar Haarlem gewandeld.* Maar dergelijke constructies hebben alle haar geschiedenis, en voor onze taal was deze nog niet genoegzaam opgehelderd.

De heer Kern heeft zich met die studie belast, en niet het Nederlandsch alleen heeft hij daarbij in het oog gehouden, maar hij heeft ook ouder en jonger Germaansch van elders geraadpleegd, en daarbij gelegenheid gevonden tot een degelijke critiek van hetgeen andere geleerden, met name in Duitschland, over soortgelijke onderwerpen hebben geschreven. Daarbij verzuimt hij niet aan zijn voorgangers de eer te bewijzen die hun toekomt, en ten volle waardeert hij b.v. de scherpzinnigheid waarvan wijlen L. A. te Winkel blijk gaf,

toen deze, nu reeds zooveel jaren geleden, één van die moeilijke quaesties doorgrondde. Die quaestie, die in het werk van den heer Kern van het grootste belang is en door hem met de thans vereischte nauwkeurigheid wordt onderzocht, betreft het onderscheiden van een soort van werkwoorden, door den schrijver genoemd *mutatieve* verba, t.w. die waarbij het participiale adjectief een toestand aanduidt waarin het onderwerp der werking is geraakt; dit is een bepaalde soort van perfectieve intransitiva. Die onderscheiding vindt men tegen het einde van het eerste hoofdstuk, dat een algemeene inleiding vormt waarbij zooveel mogelijk het Oud-germaansch gebruik wordt beschreven. De schrijver komt dan tot deze conclusiën: 1°. De oudste verbindingen met het participiale adjectief zijn die met *worden* en *zijn* bij transitiva en mutatieve intransitiva. 2°. Daarna ontstond een actief perfectum met *hebben* bij transitiva. 3°. Ten laatste namen de niet-mutatieve intransitiva den vorm met *hebben* over van de transitiva.

De volgende hoofdstukken handelen dan over het Nederlandsch, en het betoog wordt hier toegelicht door een overgroot aantal bewijsplaatsen, vooreerst uit het Mnl., maar ook uit de taal van later eeuwen, ten slotte uit die van onzen eigen tijd. Wij gelooven niet, dat eenig onderwerp van Nederlandsche syntaxis ooit met zooveel studie is beoefend. Alle werkwoorden, die voor de hier aangenomen rubrieken van eenig belang kunnen zijn, worden behandeld, zooveel mogelijk historisch. En al neemt men ook in aanmerking dat de schrijver b.v. in het *Middelnederlandsch Woordenboek* en ook wel in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* een groot aantal plaatsen kon vinden, toch blijft het waar dat hij ook dat materiaal op zijn wijze en naar zijn behoeften had te verwerken. En zeer veel heeft hij bovendien zelf moeten verzamelen. Door middel van al die gegevens heeft hij de door hem ontworpen theorieën op de proef kunnen stellen, en een verklaring kunnen zoeken ingeval zij, naar het eerst scheen, niet werden bevestigd. En dit bracht hem ook weer tot nieuwe ophelderingen van plaatsen in oudere teksten, zóó dat zijn

werk ook hem van nut kan zijn die van de grammatica niet zijn hoofdstudie maakt. Maar de grammatische theorie en hare bevestiging door de feiten is voor den schrijver toch stellig het voornaamste. En zoo zal hij zelf zeker wel als een gewichtig hoofdstuk beschouwen dat laatste gedeelte, waarin hij het gebruik van *hebben* verklaart in de samengestelde vormen van mutatieve verba in den irrealis. Hier behandelt hij een tot dusverre verwaarloosd onderwerp, en op een voortreffelijke wijze.

Mocht zijn werk door de Akademie worden aanvaard, dan is het zijn voornemen er nog een uitvoerig register bij te maken, dat zeker een grooten dienst zal bewijzen.

Wij hebben de eer aan de Akademie voor te stellen het geschrift van den heer Dr. J. H. Kern in hare werken op te nemen.

A. Kluyver.
J. Verdam.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13den FEBRUARI 1911.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, S. A. NABER, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, KERN, DE HARTOG, VERDAM, DE LOUTER, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, VAN RIEMSDIJK, SPEIJER, VAN LEEUWEN, I. M. J. VALETON, KLUYVER, BLOK, HOLWERDA, CALAND, WILDEBOER, BOISSEVAIN, VÖLTER, HEYMANS, HESSELING, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, J. V. DE GROOT, J. J. P. VALETON JR., KUIPER, UHLENBECK, SIX, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, VAN DER VLUGT, SALVERDA DE GRAVE, JONKER en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

Een latijnsch prijsvers, dat echter eerst voor den volgenden wedstrijd in aanmerking kan komen.

Een uitnoodiging uit Christiania om één vertegenwoordiger der Kon. Ak. te zenden naar het eerste eeuwfeest der „Universitas Regia Fredericiana" op 5 en 6 September a. s., waartoe zich vooralsnog geen der aanwezige Leden bereid verklaart.

Een brief van Z. Excellentie den Minister van Binnenl.

Zaken nader bericht vragende omtrent geschikte inzendingen naar de vroeger vermelde tentoonstelling te Glasgow.

De Voorzitter deelt mede dat Prof. Six gewezen heeft op twee kleine portretten in het Rijksmuseum, die gevoegelijk daarheen gezonden zouden kunnen worden; hiervan zal bericht aan den genoemden Minister gegeven worden.

Hierna leest Prof. Kuiper zijne korte mededeeling „over een drietal Grieksche kinderspelen beschreven door Pollux (On. IX 113).”

Hij bestreed de veelal gevolgde meening dat Pollux bij de samenstelling van dit hoofdstuk uitsluitend of in hoofdzaak één enkelen auteur, en wel bepaaldelijk Suetonius, als zegsman zou hebben gevolgd, ging de methode van compositie door den grammaticus toegepast na, wees het lexicografisch karakter daarvan aan en besprak ten slotte uitvoerig den inhoud van p. 113. Hierbij verdedigde hij in hoofdzaak den text van het voornaamste handschrift — voor dit gedeelte een codex Palatinus uit Heidelberg — tegen ingrijpende conjecturen, en terwijl hij zelf een paar kleinere textwijzigingen in overweging gaf, toonde hij aan dat Pollux hier niet, zooals bij de tot heden gegeven verklaringen dezer plaats werd verondersteld, een aantal variaties van het blindemanspel beschrijft, maar dat hier slechts sprake is van spelen bij welke het sluiten der oogen behoort bij de inleiding tot het eigenlijke spel.

De spreker staat zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen en beantwoordt een aantal vragen en opmerkingen in het midden gebracht door de Heeren Valeton, Woltjer, Van Leeuwen, Naber en Völter.

Bij de rondvraag biedt Prof. Kern aan de herdruk door hem bezorgd van het „Itinerario” van J. H. van Linschoten 1579—1593, in twee deelen.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

OPMERKINGEN NAAR AANLEIDING VAN DE DOOR POLLUX IX 113 ONDER DEN TERM μυΐνδα GEREGISTREERDE KINDERSPELEN.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

K. KUIPER.

Onder de lexicografische werken ons uit de oudheid bewaard, neemt het Onomasticon van Julius Pollux een eigenaardige plaats in. De geleerde rhetor heeft het oorspronkelijk samengesteld ten dienste van den Caesar Commodus, opdat deze, zoo vaak hij Grieksch wilde schrijven, de schraalheid van zijne copia verborum zou kunnen verlevendigen met den door Pollux uit de meest onverdachte bronnen bijeengegaarden woordenschat. De historie vermeldt niet, of de hardleersche zoon van Marcus Aurelius een trouw gebruik heeft gemaakt van dit opzettelijk voor hem gestichte taal-museum: aan diens keizerlijke erkentelijkheid echter mogen wij niet twijfelen, want niettegenstaande het feit dat Pollux een Aegyptenaar van geboorte was heeft Commodus hem het professoraat in de sophistiek aan de Atheensche Universiteit opgedragen.

Dat die eere-zetel in de hoofdstad van Attica aan Julius Pollux een rustig levensgeluk heeft geschonken, is niet zoo heel zeker.

De vinnige satiren van Lucianus geven ons een vrij duidelijk beeld van den toon op welken de literaire critici van die dagen Atticisten als Pollux beoordeelden, en indien misschien Pollux zich hierover zou hebben willen troosten met de gedachte dat hij althans een Atticist was, dan is allicht door anderen ook die lof hem onthouden geworden. Immers „Julius Pollux” zegt Philostratus, en die kon het weten:

„Julius Pollux was den Attischen woordenschat volkomen meester; toch was zijn stijl maar poover Attisch".

Dat oordeel kunnen wij niet meer controleeren. Van den literairen arbeid van Pollux is niets meer over. En wat zijn Onomasticon betreft, reeds vroeg is men begonnen dit reusachtige werk onder het copieeren te besnoeien en in te korten op zoodanige wijze dat het zelfs van de eruditie des schrijvers thans nog maar een flauwen indruk geeft. Desniettemin mogen wij het een menschlievende schikking van het Lot noemen, dat van Pollux' arbeid juist die helft bleef bewaard, die ons eigenlijk voor zijn persoonlijk streven de minste sympathie inboezemt, en die door Lucianus het vinnigst wordt gehekeld. Voor *onze* kennis toch is zijn angstvallig zoeken naar „echt-Attische woorden" van de allergrootste beteekenis. Rij aan rij, en helaas grootendeels ontdaan van de opwekkende bewijsplaatsen die hen konden levend maken, liggen in zijn woordenboek systematisch geschikt de synonymen en termen naast elkaar, als mummiën of als petrefacten: namen van ziekten, van feesten, van wagens, van schepen, van familieleden en kastijdingen, van vruchten en vreugdebetuigingen.... en er gaan weinige weken voorbij, waarin wij ons tot deze schijnbaar doode massa niet wenden om een vergeten woord terug te zoeken, een corrupte plaats door een synoniem te herstellen, of — kan het zijn — uit Pollux' bijeengegaarde *woorden* het een of andere te gissen omtrent *zaken* door de oude schrijvers stilzwijgend voorbij gegaan, of althans niet afzonderlijk behandeld.

Een dergelijke zaak nu is het kinderspel. Gelijk in het algemeen de belangstelling der Grieksche auteurs van den klassieken tijd zich in veel geringer mate dan die der kunstenaars tot eene afzonderlijke beschouwing van het kinderleven had gericht, zoo was ook aan de rijke verscheidenheid der kinderspelen in den ouderen tijd nauwelijks eene bijzondere bespreking ten deel gevallen. In ieder geval heeft dus Pollux aanspraak op onze erkentelijkheid om het werk dat hij verrichtte, toen hij in het negende boek van zijn Onomas-

ticon de voornaamste kinderspelen der Grieken bijeenbracht.

Dat die catalogus nauwlijks meer dan een dorre opsomming is, zal wel eerder aan den besnoeiingsijver der copiisten dan aan den schrijver te wijten zijn. Maar de lijst is ook in niet geringe mate verward en soms vrij onduidelijk. En deze eigenschappen waren aanleiding genoeg om ten opzichte van Pollux de neiging tot bronnen-onderzoek die den philologen in 't bloed zit wakker te maken. Allicht — zoo dacht men — kan de duisternis iets worden verhelderd als men weet, waar de grammaticus zijne wijsheid van daan heeft.

Bij het beantwoorden van eene dergelijke vraag, moet men, meen ik, uiterst behoedzaam zijn in de toepassing van het zoogenaamde één-bronnen systeem.

Reeds bij de beoordeeling van *historische* werken uit den keizertijd heeft deze glad-werkende methode hare bedenkelijke zijde: onmiddellijk als men b.v. in eene Levensbeschrijving van Plutarchus hier of daar de sporen van Ephorus, Philochorus of Timaeus ontdekt, aan te nemen dat nu ook de Chaeronensische biograaf bladzijden achtereen, zonder naar elders om te zien, zijnen Philochorus of Timaeus moet hebben uitgeschreven is zeker gemakkelijk, maar noch billijk tegenover Plutarchus, noch navolgenswaard als een voorbeeld van bezadigde philologische kritiek.

Maar wat bij een werk als eene biografie van Plutarchus eene onwaarschijnlijke methode van compositie is, moet in een vocabularium dat noch streng systematisch noch alfabetisch is ingericht nog minder aannemelijk heeten. Desniettemin wordt heden ten dage als vaststaand beschouwd, dat Pollux grootendeels zijn werk heeft ontleend aan andere bronnen dan die hij bij name noemt, en dat in het hoofdstuk over de Grieksche kinderspelen een boekje van Suetonius *περὶ τῶν παρ' Ἕλλησι παιδιῶν* zijn hoofdbron, of zelfs zijn eenige bron moet zijn geweest.

Feitelijk zou met die conclusie niet veel gewonnen zijn, want het werkje van Suetonius is ons slechts door eenige poovere excerpten bekend. Van een deel daarvan, door Miller

in zijne *Mélanges de litérature Grecque* met groote achteloosheid uitgegeven en op volkomen onvoldoende gronden aan Suetonius toegeschreven, staat zelfs de authenticiteit geenszins vast. En nu heeft wel is waar Eustathius in zijnen commentaar op de Ilias ons van Suetonius' werk een duidelijker beeld bewaard, maar tusschen deze excerpten bij Eustathius en het hoofdstuk van Pollux is de overeenkomst veel te gering om daaruit met eenige zekerheid te mogen afleiden, dat, zooals de Duitschers plegen te zeggen, Pollux op Suetonius „terug gaat."

Dat nu, èn in de definities èn in de voorbeelden, van tijd tot tijd tusschen de excerpten bij Miller, de Suetoniana bij Eustathius en het Onomasticon groote overeenkomst bestaat, is waarlijk geen wonder. Wie over spel en spelregels schrijft vervalt uit den aard der zaak in het gebruik van vaste bepalingen. Ook zullen zeker Suetonius en Pollux, handelend over spelen uit lang vervlogen tijd, dezelfde handboeken en speciale geschriften herhaaldelijk hebben geraadpleegd. Maar de groote belezenheid en de niet geringe zorg door Pollux aan de samenstelling van zijn Woordenschat besteed geven ons alle aanleiding hem er niet van te verdenken dat hij, de Griek — zij het dan ook een Griek uit Naucratis — zijne wijsheid over de spelen van Atheensche jongens eenig en alleen zou hebben geput uit het boekje van een Romeinschen historicus.

De strekking van het hierboven opgemerkte is niet zoozeer, Pollux in zijne eer te herstellen, alswel te wijzen op eene eigenaardigheid van zijn werk die feitelijk het gebruik van één enkelen auteur als bron weinig waarschijnlijk maakt. De compositie van het hoofdstuk over de spelen is deels systematisch, deels lexicografisch. De schrijver begint met een overzicht over de spelen met dobbelsteenen, schijven en bikkels (94—102). Maar zoozeer is hij lexicograaf, dat hij, mededeelend hoe een spel „in 't kringetje gooien" met koten gespeeld wordt, door het gebruik van de woorden κύκλου περιγραφέντος onmiddellijk wordt herinnerd aan een geheel ander spel,

met een kwartel die ook in een κύκλος περιγραπτός wordt gezet. En die kwartel (ὄρτυξ) is dan weer oorzaak, dat hij aanstonds na de verdere ἀστράγαλος-spelen en balspelen te hebben behandeld, in par. 108—110 te berde brengt al wat hij nog verder van ὄρτυγες en ὀρτυγοκοπία weet te verhalen. Maar bij par. 110 is het dan ook uit met alle aan de materie ontleende systematiek. Eerst volgen acht paragrafen lang de spel aanduidende adverbia op ίνδα met hunne verklaring, dan par. 118—121 de substantiva op ιγμός en ισμός, en eindelijk par. 122 tot het einde een bonte reeks ingeleid door „εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι παιδιαί" die zich trouwens grootendeels tot verba op ζειν laat terugbrengen.

Deze bloot formeele rangschikking waarschuwt ons niet alleen, aan Pollux vooral toch eene zekere mate van persoonlijke oorspronkelijkheid toe te kennen, doch geeft ons tevens een wenk, dat mogelijkerwijze in zijn catalogus van spelen het gelijksoortige gescheiden en het ongelijksoortige vereenigd kan zijn ter wille van den woordvorm onder welken het werd geregistreerd.

Wellicht kan dit laatste feit voor ons van eenig belang zijn bij de bespreking van de spelen door Pollux vereenigd onder den naam μυΐνδα. Ik kan, daar de editie van Erich Bethe nog altijd slechts uit één fasciculus bestaat (Lib. I—V) de regels voor welke ik Uwe opmerkzaamheid vraag, slechts citeeren volgens den text van Bekker, hetgeen feitelijk wil zeggen volgens den text der beroemde Wetstein-uitgave van 1706. Ernstig bezwaar kan voor onze behandeling van deze plaats nauwelijks hieruit ontstaan. Zonder twijfel is de Pollux-editie van Bethe een werk, dat zijne voorgangers geheel op den achtergrond terug dringt, zoodra gevraagd wordt naar den overgeleverden text. Bethe heeft het eerst eene nauwkeurige schifting gemaakt, waarvoor de weinige hetzij complete, hetzij incomplete handschriften die rechtstreeks van de eerste, natuurlijk reeds sterk verkorte codicesfamilie afstammen, worden gescheiden van de overgroote massa geinterpoleerde, lacuneuze en willekeurig gewijzigde codices novelli, van welke èn de

Laurentiana èn de Parijsche Bibliotheek er een overgroot aantal bezitten en ook onze Leidsche Bibliotheek er een, den Vossianus, heeft. En nu volgt uit Bethe's onderzoek in ieder geval dit, dat ook voor de door mij te behandelen plaats de Palatinus of Heidelbergensis C 375, door Jungermann ruim drie eeuwen geleden met de grootste zorg gecollationneerd, den eenigen text geeft, waarmede rekening moet worden gehouden, te meer omdat hij hier overeenstemt met de andere beide voor dit gedeelte toon aangevende codices, den Falcoburgianus en den Schottianus. Dat in verscheiden andere handschriften, en zoo ook in den, door Bethe zelfs niet met name genoemden, Vossianus aan het citaat dat ik thans geef eene geheele zinsnede ontbreekt, is dus van volstrekt geene beteekenis.

Volgens den Palatinus luidt dan de bedoelde paragraaf (IX. 113) aldus:

ἡ δὲ μυΐνδα, ἤτοι καταμύων τις φυλάττου βοᾷ (*dett.* *φυλάττεται βοῶν*) *καὶ ὧν* (Jungerm. corr. *ὃν*) *ἂν τῶν ὑποφευγόντων λάβῃ ἀντικαταμύειν* (*codd. dett.* *αὐτίκα καταμύειν*) *ἀναγκάζει, ἢ μύσαντος* (*μύσας τοὺς conj.* Jungerm.) *κρυφθέντας ἀνερευνᾷ μέχρι φωράσῃ, ἢ καὶ μύσας οὗ ἂν τις προσάψηται ἢ ἐὰν τις προσδείξῃ μαντευόμενος λέγει ἕστ' ἂν τύχῃ.*

De groote beknoptheid waarmede de grammaticus in deze paragraaf verschillende spelen waarbij de oogen moeten worden gesloten heeft vereenigd, is vóór en na Hemsterhuis' editie oorzaak van veel moeilijkheden en aanleiding tot velerlei emendeerende scherpzinnigheid geweest. Van de oudere conjecturen kunnen wij hier zwijgen, evenals van de willekeur — in de Pollux-handschriften verre van zeldzaam — waarmede sommige overschrijvers, zooals die van den Leidschen Vossianus den zin *ἢ μύσαντος* tot *φωράσῃ* eenvoudig oversloegen. Het is echter wel de moeite waard om na te gaan, wat de nieuwere schrijvers over Attische kinderspelen, zooals Grasberger en Becq de Fouquières van de plaats hebben gemaakt.

Grasberger, in zijn zeer gedocumenteerd en verdienstelijk standaardwerk *Erziehung und Unterricht im klassischen Alter-*

thum (I. 43) is over onze paragraaf al bijzonder slecht te spreken. Hij vertaalt de woorden aldus: *Entweder blendet sich einer mit dem Rufe φυλάττου, und wenn er einen der Fliehenden ergreift, so zwingt er ihn anstatt seiner die Blindenrolle zu übernehmen; oder wenn einer geblendet ist, spürt er den Versteckten nach bis er einen entdeckt; oder auch er will geblendet errathen, wo einer anfasst oder wenn einer hindeutet bis es ihm gelingt.*

Het is niet te verwonderen, dat Grasberger zelf, na zulk eene vertaling, deze opsomming verward noemt, en het gebruik van den genetivus absolutus *μύσαντος*, slaande op het werkwoord *ἐρευνᾷ* brandmerkt als „*äusserst bedenklich.*" Waartoe hem nu deze laatste bedenking heeft verlokt, zal ik aanstonds mededeelen. Vooraf echter wil ik wijzen op hetgeen mij voorkomt eene der grondfouten te zijn van de door Grasberger gevolgde textverklaring. Zoo goed als in het klassiek Grieksch beteekent bij Pollux *μύειν* en *καταμύειν* eenvoudig *de oogen sluiten* en niet: „geblinddoekt worden"; Pollux is op dit, bij kinderspelen zeer aangelegen, punt uiterst nauwkeurig. Bij het eigenlijk blindemanspel, *χαλκῆ μυῖα* (par. 123), zegt hij „*ταινίᾳ τὼ ὀφθαλμὼ περισφίγξαντες*", zooals Eustathius „*καταδεῖταί τις ῥακίῳ τὰς ὄψεις*" (Il. 21. 304), terwijl alleen Hesychius in eene sterk verkorte beschrijving van dit spel achteloozer de uitdrukking *καταμύειν* kiest; bij die spelen waar een deel van de oefening is dat de eene knaap met bedekte oogen den ander op zijn rug draagt, b.v. den *ἐφεδρισμὸς* (par. 119) of het *ἐν κοτύλῃ* (122) zegt hij *ἐπιλαβεῖν ταῖν χεροῖν τὼ ὀφθαλμώ* enz. En de grammaticus, die elders in zijn Onomasticon (II. 67) zoo nauwkeurig heeft geïnstrueerd: *Van de oogleden behoort men te zeggen* „*μῦσαι, ἐπιμῦσαι, καταμῦσαι*" heeft er toch zeker wel aanspraak op, dat men hem in zijn eigen vocalubaire laat spreken!

Het eerste, onder *μυῖνδα* geregistreerde spel is dus geen blindemannetje, doch eene combinatie van krijgertje en verstoppertje. Becq de Fouquières vertaalt daarom deze eerste definitie volkomen juist aldus:

Un des joueurs fermant les yeux s'écrie: „garde à vous", et se met à la poursuite des fuyards. Celui qu'il parvient à saisir prend sa place et ferme les yeux à son tour. Het is volkomen duidelijk dat de jongen die de anderen krijgen moet, na zijn waarschuwing te hebben gegeven de oogen opent. *Het μύειν dient alleen als inleiding.* Dit blijkt vooreerst uit de volgende beschrijving van hetzelfde spel die onder den titel δραπετίνδα in het Etymologicum magnum bewaard bleef: „δραπετίνδα is de naam van een spel dat behoort tot de klasse die men μυΐνδα noemt. Het draagt dezen naam hiernaar dat een van de knapen de oogen sluit en roept τηροῦ, φυλάττου, terwijl de anderen wegloopen en oppassen dat ze niet gepakt worden." Men ziet het: de jongen houdt zijn oogen dicht, tot de anderen hebben kunnen zorgen uit het gezicht te zijn. Dan roept hij zijne waarschuwing. En die zal wel niet hebben geklonken φυλάττου of τηροῦ φυλάττου, maar τηροῦ, τηροῦ, φυλάττου met dien bij de Grieksche jongens geliefden val van den gesyncopeerden dimeter iambicus of Anacreonteus die naast den trochaïschen dimeter ook bij andere spelen gaarne gebruikt wordt, b. v. in het blindeman (χαλκῆ μυῖα), waar de blindeman roept χαλκῆν μυῖαν θηράσω „ik ga op vliegen jagen", en de medespelers die hem lokken door aanraken en tikjes met hun riempjes, antwoorden θηράσεις ἀλλ' οὐ λήψῃ „wel jagen, maar niet krijgen."

Voor het overige heeft dit eerste μυΐνδα-spel geen verdere verklaring noodig. Pollux heeft er zich niet over uitgelaten of de φεύγοντες nog tijdens het spel hun schuilplaatsen mogen verwisselen; ook heeft hij, meer op het vocabulaire dan op de systematische orde lettend, verzuimd een met het genoemde spelletje zeer verwant krijgerspel op deze plaats te registreeren nl. het eerst in op 117 beschreven ἀποδιδρασκίνδα, dat tendeele evenzoo begint als het besproken spel, maar daarmee eindigt dat de φεύγοντες wedijveren wie het eerst het punt van uitgang weer bereikt.

Om dus te zwijgen van vroegere interpretaties door de oude corrupte overlevering van den text aan Jungermann's voor-

gangers ontlokt, kan men, meen ik, wel zeggen dat over het eerste onder *μυΐνδα* besproken spel op dit oogenblik de meeningen niet ver uiteen loopen. Tot grooter oneenigheid echter heeft het tweede spel aanleiding gegeven. Pollux, of zijn epitomator, zegt hierover uiterst beknopt „*ἢ μύσαντος κρυφθέντας ἀνερευνᾷ μέχρι φωράσῃ*". De modern-Grieksche schrijver Papasliotis, die in 1854 een boekje over de oude Grieksche spelen heeft geschreven — dat mij alleen uit citaten bekend is maar den indruk geeft van levendige illustratie der oude kinderwereld door parallellen met het moderne Grieksche kinderleven — heeft voorgesteld voor *μύσαντος* „*μύσας*" te lezen, blijkbaar onbekend met het feit dat reeds Jungermann, palaeografisch in ieder geval aannemelijker, „*μύσας τοὺς*" had geproponeerd. De conjectuur nu van Jungermann en Papasliotis is door Grasberger gretig aanvaard en geeft hem deze vertaling in de pen: *dass die Spielgenossen sich verstecken und dem Blinden ausweichen, bis er einen aufspürt;* terwijl Becq de Fouquières, in wiens onderhoudend boek de grieksche text gewoonlijk met beleefde reserve op een afstand gehouden wordt, zich tevreden stelt met den lezer te waarschuwen, dat „le passage de Pollux est très obscur" en dat er klaarblijkelijk op deze plaats „quelque grave altération" in den text is. Onder deze reserve verklaart hij het tweede spel aldus: *Un des joueurs ferme les yeux; les autres se cachent. L'aveugle les cherche jusqu'à ce qu'il soit parvenu à en trouver un.*"

Er zijn niet veel woorden noodig om de onhoudbaarheid dezer voorstelling aan te toonen. De rol van den blindeman tegenover die speelgenooten die zooals Grasberger het uitdrukt „sich verstecken und dem Blinden ausweichen", is waarlijk niet te benijden. Zulk eene combinatie van blindeman, verstoppertje en krijgertje, of — volgens Becq de Fouquières — van blindeman en verstoppertje, is voor één knaap te veel!

Wie op de zorgvuldige keuze van woord- en tijdvorm in Pollux' korte definitie en vooral op het werkwoord *φωρᾶν* let, zal m. i. gereedelijk erkennen dat hier niet anders dan het gewone verstoppertje wordt beschreven. De genetivus *μύσαντος*

dient tot tijdsbepaling van *κρυφθέντας* en het woord *μύσαντος* is niet zonder reden in den Aoristus geplaatst. De vertaling moet aldus luiden: „of ook, nadat de medespelers, terwijl hij de oogen gesloten had, zich hebben verscholen, speurt hij ze na tot hij er een heeft betrapt''. Dat op dezen dan het *ἀντικαταμύειν* wordt toegepast, behoefde na den eersten zin evenmin als in de volgende derde definitie afzonderlijk te worden vermeld.

De verkeerde interpretatie van het tweede *μυΐνδα*-spel moest nu natuurlijk de verklaarders ook wel bij het derde op het dwaalspoor brengen.

In den Palatinus luidt de beschrijving van dit spel: *ἢ καὶ μύσας οὗ ἂν τις προσάψηται ἢ ἐάν τις προσδείξῃ μαντευόμενος λέγει ἔστ' ἂν τύχῃ*. Papasliotis — wederom in overeenstemming met Jungermann — stelde voor het z. i. onbegrijpelijke *προσδείξῃ* te veranderen in *προσθίξῃ* „daar immers de blindeman het *προσδεῖξαι* onmogelijk kon waarnemen''. In de door hem voorgestelde lezing zou dus, in geval men het ongetwijfeld niet heel Attische *προσθίξῃ* voor *προσθίγῃ* bij een purist als Pollux mogelijk acht, de constructie van den zin aldus zijn dat met den „iemand'' die onderwerp van *προσάψηται* is, de blinde werd bedoeld doch daarentegen met den *τις* die *προσδείξει* een der medespelers: „indien hij iemand aanraakt of iemand hem aanraakt''.

Ik geloof niet dat velen dit eene aannemelijke constructie zullen achten. Ook Becq de Fouquières en Grasberger hebben dat niet gevonden. De Fransche schrijver — ook hier met een „à peu près'' tevreden — vertaalt den zin eigenlijk niet, doch verklaart: „*Il faut que l'aveugle, soit qu'il touche un de ses camarades, soit qu'il le désigne, devine qui il est et le nomme*'', wat zeker niet juist is, daar aldus met het pronomen *τις* in het geheel geene rekening wordt gehouden. Grasberger echter wijzigt den zin geheel door twee conjecturen: hij wil lezen *ἢ καὶ μύσαντος, ἄν τις προσάψηται ἢ ἐάν τις προσθρέξῃ μαντευόμενος λέγει* enz., hetgeen hij aldus vertaalt: „*der Geblendete sucht wenn ihn selbst einer zupft oder im Laufe ihm zu nahe kommt zu errathen.*

Het Grieksch is ongetwijfeld een welsprekende taal, maar dat men door het werkwoord *προστρέχειν* — nog wel zonder bijvoeging van een object — het denkbeeld zou kunnen uitdrukken: „Jemanden im Laufe zu nahe kommen", d. i. ongeveer „hard tegen iemand aanloopen" zal, dunkt me, geen enkel Graecist aan Grasberger toegeven. Raadselachtig blijft ook het spel zelf dat Grasberger aldus door Pollux wil laten beschrijven. — Maar wat is dit dan? Zooveel is duidelijk, dat het een *raadspel* is.

Van deze soort spelen nu is ten allen tijde de verscheidenheid zeer groot geweest, en bij lange na niet alle varieteiten zijn bij Pollux opgenoemd. Men zou die spelen kunnen verdeelen in twee soorten: die waarin alleen tijdens de voorbereiding degeen die aan de beurt is zijne oogen gesloten houdt, en die waarin het een deel van 't spel zelf is, dat men met gesloten oogen raadt. De laatste soort is het meest bekend. Hesychius beschrijft die aldus s.v. *μυΐνδα: καταμύων τις τὸ ἐρωτώμενον ἀποφαίνεται σχεδιάζων ἕως ἂν ἐπιτύχῃ. ἐὰν δὲ ἁμαρτὼν ἀναβλέψῃ πάλιν καταμύει*: „een van de spelers moet, met de oogen dicht, zeggen wat dit of dat voorwerp waarnaar men hem vraagt is. Doet hij de oogen open zonder het te raden dan moet hij nog eens." — Is nu het spel dat Pollux beschrijft, hetzelfde?

Onmogelijk is dat niet. Maar de redactie van den geheelen zin, de zorg waarmede in de eerste zinsnede het praesens *καταμύων* is gebruikt, en daartegenover in de tweede definitie *μύσαντος* in den aoristus, maakt het m. i. waarschijnlijk dat ook in de derde omschrijving die zich aan de vorige met *ἢ καὶ μύσας* aansluit, niet zonder reden een aoristus is gebruikt. Pollux heeft dunkt me willen doen uitkomen dat het *μῦσαι* aan het *μαντευόμενος λέγειν* voorafgaat. Hij beschrijft het spel aldus: „of ook, de speler heeft zijne oogen gesloten gehad, en noemt daarna gissenderwijze dengene dien men heeft aangeraakt of wel aangewezen, zoolang tot hij het geraden heeft."

Het is misschien niet noodig voor deze interpretatie wijzi-

ging in den text te brengen. Aannemelijk zou ik het intusschen wel vinden, indien iemand voorstelde voor ἐάν τις te lezen ὃν ἄν τις, terwijl het ook wellicht aanbeveling verdient de composita προσάψηται en προσδείξῃ ter verduidelijking in προάψηται vooraf aanvatten en προδείξῃ te veranderen.

Het boven beschreven spel is dus zoo iets als ons „naar den vriend raden"; met dit onderscheid dat de Grieksche jongens, in de open lucht spelende, de oogen een oogenblik sluiten, doch wij even buiten de kamer gaan. En wat het δεῖξαι aangaat, het *wijzen*, herinnert dit spel levendig aan een spel dat wij een halve eeuw geleden in de Zaanstreek speelden en dat wij noemden „de pijp die wijst", omdat daarbij de persoon of zaak die we in gedachten zouden nemen, stilzwijgend, in afwezigheid van den rader, met de lange Gouwsche pijp van den oom bij wien we speelden werd aangewezen.

Is dus mijne gissing juist, dan zijn door Pollux onder μυΐνδα drie spelen geregistreerd bij welke het oogensluiten eene *voorbereiding* is tot het eigenlijke spel. *a.* eene variëteit van het krijgertje, *b* het verstoppertje, *c.* het raden. Natuurlijk zijn daarmee de verscheiden spelen van raden *met de oogen dicht* niet afgehandeld. Het ψηλαφίνδα, het spel waarbij (volgens de beschrijving van Phrynichus bij Bekker (I. 73) iemand geblinddoekt (δεδεμένος τοὺς ὀφθαλμούς) rondgaat in den kring en de spelers betastend (ψηλαφῶν) ieders naam moet raden, wordt bij Pollux niet genoemd; evenmin de variëteit door Theognostus beschreven s.v. μυΐνδα (bij Bekker An. p. 1353), waarbij iemand de oogen sluit (μύει τοὺς ὀφθαλμοὺς en dan antwoordt op de vraag „τίνα τάδε, καὶ πόσα τάδε;" totdat hij het raadt ἐὰν (*lege* ἔστ' ἂν) ἐπιτύχῃ.

Ofschoon blijkens den titel bij Theognostus ook dit onder de μυΐνδα-spelen wordt gerekend, bemerkt iedereen het onderscheid tusschen het door Pollux beschreven spel en dit. Hier denkt men veeleer aan het ἀρτιάζειν, het *ludere par impar*, of ook aan dat spel van geblinddoekt raden dat boven al de door mij genoemde spelen historische vermaardheid heeft gekregen, ik bedoel den κολλαβισμός. Pollux heeft dit laatstge-

noemde spel noch onder de substantiva op ισμὸς, noch onder de verba op ίζειν geregistreerd. Geheel aan het eind van het hoofdstuk, als hij van de kinderspelen is afgedwaald tot de liefdesorakels, en daarbij terloops heeft herinnerd aan de gunstige beteekenis die de heldere klank van een goed gemikten *kottabos* kan hebben, brengt het werkwoord κοτταβίζειν hem in de gedachte, dat men wel eens κοτταβίζειν met κολλαβίζειν zou kunnen verwarren, en nu teekent hij aan: „Maar κολλαβίζειν is het, wanneer een van de spelers zijne oogen met de vlakke handen bedekt, en de ander na hem geslagen te hebben, vraagt, met welke hand hij hem geslagen heeft". De gedachte dat een kaakslag (κόλαφος) al heel weinig van een fijnen platten koek (κόλλαβος) heeft, mag ons natuurlijk geenszins verleiden bij Pollux het werkwoord κολαφίζειν te substitueeren voor het raadselachtige κολλαβίζειν. Juist de klankovereenkomst met κοτταβίζειν waarborgt ons de echtheid der overlevering; en we zullen dus wellicht goed doen met aan te nemen dat hier in de naamgeving zelve een jongens-etymologie aan het woord is geweest die van κόλαφος κόλλαβος maakte, op dezelfde wijze die bij ons oorveeg met oorvijg, varieert en een slag in 't gezicht een muilpeer noemt. Wat echter het spel zelf aangaat, wij kennen het allen uit de Lijdensgeschiedenis, en ik zou met de herinnering alleen daaraan kunnen volstaan, indien niet juist de wisselende overlevering hier nog aanleiding gaf tot eene korte opmerking.

De traditie bij Matthaeus doet ons het spel niet duidelijk erkennen. Hier wordt in hfdst. 26. vs. 67 verhaald, hoe nadat de Joodsche Raad het „schuldig" over Jezus had uitgesproken, deze Joden zelf hem in het gelaat spuwden en hem in 't aangezicht sloegen (ἐρράπισαν) zeggende: „profeteer ons Christus, wie is het die U geslagen heeft?" Daarna wordt in het praetorium de geboeide Christus door de Romeinsche soldaten verkleed als spotkoning en na den knieval in het aangezicht gespuwd en met den rietstaf die zijn scepter was geweest, geslagen (27. vs. 24—27). Juist zoo verhaalt Marcus deze laatste scène (XV. 17—19). Echter heeft deze Evangelist in het too-

neel voor den Joodschen Raad, ofschoon hij de beleediging van den Heiland laat voor rekening van de voorname Joden, het kenmerkende van hunnen spot, nl. de nabootsing van het spel, duidelijker dan Matthaeus aangegeven. Immers hij zegt (14. 65): „Toen begonnen sommigen van hen hem in het aangezicht te spuwen en hem te slaan, en *zijn gelaat bedekkende*, zeiden zij „„Profeteer ons.”” Maar Lucas, bij wien de spottende vermomming voor rekening van Herodes komt (23. 11) brengt het *spel* daar, waar het behoort, nl. bij de wacht, die Jezus in het huis van den Hoogepriester bewaakt, en hij verhaalt duidelijker dan de beide andere Synoptici hoe in den wachtenstijd die verloopen moest, vóór de dag aanbrak en Jezus voor de vergadering kon worden gebracht, de mannen die Jezus gegrepen hadden, zich den tijd kortten met hun spottend spel (22. 63). „En hem omhuld hebbende sloegen zij hem in het gelaat zeggende: „profeteer ons, wie is het die U geslagen heeft?”

Het is van algemeene bekendheid dat in het vierde Evangelie deze *κολλαβισμός* ontbreekt. Wel wordt in den Joodschen raad aan Jezus om zijn hoog antwoord door een dienaar een slag in het aangezicht gegeven (18. 22) en slaan hem in het rechthuis de krijgsknechten, die volgens Johannes reeds in Gethsemane aan Judas waren toegevoegd, maar zoowel de omhulling als de vraag: „wie heeft u geslagen?” blijft achterwege.

Het ligt vèr buiten mijne bevoegdheid, omtrent de oorzaak dezer afwijkingen ook zelfs maar een vermoeden uit te spreken. Ik breng ze alleen te berde om er eene vraag aan vast te knoopen, waarmede ik wensch te besluiten. Is niet, zoo zou ik willen vragen, bij den dichterlijken parafrast van het Johannes-evangelie de gedachte dat ook met Jezus een spotspel, een *κολλαβισμὸς* is gespeeld, bewaard? Nonnus toch breidt de woorden van Johannes „en de soldaten gaven hem *stokslagen* (*ῥαπίσματα*)” aldus uit:

καὶ ἤιεν ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ
χερσὶν ἀμοιβαίῃσι παρηΐδος ἄκρον ἀράσσων.

In dit vers laat *ἀμοιβαῖος* een tweeledige vertaling toe: *afwisselend* kan beteekenen dat ieder op zijn beurt den geboeide een' slag gaf, doch ook, dat zij dat deden nu met de rechter-, dan met de linkerhand. Beide vertalingen kunnen steun vinden in de Dionysiaca, want Nonnus gebruikt het woord gaarne. Daar evenwel de woordenrijkdom van den Johannes-parafrast allerminst tautologie pleegt te zijn, en de vertaling: „ieder op zijn beurt'' den dichter eenvoudig zou laten zeggen wat hij in de woorden *ᾔιεν ἄλλος ἐπ'ἄλλῳ* duidelijk genoeg had uitgedrukt, is het, naar mij voorkomt, beter uit *χερσὶν ἀμοιβαίῃσι* op te maken, dat de soldaten nu met de eene, dan met de andere hand den geboeide op de oppervlakte van de wang (*παρηΐδος ἄκρον*) slaan. Wat de woorden aangaat vindt deze verklaring steun in de Dionysiaca, VII. 189, waar wordt beschreven hoe Semele zwemmend in den Asopus

ποσσὶν ἀμοιβαίοισιν ὀπίστερον ὤθεεν ὕδωρ

en wat de zaak aangaat herinnert zij aan dien anderen vorm van den *κολλαβισμός*, waarbij de vraag niet wordt gesteld: „wie heeft u geslagen?'' maar „met welke hand zijt gij aangeraakt?''

INLEIDING TOT EEN UITGAVE DER GEDICHTEN VAN DE TROUBADOUR UC DE SAINT-CIRC

DOOR

J. J. SALVERDA DE GRAVE.

De gedichten van de troubadour Uc (d. i. Hugo) de Saint-Circ zijn nog niet gezamenlik en krities uitgegeven. De Heer Jeanroy, hoogleraar aan de Sorbonne, en ik hopen weldra een uitgave ervan te doen verschijnen. De inleiding die wij daaraan vooraf laten gaan geeft mij aanleiding U het een en ander mede te delen omtrent het leven en het werk van deze dichter. Kwesties van tekstkritiek en interpretatie laat ik ter zijde, daar zij misschien wat te speciaal zouden zijn voor een mededeling als deze.

Zoals U weet, heeft tussen de XIe en de XVe eeuw, en vooral gedurende de XIIe en XIIIe, in het Zuiden van Frankrijk een, voor de geschiedenis der letterkunde van geheel West-Europa, hoogst belangrijke dichtschool gebloeid, waarvan de voortbrengselen zonder twijfel slechts voor een deel tot ons zijn gekomen. Met name van het eerste begin ervan weten wij niets zekers. De gedichten van de oudste ons bekende troubadour, Guillaume de Poitiers (ongeveer 1100), vertonen reeds, wat vorm en gedachte betreft, zulk een verfijning dat zij niet het begin der ontwikkeling van de Provençaalse poëzie kunnen vertegenwoordigen; van hetgeen ze heeft voorbereid is niets tot ons gekomen. Na de XIIIe eeuw breekt een tijd van verval aan, en weldra verliest deze dichtkunst alle belang voor de wereldlitteratuur. Maar gedurende de twee eeuwen van haar bloei is zij het model geweest waarnaar, van Portugal

tot Duitsland, de lyriek zich heeft gevormd. Men heeft haar gekenschetst als de eerste Renaissance, omdat bij haar, anders dan in de overige middeleeuwse litteratuur, de persoon van de dichter zich naar voren dringt; de naam is wel wat weids en tevens wat eenzijdig, kenschetst echter zeer goed die óne kant van de poëzie der troubadours.

Uc de Saint-Circ staat in het midden dezer letterkundige beweging. Zijn gedichten zijn, evenals die der andere troubadours, tot ons gekomen verspreid over verscheidene handschriften; alleen de kritiek is in staat ze, altans bij benadering, naar tijdorde en naar behandelde onderwerpen te rangschikken. Wij vonden van zijn hand: vijftien *canzos* (liefdesgedichten), achttien *sirventés* (satiriese, hetzij persoonlike hetzij politieke, gedichten), tien *tensos* (gedichten bestaande uit strofen gericht tot en beantwoord door andere troubadours) en één *salut* (brief in verzen aan de geliefde), in het geheel vier en veertig gedichten.

Biezonderheden omtrent het leven van onze troubadour kunnen wij halen uit zijn verzen, voorzover deze toespelingen bevatten op feiten en personen die wij ook van elders kennen, en tevens uit een oude levensbeschrijving en uit kommentaren tot twee zijner gedichten (n°. X en XIV) [1]), zogenaamde *razos*. Ongelukkig zijn deze bronnen (vooral de laatstgenoemde) ietwat troebel; het gezag der Provençaalse biografieën en der *razos* is, ten gevolge van het nauwkeurig onderzoek der jongste jaren, zó ondermijnd geworden, dat men er niet aan mag denken voetstoots voor waarheid aan te nemen hetgeen zij vermelden. Sedert Gaston Paris de onbetrouwbaarheid der berichten omtrent Guillaume de Cabestaing en Jaufré Rudel aantoonde, Pio Rajna de levensbeschrijving en kommentaren van Guillaume de Poitiers, Schultz-Gora die van Raimbaut de Vaqueiras, Novati die van P. Vidal, Andraud die van Raimond de Miraval, Thomas en Stimming die van Bertran de Born, en,

---

[1]) Deze nummers zijn die welke aan de gedichten zullen worden gegeven in de weldra te verschijnen uitgave; wij zullen aldaar een konkordantie geven van onze nummering met die van Bartsch in zijn *Alphabetisches Verzeichniss*.

vóór weinige jaren, Zingarelli die van Bernard de Ventadour tot onderwerp van scherpe onderzoekingen namen, die lang niet goed voor de schrijvers van biografieën en *razos* afliepen, moet men meer dan ooit op zijn hoede zijn bij het overnemen der gegevens die nog niet krities zijn onderzocht. Maar het is billik een onderscheid te maken tussen twee groepen van mededelingen, een verschil waarop zeer onlangs door Stroński, in zijn uitgave der gedichten van Folquet de Marseille is gewezen. Hij meent dat de schrijvers der levensberichten zich omtrent de uiterlike levensomstandigheden der troubadours (ouders, naam, woonplaats, levensloop) met veel zorg hebben laten inlichten op de plaatsen zelf waar de dichters hebben vertoefd; vergissen zij zich op die punten, dan is dat te goeder trouw. Maar daartegenover staat dat al wat zij vertellen omtrent de liefdesgeschiedenissen der troubadours eenvoudig uit de gedichten is gehaald, met bijvoeging van enige namen. En daar de *razos* alleen deze laatste kwesties behandelen, verdienen zij op geen enkel punt onvoorwaardelik geloof. Alleen de levensbeschrijvingen kunnen dus, mits men ze zorgvuldig en zoveel mogelik kontroleert, van dienst zijn.

En misschien bestaat er aanleiding om, voor de biografie van Uc, nog wat meer vertrouwen te vragen. Het is n.l. zeker, omdat Uc zichzelf erin als schrijver noemt, dat twee Provençaalse levensbeschrijvingen, n.l. die van Savaric de Mauléon en die van Bernard de Ventadour van zijn hand zijn. Gröber en Chabaneau zijn van mening dat hij van nog andere biografieën de auteur is[1]). En dat hij misschien wel de samensteller van zijn eigen levensbeschrijving zou kunnen zijn — een onderstelling waarop ik terug zal komen — zou een steun vinden in twee italianismen die erin voorkomen, n.l. *amparet* voor *ensenhet* en *com* in de betekenis van het Provençaalse *ab* „met"; Uc heeft n.l. het laatste deel van zijn leven in Italië doorgebracht.

---

[1]) Chabaneau, *Biographies des Troubadours*, p. 3; Gröber, *Die Liedersammlungen der Troubadours*, p. 494.

I.

Ik begin met de levensbeschrijving van Uc, zoals zes handschriften ons haar geven, in vertaling mede te delen. „Uc de Saint-Circ was uit Quercy, uit een dorp genaamd Tegra. Hij was de zoon van een arme achterleenman, Armand de Saint-Circ, aldus geheten naar het kasteel waarvan hij afkomstig was, en dat gelegen was aan de voet van Sainte-Marie-de-Rocamadour, en in de oorlog werd vernield. Deze Uc had veel broeders die ouder waren dan hij en die van hem een geestelike wilden maken en hem op school deden in Montpellier. En terwijl zij dachten dat hij de wetenschap beoefende, leerde hij *canzos* en *vers* (een soort van *canzo*) en *sirventés* en *tensos* en *coblas* (een soort van *tenso*) en de daden en woorden der grote mannen en der grote vrouwen die leefden of geleefd hadden; en, met deze kennis toegerust, werd hij jongleur. En de graaf van Rodez — aldus vervolgt de levensbeschrijver — en de burggraaf van Turenne moedigden zijn kunst zeer aan door de *tensos* die zij met hem wisselden, en ook de goede Dauphin d'Auvergne. En hij was lang in Gascogne, nu eens te voet, dan te paard. Geruime tijd vertoefde hij bij de gravin van Benauges en verwierf door haar de vriendschap van Savaric de Mauléon, die hem van wapenrusting en klederen voorzag. En hij was lang met deze in Poitou en daaromtrent, daarna in Cataloniё en Aragon en Spanje, bij de goede koning Alfonsus van Castiliё en bij koning Alfonsus van Leon en bij koning Peter van Aragon; en daarna in Provence bij al de baronnen; toen in Lombardije en in de Mark van Treviso. En hij huwde aldaar een edele en schone vrouw, en kreeg kinderen. Hij leerde veel van anderen en onderwees het gaarne aan anderen. Hij maakte zeer goede *canzos* en *sons* (kleinere liefdesgedichten) en goede *coblas*; en hij was nooit verliefd, maar wist te doen alsof hij verliefd was; en hij verstond de kunst de door hem beminde vrouwen in de hoogte te steken zowel als ze te vernederen, door zijn verzen en door hetgeen hij zeide. Maar sedert zijn huwelik maakte hij geen verzen meer". Aldus de levensbeschrijving.

Wij zullen nu moeten onderzoeken in hoeverre de gedichten van Uc steun geven aan deze mededelingen.

Thégra is een dorp in het kanton Gramet, arrondissement van Gourdon, op ongeveer 6 K.M. ten O. van Rocamadour. Wat Saint-Circ betreft, de *Dictionnaire des Postes* vermeldt verscheidene dorpen van die naam, maar geen van deze komt in aanmerking, daar zij te ver van Rocamadour liggen; evenmin S. Circ de Belarbre, dat op de kaart van Cassini staat. Maar op een kaart die voorkomt in Justel, *Histoire généalogique de la maison de Turenne* (1645), vond ik een S. Circ, gelegen aan een stroompje, de Doustre, dat niet al te ver van Rocamadour afligt. Is dit de geboorteplaats van Ucs vader? In geen geval zal men de uitdrukking „aan de voet van Sainte-Marie-de-Rocamadour" letterlik kunnen opvatten; immers dit ligt niet boven op een berg, maar is gebouwd tegen een steile bergwand, over de gehele hoogte daarvan. „Aan de voet van Rocamadour" zou kunnen betekenen: „in de vallei van Rocamadour, maar dichter bij de bron van de stroom". Nu schijnt uit de kaart die ik vermeldde echter te blijken dat S. Circ aan een andere stroom ligt dan Rocamadour, zodat de lokalisatie van dit dorp onzeker blijft [1]).

Er bestaat geen reden te twijfelen aan de biezonderheden die de biograaf ons mededeelt omtrent de jeugd van Uc. Meer dan eens vinden wij van troubadours gewag gemaakt die bestemd waren voor de geestelike stand en bleken daarvoor geen roeping te hebben (P. Cardinal, Uc Brunenc, Gausbert de Puycibot, Peire Rogier), en niet minder dan zestien zijn er die geestelike, en acht die monnik zijn gebleven en tegelijk de dichtkunst beoefenden [2]). Met de *valens homes* en *valens domnas* wier „daden en werken" hij leerde, zullen wel de Provençaalse dichters en dichteressen zijn bedoeld.

De verdere levensloop van Uc kunnen wij in een zeker aantal perioden verdelen en afzonderlik behandelen: zijn ver-

---

[1]) Over een mogelike verklaring van de biezonderheid dat het kasteel in de oorlog is verwoest, zie hieronder p. 66 n. 3.

[2]) Zie Stengel in *Grundriss der romanischen Philologie*, II², 18 en 19.

blijf in Quercy en Languedoc (de Toulousaanse periode), zijn bezoek aan Spanje, zijn rondtrekken in Provence, en ten slotte zijn leven in Italië.

Hetgeen de biograaf ons omtrent de eerste periode verhaalt, één enkele zin, geeft alleen weer hetgeen overvloedig uit de gedichten blijkt, nl. dat Uc van zeer nabij is bekend geweest met de graaf van Rodez, de burggraaf van Turenne en de „goede" Dauphin d'Auvergne („goede" zal hier wel beduiden de „ware" dauphin, nl. die welke zelf troubadour was en zijn confrères beschermde). Ook zijn vriendschap met Savaric de Mauléon kennen wij uit meer dan één gedicht en de burggravin van Benauges wordt ook door hem genoemd; daarentegen kennen wij de biezonderheid dat zij het was die Uc met Savaric in relatie bracht, alleen uit de biografie.

En eveneens het verblijf in Spanje. Zodat wij voor de vraag staan of het aannemelik is dat hij aan de verschillende hoven der Spaanse kunstminnende vorsten heeft vertoefd, zonder dat in zijn verzen een spoor daarvan is te bekennen. Slechts tweemaal treft men een toespeling op Spanje bij hem aan; éénmaal daar waar de graaf van Rodez de wens uitspreekt dat Uc ver weg was, in Spanje (XXXVII, vs. 13—16), en dan in een *tenso* met zekere Giraut, die betreurt dat Uc niet bij hem was toen hij (Giraut) „aan gene zijde van Moncat" was gegaan (XL, vs. 16); in dit *Moncat* meen ik nl. het kasteel La Moncada bij Barcelona te herkennen. Deze plaatsen zouden eerder bewijzen dat Uc niet in Spanje is geweest, maar de kwestie is onoplosbaar, en het is ten slotte mogelik dat in Spanje gemaakte verzen van de dichter niet tot ons zijn gekomen[1]).

Dat verder Uc in Provence is geweest, zouden wij, ook zonder de biografie, uit de gedichten hebben kunnen vernemen. En over zijn verblijf in Italië leren die verzen ons heel wat meer dan de levensbeschrijving, die echter van haar kant de

---

[1]) De mededelingen van Mila y Fontanals, *De los Trovadores in España*, p. 111, 137, 152, berusten blijkbaar alleen op de biografie.

biezonderheid van Ucs huwelik vermeldt, welke natuurlik niet blijkt uit de gedichten van de troubadour; immers, op wie de Provençaalse zangers ook verzen maakten, nooit op hun eigen vrouw.

De laatste passage van de biografie, die op zijn werkzaamheid als dichter betrekking heeft, willen wij zo straks behandelen, en eerst trachten aan te vullen, door Ucs verzen, de lacunes die de levensbeschrijving bevat, vooral wat betreft de chronologie. Zijn geboorte- en sterfjaar kunnen wij natuurlik nooit vinden; wij zullen ons er toe moeten bepalen de grenzen aan te geven waartussen zijn gedichten vallen.

De historiese personen die een rol spelen in de Toulousaanse periode van Ucs leven, kunnen wij in twee groepen splitsen: hen aan wie hij gedichten opdraagt en hen met wie hij gedichten wisselt. De eersten zijn: Savaric de Mauléon, de Dauphin van Auvergne, Sancha d'Aragon, gravin van Toulouse, Marie de Ventadour, de burggravin van Benauges en de gravin van Montferrand; tot de tweede groep behoren: de graaf van Rodez en de burggraaf van Turenne.

Aan de Dauphin Robert d'Auvergne is gedicht V opgedragen; deze heeft geregeerd van 1169—1234 en heeft met verschillende troubadours verzen gewissseld; meer dan eens zijn hem gedichten opgedragen. Als gemiddelde tijd voor zijn poëtiese werkzaamheid kunnen wij aannemen 1180—1220, op grond van hetgeen wij weten over de leeftijd van de dichters die hij heeft gekend [1]).

Savaric de Mauléon is in zijn tijd een beroemd krijgsman geweest. Hij nam deel aan de oorlogen van de Engelse koning Jan zonder Land met zijn neef Arthur en ook aan de kruistocht tegen de Albigenzen. In 1202 wordt hij door de koning van Engeland gevangen genomen en over zee gevoerd. Later sluit hij vrede met Jan zonder Land en wordt zijn luitenant

[1]) *Art de vérifier les dates*, II, 361; Diez, *Leben und Werke*[2], p. 107; Chabaneau, *Biographies*, p. 174.

in Poitou en Gascogne, welke provincies hij op de Fransen verovert (1205). In 1211 is hij aan de zijde van Raimon van Toulouse tegen de kruisvaarders in de Albigenzenoorlog. In 1214 strijdt hij ten gunste van Jan zonder Land tegen de latere Lodewijk de Heilige In 1219 gaat hij naar het Heilige Land. In 1224 verdedigt hij voor de nieuwe koning van Engeland, Hendrik III, Niort en daarna La Rochelle tegen Lodewijk VIII. Na de val van deze stad gaat hij over tot de partij van de koning van Frankrijk, die hij bijstaat in de oorlog tegen de Albigenzen (1225), maar knoopt daarna weder vriendschapsbetrekkingen aan met Engeland. Hij sterft in 1233 [1]. Groot was de roem van zijn mildheid jegens de troubadours [2] en Uc schijnt biezonder bij hem in de gunst te hebben gestaan; altans in de kommentaar tot een der gedichten van Savaric lezen wij, naar aanleiding van een brief door deze aan zijn dame gezonden: „Ik zelf, Uc de Saint-Circ, heb deze brief overgebracht" [3]).

Uc draagt aan Savaric op de gedichten I, VI [4], VII. Nu is het reeds dadelik waarschijnlik dat Savaric eerst door zijn benoeming tot „sénéchal" van Gascogne in nadere aanraking tot de hoven van Zuid-Frankrijk is gekomen. De burggravin van Benauges, die in zijn dichter-bestaan een grote rol heeft gespeeld, was uit Gascogne; ongelukkig weten wij niet precies wanneer zij heeft geleefd; haar man wordt genoemd in akten van 1219 en 1228 [5]. Zij wordt vermeld in een *tenso* van Savaric met twee andere troubadours, Uc de la Bacalaria en

---

[1]) Dom Bouquet, *Historiens des Gaules et de la France*, t. XVII—XXI passim; *Chanson de la Croisade contre les Albigeois*, éd. P. Meyer, zie het glossarium.

[2]) Zie de biografie van Gausbert de Puycibot (Chabaneau, p. 49).

[3]) Chabaneau, p. 48.

[4]) Dit gedicht wordt door Uc gezonden aan Savaric „aan gene zijde van *Enenda*" (vs. 50); volgens Prof. Thomas zou dit kunnen zijn *Esnandes*, ten W. van La Rochelle. Indien deze identifikatie juist is, moet Savaric zich op dat ogenblik bij La Rochelle bevinden, waarschijnlik in zijn kasteel Mauléon (tegenwoordig Châtillon-sur-Sèvre; zie Thomas, *Bertran de Born*, p. 14, n. 3).

[5]) Chabaneau, p. 47, n. 10.

Gaucelm Faidit [1]), waarin ook een zekere „dame Marie" als scheidsrechter wordt opgeroepen, die niet anders dan de beroemde Marie de Ventadour kan zijn. En in een andere *tenso* van Savaric [2]) wordt, behalve van deze twee dames, nog de beslissing gevraagd van de gravin van Montferrand. Marie de Ventadour is gestorven in 1219 [3]), waardoor wij dus een eindgrens hebben voor de tijd van deze gedichten. De leeftijd van de gravin van Montferrand is niet precies te bepalen [4]); zeker is het dat met haar wordt bedoeld de vrouw van de Dauphin die wij zo straks hebben vermeld; zij had Montferrand als bruidschat ten huwelik gebracht. Nu vermeldt *l'Art de vérifier les dates*, II, 361, als haar sterfjaar 1199, „date de son testament qu'elle fit à l'extrémité", maar dit kan niet juist zijn, daar niets waarschijnlik maakt dat Savaric reeds zo vroeg in aanraking met Zuid-Frankrijk is gekomen; trouwens de redenering van *l'Art de vérifier* is niet afdoende; de gravin kan immers zeer goed beter zijn geworden [5]). Wat hiervan zij, al is het waarschijnlik dat zij in de eerste jaren van de XIIIe eeuw nog leefde, wat wij van haar weten stelt ons niet in staat de datering van Savarics gedichten nader te bepalen; wij zullen ons dus aan de jaren 1205 en 1219 als uiterste grenzen moeten houden voor Savaric.

Daar in Ucs gedichten juist dezelfde dames worden gehuldigd [6]), zullen zij, in het algemeen, ook in deze jaren moeten worden geplaatst. Maar misschien moeten wij zijn Toulou-

---

[1]) Bartsch, 432, 2.

[2]) Bartsch, 432, 3.

[3]) dom Bouquet, XVIII, 237.

[4]) Zij wordt ook in de biografie van Pons de Capteuil tegelijk met Marie de Ventadour genoemd (Chabaneau, p. 61).

[5]) Justel vermeldt haar in zijn *Histoire généalogique de la maison d'Auvergne*, p. 103, en noemt haar Huguete de Montferrand. Volgens *l'Art de vérifier*, II, 361, is die doopnaam onjuist; zij wordt alleen onder de beginletter G. vermeld.

[6]) Comtesse de Montferrand in III, Marie de Ventadour in XLIII, Vicomtesse de Benauges in XIII. In I vermeldt hij deze laatste met het „senhal" *Gardacors*, waarmee ook Savaric haar noemt (Bartsch, *Chrestomathie* [4], kol. 158).

saanse periode iets later dan in 1219 laten eindigen. Wij noemden daareven nl. nog één vorstin, nl. Sancha d'Aragon, aan wie n° VIII is opgedragen, zuster van Pedro II van Aragon, vrouw van Raimon VII van Toulouse. Deze huwde haar in 1211, maar omdat hij toen nog zeer jong was (nl. veertien jaar; zij was wat ouder), is het mogelik dat het huwelik pas later een realiteit is geworden; altans hun eerste kind is in 1220 geboren [1]). Nu is Raimon VII eerst in 1222 zijn vader opgevolgd, en uit de wijze waarop Uc over haar spreekt, zou men desnoods kunnen konkluderen dat zij reeds gravin was van Toulouse, maar nodig is deze gevolgtrekking niet [2]). Er blijkt uit de bedoelde pasage dat Avignon toen nog niet in handen der Fransen was gevallen. Nu heeft in 1220 Lodewijk zich wel van deze stad meester gemaakt, maar hij heeft haar in hetzelfde jaar, bij het verdrag van Meaux, teruggegeven. Eerst in 1226 wordt het definitief door de Fransen veroverd. Dat kan dus de uiterste grens voor ons gedicht zijn, ware het niet dat, zoals wij straks zullen zien, de datums van Ucs verblijf in Italië ons beletten aan te nemen, dat hij de gravin van Toulouse zou hebben gehuldigd zolang na 1220.

Tot nu toe is alleen sprake geweest van personen aan wie Uc zijn gedichten opdraagt; wij willen tans trachten een enigszins nauwkeurige datering te verkrijgen van zijn relaties tot twee vorsten met wie hij *tensos* heeft gewisseld en wier verhouding tot hem ons dus wat beter bekend is [3]). Men kan zich de positie van een troubadour aan het hof van een groot heer ongeveer voorstellen, door haar te vergelijken met die

---

[1]) *Histoire générale de Languedoc*², VII, 103 en vlgg.

[2]) De *tornada* van VIII is eigenlik niet anders dan een huldebetuiging (zie p. 77), maar het feit dat de bezittingen van Toulouse worden opgesomd, zou er op kunnen wijzen dat Sancha reeds de heerseres was.

[3]) De bedoelde *tensos* zijn n°s. XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII en XLIII. Volgens Appel (*Poésies provençales inédites*, p. 123) zou ook no. XXVI erbij horen.

der narren van de XVe en XVIe eeuw; dit is niet vleiend voor de dichters en trouwens als gelijkstelling is deze vergelijking geenszins bedoeld; maar evenals de „zotten" hadden ook de troubadours de vrijheid om tot hun beschermers ronduit te spreken en te zeggen wat zij op het hart hadden. Laat ik u, als voorbeeld van wat een dienaar en een meester elkaar wel in verzen konden toevoegen, twee *tensos* voorlezen die tussen de graaf van Rodez en Uc zijn gewisseld; ik doe dat in een Franse vertaling, om niet te ver van de oorspronkelike tekst af te gaan.

N° XXXVIII. Uc: „Seigneur comte, il ne faut pas vous effrayer ni vous inquiéter à cause de moi, car je ne suis pas venu chez vous pour vous demander quelque chose, parce que j'ai tout ce dont j'ai besoin, tandis que je vois que vous manquez d'argent; voilà pourquoi il vaudrait mieux que ce soit moi qui vous donne quelque chose". Le Comte: „Seigneur Uc de Saint-Circ, il doit bien m'être désagréable de vous voir, car encore cette année tu étais ici pauvre et dépouillé et misérable, et je vous fis partir riche, car vous m'avez coûté plus que ne l'auraient fait deux archers ou deux cavaliers; et pourtant je sais bien que, si je vous donnais un cheval, ce dont Dieu me préserve, vous l'accepteriez bien".

N°. XXXVII. Uc: „Seigneur comte, comment pourrais-je supporter cette fatigue que vous me faites endurer? Car vous me faites chevaucher jour et nuit et ne me laissez ni me reposer ni dormir. Même dans la compagnie de Martin Algai on n'est pas plus mal; il semble que je n'ai pas assez à manger". Le Comte: „Vous savez vous-même, si vous voulez être sincère, Seigneur Uc de Saint-Circ, que ce n'est pas moi qui jamais vous fis chercher dans le Quercy pour vous montrer mes terres; j'étais au contraire fort ennuyé en vous voyant venir. Que Dieu fasse de moi un estropié, si, dans mon cœur, je n'aime pas mieux que vous soyez en Espagne".

Martin Algai, door Uc genoemd, was een bekend aanvoerder in dienst, eerst van de kruisvaarders tegen de Albigenzen, daarna in die van de graaf van Toulouse. Daar Uc

in de tegenwoordige tijd spreekt, zou men kunnen vermoeden dat, op het ogenblik waarop hij en de graaf van Rodez hun verzen wisselen, Algai nog leefde; deze is gedood in 1212 [1]), zodat ons gedicht dan vóór die datum zou vallen. Maar noodzakelik is deze konkluzie niet, daar de kompagnie van Martin Algai ook enige tijd na diens dood zijn naam heeft kunnen behouden.

Wie is de graaf van Rodez van wie hier sprake is? Van 1156—1208 regeerde over Rodez Hugue II, van 1208—1209 Gui d'Auvergne, van 1209—1214 de graaf van Toulouse, van 1214—1222(?) Henri I, van 1222(?)—1274 Hugue IV [2]). Van de drie graven die in aanmerking komen, hebben alle hun verdedigers gevonden, nl. Hugue II in de *Histoire littéraire* en in Casini [3]), Hugue IV in Diez en Bartsch [4]), Henri I in P. Meyer, Anglade en Chabaneau [5]). De laatste identifikatie moet de juiste zijn. Hugue II zou ons terugvoeren naar het laatste deel van de XIIe eeuw, en dat is in strijd met wat wij tot nu toe hebben gevonden. Hugue IV zou ons dwingen af te dalen tot na 1230, hetgeen, zoals blijken zal, zeker te laat is; trouwens, in een *tenso* die Uc met hem heeft gewisseld (n°. XLIII), wordt onder anderen Marie de Ventadour als scheidsrechter benoemd, en wij zagen dat deze in 1219 stierf.

Twee *tensos*, door Uc gewisseld met de burggraaf van Turenne (n°s. XXXV en XXXVI), bevatten enige toespelingen die duister voor ons blijven. Over de identiteit van de vorst zelf bestaat geen twijfel: het is Raymond IV, die genoemd wordt in charters van 1202, 1209 en 1214 [6]). In dat jaar

[1]) Diez, *Leben und Werke* [1], p. 415; Raynouard, *Choix*, V, 139 (toespeling in een gedicht van Eble d'Uissel); *Chanson de la Croisade*, II, 109.

[2]) *Art de vérifier les dates*, II, 304.

[3]) *I Trovatori nella Marca Trivigiana*, in *Il Propugnatore*, XVIII (1885).

[4]) Diez, *Leben und Werke* [1], p. 413; Bartsch, *Grundriss*, no. 185.

[5]) Chabaneau, *Biographies*, p. 140; Anglade, *Giraut Riquier*, p. 171, n. 5; P. Meyer, *Derniers Troubadours*, p. 57, n. 3.

[6]) Zie voor deze en de volgende biezonderheden Justel, *Histoire généalogique de la maison de Turenne* (1645), p. 40; *Art de vérifier les dates*, II, 401.

was hij met Lodewijk van Frankrijk in Engeland, in 1219 ging hij naar het Heilige Land. In de Albigenzenkrijg stond hij aan de zijde van Frankrijk [1]). Hij was gehuwd met Hélis, dochter van Gui d'Auvergne. In n°. XXXVI zegt de burggraaf aan Uc, die hem verweet dat hij hem niets gaf, dat hij dat met opzet niet had gedaan, omdat hij meende dat Uc daarin een aanmatiging zou zien, daar Uc hem immers zelf een kado had gedaan om zijn gezindheid te kennen (vs. 17: *Per saber mos captenemenz*). Appel [2]) ziet hierin een bewijs dat de burggraaf Uc voor een spion houdt, die men aan zijn hof zou hebben gezonden. Vijandiger nog is de toon in n°. XXXV. De burggraaf dreigt Uc in de streek waar hij woont aan te vallen en die te verwoesten [3]). „Car, aussi vrai que j'espère que Dieu me protègera, le seigneur Uc et le seigneur Arnaut montrent trop d'arrogance; mais, si je n'abats pas leur orgueil, jamais je ne veux plus de gloire ni porter écu ni lance". Waarop Uc antwoordt: „Ils ne croient pas que vous osiez les attaquer si le comte Gui ne vient vous aider". Wie Uc en Arnaut zijn, is niet uit te maken. Wat betreft graaf Gui, zo zou men kunnen aarzelen tussen Raimons schoonvader, Gui d'Auvergne, die met hem samen in het leger der kruisvaarders was, en Gui de Montfort, hetzij de broer van Simon, die in 1228 sterft, hetzij zijn zoon, die reeds in 1220 het leven verliest. Van de nauwe relatie waarin Raimon tot Simon stond, getuigt het feit dat hij hem in 1214 als zijn leenheer erkent [4]), en bovendien heeft Appel reeds opgemerkt [5]) dat vs. 18 „Mais le gain s'en va en France" op Raimons partij trekken vóór de Fransen betrekking kan hebben [6]). Eindelik noemt Uc, in vs. 44,

---

[1]) *Chanson de la Croisade*, vs. 304.

[2]) *Poésies inédites*, p. 124.

[3]) Zou op vers 3 (*Et aut mur e fossat cazer*) ook de zin van de biografie kunnen berusten dat het kasteel van Ucs vader in de oorlog werd vernield?

[4]) *Histoire générale de Languedoc*[2], VI, 446.

[5]) *o. l.*, p. 123 en 124.

[6]) Vgl. ook vs. 40: *Ab draps q'ieu vos don de Fransa.*

„mon seigneur Guibert", die ik alleen met Guibert, zoon van Henri I van Rodez weet te identificeren.

Zoals men ziet, laten deze twee *tensos* alleen deze konkluzie toe omtrent de datum van hun vervaardiging, dat zij moeten zijn gemaakt in de jaren waarop de Albigenzenoorlog in het graafschap Toulouse woedde, dus vóór 1220. En zo kunnen wij zeggen dat deze tweede groep der gedichten uit de Toulousaanse periode de datering der eerste bevestigt. Naar alle waarschijnlikheid heeft Uc dus tussen 1205 en 1222 in Toulouse en Gascogne geleefd, gevochten en gedicht [1]). En het enige dat ons zou kunnen verbazen is dat in zijn verzen in het geheel geen toespelingen op de kruistocht tegen de Albigenzen voorkomen. Maar dit is ook het geval met een andere troubadour, Raimon de Miraval [2]); waarschijnlik was het al te gevaarlik in het openbaar zijn meening te zeggen. Doch wat Uc betreft is het merkwaardiger, omdat hij, zoals wij zullen zien, in zijn latere levensjaren, in Italië, op zeer krasse wijze is opgetreden tegen keizer Frederik II en zijn partijgenoten.

Ook in Provence was Uc enige tijd, blijkens de biografie en blijkens zijn verzen; immers aan de gravin van Provence draagt hij zijn gedicht n°. II op. Dit kan zijn Garcenda, de weduwe van Alfonsus II, bezongen door Elias de Barjols [3]), of Beatrix, de vrouw van Raimon-Bérenger V. De eerste was, na de dood van haar man, in 1209 voogdes van haar zoon geworden en bleef dat tot 1220; Beatrix van Savoye huwde met Raimon-Bérenger in 1219. Op Garcenda zouden zeer goed kunnen slaan de woorden van de *tornada*: „car ses actions sont sages", die op de bestuurster van het graafschap goed zouden passen; daarentegen is Beatrix vaak door dichters ge-

[1]) Geen waarde voor de datumsbepaling van Ucs gedichten heeft N°. XXVIII, daar de jaren van Guillem Fabre niet kunnen worden bepaald. Zie Anglade, *Deux troubadours narbonnais* (Narbonne, 1905) en vgl. dez. in *Giraut Riquier*, p. 18, Appel in *Herrigs Archiv*, CXVI, 453, Jeanroy in *Annales du Midi*, XVII, 446.

[2]) Andraud, *Raimon de Miraval*, p. 74—76.

[3]) Stroński, *Elias de Barjols*, p. XXII.

huldigd [1]) en kan dus ook op de verzen van Uc aanspraken doen gelden. Maar hetgeen waarschijnlik maakt dat de eerste vorstin bedoeld is, dat is het feit dat een *tenso*, door Uc in Provence gedicht (n°. XXXIX), vóór 1218 moet zijn vervaardigd. Deze is nl. gewisseld met de graaf Guillaume de Baux, die in 1218 is vermoord. Ucs bezoek aan Provence zou dus vallen in de Toulousaanse periode van zijn leven. Er komen in het laatstvermelde gedicht enige toespelingen voor die moeielik zijn te verklaren. Uc acht de graaf niet in staat zich zelf met de opvoeding van zijn kinderen te bemoeien en verwondert zich dat de broer van zijn vrouw zich niet daarmede belast voordat al het geld op is. Die broer wordt *Liron* genoemd. Volgens Barthélemy [2]) heette de zwager van Guillaume Raimon de Mévouillon [3]).

Wat de aanleiding is geweest van zijn vertrek naar Italië, weten wij niet. Dat het zou samenhangen met de gevolgen van de Albigenzenoorlog, zoals Casini [4]) vermoedt, is onwaarschijnlik; immers wij zien in 1229 de troubadour Sordel, die Italiaan van afkomst was, juist uit zijn geboorteland naar Provence komen, en wij weten dat de dichtkunst daar bloeide nog vele jaren. Trouwens, een bezoek aan Italië stond zowat op het programma der Provençaalse zangers.

Over Ucs verblijf in Italië zijn reeds voorstudieën gemaakt door Casini [4]), Zingarelli [5]), Torraca [6]) en anderen. Niet minder

---

[1]) Springer, *Das altprovenzalische Klagelied*, p. 99.

[2]) *Inventaire chronologique et analytique des chartes de la maison des Baux*, Marseille, 1882.

[3]) In een gedicht van Raimbaut de Vaqueiras, gedrukt bij Appel, *Provenzalische Inedita*, p. 271, wordt *le don de Meolho* genoemd naast *le don del Baus*, Barral de Marseille, enz. Is dat dezelfde als de hierboven genoemde?

[4]) Tommaso Casini, I *Trovatori nella Marca Trivigiana*, in *Il Propugnatore*, XVIII (1885), p. 149—179.

[5]) Zingarelli, *Un serventese di Ugo di Saint Circ* in *Miscellanea Caix e Canello*, herdrukt in *Intorno a due trovatori in Italia*. Firenze, 1899.

[6]) Torraca, *Le Donne italiane nella poesia provenzale*. Firenze, 1901.

dan veertien gedichten zijn door Uc zeker in Italië vervaardigd [1]). Als wij aannemen dat hij ongeveer in 1222 zijn geboorteland of Provence heeft verlaten, dan moeten kort na zijn aankomst in Italië zijn geschreven de gedichten XV, XVIII en XLI, waarin worden geprezen Alaïs de Vidallana (of Viadana), Selvaggia d'Auramala, Maria dei Monti en Donella della Bresciana [2]), die ook door andere dichters zijn gehuldigd, o. a. Selvaggia en Alaïs door Lanfranc Cigala, Donella en Alaïs door Guillaume de la Tor, in de *Treva*, die vóór 1220 is gemaakt. Selvaggia moet toen nog zeer jong zijn geweest [3]). Kort na 1220 wordt zij genoemd, in een groep van Italiaanse dames, door Albert de Sestaron [4]). Daar nu Uc (n°. XV, vs. 62) een toespeling maakt op haar eerste optreden in de wereld, moet zijn gedicht ook niet lang na 1220 zijn vervaardigd. N°. XLI, waarin door Uc Alaïs, Selvaggia en Donella worden genoemd, is een *tenso* met Nicolet de Turin, als wiens beginjaar tot nu toe 1225 wordt aangenomen [5]), maar die ook enige jaren vóór die datum kan hebben gedicht.

Zo vinden wij Uc dus eerst in de beroemde residentie der Malaspina's, nl. Auramala, dat een middelpunt van Provençaalse dichtkunst is geweest. Aan zijn verblijf te Treviso, in de omgeving van Ezzelino III en diens broer Alberico da Romano, knopen zich vast de gedichten XLII, XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXXIV [6]).

---

[1]) Volgens Casini nog meer zelfs (zie hieronder p. 85).

[2]) Torraca, *l. l.*; Schultz, *Zeitschrift für rom. Phil.*, VII, 215, 218; dezelfde, *Die Briefe des Trobadors Raimbaut de Vaqueiras an Bonifaz I* (Halle, 1893) p. 129; de Lollis, *Sordello*, p. 24, n. 1.

[3]) Torraca, *l. l.*, p. 24.

[4]) *ibidem*, p. 25.

[5]) de Lollis, *Sordello*, p. 19, n. 2; Chabaneau, *Biographies*, p. 161.

[6]) Misschien stammen ook uit Italië de gedichten XXVII en XXIX, waarin een Peire Raimon en een Raimon worden aangesproken. Men zie *Zeitschrift für rom. Phil.*, VII, 201; Chabaneau, *Biographies*, p. 166. Men neemt, met Eméric David, aan dat er twee Peire Raimons zijn geweest; de jongere zou in betrekking hebben gestaan tot Rambertin de Buvalel, die van 1203—1220 podestà in verscheidene steden van N. Italië is geweest.

Men kent de rol door de gevreesde Ezzelino gespeeld, als bondgenoot van Frederik II in zijn strijd tegen de steden van Lombardije. De verschrikkingen van deze woeste krijg, waarin wreedheden werden gepleegd die alle beschrijving trotseren, hebben op de troubadours die er getuigen van waren, een diepe indruk gemaakt en ook in Ucs verzen horen wij een echo ervan. Het gedicht XLII is een *tenso* tusschen Uc en Peire Guillem de Luserna, en moet om en bij 1228 of 1229 zijn gemaakt [1]). Er is daarin nl. sprake van het wangedrag van de zuster van Ezzelino Cunizza, die met een minnaar, Bonio, was gevlucht; misschien was deze zelfs niet de eerste begunstigde geweest, daar men ook beweerde dat Sordel, die haar op bevel van haar broeder had geschaakt van het hof van haar echtgenoot, Rizzardo di San Bonifacio, met haar op goede voet had gestaan. Wellicht is dan de verbittering van Sordel, die in het gedicht tegen Cunizza wordt genoemd, te verklaren uit minnenijd. Die schaking had waarschijnlik plaats in 1226, en haar vlucht met Bonio dus enige tijd later.

In diezelfde tijd, misschien iets vroeger, valt een *sirventés* (XXI) gericht tegen Aimeric de Peguilhan [2]). Ook Sordel maakt een toespeling op de ouderdom van Aimeric, hetgeen, volgens Schultz, op de tijd na 1225 wijst. Daar Sordel tussen 1227—1229 uit Treviso naar Provence is vertrokken, moet zijn gedicht vóór 1229 vallen, en dus waarschijnlik ook dat van Uc.

Met Alberico, de broeder van Ezzelino, schijnt Uc op vertrouwelike voet te hebben gestaan; n°. XXXIV is een *tenso* tussen hen beiden gewisseld. Daar op een verzoek door Sordel aan Uc gedaan wordt gezinspeeld, moet dit gedicht

[1]) P. E. Guarnerio, *Pietro Guglielmo di Luserna*, Genova 1896. G. Mussafia, *Rassegna bibliografica della letteratura italiana*, IV, 12; Jeanroy, *Revue des langues romanes*, XL (1897), 388; Levy, *Zeitschr. f. rom. Philol.*, XXII, 123; de Lollis, *Sordello*, p. 21; Torraca, *Sul „Pro Sordello" di Cesare de Lollis*, p. 57; Casini, *l. l.*, p. 166.

[2]) Torraca, *l. l.*, p. 27; de Lollis, *Sordello*, p. 17; Zingarelli, *l. l.*, p. 19; Torraca, *Sul „Pro Sordello"*, p. 9; Schultz, *Zeitschrift f. roman. Philol.*, VII, 204.

ook ouder dan 1229 zijn [1]). Het *sirventés* tegen „Messonget" (n°. XXII) vermeldt, behalve Alberico, een „comte de Verones", waarin men Rizzardo di San Bonifacio heeft herkend, en een markies, die men identificeert met Azzo VII d'Este [2]). Volgens Witthoeft zou het gedicht niet vóór 1239 zijn ontstaan, omdat eerst in dat jaar Alberico in Treviso heerst en zich van Ezzelino afscheidt. Maar hij vergeet dat in 1233 een tijdelike verzoening heeft plaats gehad tussen Azzo en de da Romano's, bij welke gelegenheid de zoon van Azzo de dochter van Alberico ten huwelik krijgt [3]), zodat Uc toen reeds Alberico en de hoofden der Gibellijnen in één gedicht heeft kunnen samenbrengen [4]).

Het beroemdste der gedichten van Uc (n°. XXIII), zijn *sirventés* tegen Frederik II, is door Zingarelli grondig bestudeerd en door hem in 1240 geplaatst. Eén jaar te voren had, zoals wij zagen, Alberico zich aangesloten bij de Guelfen; hij heeft zich weer met Ezzelino verzoend, maar van 1252—58 is hij opnieuw van hem gescheiden [5]). Een ander heftig *sirventés* van Uc tegen Ezzelino (n°. XX) moet noodzakelik vallen in een tijd gedurende welke Ezzelino en Alberico in vijandschap waren; immers tussen Uc en Alberico is, voor zover wij weten, nooit verwijdering ontstaan. Het laatstgenoemde gedicht moet dus dateren uit de jaren 1239—40 of 1252—58. Uc zegt erin dat de macht van Ezzelino zeer

---

[1]) Wie *Ardisson* is die in vs. 1 wordt genoemd, weet men niet. asini, *l. l.*, p. 163, identificeert hem met een advokaat uit Padua. De kroniek van Rolandinus vermeldt een „dompnus Ardizonus de Vercellis", die in 1233 podestà van Padua werd (Pertz, XVIII, 58). Cf. Zingarelli, *l. l.*, p. 19; de Lollis, *Sordello*, p. 14, n. — Schultz, *l. l.*, p. 203, n. 9 en 233, plaatst dit gedicht ongeveer in 1225.

[2]) Witthoeft, *Sirventes joglaresc*, p. 35, 55; P. Rajna, *Giorn. di filol. rom.*, I, 90.

[3]) Von Raumer, *Geschichte der Hohenstaufen* 1, III, 650—653.

[4]) Casini's redenering dat het samenbrengen van de namen van Alberico en de markies van Este buiten verband kan zijn met de politieke verhoudingen waarin deze beiden tot elkaar stonden, lijkt mij niet njuist.

[5]) Von Raumer, *l. l.*, IV, 432.

aan het afnemen is (vs. 29 en vlgg.), en in 1239 was dat het geval met de tyran van Treviso evenals met zijn meester Frederik II [1]). Maar ook in 1252 was Ezzelino er niet goed aan toe; altans men kon toen hopen dat het weldra gedaan zou zijn met zijn heerschappij, hetgeen in werkelikheid niet het geval is geweest, daar tot 1258 zijn macht steeds is toegenomen, behoudens korte perioden van achteruitgang. Dat Uc nog in 1252 of later een vers zou hebben gemaakt, is niet onmogelik; immers wij weten met zekerheid dat zijn gedicht n°. XIX, tegen Manfred III Lancia kort nà 1253 moet zijn geschreven, daar aan de Milanezen wordt verweten dat zij deze Lancia tot podestà hebben gemaakt, hetgeen in 1253 heeft plaats gehad [2]). Lancia sterft in 1257, hetgeen dus de eindtermijn is voor dit *sirventés*.

En zo zien wij dat Uc's dichterlike werkzaamheid in Italië zich uitstrekt over ongeveer vijf en dertig jaren. Dat hij gedurende al die tijd in Noord-Italië zou hebben vertoefd, is niet aan te nemen; in gedicht XXX spreekt hij van een zekere Peire Arnaut die hij in Pisa gezien heeft, en ook uit een der *tensos* (n°. XLI) schijnt te blijken dat hij verschillende andere deelen van Italië heeft bezocht.

In zijn biografie lezen wij, zoals vermeld is: „Na zijn huwelik maakte hij geen *canzos* meer". Zijn deze woorden niet in strijd met de dateringen der gedichten? Neen, hij heeft in Italië geen liefdesgedichten gemaakt. Indien *canzos* hier gebezigd is voor „verzen" in het algemeen, dan zou men deze tegenstrijdigheid kunnen opheffen, door aan te nemen dat Uc gehuwd is en zelf zijn biografie heeft geschreven na 1240 en dat hij toen werkelik van plan is geweest geen gedichten meer te maken, hetgeen zou verklaren dat er dertien jaren verliepen vóórdat de tijdsomstandigheden hem nog één laatste gedicht in de pen gaven.

---

[1]) Casini, *l. l.*; de Lollis, *Sordello*, p. 41 en 42. Juist uit 1239 en 1240 vermeldt Rolandinus veel wreedheden van Ezzelino (*l. l.*, p. 75).

[2]) Schultz, *l. l.*, p. 188. Ik begrijp niet dat Casini deze datering heeft willen tegenspreken; zijn gronden zijn zwak.

II.

Nu wij aldus getracht hebben bij benadering vast te stellen tussen welke jaren de dichterlike werkzaamheid van Uc valt, en te schetsen in welke milieux hij heeft geleefd, keren wij terug tot zijn levensbeschrijving en komen daarmede op zijn werken voorzover wij die niet reeds als getuigstukken voor de gebeurtenissen van zijn leven hebben gebruikt. Wij lezen dan: „Hij leerde veel van anderen en onderwees het gaarne aan anderen”. Deze zin is niet zonder gewicht. Inderdaad zou de vermelding van pedagogiese neigingen bij Uc als argument gebruikt kunnen worden voor de onderstelling, waarover wij reeds hebben gesproken, dat veel van de biograficën en *razos* die wij over hebben, van de hand van Uc zouden zijn. Maar ook aan een andere hypothese, vóór vele jaren door Groeber gemaakt en door de kritiek ongunstig opgenomen, zou hij enige kracht kunnen bijzetten. Groeber heeft nl., reeds in 1884, getracht te bewijzen dat Uc de Saint-Circ de schrijver is van een Provençaalse grammatika uit de XIIIe eeuw, in Italië geschreven en gemaakt door iemand die in een der handschriften „Ugo Faiditus” wordt genoemd [1]). Dit blijft echter niet veel meer dan een hypothese, evenals de eveneens door Groeber verondersteldе samenstelling door Uc van het ms. D^a [2]).

De biograaf vervolgt: „Hij maakte zeer goede *canzos*....; en hij was nooit verliefd, maar wist te doen alsof hij verliefd was, en hij verstond de kunst de door hem beminde vrouw in de hoogte te steken, zowel als ze te vernederen”. Dit laatste gezegde is een gemeenplaats van alle liefdepoëzie (zie Ronsard) en van de Provençaalse in het biezonder; trouwens het kan eenvoudig aan Ucs gedichten zijn ontleend (zie bijv. VII, 9—10). En wat de eerste mededeling van de biograaf betreft, zo moet hier de kwestie van de verhouding der troubadours tot de door hen bezongen vrouwen ter sprake worden gebracht.

Niet lang geleden heeft de Duitse hoogleraar Wechssler

---

[1]) *Zeitschr. f. roman. Philol.*, VIII, 112. Vgl. *Romania*, XIII, 630.
[2]) Groeber, *Liedersammlungen*, p. 495.

een lijvig boek over dit onderwerp geschreven [1]), dat gewonnen zou hebben bij een beknoptere wijze van behandeling der stof en bij een minder veelvuldig aanhalen en vermelden van gedichten en gezegden van Goethe. Maar als men eindelik heeft leren berusten in deze, naar het schijnt, onvermijdelike idolatrie, dan is men in staat de rijke materie van dit boek te bewonderen; het is een grondige studie over het wezen der Provençaalse liefdepoëzie. Zijn de vaak zo hartstochtelike liefdesbetuigingen der troubadours uitingen van werkelik gevoel? Neen, antwoordt Wechssler, hun gedichten zijn alleen bedoeld als lofliederen ter verheerliking van de heerseres: dat mannen die niet zelden uit de lagere volksklassen voortkwamen, zouden hebben gewaagd in werkelikheid hun liefde te betuigen aan de vrouwen en zusters van hun meesters, is ongerijmd. Hun verzen zijn, in de vorm van liefdesbetuigingen, een hulde aan de vorstinnen van wier genade zij leefden. „Der Minnesang ist eine Lügendichtung".

Ik geloof dat het buitengewoon moeielik is een scheiding te maken, voor een vroegere litteraire periode, tussen hetgeen werkelik gevoeld en hetgeen door de traditie geïnspireerd is. Wij worden vanzelf sterker getroffen door de overeenkomsten die de werken van een groep van oudere dichters uit dezelfde tijd vertonen dan door de verschillen, terwijl de letterkunde die zich onder onze ogen vormt ons vooral treft door haar verscheidenheid. Het is zeer waarschijnlik dat, hoe verder wij afkomen van de beweging van de *Nieuwe Gids*, des te meer onze aandacht zal worden getrokken door de gelijkenis der verschillende dichters onderling in stijl, woordekeus, stemming. De Franse romantiek doet zich aan ons voor als een vast omsloten samenstel van gemoedstoestanden en letterkundige uitdrukkingswijzen. Alleen *die* opvattingen kunnen wij voor natuurlik houden die wij zelf gevoelen en al wat daarvan verschilt treft ons meer dan hetgeen ermede overeenstemt. En omdat die verschillen zich bij *alle* dichters van de vroegere

[1]) E. Wechssler, *Das Kulturproblem des Minnesangs*, Halle, 1910.

school vertonen, hebben wij een neiging om hen samen te groeperen; hun individualiteit, die voor hun tijdgenoten duidelik genoeg uitkwam, wordt vervlakt in dezelfde mate als hun overeenkomst met hun kunstbroeders relief krijgt. En indien dit het geval is met een periode die zo dicht bij ons ligt als de romantiek, hoeveel duideliker zal dit verschijnsel dan zijn bij de studie van de poëzie der troubadours, die zover van ons afstaat. Het valt niet te ontkennen dat, als wij hun verzen lezen, onze aandacht getrokken wordt door de herhaling van gelijke denkbeelden en stemmingen, en natuurlik dringt zich de mening aan ons op dat die dus niet eigen waren aan de dichters en dat deze gehoorzaamden aan enige vaste regels van denken en gevoelen, die dus buiten hun persoonlik leven omgingen. Het komt mij zeker voor dat hun tijdgenoten er anders over hebben geoordeeld, al kunnen wij ons niet meer op hun standpunt plaatsen.

En daarom lijkt mij de formulering van Wechssler wat heel scherp, en het is een wel wat harde term die hij gebruikt: zulke delikate, geraffineerde gevoelens en verhoudingen moeten, dunkt mij, met wat meer omzichtigheid worden behandeld; het is alsof wij een forse vuist een ragfijn, uit glasdraden opgebouwd samenstel zien ineenknijpen. Is het *Vita Nova* van Dante — men weet dat diens poëzie een voortzetting is der Provençaalse — gekarakteriseerd door dit éne woord „Lügendichtung", al weet men dat niet alles in werkelikheid zó gebeurd kan zijn als het wordt beschreven? Wechssler stelt, op een andere plaats, de vraag of de dichters zich soms hebben laten inspireren door zelfondervonden minnesmart of minnevreugd, en bij het lezen van de hartstochtelike verzen van Bernard de Ventadour moet men deze vraag wel bevestigend beantwoorden. Maar ook hierop komt het, bij de beoordeling ener lyriese poëzie, niet in de eerste plaats aan. In geen geval mogen wij, om te bepalen of de dichtkunst van een periode al of niet reëel is geweest, onze persoonlike opvattingen als maatstaf gebruiken. Ik noemde Dante. Hij was ge-

huwd, Beatrice eveneens; toch zagen noch haar man noch zijn vrouw iets ongeoorloofds in zijn minnedichten op Beatrice; zo deden toch alle dichters van de „dolce stil nuovo", en de verwanten van de bezongen vrouwen beschouwden dat als een hoge eer voor haar en voor henzelf; de broeder van Beatrice vraagt Dante nog enige verzen op zijn zuster te maken. Zo hebben broeders, echtgenoten zich vereerd gevoeld als een schilder of beeldhouwer de schoonheid van de vrouw die hun lief was beschouwde en openlik huldigde. En evenals de dichters van de „zoete nieuwe stijl" werkelike vrouwen namen als onderwerp van hun verzen, zo hebben de Italiaanse frescoschilders aanzienlike dames uit hun omgeving als modellen gehad voor hun profane of godsdienstige allegorieën [1]).

Ten slotte komt de vraag naar de realiteit der gedichten hierop neer of de innerlike drang die de troubadours tot zingen dwong, iets reëels was of niet [2]).

Maar al waren de onderwerpen die de Provençaalse dichters behandelden fiktief, daarmede is niet alles gezegd, en ik geloof door de gedichten van Uc het bewijs te kunnen geven dat ook de fiktie verschillende schakeringen kan vertonen.

De verzen van Uc geven ons omtrent de persoon zijner geliefde geen uitsluitsel. De *tornadas* (die men in de Franse lyriek *envois* noemt: korte eindkoepletten die vaak de naam of de bijnaam bevatten van haar op wie de gedichten zijn gemaakt) vermelden bij Uc òf geen naam (n°. IX, X, XI,

---

[1]) Henry Cochin, *Vita Nova de Dante* (Paris, Champion), p. XLIX.

[2]) Vgl. Burdach, *Reinmar der Alte und Walther von der Vogelweide*, p. 155: „Es ist ganz unwesentlich und kommt erst in zweiter Linie in Betracht, ob sie (d.i. de liederen van Walthers „niedere Minne") sich auf ein wirkliches Liebesverhältnis zu einem niedriger gestellten Mädchen oder nur auf ein fingirtes beziehen... Diese Lieder stehen an Innigkeit und Wahrheit der Empfindung... über Allem, was die gesammte mittelalterliche Lyrik hervorgebracht hat". Zie ook de beoordeling van Wechsslers boek door Savj—Lopez, in *Zeitschr. f. rom. Philol.*, XXXIV, 480 en volg.

XII) òf die van een of ander hoog personnage, (n°. I, VI, VII Savaric, n°. V Dauphin, n°. II Comtesse de Provence, n°. III Comtesse de Montferrand, n°. XIII Vicomtesse de Benauges, n°. VIII Sancha d'Aragon); slechts éénmaal misschien (n°. IV) een *senhal* of verzonnen naam; ik zeg „misschien" want *Desir* kan ook hier de „Liefde" of „Amor" betekenen. Dat niet de genoemde vrouwen het voorwerp van Ucs genegenheid zijn, blijkt uit de bewoordingen der *tornadas*, die algemene huldebetuigingen bevatten, buiten verband met de inhoud der gedichten: n°. III „Noble Comtesse de Montferrand, les mains jointes, où que ce soit, je vous supplie, vous ma maîtresse, et de toutes mes forces je fais accroître mes talents qui mettent en lumière vos mérites"; n°. VIII „Reine Sancha, grâce à vous, Aragon, le Toulousain et Avignon sont redevenus florissants et Dieu a accompli pour vous le miracle que, dans votre noble château honoré, on trouve à la fois fleurs, fruits et feuilles". Bewijskracht heeft vooral de *tornada* van n°. II: „Que ma chanson aille à la noble Comtesse de Provence, car ses actions sont sages et conformes à l'honneur, ses paroles sont courtoises, ses façons d'agir séduisantes, et *celle à qui appartient ma chanson m'a ordonné de la lui transmettre*". Hier wordt dus duidelik uitgesproken dat zij op wie het gedicht is gemaakt en de vorstin aan wie het wordt gezonden, twee verschillende personen zijn. En eveneens in n°. XIV, in een *tornada* waarop wij zo straks terugkomen: „Chanson, *avant d'aller ailleurs*, rends-toi chez Azalaïs d'Autier, car je veux qu'elle sache comment je me trouve et où j'en suis en amour et comment je suis sorti d'erreur" [1]).

Het blijkt dus dat Uc, tegen de gewoonte van veel Provençaalse dichters in, zijn geliefde misschien zelfs niet onder verborgen namen heeft kenbaar gemaakt. En dit feit kan op twee manieren verklaard worden: òf dat hij zelfs de poëtiese fiktie versmaadde, òf dat wij hier te doen hebben met een werkelike liefdesrelatie tot een vrouw die niet de hoge

[1]) Vergelijk ook n°. V, opgedragen aan de Dauphin d'Auvergne.

rang had van degenen aan wie men gedichten opdroeg, een „niedere Minne”. Voor beide oplossingen zijn argumenten aan te voeren. Zo zou de daareven aangehaalde zin uit de biografie „dat Uc slechts veinsde verliefd te zijn” misschien door de afwezigheid van *senhals* kunnen worden begrijpelik gemaakt; de betekenis zou dan zijn: „In tegenstelling tot de andere troubadours heeft Uc geen vrouwen, in poëtiese zin, bemind”. Maar misschien zou men daardoor te veel waarde hechten aan een biezonderheid die ook van andere troubadours wordt vermeld; zo zegt Folquet de Marseille van *N'Aziman* (waarschijnlik Bertran de Born) en van *Totztemps* (een andere, niet te identificeren troubadour): „Want beiden zijn weinig verliefd, maar veinzen iets waarover zij zich niet bekommeren [1]).

De tweede mogelikheid moeten wij wat uitvoeriger bespreken. Hoewel de *canzos* van Uc de Saint-Circ niet in een bepaalde orde tot ons zijn gekomen, bemerken wij, bij het overzien van zijn vijftien liefdeverzen, dat er slechts twee onder zijn, waarvan het verband met de andere niet is aan te wijzen, nl. het gedicht n° V en het gedicht n° XV. Vier ervan (I, II, III en IV) vormen één groep door het onderwerp dat zij behandelen: de Heer Jeanroy en ik hebben ze dan ook te zamen, als voorloper van onze uitgave, laten drukken in de Feestbundel voor Pio Rajna, die weldra zal verschijnen. Zij vangen nl. alle aan met dezelfde beeldspraak, die zij in den brede uitwerken, d. i. de personnifikatie van de ogen en het hart van de minnaar in tegenstelling tot elkaar of tot de persoon zelf van de dichter. In III worden de ogen en het hart van de minnaar, evenals hijzelf, beschouwd als slachtoffers van de liefde; in I zijn de ogen en het hart zijn vijanden, die hij vergeefs poogt te ontvluchten; in II doden deze vijanden hem in verbinding met twee slechte heren, nl. de beminde vrouw en de Liefde; in IV zegevieren zijn ogen over zijn hart, zijn hart en ogen onderwerpen hem zelf, en alle worden op hun beurt overwonnen, want het hart, dat

[1]) Ed. Strońki, p. 59 (XII, 47—8). Cf. p. 63 (XIII, 48—9).

een verrader is, doet de minnaar doden door de geliefde, die ook het hart zelf en de ogen ten verderve voert.

Van deze verzen behoort evenwel n°. IV bovendien tot een veel vaster samenhangende groep, gevormd door de negen overige. Deze laten zich nl. geleidelik in een bepaalde orde rangschikken en samenvatten met drie andere gedichten van Uc (die in onze uitgave onder de *sirventés* zullen worden gedrukt), zó dat zij als het ware de verschillende fasen weergeven van wat men een liefdeshistorie zou kunnen noemen. De personen, in de *tornadas* genoemd, behoren allen tot degenen die in de Toulousaanse periode van Uc een rol hebben gespeeld (terwijl bijv. XV, dat, zoals wij zagen, er niet bij hoort, aan een Italiaanse edelvrouw is opgedragen); zo vinden wij de namen van Savaric, Dauphin, Sancha, enz. En als wij nu bedenken dat, zoals wij eveneens zagen, één der gedichten van de groep, nl. n°. IV, in verband staat tot drie anderen, die ook zijn opgedragen aan Savaric en aan vorstinnen uit Zuid-Frankrijk, dan mogen wij waarschijnlik ook deze drie gedichten tot de groep rekenen. Ik wil nu in het kort de inhoud van die gehele reeks van *canzos* weergeven, ze plaatsende in de volgorde die vereist wordt voor het verband.

(I, II, III) De dichter is lang door zijn dame bemind [1]), maar sedert heeft hij met smart bemerkt dat hij niet meer alleen in haar gunst staat. Hij klaagt over haar koelheid. Hij houdt nog steeds hartstochtelik van haar en zal het mogelike doen om haar zachter te stemmen; hij heeft de smart lief die hij ter wille van haar lijdt. Geen andere vrouw zal haar ooit in zijn hart kunnen vervangen. (a) [2]).

(VI) Hij verzekert, op krachtige wijze, dat hij zijn dame trouw zal blijven. Maar reeds bemerken wij een zeker verzet

---

[1]) Zie n°. X, vs. 12 en vlgg.

[2]) Deze letters dienen om enige denkbeelden die aan de verschillende gedichten gemeen zijn, op de voorgrond te stellen, en verwijzen naar de lijst van p. 84.

in hem, bij de gedachte dat hij altijd gedwongen zal zijn te beminnen zonder wederliefde (vs. 10—15); hij legt de nadruk op de moeite die het hem kost haar trouw te blijven (vs. 28—29); hij is ontmoedigd en vraagt Savaric om raad.

(VII) Het onderwerp is hetzelfde, maar de klachten en de liefdesverklaringen zijn hartstochteliker. Zijn vrouwe zou verkeerd doen de liefde van de dichter af te wijzen, hij die haar roem kan verschaffen. Hij spreekt uit dat het beste zou zijn haar op te geven, maar dat kan hij niet. Hij smeekt de Liefde hem ter wille te zijn en niet toe te laten dat hij ongetroost sterft, al keert zijn vrouwe zich van hem af, toch zal hij nooit een andere beminnen (a). Hij zegt aan Savaric dat hij haar nooit zal verlaten, voordat hij zich ervan heeft verzekerd dat hetgeen men van haar vertelt de waarheid is (b).

Ziedaar een eerste toespeling op kwade geruchten die over de geliefde in omloop zijn; het is nog slechts een lichte schram; wij zullen zien dat zijn kritiek scherper zal worden.

(VIII) De zanger heeft geen aanleiding om een vrolik werk te dichten dat op ware gevoelens berust; hij zal er dus een maken dat half vrolik half droevig zal zijn (i). Men deed beter met de liefde te laten varen, want trouwe minnaars worden miskend en Liefde is gunstig gestemd jegens hen die zichzelf verheffen. De vrouwen zijn vals en hebben geen achting voor zichzelf, zodat men, om sukses bij hen te hebben, zich zou moeten lenen tot hun leugens. Een vrouw kan haar goede naam schaden alleen maar door te doen alsof haar aangenaam is hetgeen haar niet behoorde te behagen (c), want daardoor geeft zij stof tot kwade geruchten (b) die de banden verbreken tussen hen die samen één waren. Laat de geliefde niet menen dat de dichter de oogen zal sluiten voor hetgeen hij ziet. En toch zal deze de liefde die hem ongelukkig maakt nooit uit zijn hart kunnen bannen; hoe slecht de vereerde vrouw hem ook zal behandelen, hij zal haar trouw blijven.

Dus, niettegenstaande zijn krachtige verzekering dat hij haar steeds liefheeft, zien wij de dichter zich steeds verder

van haar verwijderen; hij dreigt haar reeds voor het geval hetgeen men van haar vertelt waar is; hij waarschuwt haar zelfs de schijn van slecht gedrag te vermijden.

(IX) Hij wordt geslingerd tussen vreugde en smart (i). De ondankbare minnaars halen de Liefde naar beneden; zij kunnen niet meer trouw zijn. De dichter heeft gedurende enige tijd zijn hart voor de liefde gesloten, maar zijn krachten zijn ten einde en op een enkel teken zijner dame zou hij toesnellen. Hij eindigt met een vermaning: „Als gij een fatsoenlike vrouw wilt blijven, vermijd dan zelfs de schijn om behagen te scheppen in wat verkeerd is (c)". Maar het past hem niet meer daarover te zeggen (d).

Uit deze laatste zin blijkt dat de dichter reeds bewijzen heeft van het slechte gedrag zijner geliefde; maar hij onderstelt dat er nog slechts van lichtzinnigheid van haar zijde sprake is; hij legt de nadruk erop dat zij onbewust kwaad doet; hij gelooft nog niet aan haar schuld.

(X) De dichter heeft lang gewacht (j) om stof te vinden voor een vrolik lied dat tevens waar zou kunnen zijn; hij heeft die stof niet gevonden en zal er nu een maken waarvan de toon vrolik maar de inhoud droef zal wezen (i). Hij denkt met smart aan de tijd toen hij nog werd bemind. Daarna komt hij, zonder overgang, op zijn thema terug. Alleen een zottin meent zich te verheffen door wat in werkelikheid haar omlaag trekt, en veel verdienstelike vrouwen hebben, door van zich te doen spreken, de roem verloren die zij daardoor meenden te verkrijgen (c). En als zij eenmaal zijn gevallen, dan zijn zij verloren. Maar wat er ook gebeure, de dichter zal geen andere liefhebben (a).

Dus hij gaat door met haar te waarschuwen tegen zekere vrijheid van gedrag; hij toont haar de gevaren die een vrouw bedreigen die van zich wil doen spreken.

(XVII). Het is een grote ramp voor een vriend om de kwade geruchten te vernemen die in omloop zijn over de dame die hij bemint (b). „Ik heb genoeg gezegd om mij te doen begrijpen door wie er meer van weten (d). Ik zeg dit

niet om mij te beklagen, maar opdat mijn vrouwe wete dat het een erge fout is gunsten te bewijzen aan wie die niet waardig is (e)." Hij waarschuwt haar voorzichtig te zijn in de keus van een minnaar en nooit iets te doen wat onvergefelik zou zijn.

Dus nu is de dichter zeker dat zij zich het hof laat maken door onwaardigen. Van zijn liefde voor haar spreekt hij niet meer; toch berust hij nog niet, zoals zal blijken.

(XI). De dichter zou gaarne een vrolik vers maken, maar hij heeft geen reden tot vrolikheid (i). Hij is lang ongelukkig geweest (j) en hij ziet af van haar die hij bemint, maar hij lijdt onuitsprekelik. En nog zou hij zich kunnen troosten over zijn ongeluk, hij zou ophouden met klagen als het alleen hemzelf betrof, maar hetgeen hem ergert, dat is te zien dat zij die hij bemint, om hem te straffen voor zijn liefde, zich gedraagt op een wijze die haar de achting van alle weldenkenden doet verliezen. Hij kan geen vrouw liefhebben die aan allen haar gunsten belooft (e), want dan is het niet langer een eer door haar te worden onderscheiden; trouwens een schrandere vrouw kan zich zeer goed vrienden maken, zonder haar eer te schenden en zonder aan allen hoop te geven.

Dus, de dichter gaat de banden verbreken.

(XII). Dit gedicht is een pendant van VI; het heeft — een grote zeldzaamheid in de Provençaalse poëzie — dezelfde rijmwoorden in alle versregels als in deze *canzo*.

Van nu af vraagt hij geen enkele gunst meer aan zijn geliefde; hij wil niet meer trachten zich met haar te verzoenen; zij is hem niets meer. Hij wenst haar al het mogelike kwaad toe. Moge zij iemand beminnen die haar *niet* lief heeft (f). Maar het past hem niet dingen over haar te zeggen die een ander hem zou kunnen verwijten (d).

(XVI). Hij geeft haar de vrijheid weer en raadt haar zich op te sluiten, omdat haar gedrag stuitend is (e). Maar meer wil hij er niet van zeggen (d).

(XXV). De dichter verwenst zijn vroegere liefde en zegt dat hij zich tot een andere heeft gewend.

(XIII). Men moet zijn liefde niet geven aan een trouweloze heer (g). De vrouw die de dichter heeft bemind is het bewijs daarvan. Moge God, om haar te straffen, haar een ontrouwe minnaar geven (f). De Liefde heeft aan de dichter de genegenheid verschaft van een andere schone vrouw; hij vreest haar te zullen verliezen, maar belooft dat hij niet veeleisend zal zijn.

(XIV). Bevrijd van een ongelukkige hartstocht, stelt hij zijn hoop op een trouwere geliefde. Deze heeft hij al bemind vóór die welke hij heeft verlaten; moge zij het hem niet verwijten, want door zijn ongeluk heeft hij begrepen hoe dwaas hij is die zijn goede heer verlaat (g). Hij heeft er haar te liever om. Wèl weet hij dat hij geen vergeving verdient. Nog is hij ver en reeds is hij ijverzuchtig. Hij zendt zijn gedicht aan Azalaïs d'Autier, opdat zij wete dat hij de verkeerde weg heeft verlaten en van zijn dwaling is genezen.

(IV). Hij bemint, maar aarzelt nog steeds zijn liefde te verklaren; innig hoopt hij dat zijn vrouwe medelijden met hem moge hebben. „Liefde, ik zal uw slaaf zijn, want zij die ik *tans* bemin, doet mij alle onrecht vergeten dat gij jegens mij hebt begaan".

Uit deze gedichten zouden wij dus kunnen opmaken dat Uc is bemind door een dame die zich hoe langer zo meer heeft laten meeslepen door haar verlangen naar sukses in de wereld; in haar begeerte zich omringd te zien door talrijke aanbidders, is zij niet voorzichtig genoeg geweest en haar goede naam heeft daaronder geleden. Niettegenstaande de herhaalde waarschuwingen van haar minnaar, heeft zij de mensen laten praten en, om haar getrouwen niet te verliezen, heeft zij hun ondubbelzinnige bewijzen van haar gunst gegeven. Toen heeft de dichter haar verlaten en is teruggekeerd tot haar die hij liefhad, voordat de kokette zich van zijn hart had meester gemaakt. Hij erkent dat het een grote fout is geweest zijn eerste geliefde, van wier genegenheid hij zeker was, te verlaten voor een ander die hem minder waardig was.

Naar aanleiding hiervan twee opmerkingen. Vooreerst dat in deze gedichten telkens weer dezelfde gedachten voorkomen, die men wèl ook bij andere troubadours aantreft, maar niet zózeer tezamen verbonden en niet met zóveel nadruk uitgesproken: hier lijken het niet, zoals elders, banale gezegden. Die gedachten zijn: *a.* de dichter zal geen andere vrouw liefhebben; *b.* slechte geruchten zijn over zijn geliefde in omloop; *c.* een vrouw moet zelfs de schijn van zich te misdragen vermijden; *d.* de dichter zal zich wel wachten biezonderheden te geven over het wangedrag zijner geliefde; *e.* de geliefde is koket; haar gedrag wordt ergerlik; *f.* de dichter wenst haar een ontrouwe minnaar toe; *g.* de dichter verkiest een goede boven een slechte heer; *i.* de dichter heeft geen stof om een vrolik gedicht te maken; hij zal er dus een vervaardigen dat half vrolik half droevig zal zijn; *j.* de dichter heeft lang geleden.

Maar iemand die gewoon is aan de Provençaalse gedichten wordt nog door iets anders getroffen; hierdoor nl. dat er, meer dan elders, toespelingen op bepaalde feiten voorkomen en dat de toon hier verschillend is. De definitie van Wechssler, dat het Provençaalse minnedicht een panegyricum is, past al heel slecht, zoals men heeft kunnen zien, op de gedichten van Uc.

Nu ben ik er evenwel ver van af als zeker te beschouwen dat Ucs verzen een ware geschiedenis weergeven: eerder zou ik van de tegenovergestelde mening zijn. Maar het zal nodig wezen het vóór en tegen na te gaan.

In de eerste plaats zou vóór de realiteit kunnen pleiten dat de biezonderheden der gedichten bevestigd schijnen te worden door andere gegevens. Als wij de *razos* wat meer konden vertrouwen, dan zouden zij aan de onderstelling dat wij met een ware geschiedenis te doen hebben, steun kunnen geven. Er zijn er twee, één naar aanleiding van n°. X, één naar aanleiding van XIV.

De eerste komt alleen voor in het Berlijnse handschrift N^2, en men weet dat de *razos* uit dat manuskript eenvoudig met

de gedichten zijn gemaakt [1]). Ziehier wat wij er lezen: „Uc de Saint-Circ beminde een dame uit het land van Treviso, genaamd Stazailla, en hij diende en eerde haar en maakte voor haar schone gedichten. En zij aanvaardde zijn hulde en beloofde hem te belonen. Maar het was een vrouw die wilde dat alle mannen van betekenis verliefd op haar waren en zij nam hun hulde aan en gaf hun beloften. Uc brak met haar. Maar zij vreesde noch de blaam noch de praatjes. En Uc wachtte elke dag dat zij zich weder met hem zou verzoenen en hem de stof zou geven tot een vrolik vers. En ziende dat zij niet kwam, maakte hij het gedicht dat zegt *Longamen ai atenduda*, enz." [2]). Dit alles nu heeft de kommentator kunnen halen uit het gedicht zelf, behalve de naam van de dame en de lokalisatie in Treviso. Deze laatste kan hij genomen hebben uit de biografie, waarin wordt gezegd dat Uc in Treviso had gewoond. De naam der dame is duister. Casini [3]) ziet in *Stazailla* een vervorming van *Ostasiella*, verkleinvorm van *Ostasia*. Maar deze veronderstelling berust op niets. Ik vermoed dat *Stazailla* een schrijffout is voor *N'Azailla*, waarin *N'* het partikel is dat vóór de namen van edelvrouwen staat, een verkorting van *domina*; de naam *Azailla* zou kunnen zijn in de pen gegeven door die van Azalaïs d'Autier, die in de *tornada* van XIV wordt genoemd. Ik herhaal echter dat kommentaren van N² absoluut geen dokumentaire waarde hebben.

Ziehier wat de kommentaar op n°. XIV ons verhaalt: „Uc beminde een dame uit Anduza, genaamd Clara. Zij hield er van bekend te zijn van nabij en van verre, en edele vrouwen en mannen van naam tot vrienden te hebben. En Uc wist haar van dienst te zijn in hetgeen zij het meest begeerde; hij

[1]) Zingarelli, *Su Bernart de Ventadorn*, in *Studj Medievali*, I (1905), 309.

[2]) Chabaneau, *Biographies*, p. 52.

[3]) Casini, *I Trovatori nella Marca Trivigiana*, reeds aangehaald.

bracht Clara in aanraking met de edelvrouwen uit de gehele streek; allen zonden haar brieven om haar vriendschap te vragen en Uc maakte de antwoorden daarop. En zij nam de hulde van Uc aan en beloofde hem ter wille te zijn. En Uc maakte veel schone gedichten op haar. Hun liefde duurde lange tijd: en er waren veel twisten en veel verzoeningen tussen hen. En zij had een zeer schone buurvrouw, genaamd Ponsa. Deze was jaloers op Clara en had grote begeerte om de roem en eer te hebben die Uc aan deze had bezorgd, en zij trachtte Uc tot zich te trekken. En zij liet aan Uc weten dat Clara een andere minnaar had, en zij beloofde hem alles te doen wat hij wenste. Uc, die niet getrouw was, scheidde zich van Clara en begon kwaad van haar te spreken en madame Ponsa te prijzen. Madame Clara was zeer boos, maar beklaagde zich niet. Uc was lang verliefd op Ponsa, maar zij hield zich niet aan haar belofte zich aan hem te geven. En Uc, ziende dat hij bedrogen was, werd bedroefd en ging tot een vriendin van Clara, aan wie hij zeide om welke redenen hij deze had verlaten, en smeekte haar een verzoening tussen beiden te bewerken. En de vriendin sprak met Clara, en zo werd de vrede gesloten. Naar aanleiding waarvan Uc dit gedicht maakte: *Anc mais non vi temps ni sazo.*

Bij de beoordeling van deze *razo* staan wij voor een ingewikkelder komplex van feiten dan bij die van de vorige. Het valt niet te ontkennen dat, tussen de roman zoals wij die hebben opgebouwd uit de gedichten, en het verhaal van de *razo* grote gelijkenis bestaat. Ook verschil. Immers het verwijt van koketterie wordt in de *razo* gericht tot Ucs eerste geliefde, tot wie hij later terugkeert, terwijl uit de gedichten zou blijken dat de tweede geliefde schuldig zou zijn. Men zou zich uit de moeielikheid kunnen redden door de nadruk te leggen op de zin van de *razo* waar van Ponsa gezegd wordt dat zij „jaloers was op Clara en grote begeerte had om de roem en eer te hebben die Uc aan Clara had bezorgd".

Wat hiervan zij, het verband kan men moeielik lochenen.

En dan is het opmerkelik dat de schrijver van de *razo* biezonderheden geeft die hij in het gedicht niet heeft kunnen vinden. Vooral treft ons dat hij de naam citeert van een vrouw die wij kunnen identificeren. Inderdaad, reeds Chabaneau heeft gemeend dat deze Clara uit Anduze niemand anders zal zijn dan Clara d'Anduze, een Provençaalse dichteres, van wie ons een gedicht is overgebleven [1]). Dit gedicht luidt in Franse vertaling aldus: „Les médisants et ceux qui répandent de fausses suppositions et qui rabaissent l'amour et la jeunesse, ont mis mon cœur en grand émoi et en profonde tristesse et en grand trouble, car ils vous ont éloigné de moi, vous que j'aime le plus au monde, de sorte que je ne puis vous voir, ce dont je meurs de douleur et de rage. — Celui qui blâme votre amour pour moi et qui m'empêche de vous aimer, ne peut pas par là rendre mon cœur meilleur ni rendre plus grand le désir ni l'envie que j'ai de vous; et il n'y a homme, tant soit-il mon ennemi, que je n'aime s'il dit du bien de vous; mais, s'il m'en dit du mal, il ne peut me dire ni faire chose qui me soit agréable. — N'ayez pas peur, bel ami, que j'aie envers vous un cœur faux ni que je vous change pour aucun autre amant, quand même il y en aurait cent qui m'en prieraient; car l'amour qui me tient en son pouvoir à votre égard, veut que je vous réserve mon cœur; et c'est ce que je ferai; et quand même je pourrais voler mon cœur [je ne le ferais pas, car] tel le possède à qui je ne pourrais plus le prendre. — Ami, je suis si malheureuse de ne pas vous voir que quand, je crois chanter, je pousse des plaintes et des soupirs; c'est pourquoi je ne peux pas, avec mes couplets, accomplir ce que le cœur voudrait faire". Het is onlochenbaar dat deze verzen, die ook minder koud zijn dan de meeste Provençaalse gedichten, zeer natuurlik hun plaats in onze roman zouden vinden; de dame, die zich onschuldig verdacht gemaakt meent, poogt de dichter te overtuigen dat zij hem steeds

---

[1]) Schultz, *Provenzalische Dichterinnen*, p. 26.

bemint. Inderdaad, de verzekering dat zij geen ander lief heeft, past uitnemend op wat de *razo* ons vertelt, dat Ponsa het gerucht verspreidde dat Clara een andere minnaar had genomen.

Men ziet, de kring der argumenten sluit zich meer en meer. Er komt ten slotte nog dit bij. Volgens de *tornada* van XIV deelt Uc aan Azalaïs d'Autier mede dat hij zijn dwaling heeft ingezien, en de *razo*, die de naam van Azalaïs niet vermeldt, spreekt van een „vriendin" aan wie Uc verzocht zou hebben hem te verzoenen met zijn eerste geliefde. Nu heeft Crescini [1]) ontdekt dat een brief in verzen, die Bartsch [2]) als anonym beschouwde, geschreven is door Azalaïs d'Autier, die zichzelf noemt in vers 6; deze brief is gericht aan een zekere Clara, zoals blijkt uit een toespeling in vers 99: Azalaïs smeekt haar om genade te schenken aan haar ongelukkige minnaar; zij noemt zich haar „vriendin" (vgl. in de *razo*: „una amiga de madonna Clara") [3]).

Evenwel, dat een vrouw als bemiddelaarster wordt genoemd tussen twee geliefden, komt meer voor in de Provençaalse poëzie. Hetzelfde wordt verhaald van een kamenier, genaamd Alamanda, aan wie Giraut de Bornelh verzoekt hem te verzoenen met haar meesteres; en het merkwaardige is dat wij ook hier een tweede gedicht over hebben tussen een „dienares" en een „dame", waarin de eerste zich van bovengenoemde taak kwijt; dit laatste gedicht is anonym, maar Chabaneau [4]) heeft het met de geschiedenis van Giraut in verband gebracht, en dat verband is

---

[1]) *Per gli studi romanzi*, Padova, 1892, p. 71 (*Zs. f. rom. Phil.*, XIV, 128).

[2]) *Jahrbuch*, XI, 60—61.

[3]) Crescini heeft opgemerkt dat uit de brief blijkt dat Azalaïs Clara nooit heeft gezien en haar daarom niet „vriendin" kan noemen; hij vermoedt dat de brief slaat op een vorige onenigheid tussen Uc en Clara. Maar uit de brief blijkt dat Azalaïs, hoewel zij Clara nooit heeft gezien, toch veel van haar houdt (een soort „amour lointain"), zodat zij haar wel degelik „vriendin" kan noemen.

[4]) *Biographies*, p. 121, n. 1.

waarschijnlik. Ander voorbeeld: Iseut de Capion vraagt aan Almuc zich te verzoenen met haar (Almucs) minnaar [1]).

Onmogelik is het dus niet dat wij hier, zoals vaak in de Provençaalse dichtkunst, met een traditioneel thema te doen hebben. De brief van Azalaïs ziet er bovendien apokrief uit; vooral het ongewone feit dat de dichteres zichzelf noemt [2]) stemt tot voorzichtigheid; onmogelik zou het niet zijn dat òf Uc zelf òf een andere dichter, naar aanleiding van n°. XIV, deze brief zou hebben vervaardigd. Een steun voor de realiteit van Ucs liefdesroman geeft hij ons dus niet.

Er komt nog bij dat er een zekere gelijkenis bestaat tussen het verhaal der *razos* over Uc en dat der *razos* gemaakt naar aanleiding der gedichten van zijn meester Savaric de Mauléon, en het verdient vermelding dat een der beide hss. die gedicht XIII van Uc bevatten, het aan Savaric toe schrijft, zodat men reeds vroeg verband tussen beide episoden uit het leven dezer twee dichters schijnt te hebben gevoeld.

Nog een andere parallel kunnen wij trekken. Raimon de Miraval heeft, enige jaren vóór Ucs optreden, nl. tussen 1196 en 1201, *canzos* gericht tot een hooggeplaatste dame, die hij *Mais d'amic* („Meer-dan-vriend") noemt, en uit zijn gedichten schijnt te blijken dat hun verhouding vijf jaren had bestaan, met tussenpozen gedurende welke Raimon zich tot een andere vrouw wendde. Wèl had hij telkens ongunstig over zijn geliefde horen spreken, maar hij had geen geloof geschonken aan wat men vertelde; eindelik echter kan hij zich niet meer ontveinzen dat haar gedrag lichtzinnig is [3]). Naar uit een ander gedicht van Raimon schijnt te blijken, zou een tweede dame geïntrigeerd hebben om hem met *Mais d'amic* in strijd te brengen en zou hij de hulp van een derde dame hebben

---

[1]) Schultz, *Provenz. Dichterinnen*, p. 13.

[2]) Bij andere troubadours komt dat een enkele maal voor. Zie Stroński, *Folquet de Marseille*, p 42*.

[3]) Zie bijv. het vers... *ieu sai dona a vendre* (Bartsch, 406, 21).

ingeroepen om hem met de eerste te verzoenen [1]). Deze liefdesepisode vertoont een zekere gelijkenis met de onze [2]). Andraud zegt, naar aanleiding van Raimons gedichten: „Il semble bien que cette intrigue échappe, avec ses incidents suggestifs et variés, à la banalité ordinaire des histoires d'amour dont, trop souvent, nous entretiennent les poètes provençaux".

Hij voegt erbij: „C'est bien un épisode authentique dont les acteurs nous sont presque tous connus, une page curieuse à ajouter définitivement à l'histoire des mœurs du temps". Zóver nu zou ik, noch voor Raimon de Miraval noch voor Uc willen gaan. Juist de overeenkomst tussen hen beiden doet mij denken aan een traditioneel thema, en ik voel mij versterkt in mijn twijfel aan de werkelikheid van het verhaal. Maar tegelijkertijd houd ik vast aan het verband dat ik tussen Ucs gedichten heb gelegd. En dan blijft dit niet onbelangrijke feit over: dat hij een cyclus van gedichten heeft gemaakt die een onderlinge samenhang vertonen. Dat is bij de Provençalen iets ongewoons; ik zou het zelfs iets enigs willen noemen. Want bij Raimon de Miraval hebben wij maar met enkele gedichten te doen, en de toespelingen op de intrige zijn verscholen in weinige verzen; bij Uc wordt elk gedicht, van het begin tot het einde, door die éne gedachte beheerst. En iets geheel anders is de verzameling van zes pastourellen, door Giraut Riquier vervaardigd en door Diez vergeleken met de „Balladen von der Müllerin" [3]). Zij vormen een bevallige korte roman, maar de inkleding is geheel anders dan bij Uc; het verhaal van de gebeurtenissen wordt ons in de gedichten zelf medegedeeld; de personen (herderin, haar dochter en de dichter) worden telkens sprekende ingevoerd.

Indien onze onderstelling juist is, dan moeten wij aannemen dat Clara d'Anduze een rol in de gefingeerde roman

---

[1]) Zie Andraud, *Raimon de Miraval*, p. 125, waar blijkt dat Raimon, evenals Uc, zich zeer scherp, beledigend zelfs, uitlaat over een zijner geliefden.

[2]) Andraud, p. 97 en 98. Vgl. *Annales du Midi*, XV, 76.

[3]) *Leben und Werke*[1], X; Anglade, *Giraut Riquier*, p. 220 en vlgg.

heeft gespeeld door de verzen die wij hebben aangehaald, en de hartstochtelike toon harer verzen toont hoezeer werkelikheid en verdichting dooreengemengd waren in die merkwaardige en ons zo vreemde maatschappij, die behagen schepte in fijne ontledingen van de menselike gevoelens, in verzen waarvan inhoud en vorm de hoogste eisen stellen aan de dichters en de musici.

Burdach spreekt ergens van „das absichtliche Nachleben eines Liebesromans", en misschien is dat nog de beste formule om de Provençaalse poëzie te kenschetsen.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN.

GEHOUDEN DEN 13den MAART 1911.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUIJZEN, KERN, ASSER, VERDAM, DE LOUTER, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, SPEIJER, HOUTSMA, VAN LEEUWEN, J. J. P. VALETON JR., KUIPER, J. J. M. DE GROOT, ROËLL, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, VAN DER HOEVEN, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, J. V. DE GROOT, BREDIUS, KUIPER, UHLENBECK, SIX, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, VAN DER VLUGT, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KARSTEN, Secretaris en het Buitenlandsch Lid EDUARD MEYER.

De Notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

Bericht van het overlijden van ons medelid Prof Hamaker, wiens persoon en verdienste in een kort woord door den Voorzitter worden herdacht.

Verzoek van den Minister van Binnenlandsche Zaken om bericht en raad in zake financiëele ondersteuning van een Russisch Nederlandsch Woordenboek. De H. H. Kluyver en Uhlenbeck zullen hierover nader rapporteeren.

Uitnoodiging van Rektor en Senaat der Kon. Universiteit van Breslau om een afgevaardigde te zenden ter gelegenheid der viering van het eeuwfeest dier Universiteit op 1 tot 3

Aug. a. s. Voorloopig stelt nog geen der Leden zich beschikbaar.

Een programma van de twee prijzen van 26000 francs bij testament uitgeloofd door Prof. Vallauri, als lid der Kon. Ak. van Wetenschappen te Turin:

1°. voor *le meilleur ouvrage critique sur la litterature latine;*

2°. voor *l'ouvrage le plus considérable et le plus célèbre dans le domaine des sciences physiques;* het eerste werk moet vallen binnen 1 Jan. 1911 en 31 Dec. 1914, het tweede binnen 1 Jan. 1915 en 31 December 1918. Ook voor buitenlanders staat de mededinging open.

De Voorzitter begroet Prof. Ed. Meyer uit Berlijn ter vergadering aanwezig, die zich bereid verklaard heeft straks een wetenschappelijke mededeeling ten beste te geven.

De Heer Karsten leest het Rapport voor van de Hoeufft-commissie over de 33 ingekomen prijsverzen, concluderende om de medaille toe te kennen aan *Fanum Vacunae* waarvan volgens het naambriefje de vervaardiger blijkt te zijn Giovanni Pascoli te Bologna, en naast dit gedicht in den bundel op te nemen de volgende dichtstukken: *Petronius*, *Pascua montium*, *Avia* en *Ravenna*, als de vervaardigers verlof zullen gegeven hebben om hun naambriefjes te openen.

Hierna leest de Heer Salverda de Grave zijn studie voor over „de Gedichten van den troubadour Uc de Sain Circ" de als inleiding zal verschijnen zijner uitgave dezer gedichten met den Franschen Hoogleeraar Jean Roy.

Hij schetst het leven van dezen troubadour uit de 13e eeuw, en tracht daarvan de data te fixeeren van zijn dichterlijke werkzaamheid achtereenvolgens te Toulouse, in Provence, in Spanje en in Italië; bespreekt de vorstelijke personen, mannen en vrouwen, tot wie hij zich richtte en met wie hij gedichten wisselde, kenschetst den inhoud der gedichten en behandelt uitvoerig de vraag, in hoeverre aan deze en andere gedichten der troubadours op werkelijkheid berusten en of daarvan gelden kan de uitspraak van Wechssler: „der Minnensang ist ein Lügendichting", wat de spreker in dezen algemeenen vorm meent te moeten betwisten.

Dit stuk zal verschijnen in de Verslagen en Mededeelingen.

De heer Salverda de Grave neemt er genoegen mede, dat wegens de vele werkzaamheden, die nog te wachten staan, over zijn belangrijke voordracht geen debat zal gehouden worden.

Prof. Ed. Meyer bespreekt daarop in zijn moedertaal een paar Egyptische vondsten van den jongsten tijd, met name de Arameesche papyri uit de 5e eeuw, gevonden te Elefantine, waar een joodsche soldatencolonie de grenzen bewaakte, en een prachtige tempel hadden opgericht, door Cambyses gespaard, maar omstreeks 400 door dweepzieke Egyptische priesters vernield; behalve papyri en fragmenten, thans kunstig aaneengevoegd, zijn ook een groot aantal beschreven potscherven gevonden. Hij bespreekt één merkwaardig fragment, dat wijst op een ouderen wetstoestand dan Deuteronomium, waarin naast Jahvé nog twee goden blijken vereerd te zijn Anut van Bethel (?) en Ashmé (?); verder is merkwaardig een Arameesche vertaling van de Dariusinscriptie, en vooral de Arameesche Achikaroman, wellicht het oudste product van profane litteratuur, van belang voor de Wijsheid-litteratuur in het oude testament, eenig licht werpende op het verhaal van Clemens Alexandrinus, dat Democritus zijn ethiek uit het Oosten zou hebben gekregen, en op het voorkomen van den naam Akikaros bij Theophrastus, en op een mozaik te Trier, naast den naam der Muze Urania.

De Voorzitter brengt den Spreker den dank en hulde der Vergadering in een gepast woord over.

Bij de rondvraag overhandigt de Heer Boissevain uit naam van Prof. Symons een boekje van Prof. de Ceuleneer over Justus van Gent.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

VERSLAG

BERICHT OVER DEN WEDSTRIJD IN LATIJNSCHE POËZIE VAN HET JAAR 1910.

Drie-en-dertig proeven van dichtkunst werden ons dit jaar ter beoordeeling toegezonden; voorzoover de poststempels aanwezen, nagenoeg alle uit Italië.

Bij het meerendeel dier gedichten, werden dan ook de kenmerken wedergevonden, waardoor de latijnsche poëzie der Italianen zich volgens onze langdurige ervaring gemeenlijk onderscheidt.

Het latijn is men in den regel voldoende meester en velen zelfs in die mate, dat zij met voorliefde ongewone woorden en ἅπαξ εἰρημένα te pas brengen. Met de kieskeurige latijnsche metriek staan niet alle dichters op even goeden voet; zij geven den indruk zich die meer door het gehoor dan door de hier onmisbare studie te hebben eigen gemaakt, zoodat naast een reeks vloeiende verzen niet zelden verrassende blunders voorkomen.

Wat den inhoud der gedichten aangaat, zuidelijke gloed van hartstocht en rijkdom van beelden, machtige fantaisie, oorspronkelijke vinding van onderwerp of inkleeding, fijne geest, spelend vernuft, al deze eigenschappen komen alleen bij de uitmuntendsten voor.

Vragen wij naar de soort dier onderwerpen, dan is in de eerste plaats de *beschrijvende* poëzie rijk vertegenwoordigd:

plaatsen, natuurtafreelen, voorvallen uit oude en nieuwe historie, menschelijke bedrijven als, landbouw en vischvangst, stads- en landleven, e. d. m. worden, meestal zeer uitvoerig, beschreven en daarbij vooral ook de jongste gebeurtenissen en merkwaardige uitvindingen, zooals in dit jaar de aeronautiek, niet vergeten.

In de tweede plaats geniet het genre van oden en lofredenen, op de meest verschillende personen en zaken, veler voorliefde: men bezingt den Paus en Galilaei, het rooken en het reizen, den vrede en de menschenliefde enz. Niemand zal ontkennen dat al deze onderwerpen door den waren dichter op boeiende en poëtische wijze kunnen behandeld worden, waarvoor wel het eerste vereischte is, dat 's dichters eigen stemmingen, idealen, aandoeningen de min of meer nuchtere beschrijvingen en voor de hand liggende argumenten doortintelen, in nieuwen en kunstvollen en vooral bondigen vorm voor oogen brengen en het gemoed des lezers innig treffen. Maar dit is nu juist wat aan de meeste lat. prijsverzen gewoonlijk ontbreekt. De genoemde onderwerpen toonen reeds aan, dat men die zelden ontleent aan het eigen gemoedsleven en aan frissche, rechtstreeksche ervaring uit eigen moderne omgeving, welk soort van onderwerpen toch het gebruik der lat. taal misschien bemoeilijkt, maar niet uitsluit, zooals vroeger bekroonde gedichten, niet 't minst uit ons eigen vaderland, bewijzen. Langdradigheid is verder een kenmerk vaak ook van de beste voortbrengselen der Italianen; eens aan 't beschrijven, rollen de hexameters eindeloos voort of wordt hetzelfde in verschillende dichtmaten een en andermaal herhaald.

Het feit is dat, wij zeggen niet alle Italianen, maar wel zij die in dit strijdperk optreden, zich nog nauw verwant voelen met de Romeinsche voorvaderen en met hun gedachten en voorstellingen veelzins nog leven in het antieke. Dit verklaart dan ook waarom uit andere wereldstreken zich zoo zelden een mededinger opdoet. Men zou van deze Italianen kunnen zeggen „animus non fit, sed est antiquus”. Tengevolge hiervan vinden wij in hun dichtstukken het moderne met het klassieke

vaak op de zonderlingste wijze, die niet gezocht, maar hun van nature eigen is, dooreengemengd, zoodat bijv. in een goed gedicht van vromen aard, — waarvan een Jezus legende, een preek in een katholieke kapel, een apologie van de wonderen, den hoofdinhoud vormen, — voor het oog des dichters, als hij in de vrije natuur ronddwaalt en die bewondert, ook opdoemen „de Nympharum chori" en de „agrestia numina Fauni" en elders ook de „Heroum species deumque virumque" een eervolle plaats bekomen. In een ander vers, waar een betaille uit de 16e ceuw in het Alpengebied tusschen Italianen en Duitschers beschreven wordt, heet de aanvoerder der laatsten, afkomstig uit den Rijnstreek, een zoon van Faunus en Nympha. De beste gedichten zijn dan ook almede diegene, welke zich op klassiek gebied bewegen. Van den zoo vaak bekroonden Pascoli ontvingen wij zelden of nooit andere.

Na deze inleiding kunnen wij kort zijn over de gedichten zelve. Wij verdeelen die in *vier* groepen.

Van die der eerste groep, behebt met allerlei gebreken, die men nu licht bevroeden kan, behoeven alleen de titels genoemd te worden, waarbij wij met de allerminste aanvangen:

In laborem

Fraternitas generis humani.

Ad juvenem Christi Sacerdotem

Laudes Galilaei

Alpes per aeriam navem a Georgio Chavez trajectae

Andromachae domi

Vita rustica et urbana

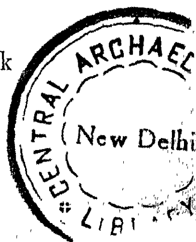
Nugae.

Dit laatste nummer bevat 3 gedichtjes, waarvan het middelste, dat de komst der lente beschrijft, veel beter is dan de beide andere.

Iets loffelijker dan deze zijn de volgende drie gedichten:

Psalmus secundus, een vertaling van den 2en psalm in alcaische strofen.

Divinatio de provectione mulierum, een afkeurende kritiek van het feminisme.

Spreti numinis ira. Achthonderd hexameters, die in het begin wat beloven, maar verloopen in een langgerekte beschrijving van het wonderpaleis der Nympf Astaria, in wier strikken de held van het verhaal, een herder, verward raakt, en eindigende met gevechtsbeschrijvingen die met het onderwerp niet samenhangen.

Beter is de *derde* groep, waartoe niet minder dan 15 gedichten behooren, die alle hun verdiensten hebben, al zijn deze verdiensten even uiteenloopend als hunne onderwerpen.

Wij staan niet stil bij het eerste zevental en noemen daarvan eenvoudig de titels:

Alma domus Lauretana in asclepiadeën over het heiligdom van Maria van Lorette.

Pio X, over zijn liefderijke bemoeiingen met de aardbeving van Messina.

Unicuique suum in sciolos recentiores. Een gesprek tusschen Plato, Xenophon, Vergilius, Horatius, Euclides en Donatus, over gymnasiaal onderwijs, waarbij ten slotte aan de grammatica van Donatus de eerepalm wordt uitgereikt.

Phyllostrophis, Cuculus Americanus, d. w. z. over de sigaar en het rooken; niet onaardig.

De Asiatica lue, over de cholera te Napels in 1888. Een elegie in 60 goede verzen.

Aristaeus. Een allegorie ontleend aan het uitsterven eener bijenstal; de bedoeling der allegorie is ons niet duidelijk geworden.

Proteus alter. Verschijning in de onderwereld van een zekere Tertius, waarmede Napoleon III bedoeld wordt. Dramatisch gedicht waarin Charon, Pluto, Caesar, Brutus en de Umbrae optreden. Tertius wordt daar niet toegelaten. Het geheel nogal zonderling, met woordspellingen als „bona parte" en „bis Marcus".

Betrekkelijk zeer goed zijn in deze groep de volgende gedichten:

Villa Rappolti en *Mons Othilianus.* Het eerste beschrijft de zusters „de Providentia" en hun scholen te Rappoltswiel. Het tweede de Othilienberg in de Elzas en het heerlijk uitzicht aldaar.

Pax hominibus. Een Ecloga, waarin Philetas, op weg naar den oorlog in Africa, zijn komst te Rome beschrijft en de schoonheden der eeuwige stad; daarop volgt een bataille met de inlanders in Africa. Ten slotte worden de schaduwzijden van den oorlog beschreven.

Redeamus ad agros. Elegie, waarin de mythische Daphnis klaagt over het verlaten van den akker en het herdersleven; hij wenscht te sterven; een geheimzinnige stem, die beterschap voorspelt, houdt hem hiervan terug. Antieke idylle, maar wat lang.

Pax 78 goede hexameters over verdwijnen en terugkeer van den zaligen vrede.

Mutua Caritas. In 230 zeer goede en vlotte hexameters beschrijft de dichter-wandelaar eerst de schoone omgeving van Rome. Hij hoort kerkklokstoonen, verhaalt een Jezus legende, treedt de kerk binnen, waar gepreekt wordt en eindigt met een goedige apologie van eenige evangelische wonderverhalen. Alles te gerekt.

November. Verdienstelijke elegische beschrijving door een grijsaard van de kille Novembermaand in het Zuiden, met goed geslaagde episoden over de schoorsteenvegersknapen en de voor zijn oogen stoeiende katten.

Domus lugens. In goede elegische verzen beschrijft en betreurt de dichter de rampen in zijn ouderlijk huis: den dood van zijn ouden vader, de ballingschap van zijn broeder, die een ongelukkigen doodslag beging en andere onheilen. Hier tintelt persoonlijke ondervinding en lijden. Daar de schrijver echter slechts even den sluier opligt van dit familiedrama, blijft veel ons duister.

Itinera. In welluidende Asclepiadeische strofen wordt de aantrekkelijkheid van het reizen met verschillende vervoermiddelen beschreven.

De laatste groep wordt gevormd door de vijf overige gedichten die wij alle de publicatie waardig achten in deze volgorde van verdienste:

Fanum Vacunae, *Petronius*, *Pascua montium*, *Avia*, *Ravenna*. In het tweede, echt klassieke gedicht hooren wij het jongste ge-

sprek van *Petronius Arbiter* met zijn geliefde slavin Phyllis, de beschrijving van zijn laatste gastmaal, den brief dien hij aan Nero schreef over diens wandaden, zijn uiteinde door het openen der aderen. Een in alle opzichten treffend, eenvoudig en nobel verhaal.

Pascua montium (zonder naambriefje) behandelt het leven en bedrijf der boeren op de hellingen der Alpen: hun woning, hun eigenaardigheden, hun bijgeloof, de behandeling van het vee, het houthakken op de heuvelen tusschen de ijsvelden en de dalen enz.

Avia, geeft een fiksche zelfdoorvoelde voorstelling van het heerlijke zweven door de lucht in een vliegtoestel, waarvan de beschrijving minder interessant is; het slot, een val en onverwachte redding, is niet onaardig.

Ravenna. Een mooie beschrijving van *Ravenna* met zijn merkwaardige bouwvallen en van Dante's graf.

Van deze vier gedichten is het tweede, *Pascua montium*, welbezien, verreweg het meest poëtische. Wij zeggen welbezien, want het eigenaardig woordgebruik van den dichter en de Potgieteriaansche constructie zijner zinnen doet bij de eerste lezing het stuk met eenigen tegenzin ter zijde leggen; bij nadere ontleding komen echter allerlei fijn opgemerkte, keurig beschrevene details te voorschijn, die den echten dichter verraden. Als de boerenknechts vroeg in den morgen uit hun enge, en nu eens benauwde dan weder tochtige en koude slaapzolder weinig opgewekt te voorschijn komen, wordt even het morgenkricken beschreven: hoe de eerste lichtstralen zich verspreidend over de gasssprieten der weide de trillende dauwdruppels, die deze 's nachts inzamelden, door nu hier dan daar verschijnende flikkerlichten doen tintelen en hoe de alpenweiden hun zwaren nachtelijken slaap afschudden".

„Nam cum aurora *vago* discurrens *fulgure rores accendit tremulos*, quos herbula nocte reclusit, *discutiuntque* gravem nocturnum *prata soporem.*" Elk woord is hier van wel overwogen kracht en poëtisch. En daarna dit over den invloed van de morgenstond op den mensch: „Zijn geest gestreeld door

het suizen der ochtendkoelte, werpt de zorgen van gisteren af en voelt nieuwen levenslust; kracht en moed nemen toe en de gereede wil tot werken prikkelt de ledematen".

Mens hominis, *teneris lenita susurribus aurae*, abicit hesternas curas, nova gaudia sentit. *In nova iam gestit*, gliscunt viresque animique et *stimulans artus operandi prompta voluntas.*

Hier is een meesterdichter aan het woord. Was het gansche dichtstuk in dien trant, zonder raadselen en duisterheden, en ware het een goed omsloten geheel, terwijl er nu wèl een aanhef is, maar de beschrijving abrupt eindigt, en waren ook de overgangen van het eene op het andere beter verzorgd, dan zouden wij allicht aan dit gedicht de medaille hebben toegekend. Thans reserveerden wij die, al is het niet zonder schroom, voor het nog niet vermelde gedicht getiteld *Fanum Vacunae*, van 420 verzen in 20 tafreelen verdeeld, als volgt: Horatius is op zijn villa gekomen en heeft den eersten nacht liggen luisteren naar krekelzang en andere geluiden, pas insluimerend als de hanen reeds kraaien. Hij droomt dan éérst van zijn moederlooze jeugd op de Apulische bergen, van Rome, en van de balatrones en nebulones en de blaffende critici aldaar; hij droomt dit laatste onbewust onder den invloed van honden op het erf, blaffende tegen een voorbijganger. De parallel van dezen voorbijganger is in zijn droom Vergilius, wien hij toespreekt, wandelend door bloemrijke dreven. 't Geluid van een gonzend insect, wekt in zijn droom de voorstelling van den strijd bij Philippi en van den burgeroorlog. Het vogelenheer maakt dan den dichter half wakker, en hij droomt van Nephelococcygia. Een prachtige Ode van de vogels aan de nu glansrijk verrezen Zon, doet hem geheel ontwaken. Te beginnen met dezen 8en zang is het gedicht vol schoonheden en onberispelijk, maar, dat in de voorafgaande zeven zangen, bij zeer veel moois in de details, een zekere gezochtheid van inventie, te veel gewild overleg en soms zelfs wat valsch vernuft niet te miskennen valt, zal de korte inhoudsopgaaf u reeds hebben doen gevoelen.

Met den negenden zang begint een wandeling van den dich-

ter, eerst langs den akker, een gesprek met den zwoegenden ploeger; dan hooger op naar de bron *Digentia*; straks naar de *fons Bandusiae*, daarna door het woud bergop naar den *Lucretilis*. Elk dezer plekken wordt in een afzonderlijk, kort, uitmuntend gedicht, en deze in velerlei maat, door hem gevierd. Op den Lucretilis komt hij aan 't *Fanum Vacunae* de vervallen kapel; hij roept de Godin aan onder den naam van „Virtus" en bekranst zich met een klimoptak aan haar heiligdom geplukt.

Dat deze encyclopaedische behandeling van de voornaamste voorvallen uit H's leven, van zijn vriendschap met Vergilius, en de hem liefste plekken op en om zijn villa, iets gedwongens heeft, en meer kunstig dan artistiek mag heeten, deed ons aarzelen om de hoogste onderscheiding aan dit dichtstuk toe te kennen, maar het groote aantal voortreffelijk geslaagde liederen en beschrijvingen, de kunstvolle maten, de vele vernuftige wendingen, plaatsen dit dichtwerk toch zoo hoog boven al wat verder was ingezonden, dat wij meenen het de medaille niet te mogen onthouden.

Wij besloten dus den gouden eerepenning toe te kennen aan *Fanum Vacunae* en behalve dit gedicht in den bundel op te nemen: *Petronius*, *Pascua montium*, *Avia*, *Ravenna*. Wij verzoeken dus den Voorzitter het naambriefje met het motto „*Fore hunc amorem mutuum*" te openen en de overige te verbranden, met uitzondering van de vier genoemde wier motto's zijn:

Petronius „*Flagitia principis pesrcripsit*"

Avia „*Avia*"

Ravenna „*Verba minora deo*".

Bij *Pascua montium* ontbreekt een naambriefje; maar de auteur zal wel op te sporen zijn.

De Commissie voornoemd,

H. T. Karsten,
J. van Leeuwen Jr.,
J. J. Hartman.

PROGRAMMA

CERTAMINIS POETICI

IN ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO

IN ANNUM MCMXII INDICTI

A. d. III. Id. Mart. in consessu Ordinis litterarii iudices de XXXII carminibus sibi missis hunc in modum rettulerunt.

Octo carmina nimis exilia visa sunt statimque seposita: *In laborem*, *Fraternitas generis humani*, *Ad iuvenem Christi Sacerdotem*, *Laudes Galilaei*, *Alpes a Georgio Chavez traiectae*, *Andromache domi*, *Vita rustica et urbana*, *Nugae*.

Paulo minus displicebant: *Psalmus secundus*, *Divinatio de provectione mulierum*, *Spreti numinis ira*.

Sequuntur quindecim carmina quae propter formam laude non carebant nec tamen digna visa sunt quae ederentur: *Alma domus Lauretana*, *Pio X*, *Unicuique suum in sciolos recentiores*, *Phyllostrophis*, *de Asiatica lue*, *Aristaeus*, *Proteus alter*, *Villa Rappolti et Mons Othilianus*, *Pax hominibus*, *Redeamus ad agros*, *Pax*, *Mutua Caritas*, *November*, *Domus lugens*, *Itinera*.

His longe praestabant quinque carmina quae sequuntur: *Fanum Vacunae*, *Petronius*, *Pascua montium*, *Avia*, *Ravenna*.

Ex his, etiamsi oeconomia carminis non omni ex parte satisfaciebat, tamen praemio dignissimum iudicavimus *Fanum Vacunae*, cuius auctor apparuit Johannes Pascoli Bononiensis.

Itidem prelo subicientur quatuor reliqua, si schedulas ape-

riendi veniam dederint poetae, quod iam fecerunt Franciscus Sofia Alessio Radicenus, auctor *Petronii*, Camillus Morelli Romanus, qui *Pascua montium*, et Adhémar d'Alès Parisinus, qui *Avia* composuit.

Ad novum certamen cives et peregrini invitantur his legibus ut carmina latina non ex alio sermone versa nec prius edita argumentive privati nec quinquaginta versibus breviora nitide et ignota iudicibus manu scripta, sumptu suo ante Kal. Ianuarias anni proximi mittant *Hermanno Thomae Karsten*, ordinis litterarii Academiae Ab-actis, munita sententia, item inscribenda schedulae obsignatae, quae nomen et domicilium poetae indicabit. Ceterum iudicibus gratum erit, si poetae in transscribendo portabile prelum Britannicum (*typewriter*) adhibere velint.

Praemium victoris erit nummus aureus quadringentorum florenorum. Carmen praemio ornatum sumptibus ex legato faciendis typis describetur eique subiungentur alia laude ornata, quando schedulae aperiendae venia dabitur.

Exitus certaminis in consessu Ordinis mense Martio pronuntiabitur [1], quo facto schedulae carminibus non probatis additae Vulcano tradentur.

Amstelodami
m. Mai. MCMXI

P. D. Chantepie de la Saussaye
Ordinis Præside

[1]) Vulgabitur mense Martio in diariis Italicis his: Gazetta ufficiale del Regno, Bollettino ufficiale, Tribuna, Vox Urbis, La Nazione.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10den APRIL 1911.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, S. A. NABER, VAN DEN BERG, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, DE SAVORNIN LOHMANN, ASSER, VERDAM, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SNOUCK HURGRONJE, VAN RIEMSDIJK, SPEIJER, HOUTSMA, KLUYVER, J. J. M. DE GROOT, ROËLL, DE BEAUFORT, CALAND, WILDEBOER, BOISSEVAIN, VAN DER HOEVEN, HEYMANS, HESSELING, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, J. V. DE GROOT, J. J. P. VALETON JR., KUIPER, UHLENBECK, SIX, BOER, BAVINCK, COLENBRANDER, TE WINKEL, VAN DER VLUGT, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER en KARSTEN, Secretaris. Van de Natuurkundige Afdeeling de Heer KORTEWEG.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Hierna herdenkt de Voorzitter het overlijden van ons medelid Prof. I. M. J. Valeton, en schetste in gevoelvolle woorden hoe hoog de overledene als mensch en geleerde stond en welk een geestkracht er tot het laatste toe woonde in zijn helaas zoo brooze lichaam.

Wordt besloten op den brief van Generaal Koolemans Beynes van November j.l., in zake de herdenking van Neerlands herstel in 1813, te antwoorden, dat de Kon. Ak. vergunt ook van haar naam in de cirkulaires gebruik te maken.

Verder wordt medegedeeld dat de prijs van het fonds „de Jong van Beek en Donk", uitgeloofd voor het beste boek in de laatste 20 jaren verschenen over Willem de Zwijger, Hugo de Groot, Spinoza, Rembrandt of Tromp, is toegekend aan Dr. K. O. Meinsma's werk „Spinoza en zijn kring". Van deze beslissing is aan den Heer Meinsma bericht gezonden.

Nadat de familie is binnengeleid, leest Prof. d'Aulnis de Bourouill Jzn. het levensbericht voor van wijlen Mr. N. G. Pierson.

Na een dankbetuiging aan Prof. d'Aulnis en eenige gepaste woorden tot de aanwezige familieleden gericht te hebben, gaat de Voorzitter over tot de rondvraag. Prof. Salverda de Grave biedt een manuscript aan van Dr. de Boer, dat in handen gesteld wordt van hem en Dr. Hesseling om advies. Dr. Jonker biedt zijn „Rottineesche teksten met vertaling" aan voor de bibliotheek.

Sluiting.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

VOOR

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8sten MEI 1911.

Tegenwoordig de heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter; S. A. NABER, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, KERN, ASSER, VERDAM, DE LOUTER, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SPEIJER, VAN LEEUWEN, KLUYVER, BLOK, J. J. M. DE GROOT, HOLWERDA, CALAND, WILDEBOER, BOISSEVAIN, VÖLTER, VAN DER HOEVEN, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, J. V. DE GROOT, J. J. P. VALETON JR., KUIPER, UHLENBECK, BOER, BAVINCK, COLENBRANDER, VAN DER VLUGT, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF en KARSTEN, Secretaris. Van de Natuurkundige afdeeling de Heer VOSMAER.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

Twee brieven van Z. Excellentie den Minister van Binnenl. Zaken d.d. 28 April berichtende dat Hare Majesteit zoowel de herbenoeming van het Bureau, als ook de benoeming der

nieuwe leden de HH. van Vollenhoven, Kalff en Brede Kristensen heeft bekrachtigd.

Dito van 8 April verzoekende een geleerde aan te wijzen, die de Regeering kan vertegenwoordigen op het Congres te Mechelen, 5—10 Aug., van den Raad van Genootschappen ter beoefening van Belgische geschiedenis en Oudheidkunde. Op verzoek van den Voorzitter stelt Dr. Colenbrander zich hiertoe beschikbaar.

Een brief van de familie de Jong van Beek en Donk met dank voor de zorg door de Akademie aan het fonds huns vaders besteed, en een van Dr. Meinsma met dank voor de aan zijn boek over Spinoza toegekende onderscheiding.

De Heer Camillus Morelli te Rome geeft zich op als schrijver van het gedicht *Pascua Montium*.

De Heer Salverda de Grave brengt ook namens den Heer Hesseling verslag uit over het manuscript van den Heer C. de Boer, zijnde een uitgaaf van het gedicht „Pyramus et Thisbe" en adviseeren vóór uitgaaf door de Akademie. Aldus wordt besloten.

De Heer Hartman leest zijn voordracht over „Onze waardeering der Latijnsche poezie":

De zorgvuldige navorschingen naar de wordingsgeschiedenis der verschillende latijnsche gedichten en naar de herkomst hunner stijl-ingredienten en sieraden, navorschingen in onzen tijd zoo zeer in zwang, zijn zeker allerminst waardeloos: door deze toch verkrijgt men een juister inzicht in de strenge methode door de latijnsche dichters gevolgd en daardoor wordt de geduchte invloed door de latijnsche poezie op de latere literatuur eerst recht begrijpelijk. Maar men overschatte die navorschingen niet en geve er zich niet te eenzijdig aan over. Doet men dat, dan wordt men tegenover groote geesten, tot wie eeuwen lang de wereld bewonderend heeft opgezien, schromelijk onrechtvaardig. Om hen naar verdienste te waardeeren is het noodig dat men ter rechter tijd alle vragen naar wordingsgeschiedenis en herkomst (ook zelfs naar de bedoeling des dichters) ter zijde laat en alleen tracht uit te maken in hoeverre het ter

hand genomen gedicht ook nu nog het gemoed des lezers vermag te streelen en te roeren.

De spreker staat zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen. Met hem treden in debat de HH. Karsten, die in 't algemeen een andere zienswijze huldigt over de waarde der latijnsche poezie, de Heer Speyer, die den titel der voordracht aldus gewijzigd wil zien „Onze waardeering van de latijnsche erotische poezie", welk de spreker overneemt en de HH. Kuiper, Naber en de la Saussaye, waarvan de eerste het bekende opstel van Prof. Dilthey in bescherming neemt, en de laatste betoogt, dat gelijkheid van motieven en details in stukken van verschillende dichters, niet uit handboekjes behoeft afgeleid te zijn, maar voortspruit uit telkens wederkeerende situaties in tooneel- en minne-dicht, terwijl de grens tusschen waarheid en fictie, getuige Göthe, hier moeielijk te trekken is.

Bij de rondvraag biedt de Heer Verdam aan de 10 en 11 aflevering van zijn Middennederlandsch Woordenboek.

Sluiting.

VERSLAG

AAN DE

LETTERKUNDIGE AFDEELING DER KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OVER EEN TEKSTUITGAVE VAN DEN HEER C. DE BOER

GETITELD:

PYRAME ET THISBÉ

CONTE RACONTÉ D'APRÈS OVIDE

PAR

UN NORMAND DU XIIe SIÈCLE

ÉDITION CRITIQUE.

De Heer Dr. C. de Boer heeft in Parijs een grondige studie gemaakt van een oudfrans gedicht van het eind der XIIIe of het begin der XIVe eeuw, getiteld *Ovide moralisé*, een ontzaglik grote kompilatie vertalingen van verhalen uit Ovidius, vergezeld van een driedubbele (historiese, zedekundige en godgeleerde) verklaring. Als eerste resultaat van deze studie gaf de Heer de Boer in 1909 één dier verhalen uit, nl. de fabel van Thereus, Procné en Philomela [1]; de oudfranse overzetting hiervan had dit biezondere belang dat, zoals Gaston Paris had gevonden en door dr. de Boer boven alle twijfel verheven werd, de vervaardiger ervan niemand anders was dan de beroemde Chrétien de Troyes, wiens werk dus door de kompilator van de *Ovide moralisé* eenvoudig was overgenomen.

Tans heeft de Heer de Boer uit dezelfde verzameling een ander, niet minder merkwaardig, verhaal tot onderwerp van studie gekozen, nl. dat van Pyramus en Thisbe, en van deze oudfranse tekst een kritiese uitgave gemaakt en haar van een uitvoerige inleiding voorzien.

De bepaling van de tekst getuigt van de zorg die door

[1]) Chrétien de Troyes, *Philomena*. Edition critique par C. de Boer. Paris, Geuthner, 1909.

de schrijver aan zijn werk is besteed. Hij had tot zijn beschikking, behalve de mss. van de *Ovide moralisé*, twee handschriften van Parijs en één van Berlijn die eveneens de vertaling van *Pyrame et Thisbé* bevatten. Zodat de tekst berust op vier handschriften, daar al de mss. van de *Ovide moralisé* door de schrijver terecht als één bron zijn gebruikt; hij heeft nl., door een klassifikatie van deze handschriften, een kritiese tekst van genoemd werk vastgesteld. Uitvoerige noten lichten de bepaling van de tekst toe en helpen bij de interpretatie van de talrijke lastige verzen. Dit is inderdaad een gedicht waarvan men niet mag verwachten dat, met de eerste slag, alle moeilikheden kunnen worden uit de weg geruimd.

In de inleiding is veel belangrijks te lezen. De studie van de klanken en taalvormen van het gedicht was niet gemakkelik, daar de overlevering onzeker is, en ook wegens de geringe uitgebreidheid van de tekst. Toch is, dunkt ons, de Heer de Boer erin geslaagd het niet zonder waarschijnlikheid te dateren en te lokaliseren; hij beschouwt het als een werk van de XIIe eeuw, geschreven door een Normandieër die in Engeland woonde. Deze konklusies, getrokken uit de gegevens van de taal, worden gesteund door overwegingen van letterkundige aard; dr. de Boer brengt nl. deze vertaling van een werk uit de klassieke oudheid in verband met andere overzettingen van antieke werken die uit dezelfde tijd en dezelfde streek afkomstig zijn (*Roman de Troie*, *Roman d'Enéas*, enz.), en legt de nadruk op het bestaan van een letterkundige kring waarin al deze gedichten zijn ontstaan. Zijn opmerkingen zijn zeer verstandig. Vermelden wij ten slotte nog dat, op het punt der versifikatie, *Pyrame et Thisbé* zeer de aandacht verdient door de lyriese vorm der monologen, die met de paarwijze rijmende verzen van het verhalende deel afwisselen.

Wij beschouwen het werk van de Heer de Boer als zeer goed geslaagd en bevelen het daarom met volle vrijmoedigheid aan voor de opneming in de werken onzer Akademie.

J. J. SALVERDA DE GRAVE.
D. C. HESSELING.

ONZE WAARDEERING DER LATIJNSCHE ELEGISCHE POËZIE.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. J. HARTMAN.

M. H.!

In het jaar 1903 bevatte de eerste aflevering der *Neue Jahrbücher* een verhandeling van den Heer W. Kroll over het onderwerp U thans bij beschrijvingsbillet aangekondigd. Laat het U niet al te zeer verbazen, dat ik na acht jaren op die verhandeling terug kom! Voor mij zelven is ze nog steeds nieuw: den indruk van een frisch geschreven, kloek gedacht, door en door oprecht en openhartig geschrift verliest men zoo spoedig niet. En die eigenschappen bezit Kroll's verhandeling in de hoogste mate: geen wonder, want, gelijk op iedere bladzijde blijkt, ze is afkomstig van een geleerde, die zijn omvangrijk, gewichtig onderwerp ten volle meester is en dus niet behoeft te schromen vrijuit zijn meening te zeggen. Voor de philologische wereld in 't algemeen schijnt ze wel het nieuwste te zijn, dat zich in haar soort denken laat. Immers: de beoordeelingen van *verschillende* Latijnsche dichters, die men in onzen tijd al zoo te lezen krijgt, doen steeds sterk aan Kroll's verhandeling denken; maar deze is, voor zoover mij bekend, nog steeds de eenige waarin over de *geheele* Latijnsche poëzie in dien — ik mag wel zeggen *hedendaagschen* — geest vonnis wordt geveld.

Er is een ander verwijt, dat ik reeds nu wensch af te weren. Hoe licht zou, wie den titel mijner bijdrage had vernomen, denken dat ik hier vage algemeenheden kom verkondigen,

waarnaar op 't oogenblik niemand vraagt. Ja zeker, vrij *algemeen* zullen mijne beschouwingen zijn, doch de vakman zal moeten erkennen dat ik kans heb gezien daarbij heel wat eigen beweringen over *bizonderheden* te berde te brengen, en wie mijner hoorders zich op andere literaturen toeleggen, die zullen in mijne algemeene beschouwingen vaak een aanknoopingspunt met eenig onderwerp hunner eigen studie opmerken. Bepaaldelijk zal bij veel, van wat ik ga zeggen, de herinnering worden verlevendigd aan de voortreffelijke, smaakvolle verhandeling over de *poëzie der troubadours*, waarop vóór twee maanden ons medelid SALVERDA DE GRAVE ons vergastte.

Wat ten slotte mijne overige hoorders aangaat.... al deed ik niet anders dan dat ik allen, die mij de eer hunner aanwezigheid en de nog grootere eer van hun aandacht bewijzen, in dit uur, waarvoor onze wakkere Secretaris niet zonder bezorgdheid heeft moeten uitzien naar een spreker, iets mededeelde waarover *allen* zich tot oordeelen bevoegd mogen achten, dan nog verrichtte ik misschien geen geheel onverdienstelijk werk door heden hier het woord te voeren en zou men slechts dan tegen mij mogen toornen, zoo ik verviel in dat „genre", waarvan een welbekende Fransche spreuk verklaart dat het het eenige is, hetwelk men „ongeoorloofd" mag noemen.

Welnu: wat Kroll betoogt komt in het kort hierop neer: „de Latijnsche dichters hebben niets, of zoo goed als niets oorspronkelijks: niet alleen hun onderwerpen, maar ook de behandeling van deze, ja alle sieraden van hun uitdrukking danken zij aan de Grieken". — Nieuw is deze stelling niet; ze staat, voor wie aandachtig leest, reeds te lezen in de quarto-edities der Latijnsche dichters van onze oude Hollandsche geleerden, die met een bewonderenswaardigen ijver en nog bewonderenswaardiger talent al de parallellen van Latijnsche en Grieksche poëzie hebben bijeengebracht. Of echter de Burmans ooit voor zich zelve de slotsom hebben opgemaakt, die Kroll daar zoo kort en bondig uitspreekt, meen ik te mogen betwijfelen. Het zou de moeite loonen die vraag eens aan een opzettelijk onderzoek te onderwerpen. Zeker zou men dan nergens een zoo open-

hartig vonnis over de geheele Latijnsche literatuur vinden als ons Kroll te lezen geeft, maar *misschien* zou men een heel klein stelletje citaten kunnen bijeenbrengen, waarin die oude geleerden als het ware onwillekeurig verrieden dat ze hebben gevoeld, wat men in onzen tijd openlijk durft uitspreken. En mochten ons bij dit onderzoek de Hollanders teleurstellen, dan zou men het nog eens met Bentley moeten beproeven. Ik houd mij overtuigd dat het werk niet vruchteloos zou blijken te zijn, mits het werd verricht door iemand, die de kunst verstond van „tusschen de regels te lezen".

Hoe 't zij: de quaestie der meerdere of mindere onafhankelijkheid en oorspronkelijkheid der Latijnsche dichters is een nieuw tijdperk ingetreden, sedert in zwang is geraakt een zekere methode van onderzoek, waarvan de eer der uitvinding wel zal toekomen aan Dilthey, den schrijver der beroemde verhandeling over de Cydippe van Callimachus, een methode waarvoor ik, evenals voor haren uitvinder, de grootste achting heb, maar die ik zou willen vergelijken met een scherp lancet, dat men zeer voorzichtig moet hanteeren of men sticht er groot onheil mee.

De zaak is deze: bij zeer late Grieksche dichters en bij de eveneens zeer late Grieksche erotici komen herhaaldelijk — en al gebeurde het zelden, dan was toch bij den zoo fragmentarischen toestand, waarin de oude letteren tot ons zijn gekomen de zaak merkwaardig genoeg — dichterlijke wendingen, beelden, sieraden, voor, die ons ook treffen bij Ovidius, Propertius e. a. Aan vroegere geleerden was ook dit feit niet ontgaan, maar terwijl nog Lucian Müller sprak van Graeculi, die Latijn hebben gekend en Latijnsche dichters gelezen, willen Dilthey en de zijnen niets weten van Latijnschen invloed op die latere Grieksche poëzie. „Die latere Grieksche dichters putten niet uit Latijnsche dichters, maar beide uit oudere Grieksche" roepen ze ons toe.... en ik vrees maar al te zeer dat ze gelijk hebben.

Wie de eerste bladzijden mijner Analecta Tacitea gelezen heeft zal zich over die bekentenis verbazen.

Welnu, wat ik daar gezegd heb, daar blijf ik bij: in zake Tacitus en Plutarchus houd ik het voor ontwijfelbaar dat Woelfflin gelijk heeft: als in de levens van Galba en Otho Plutarchus treffende overeenkomsten met Tacitus vertoont, dan komt dat omdat Plutarchus Tacitus heeft gelezen: dat hij hem slecht heeft verstaan blijkt uit nog treffender afwijkingen. Niet Tacitus en Plutarchus hebben een gemeenschappelijke bron, maar Tacitus is de bron van Plutarchus. Ook ga ik gaarne mee met Woelfflins *algemeene* bestrijding van hen die, in plaats van het bekende en voor de hand liggende te gebruiken, hun toevlucht zoeken bij het onbekende en verloren geraakte. „Ik zat ook achter de pilaar, professor", plachten Duitsche studenten te zeggen zoo de professor hun, wanneer ze hun testimonium kwamen vragen, opmerkte: „ik heb u nooit op mijn college gezien". Met die uitvlucht vergelijkt Woelfflin, niet alleen geestig maar ook gepast, het methodetje van sommige geleerden om voor hun onbewijsbare beweringen zich steeds te beroepen op een getuige, die verdwenen is.

Die grap van Woelfflin is een geestig en gepast protest tegen de Diltheyaansche methode in 't algemeen. Ik wil het gaarne erkennen en voeg er nog bij dat ik zeer afkeerig ben van overdreven toepassingen dier methode op bizondere gevallen. Van een dergelijke overdrijving wil ik u een sprekend voorbeeld aanhalen. Ik behoef dat niet te verzinnen want 't schijnt wel dat geleerden van naam met een zekere voorliefde juist hier de perken te buiten gaan.

Aan de gedichten van Tibullus wordt in de handschriften o. a. toegevoegd een zestal elegieën van Lygdamus. Wie is die Lygdamus? Die vraag beantwoordt men, dunkt mij, al vrij volledig door één versregel van hem aan te halen, een versregel die ieder zich nog wel uit zijn Ovidius herinnert:

cum cecidit fato consul uterque pari.

Met die woorden geeft Ovidius zoo aardig zijn geboortejaar aan. En ons Lygdamusje jammert: ach, ik ben zoo jong; ik ben pas geboren

cum cecidit fato consul uterque pari.

Als dat nu geen navolging is, dan weet ik er niets meer van. Te meer daar die Lygdamus zich telkens doet kennen als een beginner, die nog lang niet over de moeielijkheden der techniek heen is, maar die genoeg inzicht in het vak bezit om bepaald Ovidius te kiezen als leermeester in de kunst van 't disticha-vervaardigen. „Niet waar" roepen uit éénen mond de toongevende geleerden onzer dagen: „Ovidius heeft dat vers van Lygdamus overgenomen". En de ultra-Diltheyaan beweert: „zoowel Ovidius als Lygdamus ontleenen dien pentameter aan een tijdgenoot.... wiens werken verloren zijn." Tot welke zonderlinge gevolgtrekkingen beide verklaringen leiden hoop ik elders uiteen te zetten. Doch wie er dit weinige van heeft gehoord gevoelt het ook reeds duidelijk genoeg.

En zoo kan ik nog wel meer bedenkingen maken tegen sommige bizonderheden van het Diltheyaansche systeem. Bij voorbeeld: wanneer Musaeus' Hero en Leander in allerlei opzichten overeenstemt met Ovidius' briefwisseling dier twee gelieven, dan durf ik opmerken: we weten van den persoon van dien Musaeus niets dan dat hij *grammaticus* wordt genoemd; waarom zou hij geen *Romeinsch* geleerde hebben kunnen zijn die goed Grieksch kende? En die *Silentiarius* (stilte-gebiedende heraut) van keizer Justinianus, wie weet hoe ijverig die wel latijn heeft geleerd om zich ook aldus zijn naam *Paulus* waardig te maken?

Maar al zulke opmerkingen betreffen slechts onderdeelen. Zeker bewijzen ze niet dat men veilig bij eenigen Griek der eerste eeuwen onzer jaartelling belangstelling voor Latijnsche literatuur mag aannemen. *Hoe lang* wil ik niet bepalen, maar zeker *zeer lang* hebben de Grieken voor den geestelijken arbeid hunner overheerschers de diepste minachting gehad. Zelfs de bezadigde en vriendelijke Plutarchus is bij al zijn bewondering voor Romes wereldheerschappij dat ingeschapen meerderheidsgevoel der Grieken nooit te boven kunnen komen. Ja, toen hij zestig jaar oud was, toen heeft hij getracht zich wat beter in 't Latijn in te werken: hij *moest* wel, want Tacitus' Historien waren verschenen en dat boek, waarvan juist in den

kring zijner beste en meest vereerde vrienden zoo ontzettend veel werd verwacht, dat boek waarin het tijdperk werd behandeld waarover hij in zijn beste jaren zoo vaak met ingehouden adem had hooren verhalen door ooggetuigen van Galba's kortstondig en tragisch bewind, van Otho's wijsgeerigen heldendood, van Vespasianus' door het noodlot bepaald keizerschap, dat tijdperk vooral voor den arts der zielen misschien wel het belangrijkste der geheele wereldgeschiedenis — ja dat boek kon en mocht hij niet ongelezen laten. En met een zucht is hij aan 't studeeren van Latijn gegaan. Maar al zuchtend brengt men 't in 't Latijn niet ver. Geen sprekender bewijs dan juist Plutarchus zelf. Wat van het Latijn van zijn tijd het meest karakteristieke was, het puntig-sententieuse, daarop heeft hij (hij verklaart het openlijk) nooit den rechten kijk kunnen krijgen: geen wonder, ook zelfs de gewoonste woorden van de omgangstaal heeft hij nooit goed leeren verstaan en uit elkaar houden. Van al die tekortkomingen geeft hij zelf ons een uiterst naieve verklaring. [1]) „Als ik Latijn lees, dan leer ik niet de zaken uit de woorden, maar de woorden uit de zaken kennen". Waarlijk een bedenkelijke methode van taalstudie! Zoo komt men er toe om *emere, redimere* en *vendere* met elkaar te verwarren, of, om hier dat voorbeeld te noemen dat ik tot mijn verbazing nooit ergens vermeld vind, *oves* en *ova*: „de reden waarom men den kleinen triomf *ovatio* noemt kan ook wel deze zijn dat men dan *schapen* offerde; ὄβα γὰρ οἱ Ῥωμαῖοι καλοῦσι τὰ πρόβατα". Goed dat Plutarchus maar nooit aan Virgilius is gegaan, hij had er niets van te recht gebracht. Toch moeten wij er ons over verbazen dat deze ijverige en belangstellende navorscher van oude instellingen en vooral van godsdienstige gebruiken zich nooit heeft verwaardigd om te zien naar de Aeneis. Hij schijnt zelfs den naam van dat nationale heldendicht der wereldbeheerschers niet te kennen. Bewijs: een der meest eigenaardige en merkwaardige lotgevallen van Virgilius' held is zeker wel het in brand steken van de

---

[1]) Demosth. 2.

schepen door de vrouwen. Plutarchus maakt van dat voorval tweemaal gewag, eens zonder vermelding van een zegsman, eens met een beroep op... Aristoteles. Virgilius' naam komt hem niet in de gedachte, laat staan in de pen.

Maar wat nut ons nu die nieuwe wetenschap? Vooreerst laten wij vaststellen wélke wetenschap. Dan moeten we beginnen met eenige uitzonderingen te maken. Al wat Latijnsche satire is laten wij liefst geheel buiten beschouwing en eveneens Lucanus, Martialis, kortom het meerendeel der Latijnsche poëzie van den keizertijd. Eigenlijk doen wij het best met ons te bepalen tot de elegiaci, en ook aan deze moeten wij van den *feitelijken inhoud* hunner gedichten toch wel iets laten als hun onvervreemdbaar eigendom, aan Tibullus zijn vereering voor Messalla, aan Virgilius zijn vriendschap met Gallus; en Ovidius zal het feit *zijner verbanning* naar Tomi toch wel niet uit een Grieksch origineel hebben opgediept!

Maar wederom, ook na die beperkingen, moeten wij op de vraag: „wat nut ons die nieuwe wetenschap?" de wedervraag doen: „welke wetenschap?" Gaan wij voor een elegie van Propertius b.v. *zoeken* naar een elegie van Callimachus, Philetas of welken Alexandrijn ook, die het Grieksche voorbeeld is geweest, door den Latijnschen dichter nagevolgd, dan stellen wij ons aan Woelfflins welverdienden spot bloot. Eigenlijk geloof ik dat die namen van Callimachus, Philetas, Antimachus en zoovele anderen voor de Latijnsche dichters klanken zijn geweest van groote heiligheid, maar dat ze in hun besten tijd die Grieken zelve slechts hoogst zelden hebben ingezien [1]), tenzij dan, nu en dan, voor 't verrichten van een kunststukje van vertaling. Niet aan zeker Alexandrijnsch of ander Grieksch gedicht is deze of gene Latijnsche elegie *onmiddellijk* ontleend.

Neen, wij hebben een geheel andere voorstelling der zaak van noode en wel deze:

---

[1]) Dat bepaald Propertius aldus heeft gehandeld met Callimachus, dien hoogst-vereerden aller Alexandrijnsche poëten heb ik vóor zes jaar aangetoond op blz. 20—24 mijner in de K. A. voorgedragen verhandeling: „een en ander over Propertius" (V. en M. 4e reeks dl. VII).

Van den tijd van Homerus af aan heeft het dichterlijk vernuft der Grieken een menigte van allerlei poëzie geschapen, waarvan wij ons slechts met moeite en dan nog ter nauwernood een denkbeeld maken kunnen. Misschien bezitten wij het beste er van, maar wat de hoeveelheid aangaat is het bewaarde in vergelijking met het verloren gegane onbeduidend klein. Maar wel het allersterkst zwol de stroom der poëzie aan, toen deze niet meer bestemd was voor het volk, maar voor de hoven en voor kleine kringen van literaire fijnproevers. Meer en meer werd poëzie een ambacht, en de ambachtslieden waren ook wel een beetje dichters, maar vooral waren ze geleerden. De bij alle Latijnsche dichters, maar vooral bij die van Catullus' kring, zoo zeer in zwang zijnde eeretitel *doctus poeta*, bewaart een sprekende herinnering aan dien toestand. Al meer en meer bovendien werd het noodig ontzettend veel te weten om na al het geschrevene steeds weer nieuwe stoffen te hebben of oude stoffen op nieuwe wijze te kunnen bewerken. Zoo werden er compendiën vereischt van de ontzettende voorraden literatuur, zou het een aanstaand dichter mogelijk worden zich behoorlijk voor zijn vak voor te bereiden. Hoe die oudste compendiën er hebben uitgezien weten we niet meer, maar we bezitten er latere redacties van onder anderen in de werken der Latijnsche en Grieksche mythopraphen. Vooral merkwaardig onder deze is de Griek Antoninus Liberalis. Laat mij hier een stuk van dezen mededeelen, dat mij in dit verband bizonder leerrijk voorkomt. Zeker heeft het in de hoogste mate de eigenschap van „interessant" te zijn. Ik althans krijg het nooit onder de oogen of ik gevoel zeer levendig den prikkel der nieuwsgierigheid. Maar een nieuwsgierigheid die, vrees ik, wel niet meer voor bevrediging vatbaar is.

Men kent het verhaal van Procne en Philomela. Welnu, bij onzen Antoninus Liberalis vinden wij dat, aldus gevarieerd, terug:

Pandareos woonde in het land van Ephesos; hij had een dochter Aëdo: haar huwde de timmerman Polytechnos, die in Colophon woonde, en langen tijd was dat huwelijk gelukkig.

Ze hadden één zoontje Itys. Zoolang zij de goden eerden waren ze voorspoedig: maar toen ze het onvoorzichtig woord hadden geuit dat zij elkaar meer lief hadden dan Zeus en Hera, werd Hera verstoord en zond de godin Eris op hen af, die strijd en naijver onder hen wekte. Nu wilde het geval dat Polytechnos op een kleinigheid na klaar was met de vervaardiging van een wagenstoel, en Aëdo met de voltooiing van een weefsel. En ze gingen een weddingschap aan dat, wie het eerst zijn werk zou afhebben van den ander een slavin ten geschenke zou krijgen. Nu had Aëdo, door de hulp van Hera, het eerst haar werk voltooid, en Polytechnos, die zijn nederlaag niet kon verdragen, ging naar Pandareos, voorgevende door Aëdo te zijn gezonden om haar zuster Chelidonis te halen; en Pandareos, niets kwaads vermoedend, gaf hem die zuster mee. Maar Polytechnos, dat meisje machtig geworden, verkrachtte haar in een bosch, deed haar andere kleeren aan, schoor haar het hoofd kaal, en dreigde haar te zullen dooden zoo ze het gebeurde aan Aëdo vertelde. En hij kwam naar huis en gaf, zooals bij de weddingschap was afgesproken, aan zijn vrouw een slavin — haar eigen zuster: de vrouw was (waarschijnlijk uit jaloezie) voor die nieuwe slavin uiterst hard: eens stortte deze, toen ze uitgegaan was om water te halen, haar gemoed uit bij de bron en Aëdo hoorde haar klachten. De zusters herkenden elkander en spanden samen om zich op Polytechnos te wreken. Ze doodden den kleinen Itys, hakten het lijk in stukken, kookten die, droegen aan een buurman op Polytechnos van dat vleesch te laten eten, vluchtten naar vader Pandareos en verhaalden hem alles. En Polytechnos, die vernomen had dat hij zijn eigen kind had gegeten, vervolgde de beide zusters tot aan Pandareos' huis; maar Pandareos' dienaren namen hem gevangen, bonden hem stevig vast, smeerden hem met honig in en wierpen hem te midden van het vee. Zoo werd hij geteisterd door de vliegen. Doch Aëdo kreeg medelijden met hem en, gedachtig aan haar vroegere liefde, weerde ze de vliegen van hem af. Dat zagen haar ouders en broers, werden toornig op haar en wilden haar dooden. Toen ontfermde zich

Zeus: hij wilde niet dat nog grooter rampen het huis van Pandareos zouden treffen, en veranderde het geheele geslacht in vogels.

Zoo verhaalt Antoninus Liberalis op gezag van *Boios* in zijn *Ornithogonia*. Wie die Boios is doet er minder toe, en bovendien daarover zijn de geleerden het vrijwel eens: 't is iemand die een verzameling heeft aangelegd van verhalen over in vogels veranderde menschen; gewoonlijk houdt men die verzameling voor een leer*dicht*; maar, al heeft Boios in proza geschreven, zeker was zijn werk een compilatie uit allerlei, later verloren gegane, literaire producten. Wat voor zonderling product moet dat geweest zijn, waarin die rare geschiedenis van den Ephesischen timmerman en zijn vrouw werd behandeld, die potsierlijke, burgerlijke verhaspeling van een oude sage? Was 't een roman in proza? Dan kan die vele deelen hebben gevuld. Een elegie? Dan moet die wel zeer lang zijn uitgevallen. Of een tooneelstuk, waarin de prinsen en prinsessen der overlevering tot nederige burgertjes en burgeresjes zijn gemaakt? Dat lijkt mij het waarschijnlijkst. Dat genre was reeds in den oud-klassieken tijd meer dan in kiem aanwezig. Van het aandoenlijk tooneelstuk *de Danichefs*, waarmede in der tijd de Haspelsen, Catharina Beersmans en Willem van Zuylen het talrijk schouwburgpubliek aan het snikken brachten, zou ik, om nu ook eens die dwaze uitdrukking te gebruiken, kunnen zeggen dat het „teruggaat" op.... de Electra van Euripides, met zijn handwerksman, die als fictief echtgenoot de prinses bewaart voor haren rechtmatigen minnaar.

Hoe 't zij, wanneer men eens door één enkel voorbeeld wil laten zien en voelen hoe veel en velerlei Grieksche poëzie er behalve de ons bekende eertijds wel moet hebben bestaan, dan lijkt mij die vertelling van Boios wel *het treffendst* voorbeeld te leveren.

Nu, compendiën in vers en proza van poëtische onderwerpen hebben er in de oudheid zeer vele bestaan. Een groot deel van deze is zeker aangelegd geworden ten gerieve van jongeren die zich in de poëzie wilden oefenen. En, wat ons bij een

bespreking als deze wel het meest belang inboezemt, er zijn er vervaardigd bepaaldelijk voor Latijnsche dichters.

Ja ik kan nog heel wat meer zeggen.

We hebben één compendium over, waar het uitdrukkelijk boven staat dat het voor een Latijnschen dichter is samengesteld.

En die dichter is.... juist de oudste der Latijnsche elegiaci Cornelius Gallus.

Ik bedoel:

de παθήματα 'Ερωτικά van Parthenius.

Of wij dat werkje over hebben in zijn oorspronkelijken vorm dan wel in een latere redactie is een vraag die hier niet behoeft behandeld te worden. Genoeg: Parthenius heeft voor Gallus een verzameling aangelegd van liefdesavonturen met treurigen afloop, geëxerpeerd uit allerlei oudere en nieuwere Grieksche dichters, en ongetwijfeld heeft Gallus van die verzameling een vlijtig gebruik gemaakt.

„Had hij het maar niet gedaan". Die gedachte deed mij in der tijd het onderwerp aan de hand van het gedichtje „Gallus Parthenio", dat misschien niet onwaardig is om hier even in herinnering te worden gebracht. Met potsierlijke verbazing over al de geleerdheid, die hem daar wordt aangedragen, dankt de jeugdige Latijnsche dichter zijn ouderen Griekschen vriend voor al de moeite, die hij zich wel voor hem heeft willen geven. „Maar", zoo gaat hij voort, „ik zal van uw geleerd materiaal geen gebruik maken. Mijn hoofd is vol van allerlei andere dingen. Ik leef hier in mijn geboorteplaats in Zuid-Gallië; ik zie vóór mij de zee, ik zie bosch, ik zie bergen en weiden.... en die natuur heb ik lief gekregen. Lief gekregen heb ik ook het eenvoudig boerenvolkje waaruit ik zelf ben voortgekomen, ik zie met belangstelling al dat gedoe om mij heen aan en neem ijverig deel aan de gesprekken mijner nieuwe vrienden. Tot de kinderspelletjes der Gallische jeugd toe interesseeren mij, maar het meest interesseeren mij de mooie Gallische meisjes. Waarlijk, Parthenius, je dacht

een Griekje van me te maken, maar ik ben mooi op weg om, in uw oogen, een barbaar te worden."

„Was hij maar een barbaar geworden" denkt gij misschien. Zeker dacht *ik* dat toen ik dat gedichtje maakte. Had Gallus maar op eigen beenen gestaan, uit eigen oogen gekeken, gedicht met eigen hart en mond.... ja dan was hij waarschijnlijk een goed, een groot dichter geworden, en andere groote, oorspronkelijke dichters zouden er na hem in Rome zijn opgestaan. Maar voor ons zou dat groote voordeel een nog veel grooter verlies hebben meegebracht. Welk, dat zal u, hoop ik uit mijn geheele betoog blijken. Nu voorloopig slechts dit.

Kort geleden verschenen in het Rheinische Museum twee allermerkwaardigste artikelen van prof. Jacoby uit Kiel over Tibullus, artikelen die den aandachtigen lezer in een zonderlinge stemming brengen. Want met een geleerdheid en scherpzinnigheid, waarin het moeielijk is een reet te ontdekken, wordt ons daar *bewezen* dat Tibullus althans zijn eerste elegie op de zonderlingste, ja meest smakelooze wijze heeft ineengeknutseld; dat wie zóó werkt een zeer middelmatig dichtertje, en in 't geheel geen minnedichter is, waarvoor Tibullus zoo graag wil doorgaan.

Wat ik van die uitspraak van Jacoby denken moet, ik weet het nog niet en zal nog wel lang blijven twijfelen. Voorloopig aanvaard ik gaarne den zekeren troost, dien hij mij biedt voor 't verlies mij *misschien* door hem berokkend. Die troost is gelegen in zijn even verstandige als diepzinnige opmerking: „bij het beoordeelen der Latijnsche literatuur moet men twee dingen wél uit elkaar houden: de beteekenis dier literatuur voor de wereldgeschiedenis der poëzie, en de innerlijke waarde van de werken zelve der Romeinsche dichters". Want die beteekenis voor de wereldgeschiedenis der poëzie is geducht en onsterfelijk en vervult ons van een dankbaarheid veel grooter dan de klassieke gedichten der Romeinen zelve bij ons vermogen te wekken. Aan Virgilius en Ovidius danken wij Esseiva's *Pastor Bonus*, van Leeuwen's *venite ad me*, Pascoli's *Pomponia Graecina*, gedichten die ik hooger stel dan welke passage ook

van gelijken omvang in Aeneis of Metamorphosen. Ja, al zou ik al mijn ingenomenheid met Aeneis of Metamorphosen moeten prijsgeven, mijn erkentelijke eerbied voor Virgilius en Ovidius zou daardoor niet minder worden, want steeds zou ik blijven denken: zonder hen hadden wij ook de genoemde en zoo vele andere meesterwerken der neo-latini niet; zonder hen zou niemand onzer het eenig genot smaken van zelf in 't Latijn te dichten, een genot dat gesmaakt zal blijven worden zoo lang onze Europeesche beschaving blijft bestaan.

Nu dan, Parthenius heeft voor den minnedichter Gallus een verzameling van onderwerpen bijeengebracht uit de zoo omvangrijke Grieksche literatuur, die hij als geleerd Grammaticus tot zijn beschikking had, en Gallus, als doctus poeta, heeft gedaan wat zijn leermeester van hem verwachtte.

Maar de Romeinen zijn in het maken van poëzie tot een leervak heel wat verder gegaan dan misschien Parthenius en de zijnen hebben vermoed. Niet alleen *wat* ze moesten dichten hebben ze voor zich zelve vastgesteld, maar ook *hoe* ze moesten dichten; ja, ik durf wel zeggen ook daarvoor hebben ze hun handboeken en overzichten gehad. Ze zijn niet aan het dichten gegaan vóór ze zich theoretisch goed hadden ingeprent wat er voor de behoorlijke behandeling van elk onderwerp werd vereischt. Voor elk onderwerp hadden zij hun *loci* in het hoofd.

Topica, in gemeenzaam Hollandsch gezegd loket-kastjes-wetenschap, dat was *de* wetenschap van allen, die zich op eenigen letterkundigen arbeid toelegden. Natuurlijk van den redenaar in de eerste plaats. Dat behoef ik niet eens te zeggen. Maar *in welke mate* de Romeinsche redenaar in die wetenschap was bevangen, daarvan heeft men geen flauwe voorstelling als men er niet opzettelijk aan is herinnerd. Ik meen dat hier in 't volle licht te kunnen stellen door met een paar woorden te wijzen op een allervermakelijkste plaats bij Cicero, die mij juist dezer dagen bizonder trof en die, geloof ik, nog nooit van dien kant is bekeken.

Van al de geschriften van Cicero is er geen, dat meer ver-

dient in den smaak van hedendaagsche lezers te vallen, dan het derde boek der Verrinae. Dat dat een oratie is, die nooit in een werkelijk pleidooi heeft dienst gedaan, doet niets ter zake, want met nooit geëvenaarde kunstvaardigheid heeft Cicero in al die vijf boeken de fictie volgehouden dat het oraties zijn, werkelijk voor de rechtbank uitgesproken: nooit merkt de lezer dat hij studeerkamerwerk vóór zich heeft, steeds verbeeldt hij zich bij een werkelijk rechtsgeding tegenwoordig te zijn. Nu, dat derde boek der Verrinae handelt over de korenbelastingen en het korenwezen op Sicilië. In een taal zoo keurig en zuiver, zoo duidelijk en onberispelijk als wij maar van Cicero kunnen verwachten, wordt hier dat ietwat droge onderwerp behandeld, zóó zakelijk dat wij van dit stukje geschiedenis der staathuishoudkunde volmaakt op de hoogte komen. Nergens klinkt ons een holle fraze tegen, nooit krijgen wij eenig groot woord, eenig redenaarsbloempje te hooren. Steeds blijft Cicero er aan denken dat hij de menschen omtrent een doodgewone zaak van het dagelijksch leven zoo duidelijk en zakelijk mogelijk moet inlichten. Maar toch, hoe voorzichtig hij ook is, ééns springt het deurtje van 't loketkastje open [1]) en lezen wij duidelijk de etiketten der diverse laadjes. Cicero beklaagt zich over het gruwelijk feit dat Verres juist *omdat* hij zoo heel veel heeft gestolen wel eens door de rechters, die een kansje zien om mee te profiteeren van die onrechtmatig verkregen rijkdommen, zou kunnen worden vrij gesproken. De publieke opinie zegt al dat dat *zal* gebeuren. Cicero weet dat door een uitlating van een bekende straatfiguur uit Rome, Aemilius Alba, blijkbaar een gunsteling van Verres en zijn kliek. Die Alba heeft gezegd: „als er geen handtastelijke feiten worden aangevoerd, wordt Verres vrijgesproken". En over die uitlating staat Cicero hem aldus te woord: „ik neem die uitdaging aan, Alba: gij hecht geen waarde aan 1° gissing, 2° loopend gerucht, 3° oordeel over zedelijk karakter des aangeklaagden op grond van zijn vroeger leven, 4° getuigenissen

---

[1]) Verr. III, § 146.

van vertrouwbare personen, 5° officieele stukken en verklaringen... ik zal u geven wat gij verlangt, 6° handtastelijke feiten". Hier, te midden van een zakelijk betoog over zaken van al heel weinig literairen of artistieken aard, krijgen wij dus een vertooning van al de loketjes waaruit 't bewijs van schuld des aangeklaagden kan worden voor den dag gehaald, loketjes in klimax beschreven van 't zwakste vermoeden af tot de volmaaktste zekerheid toe. [1])

Maar de dichter doet in gehoorzame onderwerping aan de voorschriften der alles beheerschende topica voor zijn ambtsbroeder, den redenaar, waarlijk niet onder. De meer modern aangelegde dichter en letterkundige toont goed te begrijpen wat hem van de oudere geslachten scheidt, wanneer hij voor alle letterkundige producten, die niet naar zijn smaak zijn, aanstonds het woord rhetorica bij de hand heeft. Als hij zelf zich nu ook maar buiten moderne rhetorica houdt en over de oudere wat zacht gelieft te oordeelen, dan komt de zaak wel in orde. Maar dit zal ik niet trachten te verbloemen dat het werk van den Romeinschen dichter, wat die topica betreft, veel heeft van dat van den redenaar. Vooral — ik acht het gewenscht en nuttig hier mijn onderwerp weer wat in te korten — het werk van den minnedichter.

Hoe de topica der minnepoëzie er bij de Romeinen heeft uitgezien — hetzij ze alleen mondeling in de scholen is overgeleverd, hetzij ze, wat mij waarschijnlijker voorkomt, ook al in leerboeken is samengevat — kan men uit ieder overzicht der Romeinsche literatuurgeschiedenis te weten komen. Maar nergens beter dan in het welbekende en veel gebruikte boek van Martin Schanz. Ik kan de halve bladzijde, waarin Schanz die topica mededeelt, gerust ter lezing aanbevelen ook

---

[1]) Wil men liever een voorbeeld uit het gebied, waarop wij ons hier bij voorkeur bewegen, dan is zeker het volgende alleraardigst. De Sulpicia, wier liefde voor Cerinthus zoo heerlijk door Tibullus is bezongen, is blijkbaar een ongehuwde dame. Toch geeft haar Tibullus (IV, 6, 11) eenen „vigilans custos", de vaste figuur in de amourettes van jeugdige losbollen met vrouwtjes van jaloersche echtgenooten.

aan wie zich kostelijk wil vermaken. Zoo juist en volledig als Schanz's opsomming is, ze is niet alleen leerrijk maar te gelijker tijd in de hoogste mate lachwekkend.

De Latijnsche minnedichter kent op zijn duimpje al wat er in een bundel minnepoëzie moet voorkomen.

Ziedaar nu de nieuwe wetenschap, waarvan hier sprake is, in gemeenzame bewoordingen uitgedrukt en, ter vermijding van overdrijving, zoo eng mogelijk begrensd.

Wederom, wat nut ons die nieuwe wetenschap?

Het nut is negatief, maar voor het recht verstand der Latijnsche minnepoëzie niet genoeg te waardeeren.

We mogen, we kunnen, we willen, tenzij we aan die wetenschap ontrouw worden, of haar een oogenblik vergeten, niet meer zoeken naar werkelijke levenservaringen, die aan de elegieën der Romeinsche erotici ten grondslag liggen.

Was Propertius' Cynthia een gehuwde vrouw of een hetaeretje? Is ze jong gestorven of heeft ze den dichter overleefd? Was ze geletterd of onbeschaafd? Trouw of lichtzinnig? Lief of gevoelloos? Altemaal ijdele vragen, die voor ons, nu we eenmaal weten wat we van Romeinsche erotiek te denken hebben, alle belang hebben verloren. Zal aan de eischen der topica worden voldaan, dan moet Cynthia beurtelings het eene zijn en het andere: een engel en een duivelsche coquette; een vrij levend hetaeretje en de vrouw van een jaloerschen echtgenoot; ze moet sterven en den dichter overleven, met andere minnaars wegloopen naar verre landen, uitgelaten feesten geven op badplaatsen en zich met overdreven vroomheid wijden aan den dienst van Isis, haar minnaar schandelijk bedriegen en ook door hem geheel onverdiend worden verdacht, hem hardvochtig behandelen en door hem hardvochtig behandeld worden enz. enz. Ziet er Schanz maar op na, en laat mij er bijvoegen dat die topica ook nog andere onderwerpen bevat, meer drastisch en even onmisbaar als de daar opgesomde.

Toen ik mijn boek *de Horatio poeta* schreef, was men nog niet gekomen tot een zoo strenge karakteristiek als ik u daareven gaf; toch heb ik ook in dat boek reeds in hoofdzaken

hetzelfde gezegd, maar iets minder kras. Wat ik nu vrij wel meen te weten, vermoedde ik toen nog slechts. Mijn boek wekte de verontwaardiging van een achtbaar geleerde, die tegenover mijn boutade — want daarvoor meende hij mijn werk te moeten houden — een behoorlijk samenhangende geschiedenis der minnarijen van Horatius stelde. Nu, mijn boek *de Horatio poeta* is zeker niet onberispelijk, maar wat ik daar over 't onwezenlijke van Horatius' minne-poëzie gezegd heb, lijkt mij ook na die bestrijding nog niet geheel verwerpelijk.

Een treffende eigenaardigheid, neen *het* kenmerk, der juistheid van de uitkomst eener ijverige nasporing is wel dit, dat men, na zich die uitkomst goed te hebben eigen gemaakt, moet zeggen: „dat spreekt eigenlijk van zelf." Dat is even waar als wat Cobet placht te zeggen: „als men voor een waarheid eens één werkelijk bewijs heeft, komen er dadelijk nog 25 bij". Stelt u eens een rampzalige voor die met en door en om zijn liefje alles heeft doorstaan wat ons Propertius al zoo te lezen geeft. Hemelsche goedheid! dat is geen leven, daarbij is 't om meer dan dol en razend te worden. En dan daarbij nog te behouden lust en kracht om... versjes te maken, neen de stoere arbeidzaamheid van den besten hedendaagschen philoloog. Na iedere ervaring weer naar de schrijftafel om daar naar omstandigheden een uitbarsting van wanhoop of een gejubel van hemelsche verrukking te dichten, en dat in verzen waarop niets mag aan te merken zijn — wat toch ook nog al heel wat moeite kost — wat is vergeleken bij zulk een helleleven het zwaarst geblok voor het moeielijkst examen?

Maar — vraagt men — is er in zulk een afzagen van gemeenplaatsen iets wat den naam van poëzie verdient? Is zulk geknutsel nog waard met belangstelling gelezen en bestudeerd te worden? 't Zij verre van mij aan onze hedendaagsche dichters aan te raden óók gemeenplaatsen te behandelen tot in 't oneindige. Maar dat de Romeinsche elegie juist, omdat ze is zooals ze is, aanspraak heeft op onze allergrootste belangstelling, daaraan twijfelt niemand, die ook maar eenigermate zaakkundig is.

De laatste bladzijde van Kroll's uitnemend betoog lijkt mij wel de beste. Daar zegt hij o.a. — wat tot beantwoording der zoo even veronderstelde vraag kan strekken — ongeveer het volgende:

„Onze tijd heeft van gemeenplaatsen in de poëzie zulk een hartgrondigen afschuw, dat hij, boven al wat gewoon en afgesleten is, des noods onverstaanbare klanken zou verkiezen, als 't maar uitstortingen waren van werkelijk echt, eigen gevoel. Ik veroordeel die voorkeur niet, want ik begrijp haar zeer goed, maar meen toch te mogen vragen of ook op het nageslacht dergelijke vormelooze ontboezemingen veel indruk zouden vermogen te maken of invloed te oefenen."

Ziet daar een zeer waar en wijs woord en waarmee de onderscheiding van Jacoby, die ik zooeven aanhaalde, wonderwel overeenstemt. Al zouden we mogen aannemen, dat het al te streng, methodisch, laat ik zeggen schoolsch, arbeiden der Romeinsche dichters op de vrije ontwikkeling der geesten ongunstig heeft gewerkt, op taal en stijl heeft het een invloed geoefend, dien men mijnentwege ook noodlottig noemen mag, maar die daarop zóó sterk heeft ingewerkt dat hij ook nu nog duidelijk waarneembaar is: wat wonder dat ook de mensch van onzen tijd met belangstelling de wordingsgeschiedenis van dien invloed gade slaat? Het zegt wat, steeds dezelfde gedachten weer op een andere wijze te rangschikken, in te kleeden, op te sieren zoodat er telkens iets voor den dag komt wat in zekeren zin toch ook nieuw is: daardoor verkrijgt de taal de werkelijk wonderbaarlijke eigenschap van vast te zijn en te gelijker tijd smedig. Het is met het Latijnsch proza eveneens gegaan, met name met de rhetorica, ook daar loci en nog eens loci. En de uitkomst? Er is in de geschiedenis der menschheid nooit meer dan éêne wereldtaal geweest, het Latijn en dat is nóg wereldtaal; waarom? Het antwoord laat zich geven in de, bij mij zoo zeer geliefde, orakelspreukig klinkende formule „Latijn is Latijn". Wie het goed schrijven, schrijven het ieder op zijn manier en toch, dat ze 't allen goed schrijven stemt ieder toe, die behoorlijk Latijn kent. Het Latijn van

Cobet was heel anders dan dat van Bentley, de taal van Bentley leek weinig op die van Erasmus en noch 't Latijn van Cobet, noch dat van Bentley, noch dat van Erasmus mocht Ciceroniaansch heeten. Maar Latijn, dat dien naam verdient, schreven ze alle drie. Daarentegen ziet men wel eens opstellen, waarvan ieder woord en iedere kleine nuance van syntaxis zich laat verdedigen met den thesaurus latinitatis Ciceronianae, maar die den lezer al heel spoedig de verklaring afdwingen: dat mag wezen wat het wil, Latijn is het niet.

Zoo bestaat er bij echte kenners een *levend* bewustzijn van wat Latijn is. Ik kan meer zeggen: men moge 't gelooven of niet, er zijn heel wat dingen die eerst dán mooi gezegd zijn als ze in 't Latijn gezegd zijn. Wilt ge een voorbeeld? Hoort hoe een ook maar met matige welsprekendheid begaafd philologisch professor een jongen doctor begroet en vergelijkt daarmee het erbarmelijk practizijnstaaltje der Hollandsche formule.

Volmaakt zoo is 't met Latijnsche poëzie gesteld. In een Latijnsch vers laat zich alles, letterlijk alles zeggen, wat in welke taal ook gezegd is, zonder verlies, neen met winst voor den inhoud van het oorspronkelijke. De gedachten van den vromen Christen-dichter, baanbreker bovendien van vrijzinnig, ondogmatisch Christendom — waarlijk dus wel iets geheel van onzen tijd — winnen er bij als ze in 't Latijn worden uitgedrukt. Toen ik de Genestets heerlijken versregel, waarin het van Christelijken levenslust luidt

't is een kinderlijk vertrouwen dat den hemel tegenlacht

aldus vertaalde dat ik van den Christelijk levenslustige zei:

lumine candido coelum spectat apertum

wat er des noods mee door kon, maar meer ook niet, merkte een welwillend recensent op: „hier was dan toch een grens gesteld hoever men 't met Latijn brengen kan". Enorme misvatting! Als *ik* iets in 't Latijn niet goed gezegd heb, ligt dat niet aan 't Latijn, maar aan mij, en ik zal 't verbeteren:

ridens ut puer ad patrem coelum spectat apertum.

Is 't zoo ook soms nóg mooier, nóg inniger, nóg hartelijker dan het oorspronkelijke? Nu, wij verbeuzelen, dunkt mij, waarlijk onzen tijd niet, wanneer we voor ons zelf de verklaring zoeken van het wonderbaarlijk schijnend feit, dat een taal ondanks, neen door haar strengheid, de taal is geworden van alle tijden, alle volkeren, alle gedachten, en die verklaring vinden wij door ons tot in de fijnste bizonderheden der Latijnsche poëzie te verdiepen: hoe meer wij dat doen hoe begrijpelijker dat schijnbare mysterie ons wordt.

Maar nog om een andere reden verdienen de producten der Romeinsche elegiaci onze hoogste belangstelling, en tot het ietwat uitvoerig behandelen dier reden noopt mij een passage in Kroll's betoog, waarmee ik het nu eens niet eens ben. Kroll spreekt, in tegenstelling tot de geleerde vorschers naar den oorsprong der Latijnsche poëzie, met een zekere minachting van hen die „op hun sofa voor hun genoegen Latijnsche dichters lezen." Die onvriendelijke en onbillijke uitlating doet mij duidelijk de twee gevaren zien, waaraan de geheele studierichting, als wier woordvoerder Kroll in zijn manifest optreedt, bloot staat. Die twee gevaren zijn

1°. overdrijving

2°. eenzijdigheid.

1. *Overdrijving.* Een gevleugeld woord van een toongevend geleerde onzer dagen luidt: „wij willen de herkomst nagaan ook van de allerkleinste stijl-ingredienten. Pas op voor de gevolgen! Of anders wordt het eind der wijsheid voor u dit, dat al wat Grieken en Romeinen ooit geschreven hebben „teruggaat" op Cadmus den Phoeniciër. En middelerwijl bluscht gij den geest uit op twee manieren. Vooreerst gooit gij op een hoop al wat er eender uitziet en verstikt aldus de soms zeer verschillende zielen, die onder al dat gelijkschijnende ademen. En ten tweede maakt uw averechtsche geleerdheid, uw verzamelwoede u afkeerig van al wat vernuftig en smaakvol is. Dat onheil zien wij reeds vóór ons in steeds grootere afmetingen. Met die zucht om alles op alles „terug te laten gaan" hangt ongetwijfeld samen een nieuwe ziekte, die ik niet beter weet

te noemen dan „italophobie" of wel „batavophobie". De geniaalste en zekerste tekstverbeteringen van oude, in 't bijzonder Italiaansche en Hollandsche, geleerden worden smadelijk verworpen, en de onzin van oudere handschriften in eere hersteld, vaak ook wordt ons een ragout van malle oude lezingen voorgezet. De oorzaak van die voorkeur ligt voor de hand. Duizelingwekkende, verbijsterende geleerdheid laat zich steeds gemakkelijker aan onzin dan bv. aan een smaakvollen en verstaanbaren versregel vastknoopen. Wat echter van die voorliefde voor geleerdheid boven gezond verstand de rampzalige gevolgen zijn, dat kan ik u niet beter aantoonen dan door de bespreking van een merkwaardige plaats in Ovidius' Metamorphosen. Ceres werpt een jongen, die haar staat uit te lachen terwijl ze gerstewater drinkt, het overschot van haar glas in 't gelaat... zoodat die jongen verandert in een hagedis, een gespikkelde, *stellio* genaamd. Dien naam duidt de dichter aldus aan

aptumque colori
nomen habet, variis stellatus corpora guttis.

Kan het beter? Zijn naam past bij zijn kleur, want zijn lichaam is met vlekjes als *stellae* bezaaid." Maar, o wee, de geleerden naar de mode hebben opgemerkt dat *colori* een conjectuur der Itali is, dus moet fluks de overgeleverde lezing *pudori* worden hersteld. Zoo is er meteen plaats voor deze echt-wetenschappelijke verklaring: „*stellio* was misschien reeds in Ovidius' tijd, maar zeker bij lateren een leelijke scheldnaam voor... men weet niet goed wat. En *de ouden* hadden een merkwaardige liefhebberij in anachronismen; zoo laat hier Ovidius reeds in den fabeltijd een scheldnaam bestaan, die eerst in *zijn* tijd gebruikelijk was". Prachtig, ter wille van die nieuwerwetsche geleerdheid, waaraan wij niet *mogen* twijfelen op poene van 't verwijt van niet op de hoogte van ons vak te zijn, zal voortaan *aptum pudori* beteekenen: „geschikt voor scheldnaam" en zal *variis stellatus corpora guttis* niet meer aldus aan 't vorafgaande mogen worden vastgeknoopt: „*want* zijn lichaam is als 't ware *gesterd*", maar in de lucht moeten

hangen. Zoo vermoordt een overdreven geleerdheid niet alleen 't gezond verstand, maar ook het gevoel voor Latijnsche constructie.

2. *Eenzijdigheid.* Men wil het laten voorkomen alsof het zoeken naar de herkomst der Latijnsche gedichten de eenig ware studie van Latijnsche poëzie is. Ik stel tegenover die bewering de paradox, dat het, voor het goed begrip van een gedicht, volstrekt niet noodig is er de wordingsgeschiedenis van te kennen. Die paradox moet ik staven met een voorbeeld uit mijn eigen bescheiden poëtische loopbaan. Ik *moet*, want, niet waar, de wordingsgeschiedenis, ja zelfs de bedoeling van een gedicht, die *kent* met zekerheid de dichter zelf alleen. Wil ik dus met een voorbeeld bewijzen, dat een zeker gedicht niet verloren is gegaan voor hen die — ik zeg niet er de wordingsgeschiedenis niet van kenden, maar — er zich een geheel verkeerde wordingsgeschiedenis van hadden in het hoofd gehaald, dan moet dat wel een gedicht van mij zelven zijn. Hoort dus.

In mijn studententijd had ik een vriend, een allerkurieusten vent, vol van de zotste invallen, grappen en malligheden. Waar hij verscheen deed de vroolijkheid haar intocht; bezocht men hem, men was zeker zich dol te maken. Maar 't meest in zijn kracht was hij als hij zijn vier broers, twee studenten, twee mannen der praktijk bij zich had. Hij zelf was een klein doch dapper en pittig kereltje; maar die broers waren ware reuzen, blondlokkige Bataven van 't zuiverste ras. Mijn kleinen breedgeschouderden vriend zien binnenkomen gevolgd door zijn vier kolossale broers, vol van kerngezonden levenslust, was al een genot; hem in hunnen kring te zien zitten, een onvergetelijk schouwspel. Eens op een dag in 't begin van December, dat ik bij mijn vriend zou komen werken, zie ik het vijftal in ongewone bedrijvigheid, met een zelfs voor hun doen buitensporige luidruchtigheid bezig met.... het op de grilligste manieren inpakken van allerlei snuisterijen voor Sinterklaas en het uitdenken van de dolste opschriften en versjes er bij. Het geval werd me spoedig opgehelderd: in een hun bevriende familie, ergens op een dorpje in Noord-Brabant, was een aankomend meisje, een lichamelijk, uiterst gebrekkig stumperdje,

maar helder van geest en vroolijk van hart. En die moesten ze eens een prettigen Sinterklaasavond bezorgen. Het beeld van die sterke, forsche, ietwat ruwe kerels, zoo met hart en ziel in de weer om een ongelukkig zwak meisje genoegen te verschaffen, is me altijd bijgebleven. Ik moest, ik zou er eens, „iets van maken". Toen *bedacht* ik de inkleeding dat die beweldadigde *mijn* zusje was geweest, dat ik onwetend zelf aan die zoo vriendelijke en zoo eigenaardige mystificatie had meegewerkt en er in mijn stil dorpje de uitwerking van had gezien. Zoo ontstond mijn *Sancti Nicolai Feriae*, een gedicht dat algemeene instemming heeft gevonden, niet het minst bij hen, die van mijn levensomstandigheden niets wisten, en dientengevolge omtrent den oorsprong van het gedicht in de meest volmaakte dwaling verkeerde. Geen van deze allen heeft kunnen raden dat ik student-Leidenaar was geweest, nooit een zusje, gebrekkig of welgemaakt had gehad enz. enz. Zonder onderscheid hielden allen dat zusje voor een stukje werkelijkheid en die vrienden en hun Sinterklaasgedoe voor min of meer fictie. Wat hen niet heeft belet het gedicht *met genoegen te lezen*. Waarlijk ze zouden niet graag hooren beweren, dat ze het *niet begrepen* hebben!

Neen waarlijk voor 't recht begrip eener Latijnsche elegie *is* die wordingsgeschiedenis en vooral die herkomst der kleinste stijlingredienten zoo heel belangrijk niet. Belangrijker is zeker een goede vertaling [1]), aan welke naar het oude woord van Quintilianus een gezuiverde lezing moet voorafgaan. En met de zuivering der teksten van de Latijnsche dichters zullen wij nog eens, dank zij italophobie en batavophobie, van voren af aan moeten beginnen. Maar ik wil geen strijd voeren over den voorrang der verschillende nasporingen, die men met elk Latijnsch gedicht moet verrichten; dat er met elk Latijnsch gedicht zeer, zeer veel werk van naarstig snuffelen en zorgvuldig bij elkaarzoeken moet worden verricht daarvan ben ik

[1]) Niet als surrogaat voor het oorspronkelijke, maar als eenig-afdoende commentaar.

ten volle overtuigd. Maar *als* al dat werk naar den eisch is volbracht, is 't dan uit? Neen, zoo men 't er bij liet, dan was al die arbeid doelloos en nutteloos. Men heeft er eerst wat aan als men over het aldus uitgeplozen gedicht op zijn tijd *rustig* gaat *nadenken* — al zou men 't doen op Kroll's veelgesmade sofa — over de vraag: hoe vind ik dat gedicht nu ten slotte? En hoe vind ik den heelen dichter?

Hoe vind ik de Romeinsche elegiaci? Op een beantwoording dier vraag moet al onze arbeid van emendeeren, interpreteeren, registreeren uitloopen.

Hoe vind ik Ovidius, Propertius, Tibullus? Wie zich in die dichters goed heeft ingewerkt en dan dáárover eens rustig nadenkt heeft spoedig een antwoord gereed. Die drie dichters hebben nl. dit gemeen dat ze alles, hun motieven en hun ornamenten, halen.... uit boeken, uit dezelfde boeken, uit leerboeken. „O, zoo" zegt de buitenstaander, „dan weet ik genoeg." Neen dan weet gij nog niets; nu komt er iets wonderbaarlijks: en overigens hebben ze niets van elkaar.

Ovidius is de dartele guit, die nooit zijn vernuft intoomt maar het steeds botviert en dat kan doen. Want niemand had ooit als hij het geheele bestaande poëtisch materiaal bij de hand en verstond zóó de kunst van ieder motiefje tot in 't oneindige te varieeren. Hij weet van geen uitscheiden, of, zooals de oude Seneca het zoo geestig uitdrukt, *nescit quod bene cedit relinquere.* Maar nog minder verstaat hij de kunst van *ernstig te zijn.* Steeds maakt hij malligheid, met zich zelf, met zijn onderwerp, met zijn lezers. Met de laatste vooral: tot op onzen tijd toe houdt hij ons voor den gek. Wilt gij een voorbeeld dat U nieuw zal zijn maar dat ik voor treffend waar houd? „Hoe jammer voor de taalwetenschap" zoo zuchten alle vervaardigers van handboeken over de Romeinsche literatuurgeschiedenis, dat dat Getische gedicht van Ovidius verloren is gegaan." Ja zeker is dat jammer.... maar denkt gij heusch dat het ooit bestaan heeft? Kom, ook dat is een van die voor-den-gekhouderijen van Ovidius. Gij zult mij dat toestemmen als gij maar eens gelieft te hooren hoe dat spelletje begint.

Ovidius maakt narigheids-elegieën: hij is verbannen naar een onherbergzaam oord... en moet dus treurig zijn. Maar telkens vergeet hij dien plicht en gaat aan 't dartelen. „Was 't maar niet zoo'n miserabel onvruchtbaar land, dan zou ik nog wat afleiding kunnen vinden: dan kocht ik een stukje grond en ging zaaien, pooten... ploegen. Ik zou wel gauw de Getische woorden leeren, noodig om.... Getische ploegossen aan te drijven." Een allerzotste, haast al te dartele, grap, maar die hem weer een nieuw motiefje aan de hand doet, waarop hij tot in 't oneindige kan voortborduren. Zoo krijgen wij juist in elegieën, die hem bewonderenswaardig goed van de hand gaan, de verzuchting: „ik hoor zooveel Getisch om mij heen dat ik mijn Latijn ga vergeten". Waarlijk men behoeft nog niet Ovidius' vindingrijkheid te bezitten om nu de fictie te voltooien: helaas, helaas, zoo diep ben ik gezonken dat ik in 't Getisch ben gaan dichten. Wat? Natuurlijk een lofdicht op den Keizer." Zoo wordt dat nieuwe motiefje ook al weer een hulpmiddel om weer in 's keizers gunst te komen. Maar wij verwonderen ons geenszins dat juist dat waarom het Ovidius vooral te doen is hem bij den slimmen en verstandigen Augustus eerst recht *niet* gelukt... au serieux genomen te worden.

Hoe geheel anders Propertius. Wat hij gelezen en zich ingeprent heeft is hem heilige ernst geworden, het heeft zijn vurig hart ontgloeid, hij stort het uit zooals het bij hem opwelt, niet zoo heel geregeld, maar toch wel zoo dat wie hem kent en dus lief heeft hem kan volgen.

En Tibullus? Ik wil wel bekennen dat Jacoby mij van streek heeft gebracht. Vroeger had ik de eenvoudige formule bij de hand: Ovidius de dartele spotter, Propertius de hartstochtelijke dweper, Tibullus de droomer, die van een motief steeds afglijdt op een ander, daaraan na verwant, zoodat hij ten slotte uitkomt waar niemand, hij zelf allerminst, had vermoed. Jacoby heeft mij doen zien dat in de eerste elegie althans de schooltraditie Tibullus de baas is geweest: hij zet een gedicht op ter verheerlijking van den landbouw en den voorvaderlijken eenvoud, maar halverwege bedenkt hij zich dat hij een elegie

moet maken en dat volgens het handboek geen elegie volmaakt is, waarin niet iets van *liefde* voorkomt. En liefde dat is bij Romeinsche elegiaci het leven en lijden der hedendaagsche jeunesse dorée met en om grisettetjes. En zoo krijgen wij midden in die verheerlijking van de deugd der aartsvaderen de avontuurtjes van een Romeinschen losbol uit den tijd van Augustus. Toch is 't slot weer lof van armoede en landbouw. Waarlijk zoo dicht niemand, die niet door een macht buiten hem van 't spoor is gebracht. Hier moet Jacoby bepaald gelijk hebben. Maar de nalatenschap van onzen jong gestorven sympathieken dichter is slechts klein. Zou ik niet even goed als Jacoby recht hebben uit één elegie zijn karakter op te maken? Ik neem de derde van 't eerste boek, zijn mooiste.

De dichter is als lid der cohors praetoria met Messalla op reis gegaan naar Azië, maar ziek achtergebleven op Corcyra. Hij jammert over die ziekte en brengt zich het afscheid van Delia te binnen. Hij roept Isis aan, door Delia zoo trouw vereerd. „Maar ik", zegt hij, „zal de oud-vaderlandsche goden te hulp roepen. O hoe gelukkig leefde men toch in de eeuw van Saturnus, toen men nog geen groote reizen maakte, maar zich met den landbouw bezig hield. Nu moet ik daar ver van mijn vaderland sterven — de dichter heeft reeds zijn grafschrift gereed. Maar ik ga naar de verblijfplaats der gelukzaligen. Er zijn ook *sedes impiorum*: daar zijn allen, die tegen Venus hebben gezondigd. Dus, Delia, blijf mij trouw." Volgt de prachtige slot-passage, waarin de dichter zich voorstelt haar te komen verrassen terwijl zij daar zit als een voorbeeld van ouderwetschen eenvoud en oprechte liefde. Vergeten is de zoo goed verzonnen ziekte, vergeten de, waarschijnlijk althans op dit oogenblik, ook fictieve, cohors praetoria.

Mij dunkt, ik heb nog altijd recht te spreken van een droomer, die van 't eene motief afglijdt op het andere.

Maar 't is niet noodig zich bij dusdanige overpeinzingen steeds geheele dichters voor den geest te halen. Vaak is 't genoeg zich een paar regels te binnen te brengen en zich af te vragen: „hoe vind ik die?" Welnu van die Latijnsche

verzen, die ons zoo van zelf in de gedachte komen, zal steeds het antwoord moeten luiden: voortreffelijk, onberispelijk.... neen, oneindig veel meer dan dat, werkelijk aangrijpend, treffend, roerend. Want evenals met de Latijnsche taal in 't algemeen is hier iets geschied dat wonderbaarlijk schijnt. Die dichters hebben gewerkt naar schoolsche regels, ze hebben hun onderwerpen niet gekozen maar zich laten opgeven... en ze hebben ten slotte niet alleen keurig werk geleverd, maar zich in hun onderwerp zóó ingeleefd dat het hun eigendom is geworden, *ze hebben fictie gemaakt tot waarheid.*

Dat zoo iets mogelijk is wil ik U aantoonen met een voorbeeld uit een gebied dat eigenlijk ligt buiten mijn plan, zooals ik het ten slotte heb begrensd, maar dat mij zóó bizonder sprekend voorkomt dat ik het gaarne vermeld waar het maar eenigszins pas geeft.

Van Juvenalis beweert, niet maar de eerste de beste, maar Gaston Boissier, en vele even groote mannen hebben het vóór Boissier beweerd: „dat is geen satiricus maar een declamator, een oude schooljongen, die bij wijze van meditatio poetica satiren maakt. En waarlijk er is voor die bewering heel wat grond! Ik behoef niet meer te zeggen dan dit:

Juvenalis dicht alsof hij leeft onder Domitianus, maar werkelijk hanteert hij de pen in een tijd die, met de regeering van Domitianus vergeleken, op staatkundig, maatschappelijk, zedelijk gebied een gouden eeuw mag heeten.

En toch, hoe hij daartoe dan ook moge gekomen zijn, hij heeft het zóó ver gebracht dat hij niet alleen met het verstand wist, maar ook met het hart voelde wat satiren-dichter is.

Slechts één passage ten bewijze!

Hij beschrijft het treurig lot van den fatsoenlijken arme, die ach zoo graag vooruit wil in de wereldstad, en wien er nu natuurlijk alles aan gelegen is om knapjes voor den dag te komen. Maar, och hemel, niet alleen zit het heerencostuum, dat hij zich heeft moeten laten cadeau geven, hem raar om het lijf, maar... hier een vlek, daar een winkelhaak, daar een dikke stopdraad die de opgezette lap maar al te zichtbaar maakt...

Al het deerniswaardige dier zoo door en door deerniswaardige situatie vat Juvenalis samen in een paar versregels, waarbij ook nog in onzen tijd wel menig deftig heer, die zich den tijd herinnert dat hij zelf moest zwoegen en tobben, om door de wereld te komen, een rilling zou kunnen varen door het gebeente en een snik over de lippen komen:

> Nil habet infelix paupertas durius in se
> Quam quod ridiculos homines facit [1])

Is dat declameeren met mond en gebaar of dichten uit het volle hart?

Ziet ge nu wel hoe nuttig, neen hoe noodzakelijk het is, van tijd tot tijd niet te vragen: „hoe komt de dichter er aan?" maar in plaats daarvan: „wat geeft hij ons?" En als we dat doen bij de Latijnsche elegiaci, dan zal zoo iets als ons daar overkwam bij dien éénen regel van Juvenalis, van wien ik er nog enkele zou kunnen opnoemen van gelijke kracht, ons herhaaldelijk treffen bij Ovidius en Tibullus. Maar wat wij in deze bewonderen is vooral virtuositeit — die dan toch ook maar hun eigendom is geworden en *bij den een iets geheel anders is dan bij den ander*. Neen, wie zóó dichten, dat zijn geen leerlingen meer maar meesters. Doch iets oneindig veel hoogers geeft ons te aanschouwen hij, die verreweg de grootste van allen is: Propertius, de man die in het hart van Goethe „eine wahrhafte Erschütterung" te weeg bracht. Is 't niet eenzijdig bij zulk een dichter alleen te vragen naar zijn voorbereidende studiën en niet nu en dan ook hem op ons te laten werken zooals hij 't op Goethe deed? Goethe wist van de Diltheyaansche geleerdheid — waarvoor ik, ik zeg het nogmaals, uit den grond des harten, de hoogste achting heb — niets: maar, waarlijk, we vernederen ons niet als we ons eens op zijn standpunt plaatsen. En doen we dat bij Propertius, dan ontwaren wij iets ongeloofelijks maar dat toch een volle waarheid is. Al heeft Propertius een liefje gehad — welk jong man heeft dat niet? — en al is Cynthia werkelijk haar

---

[1]) Iuv. S. III, 153 sq.

pseudonym, de Cynthia zijner poëzie is een fictie, de draagster van al het moois uit de topica-kast der poëtische theorie, maar toch: al de stemmingen van den hartstochtelijken minnaar heeft Propertius zich eigen gemaakt, geheel eigen: hoop en vrees, vreugde en vertwijfeling, jaloezie en berouw, smart en zaligheid. Waarlijk, 't was fout en toch ook weer juist, dat ik in mijn boek *de Horatio poeta* van Propertius' liefde voor Cynthia een werkelijkheid maakte. Ten bewijze twee voorbeelden uit den rijken overvloed. Dat de dichter zich verbeeldt spoedig te zullen sterven is een *locus*, die in een bundel minnepoëzie niet mag worden gemist; dat hij zijn liefje toespreekt met de woorden

Tu mea compones et dices: ossa, Properti,
Haec tua sunt, eheu, tu mihi fidus eras;
Fidus eras, eheu, quamquam nec sanguine avito
Nobilis et quamquam non ita dives eras

dat is poëzie des harten, hoe ze 't dan ook geworden is.

Een *locus* is het ook zijn liefje te laten sterven en haar schim nog eens weer te laten verschijnen aan den treurenden minnaar; haar te laten zeggen:

Nunc te possideant aliae, mox sola tenebo;
Mecum eris et mixtis ossibus ossa teram

wat is dat? Is dat soms waarheid, werkelijkheid? Ik voor mij weet niets wat ik daarmee op één lijn zou kunnen stellen dan die twee distícha van Ovidius:

Roma domusque subit, desideriumque locorum,
Quidquid et amissa restat in verbe mei;
Hei mihi quod toties nostri pulsata sepulcri
Ianua, sed nullo tempore aperta fuit.

Dat zijn naar mijn welgevestigde overtuiging de schoonste disticha, die er ooit in 't Latijn zijn gedicht.

„Geen wonder," voegt men mij toe „hier hebben wij niet met de school maar met het leven te doen". Ik antwoord: „Ovidius zou ze hebben kunnen maken ook al was zijn heele verbanning naar Tomi een dichterlijke fictie geweest. Zoo goed verstond die talentvolste aller dichters het dichterlijk métier!"

OVER DE KĀṆVA-RECENSIE VAN HET BRĀHMAṆA DER „HONDERD PADEN".

BIJDRAGE VAN DEN HEER

W. CALAND.

Van den zoogenaamden Witten Yajurveda bestaan er twee recensies, die nauw met elkaar verwant zijn: die der Kāṇvaś en die der Mādhyandinas. Tot dusverre is slechts de saṃhitā, de verzameling der bij de vedische offerplechtigheden te pas komende spreuken, der yajuṣ-formulieren, van die twee scholen of śākhās bekend en uitgegeven. Een vergelijkend onderzoek naar de verhouding, waarin die twee teksten tot elkander staan, is vooralsnog een desideratum. Van het tot den Witten Yajurveda behoorende zoogenaamde brāhmaṇa der honderd paden wist men wel, dat er twee recensies bestaan. De eene is reeds voor vijftig jaren door Albrecht Weber uitgegeven en in eene voortreffelijke engelsche vertaling ook voor niet-Indologen toegankelijk; dit is het Śatapathabrāhmaṇa in de recensie der Mādhyandinas. Van de andere recensie was het alleen maar bekend, dat zij voor een groot gedeelte in Europeesche bibliotheken in handschrift aanwezig was. Reeds voor een jaar of achttien werd vernomen, dat de vertaler van het Śatapathabrāhmaṇa, Professor Eggeling, deze andere recensie zou uitgeven. Toen daarvan echter in verloop van tijd niets verscheen, wendde ik mij schriftelijk tot dezen geleerde met het verzoek om eenig naricht over deze uitgave. De heer Eggeling antwoordde mij, dat hij inderdaad het plan gekoesterd had dezen Kāṇva-tekst uit te geven, doch hierin was verhinderd door gebrek aan voldoend materiaal, ja zelfs, dat de handschriften, waarover hij beschikte, niet toereikend waren om uittreksels van die

gedeelten van dezen tekst te publiceeren, die in taalkundig opzicht of om den inhoud belangwekkend waren. Met de meeste vriendelijkheid en onzelfzuchtigheid stelde hij al zijn materiaal, zoowel een exemplaar van dat gedeelte, dat reeds in excerpt gedrukt was, als zijne verdere uittreksels te mijner beschikking, mij toestaand om, zoo ik beter mocht slagen, dit werk van hem over te nemen. Nu was ook inderdaad het in Europa aanwezige materiaal ontoereikend: in Oxford en Parijs waren slechts enkele boeken bereikbaar. Door de niet genoeg te roemen hulpvaardigheid van den bibliothecaris van het India Office, Dr. Thomas, gelukte het mij evenwel uit Engelsch-Indië heel wat meer materiaal te ontvangen. Een geheel volledig handschrift uit Benares mocht ik collationeeren, een nagenoeg volledig exemplaar uit Calcutta eveneens, en in Madras en Mysore werden copieën voor mij vervaardigd, de eene van eene zeer groote verzameling fragmenten, de andere van een volledig handschrift. Hoewel men nu zou zeggen, dat voor eene uitgave thans wel voldoend materiaal aanwezig was, is tot op zekere hoogte echter dit materiaal niet geheel toereikend. Doch waarschijnlijk ligt dat aan de overlevering van den tekst, die zeker al vrij lang in min of meer corrupten toestand moet hebben bestaan. De handschriften moeten klaarblijkelijk in twee groepen worden onderscheiden: eene noordelijke en eene zuidelijke; de zuidelijke groep is slechts door één handschrift, dat uit Madras, vertegenwoordigd; hoewel verre van onberispelijk bewaart dit handschrift op vele plaatsen de eenig juiste lezing tegenover de bedorvene van al de anderen, die de noordelijke groep vormen, waartoe ook dat uit Mysore behoort te worden gerekend. Met behulp van dit materiaal zal de uitgever toch in staat zijn een goeden tekst te geven, al zullen er (en in welken vedischen tekst is dat niet het geval?) nog wel vele dubia overblijven. Natuurlijk dat een van de meest gewichtige middelen tot het herstellen van den tekst de zeer nauw verwante recensie der Mādhyandinas is.

Wat bij kennisname van deze Kāṇva-recensie het allereerst opvalt, is het volgende feit: slechts de eerste vijf boeken der

Mādhyandina-recensie, in inhoud overeenstemmend met de eerste zeven van den Kāṇva-tekst, verschillen in de beide recensies. De andere boeken zijn nagenoeg eensluidend. Wel worden er eenige varianten aangetroffen en de indeeling der paragrafen en hoofdstukken is eene andere, maar wezenlijk verschil is er slechts in zóóverre, dat het boek, hetwelk beantwoordt aan het elfde der Mādhyandinas, bij de Kāṇvas aanmerkelijk korter is. Dit komt doordat vele stukken hieruit door de Kāṇvas in een afzonderlijk boek, het derde, worden gegeven. Door dit extra-boek en door de splitsing van boek vijf in tweeën (vājapeya-rājasūya) komt het, dat de Kāṇvas in plaats van de eerste vijf boeken er zeven hebben. Ook overigens is er een verschil in die eerste boeken waar te nemen; de Kāṇvas beginnen met het ekapāt-kāṇḍa, waarop het haviryajña-kāṇḍa volgt; andersom de Mādhyandinas. Evenwel stemt de overlevering van de zuidelijke groep overeen met die der Mādhyandinas, die zeker wel de goede is, omdat de opeenvolging der behandelde punten hier overeenstemt met die der saṃhitā, welke door het brāhmaṇa meestal getrouwelijk wordt gevolgd. Toch meent de uitgever in dit punt zich te moeten houden aan de traditie der noordelijke groep. Immers het is 't gebruik in het brāhmaṇa der honderd paden, dat de paragrafen, behalve onafhankelijk in ieder hoofdstuk aangegeven te worden, daarnevens over 't geheele werk doorgenummerd worden, zoodat men telkens om de honderd paragrafen een veelvoud van honderd vindt. Deze telling nu is geheel in orde in de handschriften der noordelijke groep, doch is niet voor de zuidelijke overgeleverd. De volgorde der kāṇḍas voor de noordelijke groep staat dus vast. Daar komt nog het volgende bij. Zekere Paṇḍit Chandradhār Guleri, verbonden aan het Mayo college te Ajmer, die zoo vriendelijk was mij te berichten, dat, tegenwoordig te Benares nog volgelingen van deze Veda-school zijn, die hun eigen teksten lezen en exemplaren van het honderdpadige brāhmaṇa in hunne recensie bezitten, deelde mij na een ter plaatse ingesteld onderzoek mede, dat in al de exemplaren van die brahmanen

dezelfde volgorde wordt in acht genomen, welke aangetroffen wordt in wat ik heb aangeduid als de noordelijke groep. Uit een praktisch oogpunt derhalve heeft, naar mijn inzicht, de uitgever van het Kāṇva-brāhmaṇa zich aan de traditie der noordelijke groep te houden.

Het onderzoek naar de onderlinge verhouding der vedische teksten is nog slechts sinds kort aan den gang. Inderdaad kan deze arbeid, die van zoo uiterst groot gewicht is voor de litteratuurgeschiedenis van het oudste Indië, eerst thans met vrucht worden ondernomen, nu eindelijk de voornaamste saṃhitās in goede uitgaven toegankelijk zijn. Tegenwoordig kan men gaan onderzoeken welke de verhouding is van het Kāṭhaka tot de Maitrāyaṇī-saṃhitā en de teksten der Taittirīyas enz. Dat men zich tot zulk een onderzoek geprikkeld voelt, ja er toe gedreven wordt, waar het geldt de nu bekende twee recencies van het Śatapathabrāhmaṇa, ligt voor de hand; immers de verwantschap tusschen die beide teksten is eene *zóó* innige, dat eene vergelijking al dadelijk de vraag doet stellen: „welke van de twee teksten moet de oudere zijn en hoe heeft men zich de verhouding te denken?" Dit onderzoek is dankbaar, doch een absoluut stellig antwoord laat zich op de daareven geformuleerde vraag, voor zoover ik zie, niet geven. De gegevens ter beantwoording van zulk eene vraag zijn tweeërlei: gegevens van grammaticalen, en gegevens van zakelijken aard. Mocht het bijv. blijken, dat de eene recensie doorgaans meer jonge vormen en jongere syntaktische eigenaardigheden vertoont dan de andere, en mocht het bewijs te leveren zijn, dat de eene recensie ook wat haar inhoud betreft eene jongere bewerking is van de andere, dan zou zulk een vraag beslist te beantwoorden zijn. Aan een onderzoek als het hier bedoelde dient vooraf te gaan een grondige vergelijking èn van de grammaticale vormen en syntaktische eigenaardigheden èn van den zakelijken inhoud der beide teksten. Daartoe staan ons voor 't syntaktisch onderzoek meer dan voor de quaesties van morphologischen aard uitmuntende hulpmiddelen ten dienste. De werken van ons medelid Speijer en van den

Jenaër Hoogleeraar Delbrück, de beide grondleggers der oud-indische syntaxis-studie, bewijzen bij zulk een onderzoek onschatbare diensten. Niet zoo goed is de onderzoeker gewapend voor de vergelijking van het morphologisch gedeelte, immers de vormleer is voor het oudste indische proza nog altijd te beschrijven, daar dit gedeelte der oud-indische grammatica door de ontwerpers van den Grundriss der Indo-arischen Philologie, tot schade van het geheel, op onbegrijpelijke wijze niet op de agenda geplaatst is. Het had op den weg van Macdonell gelegen in zijn Vedic Grammar ook het proza der brāhmaṇas te behandelen.

Het hier bedoelde onderzoek moet in de eerste plaats worden verricht ten opzichte van die boeken, die in de twee recensies verschillen, dus de eerste vijf van de Mādhyandina-, de eerste zeven de Kāṇva-recensie, daar de verschilpunten der andere boeken slechts luttel zijn.

Eerst moge dan iets gezegd worden over de accentuatie. Het systeem in de beide teksten is geheel en al hetzelfde, zelfs is de overeenstemming nog grooter dan men zou meenen bij vergelijking van den Kāṇva-tekst met den door Weber uitgegevenen van de Mādhyandina-recensie. Dit leert ons het voortreffelijk opstel van Ernst Leumann in Kuhn's Zeitschrift (XXXI. 22, sqq.). Een van de resultaten van 't onderzoek, door dezen geleerde ingesteld, is, dat er in 't honderdpadige brāhmaṇa sporen zijn van een neventoon, vooral aangetroffen op langere composita, zooals bijv. *sahásrasaṃvatsaràsya.* In alle gevallen nu, waarin Leumann zulk eene dubbele accentuatie voor de Mādhyandina-recensie aanwees, komt die ook voor in de Kāṇva-recensie en daarenboven in nog veel meer gevallen. Wij worden herinnerd aan 't accentuatie-systeem van den Ṛgveda, wanneer wij in de Kāṇva-recensie bij een verbum met twee praeposities samengesteld, de beide praeposities beklemtoond vinden, gelijk dit sporadisch ook 't geval is in de Taittirīya-saṃhitā (Ind. Stud. XIII. 62 sqq.). Nog merkwaardiger is het, dat soms bij een participium praeteriti de twee praeposities beide beklemtoond zijn, zonder dat de eerste kan

beschouwd worden als losstaand en een ander woord regeerend, bijv. in: *savyáḥ pāṇir ádhi níhito bharati* (II. 1. 3. 10 en elders). De quaestie van het accent is evenwel in onze Kaṇva-handschriften eene zeer moeilijke, en wel hierom, omdat de handschriften in dit opzicht wemelen van fouten. Men krijgt af en toe den indruk, alsof die accenten zoo maar door onkundigen aangebracht waren. Dikwijls is de reden van zoo'n verkeerd geplaatst accent aan te wijzen; zoo vindt men soms in een hoofdzin het werkwoord geaccentueerd zonder eenige reden, maar dan blijkt het vaak, dat degeen, die 't accent heeft aangebracht, den tekst niet heeft begrepen en bijv. de partikel *hi* heeft meenen te vinden in 't adverbium *etarhi*. De uitgever kan dus niet anders dan verbeterend optreden. Toch blijkt ook weer uit tal van plaatsen, dat er een zekere overlevering bestaan heeft, dáár waar de accentuatie beter is dan of op goede gronden verschillend van die der Mādhyandina-recensie. Het accent van niet weinig woorden in den Mādhyandina-tekst staat geheel alleen; in die gevallen heeft de Kāṇva-recensie vaak het algemeen geldende accent.

Vergelijkt men de beide teksten ten opzichte hunner grammaticale vormen, dan blijkt het dat de Kāṇva-recensie een groot aantal oudere vormen biedt dan de andere recensie. Uit de volheid van het materiaal kunnen hier slechts een paar grepen gedaan worden. Het is bijv. een algemeen bekend feit, dat de genitief-ablatief singularis van nomina, die in den Ṛgveda op *-ās* uitgaat, in de brāhmaṇas geregeld op *-ai* eindigt. Gewone brāhmaṇa-stijl is dus bijv. *prācyai diśo na cyavante*, *asyai pṛthivyai rasaḥ*; in zulke gevallen hebben de Kāṇva-boeken geregeld, zonder eenige uitzondering, den echten genitief-ablatief. Een ander typisch onderscheid vindt men in den datief der stammen op *-ti*, die niet, zooals in de brāhmaṇas, op *-tyai*, doch, zooals geregeld in den Ṛgveda, op *-taye* uitgaat. Ook op 't gebied der syntaxis is er veel ouds in de Kāṇva-recensie, zoo bijv. het geregeld gebruik van den infinitief op *-toḥ*, waar de andere recensie den ablatief van een nomen heeft; het meer consequent gebruik van 't periphrastisch

futurum dan in de andere śākhā; het geregeld dubbele voorkomen van *ca* en *vā*, waar de Mādhyandinas het slechts éénmaal aanwenden; het voorkomen van *ād* als zinsverbindende partikel, waarvan tot dusverre nog geen voorbeeld in het oudere proza is gevonden. Doch de balans mag niet worden geflatteerd ten gunste van de Kaṇva-recensie en al dadelijk moet worden opgemerkt, dat tegenover deze op hoogere oudheid wijzende eigenaardigheden een menigte feiten staan, die, zoo die anderen er niet waren, onmiddellijk den indruk zouden maken, dat men te doen heeft met een tekst jonger dan die der Mādhyandinas, als daar zijn het niet voorkomen van nominatieven op *-īḥ* van lange *ī*- stammen (in plaats daarvan *-yaḥ*), de dualis *dyāvāpṛthiviyau* tegenover *dyāvāpṛthivī*, de locatieven op *-asyām*, niet *-āyām*, van pronominaal gedeclineerde adjektieven, de grootere schaarschte van infinitieven op *-tavai*, en nog andere feiten. Deze gecompliceerdheid der grammaticale feiten laat dus niet toe te besluiten tot hoogere oudheid van den eenen of van den anderen tekst.

Gaan wij thans na of de inhoud en de redactie der teksten ons eenig argument aan de hand doen.

Reeds dadelijk treft ons dan — wij spreken hier alleen nog maar over de eerste vijf Mādhyandina-, de eerste zeven Kāṇva-boeken — dat de rangschikking der behandelde stof vaak verschillend is in de beide recensies, daargelaten nu het feit, dat boek I en II van plaats verwisseld hebben in den Kāṇva-tekst. Immers wij zagen reeds, dat de zuidelijke handschriften hier overeenstemmen met de overlevering der Mādhyandinas, en dat deze dus moet worden beschouwd als bewaard hebbende de oorspronkelijke opeenvolging.

Uit de andere afwijkingen in volgorde der behandelde materie valt evenwel niets af te leiden. Neemt men aan, dat de beide saṃhitās ouder zijn dan de brāhmaṇas, dan constateert men dat, wanneer in sommige gevallen de Kāṇva-recensie afwijkt van de volgorde der behandelde onderwerpen, zooals die is te vinden in de saṃhitā, de Mādhyandina-recensie dit in andere gevallen eveneens doet. Stellig echter heeft de

Kāṇva-tekst in één opzicht een betere diaskeuase dan de andere recensie, waar de adābhya graha, die bij de Mādhyandinas eerst in het elfde boek ter sprake komt, in de Kāṇva-recensie op zijn juiste plaats, onmiddelijk na den aṁśu graha, behandeld wordt, in overeenstemming met de volgorde der beide saṃhitās. Tusschen de twee saṃhitās zijn natuurlijk grootere en kleinere verschillen; men merkt nu op, dat, waar de Kāṇva-saṃhitā van die der Mādhyandinas in lezing afwijkt, het brāhmaṇa zulks eveneens doet. Toch is de harmonie van het Kāṇva-brāhmaṇa met de Kāṇva-saṃhitā niet eene volkomene. Immers het eigenaardig feit doet zich voor, dat, waar de Kāṇva-saṃhitā een plus heeft tegenover de Mādhyandina-saṃhitā, van die extra-mantras door den auteur van het Kāṇva-brāhmaṇa bijna nooit gewag wordt gemaakt. Nog treffender is het volgende. Het komt eenige malen voor, dat wèl de offerspreuken van de saṃhitā min of meer in de beide recensies verschillen, maar toch de bespreking ervan in de beide brāhmaṇas eensluidend is, en wel zóó, dat de Kāṇva-tekst de bespreking van den Mādhyandina-tekst bevat. Nog meer opvallend is het volgende feit. In de Mādhyandina-recensie heet het ergens (IV. 2 2. 16): „hier nu zeggen sommigen: „tot verwerving van brahman-roem loutert hij (n.l de Soma) zich"; hij zegge evenwel niet zoo, omdat..." enz. De hier geïncrimineerde woorden (*brahmavarcasāya pavate*) nu maken deel uit van de Kāṇva-saṃhitā. Nu zou men in het Kāṇva-brāhmaṇa stellig niet verwachten wat men er vindt, nl. precies dezelfde boven geciteerde woorden, waardoor feitelijk het brāhmaṇa in flagrante tegenspraak met zijn eigen saṃhitā komt te zijn. En er zijn andere feiten van analogen aard. Welke conclusie mag men nu uit deze gegevens trekken? Mij dunkt, als men voorzichtig is, alleen maar deze, dat de Kāṇva-recensie, die misschien de oudere van de twee is, in sterke mate den invloed heeft ondergaan van de zuster-recensie. Aan te nemen, dat de Kāṇva-recensie eene jongere bewerking is van die der Mādhyandinas, dat verhindert de menigte feiten, die weer pleiten voor haar hoogere oudheid.

Tot dusverre was alleen sprake van die boeken der beide brāhmaṇas, die van elkaar verschillen. Alles wat op boek V der Mādhyandina recensie volgt, stemt, zooals reeds opgemerkt is, nagenoeg overeen in de beide teksten. Door de onderzoekingen van Albrecht Weber staat het vast, dat het honderdpadige brāhmaṇa in de Mādhyandina-recensie niet een tekst is van éene makelij. Op grond van taalkundige en zakelijke gegevens heeft Weber namelijk bewezen, dat die boeken, die zich bezig houden met de oprichting van het „agni", het agnicayana (bk. VI—X der Mādhyandinas), een afzonderlijk geheel uitmaken. Een van de meest karakteristieke punten van verschil tusschen deze boeken en de overigen is, dat hier nooit als autoriteit Yājñavalkya wordt genoemd, maar steeds Śāṇḍilya, waarom men deze boeken kortheidshalve ook wel als de Śāṇḍilya-boeken aanduidt. In stijl en taal harmonieeren deze boeken niet volkomen met de eerste vijf der Mādhyandinas, maar van de Kāṇva-boeken (I—VII) staan ze nòg verder af. Blijkbaar zijn die het cayana behandelende boeken oorspronkelijk een afzonderlijk geheel geweest, later in den tekst van ons brāhmaṇa ingelascht, zonder dat overal taal en stijl gelijk gemaakt werden. Eenigszins anders is de verhouding van die boeken, die na het cayana volgen, ik bedoel boek XI—XIV van de Mādhyandina- in vergelijking met boek XIII—XVI van de Kāṇva-recensie. Van deze laatste vier boeken draagt het tweede den titel „middelste", madhyamakāṇḍa, waaruit al dadelijk valt te besluiten, dat het laatste boek, het āraṇyaka, bevattend tevens den pravargya, als een afzonderlijk stuk moet worden beschouwd, terwijl boek XI, XII en XIII eens één geheel hebben uitgemaakt. Diezelfde opmerking geldt ook voor den Kāṇva-tekst, want, hoewel hier veelal in plaats van de vier boeken der Mādhyandinas, vijf kāṇḍas worden onderscheiden, terwijl dan de behandeling van den pravargya een afzonderlijk boek vormt, laat het zich gemakkelijk bewijzen, dat oorspronkelijk ook hier de pravargya deel heeft uitgemaakt van het āraṇyaka. De onderstelling nu, gegrond op de benaming der boeken, dat die drie: XI, XII en XIII,

oorspronkelijk één geheel hebben uitgemaakt, dat later bij het brāhmaṇa is ingelijfd, wordt bevestigd door argumenten van taalkundigen en stilistischen aard. Eene vergelijking van de eigenaardigheden dier latere boeken met aan den eenen kant die van de eerste vijf Mādhyandina-, en aan den anderen kant die van de eerste zeven Kāṇva-boeken, levert dit resultaat op, dat in de meeste gevallen die boeken dichter bij de Mādhyandina- (I—V) dan bij de Kāṇva-boeken (I—VII) staan, doch dat er in vele détails overeenstemming heerscht met de Kāṇva-boeken. Uit de veelheid van het materiaal kan ook hier slechts een greep worden gedaan. Het is een kenmerkend onderscheid in de eerste vijf (resp. zeven) boeken van 't brāhmaṇa, dat van nominatieven als *ukthāvī*, *devāvī* de regelmatig gevormde accusatief *ukthāvyàm devāvyàm* bij de Mādhyandinas gevonden wordt, doch bij de Kāṇvas *ukthāyúvam*, *devāyúvam*. In dit opzicht stemmen de Mādhyandinas overeen met de Kaṭhas, en de Kāṇvas met de Mānavas en Taittirīyas. Nu is juist datzelfde onderscheid waar te nemen bij een woord, welks formatie tot dusverre aan de Indologen onduidelijk was, nl. *anuvyàm* bij de Mādhyandinas tegenover *anuyúvam* van de Kāṇvas. Beide zijn accusatief van *anuvī*. In de latere Mādhyandina-boeken, waarover wij hiér thans handelen, vindt men nu niet *anuvyàm*, maar den Kāṇva-vorm *anuyúvam*. Ik meen uit het voorkomen van deze en soortgelijke ongelijkmatigheden ten opzichte van morphologie en syntaxis te mogen besluiten, dat de latere boeken van het honderdpadige brāhmaṇa oorspronkelijk die der Kāṇvas geweest zijn, doch door de Mādhyandinas overgenomen en min of meer in overeenstemming gebracht met de taal en den stijl der eerste vijf boeken.

Men heeft zich dus, zoo de boven uiteengezette premissen juist zijn, de wording van het brāhmaṇa zóó voor te stellen. Eens bestonden er naast elkander verschillende collecties van brāhmaṇas; ten eerste twee verschillende doch in vele opzichten zeer dicht bij elkander staande recensies van die boeken, die wij thans kennen als de eerste vijf der Mādhyandinas en de eerste zeven der Kāṇvas; die van de Kāṇvas

ondergingen evenwel sterken invloed van de andere recensie; ten tweede de Śāṇḍilya-boeken, die wellicht oorspronkelijk het eigendom noch van de Mādhyandinas noch van de Kāṇvas waren, maar van eene der andere scholen van den Witten Yajurveda, waarvan geen verdere teksten tot ons zijn gekomen; ten derde de supplementaire behandeling van de materie niet besproken in de eerste vijf (resp. zeven) boeken, vervat thans in boek XI—XIII der Mādhyandinas en boek XIII—XV der Kāṇvas; dit waren oorspronkelijk de boeken der Kāṇvas, maar ze werden door de Mādhyandinas overgenomen en verwerkt om ze in overeenstemming met het overige gedeelte van den tekst te brengen; evenwel verraadt een tal van eigenaardigheden nog hun Kāṇva-oorsprong; ten vierde eindelijk het āraṇyaka, dat wellicht éénmaal in dubbele recensie bestaan heeft, nu tot één geheel verwerkt; als een spoor van die dubbele recensie is wellicht nog te beschouwen het feit, dat het beroemde gesprek tusschen Yājñavalkya en zijne echtgenoote Maitreyī tweemaal in het āraṇyaka voorkomt, met eenigszins verschillende woorden verhaald.

Wie de teksten van den Witten Yajurveda onderzoekt, komt natuurlijkerwijs ieder oogenblik in aanraking met den Zwarten Yajurveda. Het is eene vraag van groot belang voor de vedische litteratuurgeschiedenis, in welke verhouding de Witte Yajurveda wel tot den zoogenaamden Zwarten staat, eene vraag, welker beantwoording tegenwoordig, nu bijna de gansche Zwarte Yajurveda, ten minste wat daarvan over is, door den druk toegankelijk is, met meer vrucht kan worden beproefd dan vroeger mogelijk was. Het komt mij voor, dat op deze vraag een pertinent antwoord kan worden gegeven.

Onder de Hindoes zelven bestaat eene merkwaardige overlevering omtrent het ontstaan van den zoogenaamden Witten Yajurveda. Vaiśampāyana namelijk, de grondvester van den Yajurveda, had zijn weten aan verschillende leerlingen medegedeeld, onder welke zich ook zekere Yājñavalkya bevond. Nu hadden ṛṣi's bepaald, dat er op den berg Meru eene samenkomst zou plaats hebben, en dat, wie daar zou ontbre-

ken, zich binnen zeven dagen zou schuldig maken aan brahmanen-doodslag. Vaiśampāyana nu was het, die op deze bijeenkomst ontbrak en de afspraak der ṛṣi's werd aan hem verwezenlijkt, want door een schop met den voet doodde hij het kleine kind zijner zuster. Toen nu Vaiśampāyana zijne leerlingen verzocht eene zoenende observantie te ondernemen, die de zonde van brahmanen-doodslag van hem zou verwijderen, sprak Yājñavalkya: „Wat hebt gij U te richten tot deze nietsbeteekenende krachtelooze tweemaalgeborenen? Ik zal deze observantie verrichten." Daarop sprak vertoornd de Leeraar tot Yājñavalkya: „O gij verachter van brahmanen, geef over wat gij van mij geleerd hebt; zulk eenen verlang ik niet als leerling te hebben, die mijne bevelen veronachtzaamt". Daarop zeide Yājñavalkya: „Slechts uit genegenheid tot U sprak ik; maar ook ik heb genoeg van U: hier hebt gij wat ik geleerd heb" en met die woorden braakte hij de met bloed bezoedelde Yajuṣ-spreuken uit, die (door de kracht zijns Yoga) gematerializeerd waren. Daarop verwijderde zich Yājñavalkya. Deze door hem overgegevene Yajuṣ-spreuken echter werden door de andere leerlingen van Vaiśampāyana, die de gestalte van patrijzen (*tittiri*) hadden aangenomen, opgepikt; daarom heetten die sinds dien tijd Taittirīyas, en omdat door hen op aansporing van hun Leeraar die van brahmanen-doodslag zoenende observantie werd bedreven (*cīrṇa* : *carati*), daarom ontvingen zij den naam van Caraka-adhvaryu's. Yājñavalkya evenwel wendde zich met een loflied tot den Zonnegod en deze, genadig gestemd, vertoonde zich aan hem in de gedaante van een ros (*vājin*) en stond hem toe een wensch te doen, waarop Yājñavalkya zeide: „Schenk mij d i e Yajuṣ-spreuken, die mijn Leeraar niet bezit". Daarop begiftigde de Zonnegod Yājñavalkya met nieuwe ongebruikte (*ayātayāma*) spreuken en degenen, die deze yajūṃṣi van Yājñavalkya leerden, waren de Vājinas, want de Zonnegod was als een ros, *vājin*, aan Yājñavalkya verschenen. — Zoo luidt het verhaal in de Purāṇas, en Sāyaṇa, die ditzelfde verhaal in zijne inleiding op de Kāṇva-saṃhitā in zijn eigen bewoordingen mededeelt, voegt er aan toe: „mijn Leeraar heeft mij

bij de verklaring der Veda's op dit Purāṇa-verhaal opmerkzaam gemaakt en ik vind het ook in de heilige overlevering (de śruti) vermeld, daar duidelijk in de in den Kāṇva-veda vervatte lijst, die de overlevering van den Veda van persoon op persoon medegedeelt, (*vidyāvaṁśabrāhmaṇa*), aangeduid wordt, dat de ṛṣi den Witten Yajurveda ontvangen heeft van de Zon". Het heet dan ook (zie Śat. Br. XIV. 9. 4. 33): *ādityánīmáni śukláni yájūṁṣi vājasaneyéna yājñavalkyenákhyāyante.* Wat Sāyaṇa in deze woorden heeft gevonden, is er naar mijne meening niet uit te halen en ook alle Europeesche geleerden hebben dezen zin misverstaan, zoo ik mij niet bedrieg. Immers zij beteekenen niet: „deze van Āditya afkomstige Witte Yajuṣ-spreuken worden door den Vājasaneya Yājñavalkya verkondigd (of overgeleverd)" doch veeleer: „deze van Āditya afkomstige Witte Yajuṣ-spreuken heeten naar den Vājasaneya Yājñavalkya". De saṃhitā draagt dan ook den naam Vājasaneyi-saṃhitā.

Het boven vermelde fantastische verhaal aangaande den oorsprong van den Witten Yajurveda en de verklaring van den naam Taittirīya is ook te vinden in een tot dusverre volkomen onbekenden tekst: het chardibrāhmaṇa (n°. 198 Gov. Or. MSS. Libr. Madras, deel I. p. 232 van den Catalogus dier verzameling). Deze tekst, die geheel ingericht is als een echt brāhmaṇa, bevattend drie hoofdstukken resp. van 2, 8 en 2 paragraphen, is evenwel, wat jammer genoeg is, in zóó bedorven toestand tot ons gekomen, dat hij onverstaanbaar is. Zooveel is echter zeker, dat ook hier sprake is van het uitbraken door Yājñavalkya van den Yajurveda, die daarop wordt gegeten door de Khāṇḍikas, de Aukheyas en andere stichters van scholen van den Zwarten Yajurveda. Ook hier wordt vermeld, dat Yājñavalkya onverbruikte (*ayātayāmāni*) Yajuṣ-spreuken van de Zon ontvangt.

Zonder twijfel heeft dit verhaal zijn oorsprong te danken aan de zucht om namen te verklaren. Immers het staat vast, dat Tittiri een persoonsnaam is; de metamorphose in patrijzen berust louter op de beteekenis van dien naam. Hoewel nu het Purāṇa-verhaal allen historischen grond mist, bevat het toch

een kern van waarheid. Immers het doet duidelijk uitkomen, dat men zich bewust was, dat de Witte Yajurveda ontstaan is na den Zwarten, en innerlijke gronden aan die teksten en hunne namen ontleend staven die traditie.

Ten eerste brengt de naam zelf het latere ontstaan van den Witten Yajurveda aan den dag. De benaming „Witte Yajuṣ" toch is slechts een ten deele juiste vertaling van śuklayajurveda, daar *śukla* behalve „wit" ook beteekent „helder, rein, louter." Nu is het een kenmerkend onderscheid in de diaskeuase van den Yajurveda, dat de zoogenaamde „Witte" zich hierin van den zoogenaamden „Zwarte" onderscheidt, dat in den eerstgenoemden de Yajuṣ-spreuken in een afzonderlijken bundel, de saṃhitā, vereenigd zijn, en het brāhmaṇa eveneens afzonderlijk bestaat, terwijl in den Zwarten Yajurveda alles dooreengeworpen is. Dat heeft natuurlijk volgens de Hindoes daarin zijn oorzaak, dat die Veda pêle mêle door Yājñavalkya was uitgebraakt en door de patrijs-brahmanen was opgepikt. Wij kunnen echter uit die benaming *śuklayajurveda*, d. w. z. die Yajurveda, welks dispositie en diaskeuase klaar en overzichtelijk is, opmaken, dat hij zijn naam eerst kan hebben ontvangen in tegenstelling met en derhalve later dan die andere, die eerst daarna den naam van Zwarten Yajuṣ ontving, welke benaming op zich zelf slechts kan worden begrepen door de tegenstelling met *śukla*. Dat de benaming *śukla* al zeer oud is en reeds in 't honderpadige brāhmaṇa voorkomt, is medegedeeld. De benaming „Zwarte Yajuṣ" komt eerst z e e r laat voor. Het is intusschen ook denkbaar, dat de Yajuṣ-spreuken, waarover wij handelen, daarom *śukla* heeten, omdat ze van de Zon heeten afkomstig te zijn. Verder zijn er nòg sprekender bewijzen aan te voeren voor den jongeren datum van den Witten Yajurveda en wel vooreerst dit, dat de Yajuṣ-spreuken der saṃhitā van den Witten Yajuṣ vaak corrupt overgeleverd en dus jonger zijn dan die van den beter bewaarden Zwarten Yajurveda, en dan vooral het feit, dat de auteurs van het honderdpadige brāhmaṇa dikwijls heftig polemizeeren tegen de adhvaryu's van den Zwarten Yajuṣ, die

nu eens met name Caraka-adhvaryu's genoemd worden, dan weer slechts worden aangeduid als „sommigen". Dat in dit laatste geval toch ook de adhvaryu's van den Zwarten Yajuṣ bedoeld worden, blijkt hieruit, dat, wanneer in de eene recensie van 't Śatapathabrāhmaṇa van „sommigen" sprake is, in de andere duidelijk de Carakādhvaryu's genoemd worden. In de meeste gevallen, waar zulk een polemiek gevoerd wordt, kan men de plaatsen in den Zwarten Yajurveda aanwijzen, waar de geïncrimineerde ziens- of zegswijze wordt vermeld. Voortgezet onderzoek zal wellicht nog vele punten tot klaarheid brengen, hoewel misschien niet alle, doch men verlieze niet uit het oog, dat niet alle teksten van den Zwarten Yajurveda tot ons gekomen zijn.

Staat het dus vast, dat de saṃhitās en de brāhmaṇas van den Witten Yajurveda jonger zijn dan de overeenkomstige teksten van den Zwarten, zoo blijft nog de mogelijkheid te overwegen, of niet ook de sūtras van den Zwarten Yajurveda ouder kunnen zijn dan de brāhmaṇas van den Witten. Wel is waar zou dit indruischen tegen de gewone verhoudingen, daar immers de sūtras in 't algemeen, wat hun vorm en tijd van redactie betreft, als jonger dan de brāhmaṇas te beschouwen zijn. Voor deze mogelijkheid: ouder te zijn dan het honderdpadige brāhmaṇa, komt van de sūtras, die tot den Zwarten Yajuṣ behooren, alleen het Baudhāyanīya-sūtra in aanmerking, de anderen daarom niet, omdat hier, vooral in het Āpastambīya-sūtra, vaak het Vājasaneyaka met name wordt genoemd en geciteerd. Wel is het niet gelukt alle citaten, door Āpastamba gequalificeerd als aan 't Vājasaneyaka ontleend, in onze recensies van het Śatapathabrāhmaṇa weer te vinden, maar zeer velen er van worden er toch in aangetroffen. Āpastamba heeft dus het Śatapathabrāhmaṇa gekend. Anders staat het met Baudhāyana. Wel worden in de jongere stukken van dit werk eveneens citaten uit het Śatapathabrāhmaṇa gegeven, doch in de oudere gedeelten wordt deze tekst nergens genoemd. Nu wordt er inderdaad in het Śatapathabrāhmaṇa een keer of drie melding gemaakt van praktijken der Carakādhvaryu's, die

natuurlijk zooals anders worden afgekeurd, en wel zekere liturgische gebruiken, die niet in de brāhmaṇas van den Zwarten Yajurveda worden behandeld, doch wel door Baudhāyana worden vermeld. Daaruit schijnt men te mogen besluiten, dat de auteurs van het honderdpadige brāhmaṇa dit oudste sūtra van den Zwarten Yajurveda gekend hebben. Intusschen ook deze zaak is eenigszins gecompliceerd en wel door het volgende feit. Meer dan andere teksten van den Zwarten Yajurveda vertoont het sūtra van Baudhāyana zekere verwantschap met het brāhmaṇa van den Witten Yajuṣ, en wel niet alleen ten opzichte van taal en stijl, doch ook in eenige détails van den inhoud. Staat Baudhāyana dicht bij het Śatapathabrāhmaṇa in 't algemeen, het staat nog dichter bij de Kāṇva-recensie in 't bizonder. Elders zal gelegenheid wezen dit in bizonderheden aangetoond te zien. Hier kan worden volstaan met de mededeeling van een tweetal feiten; het neutrum *rahas* komt slechts voor in Baudhāyana en in de Kāṇva-recensie; datzelfde geldt voor een tot dusverre nog niet in de litteratuur gevonden verbaalwortel *bhrāś-* „schitteren". Wanneer het nu op grond van 't boven aangevoerde weinig waarschijnlijk te achten is, dat Baudhāyana, op de wijze waarop bijv. Āpastamba dit doet, direkt ontleend heeft aan het Śatapathabrāhmaṇa en wel, omdat zijn werk vermoedelijk ouder is dan dit brāhmaṇa, hoe is dan die overeenkomst zoowel in taal en stijl als in sommige détails van ritueelen aard te verklaren, die wij hebben opgemerkt dat tusschen die twee werken bestaat? Ik kan hieromtrent slechts eene gissing wagen. Bij de periodieke afsluiting van de studie der Veda-teksten pleegt zeker ceremonieel plaats te vinden, ten doel hebbend de goden, de ṛṣi's en de manes te verzadigen. Hierbij worden o. a. die leeraren, die als stichters der verschillende Veda-scholen beschouwd worden, geëerd, bijv. door een volgeling van Hiraṇyakeśin wordt Hiraṇyakeśin Satyāṣāḍha gehuldigd, Āśvalāyana door een volgeling van de school van Āśvalāyana enz. Bij deze gelegenheid nu pleegt een aanhanger van Baudhāyana hulde te bewijzen aan Kāṇva Baudhāyana. Is het nu al te gewaagd

om aan te nemen, dat Baudhāyana van oorsprong een Kāṇva was, dus een volgeling van den **Witten** Yajurveda, doch overging tot den Zwarten Yajurveda, waarop niet alleen zijn naam, maar ook de talrijke punten van overeenkomst van zijn werk met het honderdpadige brāhmaṇa, bizonder dat der Kāṇvas schijnen te duiden? Die punten van overeenstemming zouden dan moeten worden aangemerkt als reminiscenzen, want men kan zonder bezwaar aannemen, dat, vóórdat **onze** recensies van het Śatapathabrāhmaṇa werden gefixeerd, er alreeds eene traditie bestond, welke aan Baudhāyana kan bekend geweest zijn. Opmerkelijk is het verder, dat in eenige handschriften van het gṛhyasūtra van Baudhāyana onder de ācārya's, die bij de daareven besproken gelegenheid worden gehuldigd, ook optreedt de leeraar, die als de stichter van den Witten Yajurveda geldt, nl. Vājasaneya Yājñavalkya. In het licht van deze hypothese beschouwd is het begrijpelijk waarom, terwijl de andere scholen van den Zwarten Yajurveda verbieden offerloon te geven aan een aan 't Soma-offer (als prasarpaka) deelnemenden Kaṇva en Kaśyapa, dit verbod door Baudhāyana **niet** wordt uitgesproken, wellicht juist omdat hij zelf oorspronkelijk een Kaṇva is.

Men ziet, dat er voor hypothesen ruime gelegenheid is ook in de litteratuurgeschiedenis van den Veda. Welke evenwel de waarde ook moge zijn van de boven voorgedragen hypothesen, hierover zal men 't na het daareven medegedeelde wel algemeen eens wezen, dat de publicatie van het honderdpadige Kāṇva-brāhmaṇa aan de Indologen niet langer mag onthouden worden. Er is van den Veda zóóveel verloren gegaan, dat men ten minste dankbaar de resten verzamelt, die toch nog omvangrijk genoeg zijn.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN.

GEHOUDEN DEN 12den JUNI 1911.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUIJZEN, KERN, MULLER, SNOUCK HURGRONJE, SPEIJER, HOUTSMA, KLUYVER, BLOK, CALAND, WILDEBOER, HEYMANS, D'AULNIS DE BOUROUILL, J. V. DE GROOT, J. J. P. VALETON JR., BOER, TE WINKEL, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF en KUIPER, waarnd. Secretaris.

Bij afwezigheid van den Secretaris wordt het secretariaat waargenomen door den Heer Kuiper.

De Heeren Six en Symons hebben bericht gezonden, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

a. missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 9 Mei jl., inhoudende de mededeeling dat de Heer Dr. H. T. Colenbrander is benoemd tot afgevaardigde van de Regeering bij het in Augustus a. s. te Mechelen te houden congres voor Belgische Geschiedenis en Oudheidkunde;

b. missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 16 Mei jl. met verzoek om aanwijzing van Nederl. geleerden die, voornemens zijnde het in 1912 te Athene te houden 16e Oriëntalisten congres bij te wonen, bereid zijn zich buiten bezwaar van 's Rijks schatkist naar dat congres te laten afvaardigen.

De Voorzitter deelt mede dat de Heer Snouck Hurgronje zich bereid verklaard heeft de Regeering op genoemd congres te vertegenwoordigen, en dat met het oog op de beteekenis die de Byzantijnsche studiën op dit congres zullen hebben, ook aan den Heer Hesseling door hem de vraag zal worden gericht of hij voornemens is het congres te bezoeken en in dat geval genegen zich te laten afvaardigen;

c. idem van denzelfden Minister d.d. 18 Mei jl. inhoudende verzoek om bericht en raad aangaande een verzoek door de commissie voor geschied- en oudheidkunde van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde aan Z. Exc. gedaan tot het verleenen eener subsidie van *f* 2000 ten einde de uitgaven van het Historisch Gedenkboek mogelijk te maken, dat genoemde commissie tot waardige viering van het 100-jarig herstellingsfeest van Neerlands herstelling in 1813 wenscht uit te geven.

In aansluiting aan hetgeen over deze voorgenomen uitgaven in de vergadering van 12 December 1910 is gezegd, werd door het Bureau der Afdeeling bij schrijven van 22 Mei l.l. aan den Minister bericht gezonden dat de Afdeeling het verzoek der genoemde commissie ten zeerste wenscht te ondersteunen;

d. missive van de Koninklijke Vlaamsche Academie, inhoudende uitnoodiging aan de Kon. Akademie van Wetenschappen om door afvaardiging van een harer leden aan de feestviering te willen deelnemen, door welke de Vlaamsche Academie op den zevenden, achtsten en negenden October 1911 haar vijfen-twintig-jarig bestaan plechtig wenscht te vieren.

Op verzoek van den Voorzitter verklaart de Heer te Winkel zich bereid de Akademie te vertegenwoordigen en een adres van gelukwensch namens de Akademie op te stellen;

e. een exemplaar van de door de Commissie voor „de Genestet-bank" verspreide circulaire ter verkrijging van bijdragen voor genoemd monument.

Voor kennisgeving aangenomen.

f. gedrukte mededeeling van den Heer É. Lafreman te Voison (Isère) betreffende een door hem ondernomen uitgave van eene fransche bewerking van het werk Sepher-Ha-Zohar, vertaald en geannoteerd door Jean de Pauly.

Voor kennisgeving aangenomen.

Hierna houdt de Heer Caland zijne aangekondigde bijdrage over de „kāṇva-recensie van het Brāhmaṇa der honderd paden."

Van den zoogenaamden Witten Yajurveda bestaat eene dubbele, hier en daar sterk afwijkende, overlevering. De bundel offerspreuken (de saṃhitā) van beide recensies is uitgegeven, doch van het daarbij behoorende prozawerk, dat de meditaties bevat van liturgisch-theosophischen aard (het „brāhmaṇa der honderd paden") is slechts ééne recensie gepubliceerd, namelijk die der Mādhyandinas. Spreker deelt een en ander mede over het nog onuitgegeven slechts uit handschriften bekende kāṇva-brāhmaṇa. Een onderzoek brengt aan den dag, dat slechts de eerste zeven boeken der Kāṇvas, in materie beantwoordend aan de eerste vijf der Mādhyandinas, van elkaar verschillen; de andere boeken zijn bijna eensluidend. Een en ander wordt medegedeeld over de verhouding, eerst van deze begin-boeken en dan van de lateren, waarna beproefd wordt de wordingsgeschiedenis van dezen tekst te beschrijven. Ook over de verhouding van den Witten Yajurveda tot den zoogenaamden „Zwarten" maakt spreker eenige opmerkingen, hierbij uitgaande van eene fantastische overlevering der Hindoes, waaruit blijkt, hetgeen door feiten uit de teksten zelf gestaafd wordt, dat de Witte Yajurveda jonger moet zijn dan de Zwarte.

De spreker staat zijne bijdrage af voor de Verslagen en Mededeelingen.

Van de gelegenheid tot gedachtenwisseling wordt gebruik

gemaakt door de Heeren Kern en Speyer, die door enkele opmerkingen de door spreker uitgesproken meeningen steunen terwijl de laatste spreker nadruk legt op de wenschelijkheid eener uitgave van het door den Heer Caland besproken werk.

Spreker beantwoordt de Heeren Kern en Speyer, en geeft te kennen dat hij het voornemen heeft de bedoelden text uit te geven.

Bij de rondvraag biedt de Heer Speyer uit naam van den schrijver aan een werk van den Heer A. Nicol. Speyer getiteld Systematische Theorie des heutigen Rechts, 1e Abteilung. Der Allgemeiner Rechtslehre 1er (Morphologischer) Teil.

De vergadering wordt gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11den SEPTEMBER 1911.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, S. A. NABER, KERN, ASSER, HOUTSMA, KLUYVER, DE BEAUFORT, CALAND, BOISSEVAIN, WOLTJER, HESSELING, HARTMAN, J. V. DE GROOT, KUIPER, SIX, TE WINKEL, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

Een brief van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken inhoudende de mededeeling dat de H.H. Snouck Hurgronje en Hesseling benoemd zijn tot de vertegenwoordigers der Regeering op het 16e Oriëntalisten Congres te Athene.

Een brief van Mr. Boot te Rotterdam, waarin hij, ook namens zijn zuster Mej. G. Boot en nicht, Mevrouw Tutein Nolthenius-van Haeften, ten geschenke aanbiedt voor de Bibliotheek der Akademie het prachtexemplaar van de „Carmina et inscriptiones" van wijlen Paus Leo XIII, door dezen voor-

maals aan hun vader ten geschenke gezonden. Aan de familie zal dank betuigd worden.

Een gedicht voor den Hoeufftwedstrijd, getiteld „Christus Dominus ad Caenam ultimam.”

Ten slotte een brief geschreven namens Mevrouw Wildeboer-Haas, meldende het overlijden van haar echtgenoot, Prof. G. Wildeboer.

De Voorzitter wijdt een gevoelvol woord aan de nagedachtenis van dezen uitmuntenden man, in wien de wetenschap een uitnemend beoefenaar, de academische jongelingschap een geliefd leermeester en onze Akademie een lid verliest, die zijn plaats met eere bekleedde.

Hierna houdt de Heer Six zijn voordracht „over de portretten in het altaarstuk der gebroeders van Eyck”.

Onder de „krijgslieden van Christus” en de „rechtvaardige rechters” in het Gentsche altaarstuk der Van Eycken zijn, behalve drie heilige strijders en de drie helden der sage, koning Arthur, Godfried van Bouillon en Karel de Groote, vorsten en edelen die allen schijn hebben portretten te zijn.

De overlevering noemt alleen de Van Eycken zelven, waarschijnlijk ten onrechte, en bovendien is die overlevering nog ten deele verkeerd verstaan. Want terwijl Lucas de Heere duidelijk genoeg *Jan* kenmerkt, zegt hij omtrent *Hubrecht:*

Zijn broedt rijdt bij hem in d’hoogste stee.

Nu heeft men, in plaats van in den man die hoogerop naast „Jan” rijdt, met een stok die de Heere voor een schilderstok kan hebben gehouden, maar eer het ambtsteeken van een kamerheer zal zijn, zeker ten onrechte Hubrecht gezocht in den grijsaard op den voorgrond, door twee andere ruiters van „Jan” gescheiden en dus niet naast hem. Deze is, blijkens zijn witte paard, een vorst.

Naast hem, heeft Salomon Reinach den Keizer van Constantinopel herkent. Hij heeft zich alleen in den persoon vergist. Want Jan VI Paleologus, in 1439 voor het eerst als Keizer in het Westen, kon hier bezwaarlijk zijn geschilderd, vooral

niet, zooals Reinach meent, naast den Hertog van Berry, reeds in 1416 gestorven.

Het is dan ook niet deze, maar zijn broeder Philips van Bourgondië, de Stoute, dien wij hier met behulp van zijn portretten, vooral dat van Claus Sluiter en dat van zijn graf [1]), met zekerheid mogen herkennen, die de hoofdpersoon is. Naast hem rijdt Manuel II Paleologus, die in 1400, om hulp te zoeken, te Parijs was, waar de Hertog toen het gezag in handen had.

Omtrent de overige „rechtvaardige rechters" valt nog weinig te zeggen.

Onder de krijgslieden heeft spreker vroeger reeds gemeend Jan zonder Vrees te herkennen aan de blauwe muts der partijgangers van Bourgondië, die zijn kroon vervangt, en hij vindt geen bezwaar met Graaf Paul Durrieu naast hem Karel VI van Frankrijk te zien.

De knevels, die verscheiden lieden hier dragen, een mode in 1398 door de Fransche edellieden uit Turkije meegebracht, passen goed voor 1400 en nu verklaart zich ook hoe de Adam en Eva van het altaarstuk in het getijdenboek, dat de gebroeders De Limbourg tusschen 1404 en 1416 voor den Hertog van Berry maakten, kunnen zijn nagevolgd.

Indien werkelijk de olieverfschildering in 1410 is uitgevonden, heeft Hubrecht von Eyck vóór dien tijd de geheele uitvoerige schets moeten maken, het onderste paneel in waterverf, dat in de 16e eeuw te gronde ging, moeten voltooien evenals het paneel, dat bij het drogen in de zon gebarsten, aanleiding tot zijn uitvinding werd.

Moeilijker is de vraag te beantwoorden, wat er na den dood van den Hertog van Bourgondië in 1404 van het begonnen werk geworden is. Heeft Hubrecht van Eyck nog voor Jan zonder vrees gewerkt, of, zooals de toren van Utrecht in

---

[1]) Het portret van dit graf is blijkbaar van Van de Werve. De overige kunstwerken zijn gemakkelijk genoeg toegankelijk in goede afbeeldingen, dit niet, waarom het hier wordt afgebeeld naar een photographie van Remy-Gorget voor den spreker genomen.

J. SIX. De portretten in het Altaarstuk der Gebroeders van Eyck.

Philips de Stoute door Klaas van de Werve, naar een photographie van Remy-Gorget.

het midden van zijn werk er op schijnt te wijzen, voor diens zwager, Willem VI van Holland?

Veel is er in de getijdenboeken van Turijn en Milaan, die van dien vorst zijn geweest, dat naar Holland wijst, maar spreker durft niet beslissen, of George H. de Loo gelijk kan hebben, waar hij meent daarin de hand zoowel van Hubrecht als Jan van Eyck te kunnen onderscheiden.

Na rondvraag wordt de vergadering gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

VOOR

TAAL-, LAND-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 9^{den} OCTOBER 1911.

Tegenwoordig de heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter; S. A. NABER, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, KERN, VAN DER WYCK, ASSER, VERDAM, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SNOUCK HURGRONJE, SPEIJER, HOUTSMA, VAN LEEUWEN, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, VAN DER HOEVEN, HEYMANS, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, HESSELING, J. V. DE GROOT, KUIPER, SIX, BOER, J. C. NABER, BAVINCK, JONKER, VAN DER VLUGT, SALVERDA DE GRAVE, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF en KARSTEN, Secretaris. Van de Natuurkundige afdeeling de Heeren PEKELHARING en HUBRECHT.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen stukken zijn er niet.

De heer Symons brengt verslag uit over het eerste eeuwfeest der Koninklijke Frederiks-Universiteit van Christiania, dat 5 en 6 September j. l. plechtig werd herdacht en door hem werd bijgewoond als vertegenwoordiger der Akademie.

Met hem waren daar aanwezig, als vertegenwoordigers der Universiteiten Leiden, Utrecht en Amsterdam, de H.H. Blok, de Louter en Boer. Deze vier Nederlandsche gedelegeerden waren ingedeeld bij de West Europeesche groep van Universiteiten, omvattende behalve ons land ook nog Frankrijk, Zwitserland, Spanje en Italie; een eenigszins zonderlinge groepeering, die tengevolge had, dat men officieel geen eigen spreker kon doen optreden, zooals onlangs te Berlijn en te Breslau het geval was geweest, maar het moest overlaten aan één vertegenwoordiger van al die Germaansche en Romeinsche landen. Op voorstel van Prof. Blok werd die taak opgedragen aan den Heer Paul Verrier, hoogleeraar in de Skandinavische talen aan de Sorbonne te Parijs. Indrukwekkend was de plechtigheid in het theater, waarbij de adressen werden aangeboden door de verschillende vertegenwoordigers; het werd zeer op prijs gesteld dat Koning Haakon en de Koningin zich al deze geleerden lieten voorstellen en een enkel woord met hen sprak en zooveel mogelijk in hun eigen taal; den volgende dag werden in de feestzaal der Universiteit de eeredoctoraten plechtig verleend aan enkele uitverkorenen, waaronder ons medelid Prof. Kern, die echter niet aanwezig kon zijn. Aan feestelijkheden ontbrak het verder niet.

Hierna leest Prof. van Leeuwen het levensbericht van wijlen Prof. H. van Herwerden, nadat vooraf de familieleden waren binnengeleid.

De Voorzitter dankt ten slotte den berichtgever voor deze uitmuntende levensschets, van den grooten geleerde, spreekt een hartelijk woord tot de aanwezige familie en sluit de vergadering na rondvraag, waarbij Prof. van Leeuwen voor de Bibliotheek een exemplaar aanbiedt van zijn Commentationes Homericae.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13en NOVEMBER 1911.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, S. A. NABER, KERN, VAN DER WIJCK, DE SAVORNIN LOHMAN, ASSER, SILLEM, VERDAM, DE LOUTER, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SNOUCK HURGRONJE, VAN RIEMSDIJK, SPEYER, HOUTSMA, VAN LEEUWEN, BLOK, HOLWERDA, ROËLL, DE BEAUFORT, CALAND, BOISSEVAIN, VAN DER HOEVEN, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, J. V. DE GROOT, KUIPER, SIX, BOER, J. C. NABER, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF en KARSTEN, Secretaris. Van de Natuurkundige Afdeeling de heer PEKELHARING.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn;

Vier gedichten voor den Hoeufftwedstrijd getiteld, *Lydia*, *Alma mater*, *Urbi Italiae capiti*, *Thallusa*.

Verzoek van de Commissie voor het Amerikanisten-congres om een afgevaardigde aan te wijzen voor de bijeenkomst te Londen in Mei—Juni e. k.

Verzoek om een gedelegeerde aan te wijzen voor de bijeen-

komst van de „Association internationale des Académies"; voor deze Afdeeling wordt afgevaardigd de Heer Snouck Hurgronje, die bereid is als zoodanig op te treden.

Een handschrift van Dr. M. W. de Visser over „The Dragon in China and Japan" met verzoek het na goedkeuring uit te geven. Op verzoek van den Voorzitter, willen de Heeren Kern en Jonker het geschrift nagaan, al rekenen zij zich niet ten volle bevoegd over Japansche zaken een oordeel uit te spreken.

Hierna leest de Heer Fockema Andreae het levensbericht voor van wijlen ons medelid H. J. Hamaker.

De voorzitter richt een vriendelijk woord tot de aanwezige familieleden en tot den berichtgever voor de bijzonder hartelijke en tevens degelijke wijze, waarop hij karakter en verdienste van den overledene schetste.

Bij de rondvraag biedt Prof. Six een overdruk aan van zijn vroeger hier gehouden voordracht over „De plaatselijke gesteldheid in het getijdenboek van Willem VI van Beijeren" en de Heer Molengraaff het 1e deel van de verspreide geschriften van Prof. Hamaker verzameld door Mr. W. L. P. A. Molengraaff en Mr. G. W. Star Busman; het geheel zal zeven deelen omvatten.

De Heer Te Winkel brengt verslag uit omtrent de viering van het kwarteeuwfeest van de Kon. Vlaamsche Akademie voor Taal- en Letterkunde te Gent, door hem bijgewoond als gedelegeerde der Kon. Akademie en overhandigt hierbij een exemplaar van den bronzen gedenkpenning, ter gelegenheid van deze feestviering geslagen. De penning zal gedeponeerd worden in de penningcollectie der Akademie.

Hierna wordt de Vergadering gesloten.

KALMĀṢAPĀDA EN SUTASOMA.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

H. KERN.

In de Indische litteratuur, zoowel buddhistische als brahmanistische, treft men verscheiden bewerkingen aan van de geschiedenis eens konings, die door een noodlottig geval er toe kwam een menscheneter te worden en den bijnaam ontving van Kalmāṣapāda. De kern van 't verhaal, oorspronkelijk een natuurmythe, zooals ik later trachten zal aan te toonen, heeft zich in verloop van tijd, gelijk met veel andere eenvoudige mythen 't geval is, ontwikkeld tot een hoe langer hoe meer uitgedijd en opgesmukt volkssprookje en is ten slotte, naar Indische gewoonte, vervormd tot een stichtelijk verhaal met zedelijke strekking. Bij geen volk is de zucht om te moraliseeren zóó sterk ontwikkeld als bij de oude Indiërs, onverschillig tot welke godsdienstige secte zij behoorden.

Uit de brahmanistische letterkunde zijn mij van de vertelling drie bewerkingen bekend, voorkomende onderscheidenlijk in het Rāmāyaṇa, het Viṣṇupurāṇa en 't Mahābhārata; uit de half-kanonieke buddhistische geschriften zes stuks, twee in Sanskrit, vier in Pāli. Als zevende bewerking kan men hier bijvoegen 't Oudjavaansche romantisch gedicht Sutasoma. Met uitzondering van dit dichtwerk uit de 14de eeuw, zal ik nu den zakelijken inhoud der overige bewerkingen mededeelen, om daarna uit onderlinge vergelijking daarvan te trachten de kern der sage op te sporen.

In 't Rāmāyaṇa I, 70, 39, vg. wordt de hoofdpersoon alleen vermeld als zoon van Raghu, op later leeftijd een menscheneter geworden, met den bijnaam van Kalmāṣapāda. De Commentaar op vermelde plaats van 't heldendicht vult

dit aan met een verhaal zooals dat in 't Uttarakāṇḍa voorkomt. In II, 110, 29 wordt hetzelfde gezegd, alleen met de bijvoeging dat hij als Kalmāṣapāda Saudāsa wereldvermaardheid kreeg. Uitvoeriger wordt zijne geschiedenis verteld in 't Uttarakāṇḍa, VII, 65, 10—37. Ze komt hierop neêr:

Daar was eens in vroeger tijd een koning Sudāsa [1]), een voorzaat van Çatrughna [2]). Hij had een heldhaftigen, zeer deugdzamen zoon, Vīryasaha geheeten. Deze, wiens patronymicum natuurlijk Saudāsa was, ging eens, in zijne jeugd, op jacht en zag een reuzenpaar dat alle dieren in 't woud doodde. Vertoornd over hun onverzadelijken bloeddorst, schoot Saudāsa een der reuzen met zijn pijl dood, waarop de overgeblevene woedend zeide dat hij het den moordenaar van zijn makker betaald zou zetten en toen verdween. Na verloop van tijd werd Sudāsa's zoon Mitrasaha koning en liet hij een grootsch paardenoffer verrichten, waarbij Vasiṣṭha als hoofdpriester fungeerde. Na afloop van 't jaren lang durende offer nam de reus, die niet vergeten was dat de koning zijn gezel gedood had, de gedaante aan van Vasiṣṭha en verzocht dat hem nu, na afloop van 't offer, voedsel met vleesch zou gegeven worden. Niets kwaads vermoedende, beval Mitrasaha zijn koks [3]) smakelijk voedsel met vleesch te bereiden. Terwijl 's konings kok over zulk een bevel verbijsterd was, vermomde de reus zich als kok, kookte voedsel met menschenvleesch en bood dit den koning aan, die met zijne gemalin Madayantī het gerecht Vasiṣṭha voorzette, zonder iets ergs te vermoeden, doch den Wijze bleef het niet verborgen dat het gerecht uit menschenvleesch bestond. In hevigen toorn sprak hij over den koning de vervloeking uit, dat deze een menscheneter zou worden. Op zijn beurt ontstak nu Saudāsa in drift en nam water in

[1]) Zoo leze men voor *Saudāsa* vs. 10.

[2]) Çatrughna, de broeder van Rāma, was namelijk een afstammeling van Raghu. Deze voorstelling is in strijd met de twee zoo even aangehaalde verzen, in zooverre Kalmāṣapāda zelf daar Raghu's zoon heette.

[3]) Er staat in den tekst eigenlijk 't meervoud *sūdān*, wat niet past bij 't volgende; aan onhandigheden in zulke sprookjes ontbreekt het niet.

de hand met plan Vasiṣṭha te vervloeken [1]), doch werd door zijne gemalin daarvan teruggehouden; hij stortte het water uit, dat door zijn toorngloed als vuur brandde en op zijne voeten gesprenkeld, deze zwart brandde. Vandaar dat hij Kalmāṣapāda (zwartvoetig) werd en onder dien naam bekend. Nadat hij vervolgens Vasiṣṭha ter verklaring van 't gebeurde medegedeeld had hoe hij door den als brahmaan vermomden reus bedrogen was, smeekte hij den Wijze den vloek in te trekken. Doch 't eenmaal uitgesprokene woord kon niet ongedaan gemaakt worden; wel echter bewees Vasiṣṭha hem de gunst dat de vloek na 12 jaren een einde nemen en Saudasa het verleden vergeten zou.

De geschiedenis die 't Viṣṇupurāṇa IV, 4, 19 vgg. [2]) ons te lezen geeft, verschilt niet noemenswaard van de zoo even medegedeelde, daargelaten dat ze iets verder gaat. Wij vernemen dan 't volgende. Sudāsa had een zoon die Mitrasaha heette, en patronymisch Saudāsa. Terwijl hij eens in 't bosch jaagde, zag hij twee tijgers die andere wouddieren verdelgden. Hij doodde met een pijl een van hen. De stervende tijger werd herschapen in een vreeselijken, gruwelijk uitzienden reus, terwijl de tweede, na gezegd te hebben: „ik zal het u betaald zetten" verdween. Na verloop van tijd richtte Saudāsa een offer aan. Nadat het offer ten einde en de Ācārya Vasiṣṭha weggegaan was, nam die reus Vasiṣṭha's gestalte aan, en zeide: „men moet mij voedsel met vleesch geven; laat dat bereiden; aanstonds zal ik hier terugkomen." Met deze woorden verwijderde hij zich, waarna hij zich als kok vermomde, op 't bevel des konings menschenvleesch bereidde en den koning aanbood. Deze nam het op een gouden schotel gelegde vleesch aan en wachtte de komst van Vasiṣṭha af. Toen deze gekomen was, werd hem door den koning 't eten aangeboden. De Ziener dacht bij zich zelven: „wat is deze koning slecht, dat hij mij dit vleesch opdischt; wat mag dit voor materie zijn?" Hij

[1]) Het schenken van water is gewoonlijk een symbool van schenking; hier dient het om plechtig een vloek te bevestigen.

[2]) Overgenomen in de Sanskrit-Chrestomathie van Böhtlingk, blz. 107.

verdiepte zich in gepeins en kwam tot het inzicht dat het menschenvleesch was. Dientengevolge door zijn drift in zijn geest beneveld, sprak hij tegen den koning een vloek uit, met de woorden: „omdat Gij voedsel dat asceten als ik niet mogen eten, wetens en willens geeft, zal Uw zin daarop verlekkerd zijn.” Daarop gaf Saudāsa te kennen dat Z.Eerwaarde toch zelf hem dat gezegd had. „Wat, wat heb ik dan gezegd?” vroeg Vasiṣṭha zich zelf af en na zich in gepeins verdiept te hebben, begreep hij de toedracht der zaak en verzekerde hij Saudasa goedgunstiglijk dat deze niet langer dan 12 jaren zich met menschenvleesch zou voeden. Nu echter werd de koning boos: hij nam een handvol water met het plan den Wijze te vervloeken, doch hiervan werd hij door zijne gemalin Madayanti teruggehouden. Om het veldgewas en de wolken te sparen, wierp hij 't water niet op de aarde noch in de lucht, maar stortte het uit op zijne eigen voeten. Door dat met toorngloed vermengde water werd de huid zijner voeten gebrand en zoo kreeg hij den naam van Kalmāṣapāda. Ten gevolge van Vasiṣṭha's vloek een kannibaal geworden, at hij, in 't woud rondd olende, herhaaldelijk menschen. Eens nu zag hij een kluizenaarszoon met diens vrouw in paring. Toen 't echtpaar, verschrikt op 't gezicht van den kannibaal op den loop ging, greep hij den brahmaan. De smeekingen van de vrouw vermochten niet het hart van Kalmāṣapāda te vermurwen en voor haar oogen verslond hij den jongen brahmaan, gelijk een tijger een stuk vee. In hevige gramschap over die wandaad, sprak de brahmaansche vrouw over den wreedaard den vloek uit, dat hij den dood zou vinden wanneer hij een vrouw omhelsde. Daarop maakte zij een einde aan haar leven door zich in 't vuur te storten. Nadat een twaalfjarig tijdperk verstreken en Kalmāṣapāda van zijn vloek bevrijd was, keerde hij naar zijn rijk terug. Toen hij neiging toonde om zijne gemalin Madayanti te bekennen, herinnerde deze hem aan den vloek der brahmaansche, met gevolg dat hij voortaan zich van elke gemeenschap met een vrouw onthield. Daar hij, kinderloos zijnde, een zoon verlangde te hebben, verzocht hij Vasiṣṭha, dat deze

voor hem een zoon bij Madayantī zou verwekken. De Wijze gaf aan 's konings verzoek gehoor en bezwangerde de koningin. Toen haar zwangerschap zeven jaar geduurd had, werd zij ongeduldig en opende zij haar lichaam met een steen; toen werd haar een zoon geboren die den naam van Açmaka [1]) ontving.

Tot zoover 't Viṣṇupurāṇa. Het verhaal verschilt zóó weinig van dat in 't Rāmāyaṇa, dat beide lezingen uit een gemeenschappelijke bron moeten gevloeid zijn, ten minste wanneer wij buiten rekening laten het stuk dat het V.P. meer bevat. Daar dit in 't Uttarakāṇḍa niet voorkomt — waar het in 't kader niet past —, is elke vergelijking uitgesloten.

Aanmerkelijk afwijkend is de geschiedenis van Kalmāṣapāda, zooals die in Mahābharata I, 176 vg., verteld wordt, en wel in hoofdzaak als volgt:

Er was een zeker machtig vorst, Kalmāṣapāda geheeten, uit het geslacht van Ikṣvāku. Eens ging hij ter jacht in een woud, waar hij veel herten, evers en neushoorns schoot en daarvan vermoeid huiswaarts keerde. Viçvāmitra wenschte dat de koning hem als offerpriester nam, maar de vorst verkoos den Ṛṣi Vasiṣṭha [2]). Door honger en dorst gekweld [3]) zag hij op een smal pad een asceet hem tegemoet komen. Het was Çakti, de oudste der 100 zonen van Vasiṣṭha. „Ga uit den weg", riep de koning hem toe, doch Çakti weigerde zulks te doen, daar een koning voor een brahmaan uit den weg moet

[1]) Naar *açman*, steen.

[2]) Deze onhandig ingevoegde en daarenboven slecht geconstrueerde woorden bevatten op zich zelf reeds een vingerwijzing dat het volgende verhaal niet past bij de voorafgaande regels. In de Oudjavaansche prozavertaling, Ādiparva 161, leest men: „Zoo openbaarde zich de ijverzucht van den eerwaarden Viçvāmitra jegens den eerwaarden Vasiṣṭha. Er was een koning Saudāsa genaamd, uit het Zonnegeslacht, wiens residentie Ayodhyā was. Hij ging eens jagen. Daar hij lang in 't woud gezworven had, kreeg hij honger en dorst. Daarom zocht hij een kluizenarij op en zoo kwam hij aan de kluizenarij van Vasiṣṭha. Dan volgt de ontmoeting met Cakri (*sic* voor Çakti).

[3]) Ook dit sluit niet aan bij 't voorafgaande.

gaan. Na een vruchtelooze woordenwisseling sloeg de vorst Çakti met zijn zweep, waarop deze ten hoogste verbolgen hem vervloekte om als menscheneter op aarde rond te zwerven. Te dien tijde bestond er vijandschap tusschen Viçvāmitra en Vasiṣṭha. Eerstgenoemde kwam in de nabijheid toen de koning en Çakti in woordentwist waren; van hem [1]) vernam de vorst dat de asceet met wien hij twistte een zoon van Vasiṣṭha was. Viçvamitra maakte zich onzichtbaar. Inmiddels zocht Saudāsa Çakti te verzoenen, doch Viçvāmitra, om dit te voorkomen, beval zekeren reus, Kiṅkara (d.i. dienaar) genaamd, dat het lichaam des konings van hem bezeten zou worden. Dien ten gevolge verloor Saudāsa zijne bezinning. Eens zag zekere brahmaan hem in dien toestand naar de wildernis zich begeven. De brahmaan, van honger gekweld, verzocht hem voedsel met vleesch. Toen zei de koninklijke Ṛṣi Mitrasaha [2]) tot den brahmaan: „blijf hier een oogenblik wachten, totdat ik terugkeer om u 't verlangde te geven.” De koning keerde naar zijn paleis terug, doch vergat wat hij beloofd had, totdat hij tegen middernacht eerst het zich herinnerde. Hij gaf order aan zijn kok, eten met vleesch te bereiden en dat den brahmaan te brengen. Nu kon de kok nergens vleesch machtig worden en gaf den koning daarvan kennis. Deze, door den demon bezeten, zei: „geef dan maar menschenvleesch te eten.” De kok ging naar de gerichtsplaats, nam vandaar menschenvleesch mede, bereidde het onder ander eten en zette het den honge-

---

[1]) Of „daarop.” De Oudjav. vertaling vervolgt, na vermelding van den vloek aldus: „Zoo sprak hij. De koning werd toen een reus van zeer gruwelijk voorkomen en zwierf overal rond. Hij ontmoette den eerwaarden Viçvāmitra. Hij boog zich nederig en zeide dat hij door Çakri vervloekt was. Viçvāmitra dacht aan zijn naijver op Vasiṣṭha en wenschte dat Çakri gedood werd, zoodat hij Saudāsa beval Çakri te verslinden, doch hij was hiertoe niet te bewegen. Er was een reus, Kinkara met name, enz.”

[2]) Ook hier is het duidelijk dat het verhaal uit verschillende bronnen onhandig is samengeflanst. Niet alleen duikt hier de alleen van elders bekende naam Mitrasaha op, maar de verteller vergeet dat Saudāsa reeds bezeten was.

rigen brahmaan voor. Dezen, met zijn zienersoog, bleef het niet verborgen wat hem aangeboden werd, en in toorn ontstoken herhaalde hij den reeds door Çakti uitgesproken vloek. Ten gevolge van den dubbelen vloek geheel zinneloos geworden, kwam de koning, bezeten van den demon, er toe om Çakti, dien hij kort daarna zag, te dooden en te verslinden. Door de inblazing van Viçvāmitra, deed hij alle broeders van Çakti hetzelfde lot ondergaan. Toen Vasiṣṭha vernam dat door toedoen van Viçvāmitra het gruwelstuk bedreven was, werd hij diep bedroefd, zóózeer zelfs dat hij verscheidene pogingen deed om door zelfmoord aan zijn leven een einde te maken, doch te vergeefs. Mismoedig over 't mislukken van zijn pogingen, doorkruiste hij bergen en vlakten totdat hij kwam aan de kluizenarij van zijne schoondochter, Adṛçyantī, de weduwe van Çakti. Daar hoort hij opeens achter zich den klank van Vedaliederen. „Wie is het die daar achter mij loopt?" vraagt hij. „Ik ben het", antwoordde Adṛçyantī. „Ik hoor", zegt Vasiṣṭha, „den klank van den Veda, door een kinderstem uitgebracht, mij tegenklinken alsof Çakti den Veda opzegt". — „Het is de ongeboren zoon van Çakti in mijn schoot, die sinds twaalf jaren de Veda's bestudeert", herneemt Adṛçyantī. Verheugd roept de Ṛṣi uit: „ik heb nu nakomelingschap", en het leven heeft voor hem weêr waarde. Van Adṛçyantī vergezeld ziet hij in een eenzaam woud Kalmāṣapāda. Dreigend komt deze op hen af om hen te verslinden, tot groote ontsteltenis van Adṛçyantī, maar Vasiṣṭha stelt haar gerust, zeggende: „Vrees niet, dochter, dit is niet een menschenetende reus, maar de heldhaftige, wijdvermaarde koning Kalmāṣapāda." Nu weerde de machtige Wijze den aanval des konings met een dreigend geluid af, besproeide hem daarna met water waarover hij een tooverspreuk uitsprak en bevrijdde zoodoende den vorst van diens vloek. Van den demon die in hem huisde verlost, verlichtte Saudāsa met zijn luister dat groote bosch, gelijk de zon een wolk bij de schemering. Weder geheel bij zinnen gekomen, groette hij eerbiedig Vasiṣṭha en sprak: „Ik ben Saudāsa, hoogeerwaarde; ik verzoek U voor

mij een offerhandeling te leiden. Wat wenscht Gij dat ik voor U doen zal?" En de Wijze antwoordde: „Ga en regeer over uw koninkrijk, maar minacht nooit een brahmaan.'' Saudāsa belooft dit plechtig en verzoekt als gunstbewijs dat hem een deugdzame zoon geschonken worde, om het geslacht van Ikṣvaku voort te planten. De Ṛṣi belooft aan dien wensch te zullen voldoen. Daarop vertrok de koning, van Vasiṣṭha vergezeld, naar zijne hoofdstad Ayodhyā, waar hij door de bevolking met gejuich ontvangen werd, evenals Vasiṣṭha, thans zijn hofpriester. De vorst voerde daarna zijne gemalin tot Vasiṣṭha, die bij haar een kind verwekte. Toen de tijd van zwangerschap al te lang duurde, opende in het 12de jaar de koningin zich den buik met een steen (açman) en baarde een zoon die den naam van Açmaka ontving.

Eenige hoofdtrekken in voorgaand verhaal vindt men terug in Braddevatā, toegeschreven aan Çāunaka (Ed. Macdonell) VI, 34, waar wij lezen dat, volgens de overlevering, Vasiṣṭha bedroefd was over den dood zijner 100 zonen door Sudāsa, die ten gevolge van een vloek een Rakṣas geworden was. Iets vroeger, vs. 28 wordt gezegd dat de Ṛṣi (Vasiṣṭha) overstelpt van droefheid om den dood zijner 100 zonen door de Saudāsa's een Rakṣas-verslaande spreuk zag (d.i. een ingeving daarvan kreeg). Dit meervoud „de Saudāsa's" strookt niet met het enkelvoud „Sudāsa" van zoo even. In zeker verband met het aangehaalde staat Bṛhaddevatā IV, 112, vg., waar het heet dat bij 't groote offer van Sudās door Çakti aan (*sic*) den zoon van Gāthin (d.i. Viçvāmitra) met geweld de bezinning onderdrukt was en deze bewusteloos nederzakte (*of*: machteloos werd) [1]). Deze overlevering houdt verband met hetgeen in 't Mahābhārata verteld wordt, waar de verhouding tusschen Çakti en Viçvāmitra in een geheel ander licht verschijnt. Geheel afwijkend is wat Yāska in Nirukta II, 24 weet te vertellen, namelijk, dat de Ṛṣi Viçvāmitra de Purohita was van

---

[1]) Vgl. de regels uit den Commentaar aangehaald door A. Kuhn, Indische Studiën, I, 110.

Sudāsa, Pijavana's zoon, en dat hij zijn verworven goed (*vitta*) met zich voerende bij de samenvloeiing van de rivier Vipāç (*al.* Vipāçā) en Çutudri (*al.* Çatadru) aankwam." Hierin ligt toch wel opgesloten dat Viçvāmitra na een welvolbracht offer loon had ontvangen; van Çakti geen woord, evenmin van een nederlaag van Viçvāmitra, eer het tegendeel. Het eenige wat uit vergelijking van die overleveringen blijkt, is dat ze verward en tegenstrijdig zijn. Wanneer de berichten reeds in zulke oude bronnen als de Nirukta en Bṛhaddevatā allerlei variaties vertoonen, kan men nagaan dat in jongere geschriften de verschilpunten nog talrijker en grooter zijn. De hoofdpunten welke de behandelde redacties gemeen hebben, bepalen zich tot het volgende: zekere koning Sudāsa (*var.* Sudās, Saudāsa) maakt zich schuldig aan een vergrijp tegen een aanzienlijken brahmaan (hetzij Vasiṣṭha, dan wel diens zoon Çakti, of ook een ongenoemde brahmaan); dientengevolge vervloekt, wordt hij een Rakṣas, die tal van menschen doodt en verslindt, totdat Vasiṣṭha daaraan een einde maakt door een tooverspreuk (*al.* door aan den vloek een termijn te stellen). Al het overige kan men houden voor bijwerk, ontleend aan motieven uit een anderen sagenkring, of wel verzonnen.

Ik ga nu over tot de buddhistische redacties. Vier er van voeren tot titel: „Sutasoma-Jātaka"; twee „Jayaddisa-Jātaka", terwijl 't Oudjavaansche gedicht eenvoudig „Sutasoma" getiteld is.

Van de twee redacties in 't Sanskrit is die in de Jātakamālā van Ārya Çūra in litterarisch opzicht de voortreffelijkste en in tijdsorde waarschijnlijk de oudste. Den zakelijken inhoud laat ik hier volgen.

De Bodhisattva werd in 't luisterrijke Kauravyakoningsgeslacht geboren. Daar hij liefelijk van voorkomen geboren (*suta*) was gelijk de maan (*Soma*), gaf zijn vader hem den naam van Sutasoma. Gelijk de maan in de lichte maandhelft dagelijks toenemende in glanzende schoonheid, werd hij met der tijd ervaren in de kennis der Veda's en de hulpwetenschappen, en nam hij alle kunsten (*kalās*) in zich op gelijk de maan hare

16[de] deelen (*kalās*) bezit. Tevens was hij zeer deugdzaam en vriendelijk, zoodat hij algemeen bemind werd. Door zijn vader tot mederegent (*yuvarāja*) aangesteld, toonde hij bijzonder behagen in schoone wijsheidspreuken en hij beloonde ieder die daarmede tot hem kwam op vorstelijke wijze. Eens dat hij in de lentemaand van een niet te groot gevolg vergezeld in het stadspark zich vermeide, kwam tot hem zekere brahmaan die wijsheidspreuken kende. De brahmaan, met alle eerbewijzen ontvangen, zette zich neder om zijne verzen voor te dragen, doch werd daarin gestoord door een luid alarm. Op de vraag van Susasoma aan zijn dienaars wat er te doen was, kwamen de kamerlingen met de tijding dat de menscheneter Kalmāṣapāda Saudāsa, de schrik der wereld, in aantocht was. Bedaard vroeg de prins, hoewel hij het uit zich zelven wel wist: „Wel, wie is die Saudāsa?" waarop hij tot antwoord ontving: „Wel, weet Uwe Majesteit niet dat er een koning Sudāsa was, die eens op jacht zijnde door zijn paard meegevoerd in een dicht woud geraakt, zich met een leeuwin paarde, tengevolge waarvan zij zwanger werd en een zoon ter wereld bracht? Door boschbewoners werd deze gevangen en tot koning Sudāsa gebracht, die, kinderloos zijnde, hem opvoedde. Na den dood zijns vaders kwam Saudāsa aan de heerschappij. Tengevolge van den aard zijner moeder vond hij niets smakelijker dan menschenvleesch. Om aan zijn lust te voldoen doodde hij voortdurend de burgers zijner eigen stad, totdat zij poogden den onmensch te dooden. Bang geworden deed Saudāsa een gelofte aan de booze wezens die zich met offers van menschenbloed en vleesch voeden, dat hij hun een honderdtal prinsen ten offer zou brengen, indien zij hem uit den nood wilden helpen. Op die wijze ontkomen, ontvoerde hij met alle geweld tal van prinsen. Nu is hij hier gekomen om ook U te ontvoeren [1])." Sutasoma, die reeds vroeger wist hoe Saudāsa tot kwaad vervallen was, werd door 't bericht volstrekt niet geschokt, voelde zelfs vreugde over

---

[1]) *Upahartum*, te offeren, in den gedrukten tekst, is op zich zelf niet ongepast, maar *apahartum* verdient hier m.i. de voorkeur.

de vijandelijke nadering van den menscheneter, omdat hij de hoop voedde hem door zachtmoedigheid op het pad der deugd te kunnen terugbrengen. Hij gaf order aan de haremwachters, liet de vrouwen die hij geruststelde naar huis terugkeeren en trad onvervaard naar de plaats van waar 't alarm kwam. Bij 't zien van den kannibaal die in al zijn afgrijzen inboezemend voorkomen de wegvluchtende dienaren des konings najoeg, riep de prins hem toe: „Hier ben ik, Sutasoma. Keer van hier terug! Waartoe hebt gij het er op gezet arme menschen te mishandelen?" Saudāsa week voor een oogenblik terug, doch ziende dat de prins ongewapend was, alleen stond en vriendelijk er uitzag, zeide hij: „U juist zoek ik." Met deze woorden trad hij op den Bodhisattva toe, nam hem op den schouder en liep met hem weg. De prins, begrijpende dat het nu niet de tijd was om den kannibaal de les te lezen, bood geen weerstand. Saudāsa, verblijd over zijn vangst, voerde zijn prooi mede naar zijn schuilplaats. Daar gekomen liet hij den prins van zijn schouder af en rustte uit. Intusschen dacht de Bodhisattva aan den brahmaan die tot hem gekomen was om hem schoone spreuken te vereeren, en nu te vergeefs in 't park 's prinsen terugkomst afwachtende in zijne verwachting teleurgesteld werd. Die gedachte deed hem de tranen in de oogen schieten. Saudāsa, dat bespeurende, schreef zulks aan vrees toe en zei spottend: „Het heet algemeen dat gij moedig zijt en allerlei deugden bezit, maar nu gij in mijne macht zijt, stort ook gij tranen." Verder vraagde hij of die tranen zijn leven, zijn heerschappij, zijn verwanten, vader of zoons golden. De Bodhisattva geeft te kennen dat niets van dat alles hem de tranen ontlokt, maar dat een brahmaan, die hoopvol gekomen is met wijsheidspreuken, nu zeker wanhopig zal wezen. Daarom verzoekt hij Saudāsa hem tijdelijk los te laten om in de gelegenheid gesteld te worden de spreuken van den brahmaan te hooren, waarna hij belooft terug te komen. Na eenig tegenstribbelen willigt Saudāsa het verzoek in. „Ga dan", zegt hij, „doe wat die brahmaan verlangt en kom dan spoedig terug, terwijl ik uw brandstapel gereed maak."

De Bodhisattva spoedde zich naar huis, waar hij, door de zijnen blijde begroet, den brahmaan bij zich riep en een viertal spreuken hoorde voordragen. Uiterst voldaan schonk hij tot loon duizend geldstukken voor elke strofe. De oude koning vond dit een buitensporige verkwisting, doch de Bodhisattva rechtvaardigde zijn gedrag, en deelde verder meê dat hij naar Saudāsa ging terugkeeren. Hoeveel moeite de hevig onthutste koning ook deed om zijn zoon te weêrhouden, het baatte niet; vastberaden begaf zich de Bodhisattva op weg naar 't verblijf van den menscheneter, met het heimelijk voornemen om tot heil der wereld hem te bekeeren. Toen Saudāsa reeds uit de verte hem zag aankomen, werd hij onwillekeurig vervuld van bewondering voor den moedigen man die, om 't gegeven woord gestand te doen, leven en heerschappij prijs gaf. Genaderd zijnde, zeide de prins dat hij den spreukenschat verworven en den brahmaan de verschuldigde eer bewezen had, zoodat hij zich nu aanbood om geslachtofferd te worden. Saudāsa verklaarde dat hij geen haast had, zoolang het vuur van den brandstapel nog niet helder vlamde en eerst die spreuken wenschte te hooren. Hem werd tegemoet gevoerd dat spreuken, die wijze lessen van deugdzaamheid bevatten, onnut waren voor een onmensch, wien alle gerechtigheid vreemd was. Daardoor niet afgeschrikt, bleef Saudāsa aandringen en nadat hij in den loop der volgende samenspraak hoe langer hoe zachter gestemd werd, totdat hij eindelijk zoover ging een ieder voor vloekwaardig te verklaren, die den prins kwaad zou willen doen, achtte deze den tijd gekomen om zijn bekeeringswerk aan te vangen. Daarop droeg hij met indrukwekkende stem het viertal strofen voor, waarover Saudāsa zoo verrukt was, dat hij, geheel vertederd, den Bodhisattva veroorloofde vier gunstbewijzen naar keuze van hem te vragen. De prins stelt hem dan den viervoudigen eisch: trouw het woord te houden, geen wezen letsel aan te doen, alle gevangen personen vrij te laten, en ten slotte geen menschenvleesch te eten. Saudāsa verklaart aan de drie eerste eischen te willen voldoen, maar niet over zich te kunnen verkrijgen om den laatstgestel-

den eisch in te willigen. De Bodhisattva berispt hem daarover ten strengste, weet alle tegenbedenkingen van den menscheneter met groote welsprekendheid te ontzenuwen en ten slotte Saudāsa zóó te vermurwen, dat deze zich gewonnen geeft, met tranen in de oogen den Bodhisattva te voet valt, luid snikkend belooft voortaan geen menschenvleesch meer te nuttigen en de door hem geroofde prinsen vrij te laten. „Kom," zegt hij „laten wij beiden samen hen verlossen!" Na deze woorden van den bekeerden zondaar, begaf Sutasoma zich naar de plaats waar de prinsen in hechtenis waren. Nauwelijks zagen dezen Sutasoma naderen, of zij begrepen dat zij verlost waren. Zij straalden bij den aanblik van Sutasoma, gelijk waterleliegroepen die zich openen, wanneer ze door de stralen der maan beschenen worden.

De Bodhisattva deelde hun de heugelijke tijding mede, dat zij vrij waren, liet Saudāsa den eed afleggen dat hij geen verraad zou plegen, ging toen van allen vergezeld naar zijn hoofdstad, en bevestigde zoowel Saudāsa als de prinsen ieder in hun rijk.

Zeer weinig verschillend van 't verhaal in Jātakamālā is dat in 't Bhadrakalpāvadāna, mij alleen bekend uit het door Prof. S. Oldenburg medegedeelde uittreksel daarvan [1]) onder den titel „Legende van Sutasoma". Daarin wordt de geschiedenis van den omgang des konings van Benares met de leeuwin meer in geuren en kleuren medegedeeld en van 't kind der leeuwin gezegd dat het gevonden werd door kooplieden die het als curiositeit den koning brachten, die het als zijn zoon erkende en tot zijn erfgenaam benoemde, onder den naam van Saudāsa Narasiṃha (Sudāsa's zoon, Manleeuw). Voor 't overige loopt alles af als in Jātakamālā. Te oordeelen naar de redactie in verzen, ook medegedeeld door Prof. Oldenburg [2]) hebben de schrijvers van Bhadrakalpāvadāna en Ārya Çūra dezelfde

[1]) In diens geschriften: Buddijskija „Legendy." Častj pervaja. Bhadrakalpāvadāna. Jātakamālā. p. 64; vgg. en „Buddijskij Sbornik Girljanda Džātak i Zamětki o Džatakax", p. 27 vgg.

[2]) In laatstgenoemd werk, p. 30.

bron gehad, zoodat het voor ons doel niet noodig is langer hierbij stil te staan. Ik ga dus over tot de redacties in Pāli, te beginnen met Mahasutasoma-Jātaka.[1])

In 't Kururijk, in de stad Indapatta[2]) heerschte een vorst Kauravya geheeten.[3]) In den schoot van diens voornaamste gemalin werd de Bodhisattva geboren, dien men, omdat hij een liefhebber van geleerdheid[4]) was, Sutasoma noemde. Toen hij den geschikten leeftijd bereikt had, zond zijn vader hem naar Takṣaçila om daar bij een wereldberoemd professor kundigheden op te doen. Onderweg naar Takṣaçilā ontmoette Sutasoma den kroonprins Brahmadatta uit Benares, die met hetzelfde doel op reis was. De jonge lieden maakten kennis met elkaar en begaven zich gezamenlijk naar de stad waar de professor woonde. Zij traden in de leer bij den beroemden man, die nog honderd andere prinsen onderwees. De Bodhisattva blonk boven alle leerlingen uit. Toen allen na afloop van den studietijd huiswaarts keerden, drukte Sutasoma hun op 't hart dat zij, eenmaal aan de regeering gekomen, zijn vermaningen om deugdzaam te zijn trouw in acht moesten nemen. Wat Brahmadatta betreft, voorzag de Bodhisattva, die ervaren was in de wetenschap om uit iemands lichamelijke eigenschappen diens toekomst te voorspellen, dat genoemden kroonprins eenmaal een groot gevaar boven 't hoofd hing. Inderdaad, hij had goed gezien. Toen Brahmadatta koning van Benares geworden was, had hij de gewoonte van nooit een maal te nuttigen zonder vleesch, zelfs op vastendagen. Op zekeren dag gebeurde het, dat door de zorgeloosheid van den kok het voor de tafel bestemde vleesch door de jachthonden werd opgegeten. De kok, ziende dat het vleesch verdwenen

---

[1]) N°. 537 in de uitgave van Fausböll.

[2]) Wanspelling voor Indapattha, d. i. Indraprastha.

[3]) Kauravya, d. i. iemand uit het geslacht van Kuru, of uit Kuruland, komt hier verkeerdelijk als mansnaam voor.

[4]) De bewerker van 't Jāt. neemt het Pāli *suta* hier in den zin van Skr. *çruta*. Vandaar dat zijne verklaring van den naam anders luidt dan in Jātakamālā.

was, slaagde er niet in voor geld vleesch machtig te worden. Ten einde raad sloop hij stilletjes naar een kerkhof, nam daar een dijstuk van een pasgestorven mensch, kookte het en dischte het den koning op. Nauwelijks proefde deze het menschenvleesch op zijn tong of hij vond het buitengewoon smakelijk. Dat kwam omdat hij in een vroeger bestaan een Yakṣa geweest was die veel menschenvleesch at, doch daarvan had hij nu geen heugenis meer. Daarom vraagde hij den kok: „Wat voor vleesch is dit?” De man draaide er lang om heen, maar bekende eindelijk dat hij menschenvleesch had opgedischt. De koning beval hem daarop de zaak geheim te houden en voortaan alleen menschenvleesch voor hem te bereiden. De kok gaf te kennen dat het een moeielijke zaak was. „Niets moeielijk”, zei de koning, „er zijn in de gevangenis menschen genoeg.” Dit was een wenk die met een bevel gelijkstond, de kok deed zijn werk. Het natuurlijk gevolg was dat er na eenigen tijd geen gevangenen meer overbleven. „Wat nu te doen?” vraagt de kok. De koning weet raad: „Leg op den weg een voorwerp van groote waarde; als iemand dat opneemt, roep dan „houdt den dief!” en breng hem ter dood.” Na een poos zag men niemand meer die naar 't voorwerp omkeek. Een nieuw middel om aan menschenvleesch te komen was noodig. De koning beval om, wanneer er volksgedrang was, heimelijk in stegen of elders iemand te dooden. In 't vervolg zag men overal lijken, zoodat de luid jammerende stedelingen eerst dachten dat een leeuw of tijger of Yakṣa die menschen opgevreten had, doch bij nader inzien maakten zij uit de wijze waarop de doodelijke slag was toegebracht op dat een mensch de moordenaar was. Het volk kwam bij den koning om over de gepleegde gruweldaden te klagen en te verzoeken dat hij den menschenetenden booswicht zou laten pakken. Zij kregen geen ander bescheid dan dat hij zich met de zaak niet bemoeien kon, daar hij niet met de politie in de stad belast was. Daarop trokken de klagers naar den legeraanvoerder Kālahatthi, die zijne maatregelen nam met het gunstig gevolg, dat de kok betrapt werd, terwijl hij een vrouw vermoordde. Toen hij door 't volk voor den legeraan-

voerder gebracht was, trachtte deze uit te vorschen of de schuldige uit zich zelf dan wel op andermans bevel handelde. De kok bekende onmiddellijk, dat hij op bevel des konings handelde en dat deze het menschenvleesch at. Onverwijld hield Kalahatthi raad met de ministers, zorgde dat overal in de stad streng de wacht werd gehouden en ijlde den volgenden ochtend, met den kok, naar 't paleis. Bij 't verhoor bevestigde de koning het getuigenis van den kok. De legeraanvoerder begreep dat het zijn plicht was den koning te verhinderen met zijn heilloos bedrijf voort te gaan. Hij eischte dringend dat de koning zich zou onthouden van menschenvleesch, en toen deze beweerde daartoe niet in staat te wezen, trachtte de trouwe staatsdienaar door 't aanhalen van verschillende treffende verhalen, hoe ongebreidelde lust in ongeoorloofde spijs tot een noodlottig einde leidt, den koning te overtuigen dat hij zijn verderf te gemoet liep, wanneer hij voor goeden raad doof bleef. Kālahatthi deed nog een laatste poging: hij plaatste de dames van het vrouwentimmer, de zonen en dochters in 's konings tegenwoordigheid en sprak: „Zie, machtig vorst, dezen kring van verwanten, deze schaar van ministers, den luister van 't koningschap! ga niet ten gronde, onthoud U van menschenvleesch!" Het eenige antwoord van den vorst was: „Dit alles is mij niet liever dan menschenvleesch." „Dan koning," hernam Kālahatthi, „maak U weg uit deze stad en 't rijk;" waarop de verbannen heerscher verklaarde: „ik geef niet om 't koningschap, ik ga heen, geef mij echter mijn zwaard en mijn kok." Toen gaven zij hem wat hij verlangde en verbanden hem uit het rijk. Alleen van zijn kok vergezeld week de onttroonde vorst uit naar de bosschen, waar hij alle menschen die hij vangen kon vermoordde en verslond. Eens dat hij geen mensch had kunnen vangen, werd de kok door hem gedood en opgegeten. Van dien tijd af kookte hij zelf zijn eten. Op zekeren dag trok een rijke brahmaan die gehoord had dat het bosch door een menscheneter onveilig was en daarom een troep grensbewoners van 't bosch voor zijn veiligheid aangenomen had, met zijn karavaan

door 't woud. De menscheneter, bijzonder belust op 't vleesch van den brahmaan, wierp zich met woest gebaar op de menigte, die verschrikt uiteen stoof; hij pakte den brahmaan, nam hem op den schouder en liep met hem weg. Doch de begeleiders vatten na een poos weder moed en vervolgden hem; een hunner haalde hem in, zoodat hij, voor de overmacht beducht, over een haag sprong, waarbij hij op een paal terecht kwam die hem achter door den voet drong. Bloedend en hinkend liep hij verder. Om aan zijne vervolgers te ontkomen, liet hij den brahmaan los en zocht hij zijn heil in de vlucht. Hij bereikte den voet van den baniaanboom, waar hij zich gewoonlijk ophield. In zijn angst riep hij den boomgod aan en deed de gelofte, zoo deze zijne wonden binnen een week deed genezen, hem een menschenoffer van honderd prinsen te brengen. Binnen een week was werkelijk de wonde geheeld; de menscheneter waande dat hij dit aan den boomgod te danken had en ging er op uit om de prinsen te bemachtigen. Onderwijl volgde hem zekere Yakṣa, die in een vorig bestaan zijn makker als menscheneter geweest was. Deze maakte zich als zoodanig bekend en vroeg waar hij geboren was. Na de heele geschiedenis van zijn gewezen makker vernomen te hebben, deelde hij dezen een tooverkrachtige spreuk meê, welke het vermogen bezat den bezitter ongeevenaarde kracht en snelheid te verleenen. Dank zij deze spreuk, slaagde de menscheneter er in de honderd prinsen die hij voor 't bloedig offer noodig had machtig te worden. Allen werden door hem met de beenen aan den baniaanboom opgehangen. Terwijl hij nederzat om 't vuur aan te maken en hout voor een spit te bewerken, voelde de boomgod die dit zag zich zeer bekommerd. Immers het was niet aan hem te danken dat de wonde van den kannibaal zoo spoedig genezen was. Om de beoogde gruweldaad te verhinderen, ging hij naar de goddelijke beheerschers der windstreken om hun tusschenkomst in te roepen. Dezen verklaarden echter daartoe onmachtig te wezen en verwezen hem naar Çakra den hemelheer. Ook deze zeide den onmensch niet te kunnen bedwingen, maar wees wel iemand aan als den eenigen die daartoe in staat was, nl. Suta-

soma. Deze zou de prinsen verlossen, den kannibaal temmen en doen ophouden menschenvleesch te eten. „Wilt gij de prinsen redden," voegde de god er aan toe, „maak dan dat de menscheneter Sutasoma meevoert om hem te offeren." De boomgod bedacht nu een list. Hij nam de gedaante aan van een asceet en vertoonde zich aan den menscheneter, die wel zag dat hij een asceet voor zich had, maar aangezien ook Kṣatriya's monnik kunnen worden, besloot hij den gewaanden Kṣatriya te pakken en daarmede het honderdtal dat hij noodig had vol te maken. [1]) De vermomde boomgod zette het op een loopen, met opzet zijn vervolger zóóver lokkende dat deze, uitgeput van vermoeienis, hem toeriep te blijven stilstaan. Toen vond de boomgod gelegenheid hem kwansuis een goeden raad de geven. „Indien gij kunt, koning," sprak hij, „grijp dan den Kṣatriya Sutasoma; door hem te offeren, zult gij in den hemel komen." Onmiddellijk daarop legde de boomgod zijne vermomming af, verhief zich in zijne eigen gedaante in de lucht, schitterend als de zon; en antwoordde op de vraag van den verbaasden menscheneter wie hij was: „ik ben de godheid van den baniaanboom." De kannibaal, niet weinig tevreden, beraamde nu de beste plannen om zich van Sutasoma meester te maken en begaf zich naar een park buiten de stad, waar hij bevroedde dat Sutasoma den volgenden morgen een bad zou nemen. Het kwam uit zooals hij berekend had. In den vroegen ochtend trok Sutasoma, na 't ontbijt, met opgetuigde olifanten en een volledige legermacht, uit de stad. Op dat pas kwam in de stad een brahmaan, Nanda geheeten, die vier strofen, ieder honderd goudstukken waard, kende. Op 't oogenblik dat hij den koning uit de stadspoort zag treden, bracht hij met opgeheven hand den koning zijn heilgroet. Op de vraag van Sutasoma wat het doel zijner komst was, antwoordde de brahmaan dat hij vier strofen van diepen zin wenschte voor te dragen. Sutasoma zeide die volgaarne te willen hooren, evenwel niet

---

[1]) Onophoudelijk wordt in 't voorgaande het getal honderd genoemd, terwijl het eigenlijk 99 moest heeten.

dadelijk, daar hij eerst een ceremonieel bad moest nemen. Na afloop der plechtigheid, terwijl Sutasoma nog niet geheel gekleed was, achtte de kannibaal het geschikte oogenblik gekomen om zijn slag te slaan. Met vervaarlijk geschreeuw en met zijn zwaard zwaaiende sprong hij toe, uitroepende: „Ik ben de Menscheneter!" Terwijl de troep verschrikt naar alle kanten vlood, greep hij den Bodhisattva, nam hem op den schouder en voerde hem ver weg. Ter plaatse gekomen, waar hij geen vervolging meer te duchten had, bespeurde hij dat uit de haren van Sutasoma water droop. Hij hield dat voor tranen, die zijn slachtoffer uit vrees voor den dood stortte. Op de vraag waarover hij zoo treurde, over zich zelven, verwanten of vrouw en kind, of schatten in goud en zilver, gaf de Bodhisattva ten antwoord dat niets van dat alles hem smartelijk aandeed, maar dat hij een met een brahmaan gemaakte afspraak nu niet had kunnen houden. Daarom verzocht hij dat hem voor een wijl de vrijheid zou hergeven worden, opdat hij zijne belofte kon nakomen, waarna hij zou terugkomen. De achterdochtige menscheneter betoonde zich aanvankelijk weinig geneigd het verzoek in te willigen, maar eindelijk gaf hij toe; het kwam er trouwens weinig op aan, of hij één slachtoffer meer of minder had. De Bodhisattva ijlde naar zijne woonplaats, had de voldoening de diepzinnige wijsheidspreuken [1]) van den brahmaan te hooren, en gaf duizend goudstukken voor die strofen, tot groote ergernis zijner ouders. Het

---

[1]) De strofen in dit Jātaka en in Jātakamālā hebben denzelfden inhoud, hoewel de bewoordingen min of meer verschillen; gedeeltelijk zijn de variaties toe te schrijven aan 't verschil in taal. Tot voorbeeld strekke de 4de st. p. 494; vergeleken met Jātakam. p. 221:

Nabhā (l. nabho) ca dūre pathavī ca dūre,
pāraṁ samuddassa tad āhu dūre,
tato have dūrataraṁ vadant
satañca dhammaṁ asatañca rāja.
Nabhaç ca dūre vasudhātalāc ca,
pārād avāraṁ ca mahārṇavasya,
astācalendrād udayas tato' pi
dharmaḥ satāṁ dūratare 'satāṁ ca.

kostte hem weinig hen te overtuigen dat zij ongelijk hadden; tevens maakte hij hen bekend dat hij naar den mencheneter zou terugkeeren. Alle pogingen om hem tegen te houden waren vruchteloos: hij ging terug. Toen de menscheneter hem wederzag, was hij verbaasd over zulk een blijk van onverschrokkenheid. De Bodhisattva deelde hem mee dat hij de wijsheidspreuken gehoord en den brahmaan het hem toegezegde loon gegeven had. Hij bood zich nu aan om geslachtofferd te worden. De kannibaal was nieuwsgierig geworden om die spreuken te hooren, waaraan hij zoo'n kracht toeschreef. „Ik mis er niets bij, u later op te eten; de brandstapel rookt nog; wat gekookt wordt op vuur dat niet meer rookt, smaakt het lekkerst; laat ons die honderd goudstukken waarde strofen hooren," zeide hij. De Bodhisattva houdt zich alsof hij volstrekt niet bereid is om aan den wensch van zoo'n onwaardig wezen, waaraan alle wijze lessen verkwist zouden wezen, te voldoen en berispt hem gestrengelijk over zijn verfoeielijke levenswijze. Er ontwikkelt zich een tweegesprek, dat Sutasoma zóó meesterlijk weet te leiden dat de menscheneter een vervloeking uitspreekt over een iegelijk die zulk een waarheidlievenden man als Sutasoma is, zou willen krenken. Nu acht de Bodhisattva den tijd gekomen om de kostelijke spreuken voor te dragen, die de kannibaal met steeds toenemende belangstelling en vertedering aanhoort, zoodat hij na 't einde der voordracht in verrukking Sutasoma vergunt vier gunstbewijzen te kiezen. De Bodhisattva draalt een poos en houdt een nieuwe strafrede, waardoor de kannibaal zich genoopt voelt te betuigen dat hij onwankelbaar alles wat van hem als gunstbewijs gevraagd wordt zal vervullen, al was het zijn eigen leven. Sutasoma, nu overtuigd van den ernstigen wil des reeds halfbekeerden zondaars, vraagt dan, ten eerste, dat zijn vriendschap met den wijzen leeraar bestendig moge wezen en hij hem honderd jaar lang in welstand moge aanschouwen. Toegestaan. De tweede wensch is dat de gevangen prinsen niet zullen worden opgegeten. Toegestaan. Ten derde wordt ge-

eischt, dat de meer dan honderd [1]) Kṣatriya's vrijgelaten werden. Ook hierin bewilligt de menscheneter zonder tegenstreven, doch als ten vierde van hem gevorderd wordt dat hij voortaan zich van menschenvleesch zou onthouden, verklaart hij zulks niet over zich te kunnen verkrijgen. Dat was te voorzien, doch kon den Bodhisattva niet storen in de volbrenging zijner menschlievende taak. Op indrukwekkende wijze bracht hij den weêrbarstige onder 't oog hoe hij plechtig verzekerd had alles te zullen geven wat gevraagd werd, zelfs zijn leven. Verder sprak hij zóó overtuigend dat hij allen tegenstand overwon. Berouwvol en tranen stortende viel de nu getemde menscheneter hem te voet en verklaarde ook den vierden eisch toe te staan. Daarna legde hij, op aanmaning van Sutasoma, de gelofte af de Vijf Geboden te zullen betrachten.

De bekeering van den menscheneter was een ware wereldgebeurtenis: het gansche bosch weêrgalmde van de juichkreten der aardgoden; de hoeders der windstreken gaven uiting aan hun groote vreugde, ja de geheele wereld was in blijde opschudding. Ook de boomgod bleef niet achter met „bravo" te roepen. Bij 't hooren van al dat gejuich bevroedden de gevangen prinsen dat Sutasoma den menscheneter bedwongen had en zij zelven bevrijd zouden worden. Zij werden in hun verwachting niet te leur gesteld. De Bodhisattva ging met zijn bekeerling naar de plek waar de Kṣatriya's aan den baniaanboom met het hoofd naar beneden vastgehecht waren. Na hen te hebben doen beloven dat zij geen weerwraak op Kalmāṣapāda zouden nemen, beval hij dezen de prinsen uit hun pijnlijken toestand te verlossen. Zoo geschiedde. Hoe de Bodhisattva zorg droeg dat de Kṣatriya's, die in zeven dagen geen voedsel genuttigd hadden, verkwikt werden, blijve hier kortheidshalve onvermeld. Daarna zeide hij tot Kalmāṣapāda: „kom, vriend, laten wij nu naar uw rijk gaan!" Om begrijpelijke redenen was de banneling bevreesd voor de woede der vijandige be-

[1]) Dit „meer dan honderd" in een vers, past niet bij het getal in proza. Zulke verschillen tusschen 't proza en de metrische gedeelten zijn niet zeldzaam.

volking, doch Sutasoma wist hem te beduiden dat hij wel middel zou vinden om hem in de heerschappij over Benares te herstellen, en anders, zoo dit niet gelukte, hem de helft van zijn eigen rijk af te staan. De bekeerde menscheneter zwichtte eindelijk voor den aandrang, waarna de Bodhisattva, van hem en de prinsen vergezeld, naar Benares trok. Overal onder weg werd de groote man, wien de roep van zijn heldhaftig bedrijf reeds vooruitgesneld was, met eerbewijzen ontvangen; de bestuursambtenaren stelden een leger te zijner beschikking en met dat groote gevolg bereikte hij Benares, waar de zoon van den menscheneter 't bewind voerde, en Kālahatthi nog legerbevelhebber was. Op 't bericht dat Sutasoma den menscheneter getemd had en met dezen in aantocht was, sloten de stedelingen de poorten en stonden met wapens in de hand gereed om den toegang te versperren. Sutasoma eischte in zijn naam dat de poort ontsloten werd. Hiervan werd bericht gegeven aan den regeerenden vorst, die onmiddellijk bevel gaf de poort te openen. Sutasoma trok de stad binnen, waar hij met verschuldigde eerbewijzen door den koning en Kālahatthi ontvangen werd. Na op den troon gezeteld de eerste koningin van Kalmāṣapāda, alsook alle ministers te hebben laten roepen, stelde hij Kālahatthi gerust omtrent het toekomstig gedrag van den bekeerden zondaar en droeg hem op dezen voortaan even trouw als voorheen te dienen, terwijl hij de eerste koningin herinnerde aan de taak welke zij jegens haren wettigen gemaal te vervullen had. Hij besloot zijne rede met gepaste spreuken waarin deugdbetrachting verheerlijkt werd. Daarna lieten de heerschende jonge koning en de legerbevelhebber met trommelslag den stedelingen kond doen dat zij geen vrees behoefden te koesteren, daar hun gewezen koning op het pad der deugd was teruggebracht. Om kort te gaan, de bekeerde menscheneter werd in zijne heerschappij hersteld. Hij bewees den Bodhisattva en den meer dan honderd Kṣatriya's groote eer. Na een maand lang in Benares verwijld te hebben, vertrok Sutasoma met de meer dan honderd prinsen, die een uitnoodiging van de bewoners van Indapatta ontvangen hadden

om hen met hun bezoek te vereeren, naar zijne residentie. Dáár nam de Bodhisattva van hen afscheid; hij verstrekte hun de noodige voertuigen en zij vertrokken met betuigingen van eerbied en omhelzingen, ieder naar zijn land. Sutasoma, gelukkig in 't midden der zijnen, herdacht met dankbaarheid den boomgod, aan wien hij zooveel verplicht was. Hij liet in de nabijheid van den ons bekenden baniaanboom een grooten vijver graven en liet een dorp aanleggen waar hij een kolonie van veel huisgezinnen vestigde. Het werd een groot, bloeiend dorp, hetwelk omdat het gesticht was op de plaats waar Kalmāṣapāda getemd was, den naam ontving van Kālmāṣadamyanigama. (Vlek waar Kalmāṣa getemd werd).

Dit met aanmerkelijke bekorting medegedeelde verhaal heeft, zooals men zal opgemerkt hebben, de hoofdtrekken gemeen met de redactie in Jātakamālā en Bhadrakalpāvadāna; in 't gedeelte waar Sutasoma handelend optreedt, is de overeenkomst zelfs vrij groot; ettelijke verzen, — die gewoonlijk de oudste bestanddeelen uitmaken — zijn onmiskenbaar slechts onwezenlijk verschillende varianten. Toch blijft het duidelijk genoeg dat de bewerker van de stof in 't Pāli-Jātaka uit een andere bron geput heeft dan die den grondslag vormde van 't verhaal, zooals wij dit in Jātakamālā en Bhadrakalpāvadāna aantreffen. Vooreerst is de motiveering van Kalmāṣapāda's belustheid op menschenvleesch volstrekt in strijd met de motiveering in de Sanskritredacties, welke, zooals ik later zal trachten aan te toonen veel oorspronkelijker is. Blijkbaar is de voorstelling in de Pālilezing nauw verwant, schoon niet identisch, met het vertelsel in de drie boven medegedeelde brahmanistische redacties. Er moeten dus buddhistische bronnen bestaan hebben waarin de geschiedenis van den koning en zijn kok waren opgenomen. Hoe is het nu te verklaren dat onder de bronnen die aan de ons bekende redacties ten grondslag liggen, sommige de geschiedenis met den kok wèl hebben, andere daarentegen ze niet kennen? Ik stel mij den loop van zaken aldus voor. Toen men de oorspronkelijke motiveering niet meer begreep, gevoelde een verteller behoefte om die onbegrijpelijke belustheid in menschen-

vleesch te verklaren, want zelfs sprookjesvertellers motiveeren gaarne ongewone verschijnselen. Hij bedacht een geschiedenis. Zijn vinding viel in den smaak, verbreidde zich en kwam zoo in een vorm der sage, waaraan de verzonnen motiveering oorspronkelijk vreemd was. Hoewel onoorspronkelijk, moet het toch betrekkelijk oud zijn, want anders is het moeielijk te verklaren hoe het zijn weg heeft gevonden zoowel in buddhistische als in brahmanistische redacties, en wel met belangrijke variaties; voor 't ontstaan hiervan is toch ook tijd noodig. Een tweede verschil tusschen 't stuk in Pāli en de beide buddhistische Sanskritteksten is het, dat in 't eerste de geschiedenis van Kalmāṣapāda zoo onevenredig veel plaats inneemt. Gedeeltelijk is dit misschien te wijten aan de neiging van den bewerker van 't prozaïsch gedeelte om door een behagelijke breedte van voorstelling den smaak zijner hoorders te streelen, maar zakelijk heeft hij zich zonder twijfel gehouden aan hetgeen hij in zijn bron vond. De geschiedenis van Kalmāṣapāda was blijkbaar zeer populair, zoodat er zeker een menigte lezingen van in omloop waren. In sommige waren trekken weggelaten, naar den smaak der vertellers of onopzettelijk; andere werden verrijkt of bedorven door toevoegsels. Te oordeelen naar de brahmanistische lezing, bestonden er verhalen, waarin het slotbedrijf van Saudāsa's kannibalenloopbaan slechts kort verteld wordt, en van Sutasoma niet gerept wordt. Toch moet Sutasoma reeds in de oudste vormen der sage, voorgekomen zijn; zelfs in de natuurmythe kan hij niet gemist worden. In de brahmanistische redacties is hij door Vasiṣṭha verdrongen, zonder m.i. geldige reden. In zooverre is de vorm van 't verhaal in de brahmaansche bronnen jonger dan in de buddhistische, waaruit echter geenszins volgt dat de rol van Sutasoma als Bodhisattva en temmer van den menscheneter oud is. Neen, m.i., is een oud verhaal waarin Saudāsa zekeren prins Sutasoma pakt en na eenigen tijd weer loslaat, gebruikt als stramien om er een stichtelijk verhaal op te borduren. De samenkomst met den brahmaan kan aan een andere vertelling ontleend, of wel verzonnen wezen.

Een ten deele aanmerkelijk afwijkende behandeling heeft de

stof der legende ondergaan in 't Jayaddisa-Jātaka, waarvan mij twee lezingen bekend zijn. De uitvoerigste van deze is vervat in Jātaka n°. 513, de andere in Cariyā-Piṭaka. Deze laatste is uitermate beknopt en blijkbaar niets anders dan een gebrekkige samenvatting in niet meer dan elf strofen van een uitvoeriger Jataka; geenszins echter van n°. 513.

„Er was oudtijds", zoo begint eerstgenoemd Jātaka, „in 't koninkrijk Kampilla, in de stad Noordelijk Pañcāla, een koning Pañcāla geheeten." Deze aanhef verraadt bij den bewerker van 't stuk, stellig een Singhalees, volkomen onbekendheid met feiten die in Voor-Indië jan en alleman beter wist, nl. dat Pançāla de naam is van een land en niet van een stad; evenmin is het een mansnaam. Kampilla, Skr. Kāmpilya, is de naam eener stad in Pañcālaland. De maker van 't uittreksel in Cariyā-Piṭaka begaat die fouten niet: hij zegt dat in 't koninkrijk Pañcāla, in de stad Kappilā, een deugdzaam vorst Jayaddisa leefde. Dit is een voldoend bewijs dat hij een andere lezing, en wel een oudere, gevolgd heeft.

Onmiddellijk na den aanhef volgt in de proza-bewerking een sprookjesachtig vertelsel waarvan de korte inhoud is als volgt:

De voornaamste koningin werd zwanger en baarde een zoon. Een mededingster van haar, door afgunst bewogen, nam zich voor 't kind te verslinden en werd eene Yakṣiṇī, een booze vrouwelijke geest die kleine kinderen rooft en opeet. In een onbewaakt oogenblik slaagde zij in haar gruwelijk opzet en verslond het kind voor de oogen der moeder. Hetzelfde feit herhaalde zich, toen de koningin wederom van een zoon bevallen was, doch een derden keer werd de Yakṣiṇī door op 't angstgeschreeuw toegesnelde gewapenden in haar voornemen gestoord, maar het gelukte haar toch het pasgeboren kind te ontvoeren. De zuigeling zette het mondje aan hare borst, waardoor zij moederlijke genegenheid voelde ontwaken, het wicht spaarde en verzorgde. Toen hij opgegroeid was, voedde zij hem met menschenvleesch; hij wist niet beter of de Yakṣiṇī was zijn eigen moeder. Zij gaf hem een onzichtbaar

makenden wortel, met behulp waarvan hij ongehinderd zich aan 't menscheneten kon te goed doen. Niet lang daarna stierf de Yakṣiṇī. Inmiddels kreeg de koningin voor de vierde maal een zoon die, nu de Yakṣiṇī dood was, ongedeerd bleef. Daar hij geboren werd nadat de vijandige Yakṣiṇī overwonnen was, gaf men hem den naam van prins Jayaddisa [1]. Nadat hij den geschikten leeftijd bereikt had, werd hij koning. Toen werd de Bodhisattva bij de voornaamste gemalin van dezen Jayaddisa geboren. Hij ontving den naam van Alīnasattu en werd op den geschikten leeftijd onderkoning.

Hier dienen wij een oogenblik stil te staan, om op te merken dat het sprookje in Cariyā-Piṭaka geheel ontbreekt. Waarschijnlijk heeft de verzenmaker, de grootst mogelijke beknoptheid willende betrachten, het ter zijde gelaten, want anders blijft een uitdrukking die wij later zullen aantreffen, geheel onverklaarbaar. Intusschen schijnt 's mans bron toch eenigszins afwijkend te zijn geweest. Ten bewijze strekke dat bij hem *alīnasatta*, d.i. flink van karakter, een gewoon adjectief is, en niet een eigennaam. In 't vers, dat den Bodhisattva zelven in den mond wordt gelegd, lezen wij: „Van dien koning (Jayaddisa) ben ik de zoon, gehoorzaam aan de Wet, van zeer zedelijk gedrag, flink van karakter (*alīnasatta*), deugdzaam.'' Zonderling is de andere vorm *Alīnasattu*, alsof 't woord een u-stam is, terwijl verder op, st. 95 *Alīnasatto*, de Nom. sg. m. van een *a*-stam is; ook *Alīnasatte* in st. 81 [2] kan slechts van een stam op *a* komen. Alleen in st. 71 duikt weêr een *Alīnasattum* op. Hoe is die zonderlinge *u* te verklaren? Dat is moeielijk met zekerheid uit te maken. In enkele Prākṛts is de uitgang *u* in bovenbedoeld geval zeer gewoon, maar aan 't Pāli vreemd. Heeft soms een lezing bestaan in Prākṛt, welke men gedachteloos heeft nageschreven? Er komen meer eigenaardige vormen in 't metrisch gedeelte voor; o.a. een Infinitief *khāditāye* st. 92. Iets bevreemdends in beide

[1] D. i. „den vijand overwinnende".

[2] De *ā* is foutief en tegen de maat.

lezingen is het, dat het Jātaka niet genoemd is naar den held, den Bodhisattva, maar naar diens vader. Verdere gissingen zullen we laten rusten om den draad van 't verhaal weder op te vatten.

Eenigen tijd nadat Jayaddisa den troon bestegen had, werd de pleegzoon der Yakṣiṇī, na door onachtzaamheid den onzichtbaar makenden wortel verloren te hebben, betrapt, terwijl hij op een kerkhof menschenvleesch at. Pogingen om hem te vatten mislukten: hij wist te ontsnappen, doch begreep sterk bevolkte streken te moeten vermijden, zoodat hij naar een groot bosch vluchtte, waar hij aan den voet van een baniaanboom zijn leger opsloeg, steeds voortgaande met menschen die hun weg door 't bosch namen te overvallen en te verslinden. Op zekeren dag nam een brahmaansche handelaar met zijn karavaan en de door hem gehuurde boschwachters zijn weg langs de plaats waar de mencheneter zich bevond. Met luid geschreeuw sprong deze te voorschijn, de menschen vielen verschrikt ter aarde, en hij maakte zich meester van den brahmaan, doch de boschwachters, van den schrik bekomen, vervolgden hem, waarbij hij vluchtende zich aan een paal bezeerde, zoodat hij zijn prooi weder losliet en aan den voet van den baniaanboom nederviel.

Het hier beschreven voorval komt, zooals men zich herinneren zal, ook voor in 't Mahā-Sutasomajātaka, en dient daar als motiveering van de gelofte des kannibaals aan den boomgod om een menschenoffer te brengen. Hier is het een volstrekt overbodig toevoegsel, een episode buiten eenig verband met het hoofdverhaal. Ze ontbreekt dan ook in Cariyā-Piṭaka, waar onmiddellijk na de boven aangehaalde strofe de Bodhisattva zegt: „Mijn vader, eens op de jacht gegaan, kwam in tegenwoordigheid van een menscheneter. Deze greep mijn vader (met de woorden): „Gij dient mij tot voedsel; verwijder u niet!'' Uitvoeriger wordt dit verteld in de andere lezing, en wel in hoofdzaak als volgt.

Op den zevenden dag na voormeld voorval toog koning Jayaddisa ter jacht. Nauwelijks was hij de stad uitgetreden of hij

zag een brahmaan uit Takṣaçilā, Nanda geheeten, aankomen, die vier honderd goudstukken waarde strofen aanbood. De koning zeide: „Ik zal die aanhooren, wanneer ik terug ben gekomen [1]).” Met liet hij aan den brahmaan huisvesting verleenen, en ging ter jacht. Bij 't vervolgen van een gazel raakte hij van zijn gevolg af. Eerst op grooten afstand haalde hij de gazel in. Na 't dier gedood te hebben, zette hij zich neder om uit te rusten op 't gras. Daar zag hem een kannibaal, die op hem afkwam, vroeg wie hij was en dreigde hem te willen opeten. De koning wien de schrik in de beenen sloeg, gaf hem het bescheid: „Ik ben de koning van Pañcāla die uitgegaan ben om te jagen. Mij naam is Jayaddisa, van wien gij wel zult gehoord hebben. Neem deze gazel tot voedsel en laat mij vrij.” De menscheneter in Yakṣagedaante voerde hem grimmig te gemoet: „Ik zal eerst u opeten en dan de gazel.” Toen dacht de koning aan den brahmaan Nanda en verzocht dat hij in de gelegenheid gesteld zou worden een afspraak die hij met den brahmaan gemaakt had te houden. Hij beloofde den volgenden morgen te zullen terugkomen. De Yakṣa stond het verzoek toe en liet hem gaan.

In Cariyā-Piṭaka wordt die ontmoeting met den kannibaal aldus verteld: „Op 't hooren van die woorden werd mijn vader bevreesd en sidderde van angst; de schrik sloeg hem in de beenen bij 't zien van den menscheneter. „Neem de gazel [2])”, sprak hij, „en laat mij vrij.” Na beloofd te hebben te zullen terugkomen na den brahmaan geld gegeven te hebben, nam mijn vader afscheid van mij. „Aanvaard de heerschappij, mijn zoon! wees niet nalatig [3]); ik heb met den menscheneter afgesproken [4]) dat ik weer terug zou komen.”

---

[1]) Lees „nivattitvā suṇissāmīti” voor „nivattitvā „suṇissāmīti”.

[2]) Lees *migaṁ* voor *migavaṁ*.

[3]) De woorden *puraṁ idaṁ* hangen in de lucht en zijn daarom onvertaalbaar.

[4]) *Kata*, Skr. *kṛta*, beteekent hier „afgesproken.” Hiervan komt *katikā*, dat Childers niet begrepen heeft en foutief *kathikā* spelt. Een Prākṛtvorm *kaṭa* is in 't Skr. opgenomen, in de beteekenis van *kriyākāra*.

Het behoeft niet gezegd te worden dat de twee in vertaling aangehaalde strofen een uiterst onbeholpen uittreksel bevatten, in erbarmelijken stijl. Van de vier strofen wordt met geen woord gerept, hoewel de vermelding daarvan voor 't recht verstand van 't verhaal noodig is. Uitvoeriger en duidelijker is de prozatekst.

Nadat de koning, met belofte om terug te zullen komen, ontslagen was, zocht hij zijn troep weder op, toog daarvan vergezeld naar zijne stad, liet den brahmaan roepen, hoorde van hem de vier strofen die hij met duizend goudstukken beloonde en liet den man op een rijtuig naar Takṣaçilā terug brengen. Daarop richtte hij het woord tot den kroonprins, den Bodhisattva Alīnasattu [1]), en zei ongeveer 't volgende: „Laat u nog heden tot koning wijden, en betracht gerechtigheid jegens de uwen en jegens vreemden. Moge in uw rijk geen onrecht geschieden! Ik ga [2]) naar den menscheneter." De zoon begreep niet hoe de koning tot dat besluit gekomen was; immers hij had zich aan geen overtreding jegens zijn vader schuldig gemaakt. Na een nadere verklaring neemt hij op zich in plaats van zijn vader naar den kannibaal te gaan. Doch de koning wil daar niet van hooren. „Het zou voor mij erger dan de dood zijn", zegt hij, „wanneer Kalmāṣapāda [3]) na u gekookt te hebben, u aan een spit geregen gewelddadig verslond." De zoon bleef aandringen en eindelijk gaf de vader toe. Na van zijn ouders afscheid genomen te hebben, begeeft de prins, door zijn vader ingelicht omtrent den weg dien hij te nemen heeft, zich onvervaard naar de verblijfplaats van den Yakṣa, terwijl zijne treurende verwanten hem nastaren en hun zegenbede [4]) op reis medegeven. Bij den onmensch gekomen, maakt hij op dezen, die dadelijk gezien heeft dat de prins

---

[1]) Een var. l. heeft *Adīnasattu*, waarin *sattu*, d.i. Skr. *çatru*, evenmin zin heeft als in Alīnasattu.

[2]) Lees *ñante*, d.i. Skr. *nyante*, voor 't verkeerd gelezen *ñatte*.

[3]) Hier voor 't eerst met name genoemd.

[4]) Over deze zegenbede, waarvan de toon door en door onbuddhistisch is, zal men in 't Aanhangsel 't een en ander opgemerkt vinden.

wegens de gelijkenis op den koning diens zoon is, door zijn onverschrokkenheid zulk een indruk dat hij, geheel vertederd, den gevangene vrij laat, en zelfs een vloek uitspreekt over een ieder die iemand, zoo trouw aan 't gegeven woord, zou verslinden. „Ga, groote man!" met deze woorden liet hij den Bodhisattva gaan. Deze onderrichtte den tam geworden menscheneter in de Vijf Geboden. Verder maakte hij uit zekere kenmerken op dat de bekeerling geen echte Yakṣa was, maar een mensch, en terstond bevroedde hij dat het niemand anders was dan de oudste broeder zijns vaders. Hij deelt zijne ontdekking aan den gewezen menscheneter mede, en als deze zulks niet wil gelooven, overreedt hij hem mede te gaan naar een wijzen heremiet. De wijze man bevestigt de waarheid van 's prinsen bewering, waarop de nu als oom herkende Yakṣa bij den heremiet de gelofte van geestelijk leven van Ṛsi aflegt. De prins keert huiswaarts, wordt door de bevolking met vreugde ingehaald en vertelt den ouden koning zijn wedervaren, waarna deze met groot gevolg zich naar den heremiet begeeft en van dezen verneemt hoe zijn oudste broeder een menscheneter geworden is; hij biedt dezen de heerschappij aan met de woorden: „Kom, broer, oefen 't koninklijk gezag uit." De gewezen menscheneter, nu asceet geworden, weigert en wil ook niet bij zijn broeder komen wonen. De vorst liet nu in de nabijheid der kluizenarij van den hermiet en Kalmāṣapāda een grooten vijver aanleggen, schonk landerijen en stichtte een dorp met een welvarende bevolking van duizend huisgezinnen, ten behoeve van 't levensonderhoud der heremieten. Dat dorp is geworden Culla-Kammāṣadammanigamo, d.i. Klein Vlek waar Kalmāṣa getemd werd, terwijl de plaats waar de menscheneter door Sutasoma getemd is geworden, Groot-Kammāsadamma genaamd wordt.

In Cariyā-Piṭaka vertelt de Bodhisattva zelve, heel in 't kort, dat hij, na van zijne ouders afscheid genomen te hebben, als plaatsvervanger van zijn vader, ongewapend naar den menscheneter toegaat, en om zich niet te bezondigen aan vijandigheid hem vriendelijk toespreekt, zeggende: „Maak het

vuur aan, ik zal mij uit den boom nederwerpen en als 't geschikte oogenblik daar is, eet mij dan op, grootvader!" Zoo heb ik om de zedelijke voorschriften te volgen mijn leven niet geacht. En ik wijdde hem die altoos zich aan levende wezens vergrepen had, tot monnik.

In deze weinige regels komt meer dan één vreemde uitdrukking voor. Het allerzonderlingst is 't woord „grootvader," *pitāmaha* in plaats van „oom". Heeft de schrijver het Pāliwoord voor „oom", *peteyya*, Skr. *pitṛvya*, verward met dat voor grootvader? Dat is niet uit te maken. Vreemd is ook de zinsnede „ik zal mij uit den boom nederwerpen." [1]) Vermoedelijk is er in den tekst waarvan de verzenmaker een uittreksel samengelapt heeft, sprake geweest van 't feit dat de gevangene aan een spits gemaakten boomtop, bij wijze van spit, geregen was. [2]) Hoe het zij, de voorstelling in Mahā-Sutasomajātaka is eenigszins anders.

Uit de vermelding van twee plaatsen die naar Kalmāṣapādu zouden genoemd zijn, blijkt de stompzinnigheid van den bewerker van Jāt. 513; hij is niet tot het besef gekomen dat Jayaddisa-J. en Mahā-Sutasoma-J. twee vormen van één en hetzelfde verhaal zijn. Om nu te verklaren hoe in beide Jātaka's van een plaats waar Kalmāṣapāda getemd is geworden sprake kan wezen, verzint hij een onderscheid tusschen Klein- en Groot-K.

De redactie van 't Sutasoma-Jātaka in Cariyā-Piṭaka geeft geen aanleiding tot opmerkingen. Ook omtrent het Oudjavaansche romantisch heldendicht zal ik hier niet uitweiden. Alleen wil ik opmerken dat de dichter nog andere bronnen, natuurlijk Noord-buddhistische, dan die wij kennen, moet gehad hebben, want behalve de namen Saudāsa en Kalmāṣapāda heeft de menscheneter nog andere, o.a. Sūcīloma, die de Javaansche dichter niet kan verzonnen hebben.

---

[1]) Ook de andere redactie van Jayaddisa—J. (str. 88) heeft *rukkhassa vā te papatāmi aggā*, d. i. „ik zal mij uit den top van den boom nederwerpen."

[2]) Vgl. Jāt. V, 27, str. 76 de woorden *hita rukkhasūle*.

In 't begin van mijne mededeeling heb ik reeds te kennen gegeven dat de geschiedenis van Kālmaṣapāda zich ontwikkeld heeft uit een ouden natuurmythe. Ik zal nu trachten mijne meening met bewijzen te staven.

Aangenomen dat onder alle ons bekende redacties die in Jātakamālā in 't algemeen de oudste trekken van een algemeen verbreid volksverhaal bewaard heeft, daargelaten de omwerking hiervan tot een stichtelijke legende, kan men den inhoud van den natuurmythe in deze woorden samenvatten: Kalmāṣapāda grijpt Sutasoma, maar laat hem na eenigen tijd weêr los. De hoofdmomenten van 't als een gebeurtenis voorgestelde natuurverschijnsel zijn het grijpen en de loslating. „Greep" is in 't Sanskrit *graha*; „loslating" *mokṣa*. Maar *graha* is de vaste technische term voor 't begin eener eclips; *mokṣa* die van 't einde er van. De twee hoofdpersonen zijn Kalmāṣapāda of Kalmāṣa en Sutasoma. Kalmāṣapāda is dubbelzinnig, in overeenstemming met de eigenaardigheid van natuurmythen, dat ze meestal, zoo niet te zeggen altoos, een soort raadseltje zijn en daarom in eene dubbelzinnige taal gehuld. De eigenlijk bedoelde zin van Kalmāṣapāda schemert duidelijk genoeg door: het beteekent „Zwartstralig", want *pāda* is zoowel „straal" als „voet". In een tijd toen men den zin van den mythe niet meer begreep, heeft een verteller het platweg opgevat als „zwartvoetig", en ter verklaring een vertelseltje bedacht, zooals wij in de lezing van Rāmāyaṇa en Viṣṇupurāṇa gevonden hebben. In de meeste redacties wordt het woord in 't geheel niet verklaard. Strikt genomen past de naam op de eclips zelve, maar evenals anders in 't Skr. *tamas*, duisternis, eclips, ook op Rāhu, den bewerker der eclips, anders gezegd: de verpersoonlijkte eclips, wordt toegepast, zoo ook Kalmāṣapāda. Het korte kalmāṣa is eenvoudig een synoniem van tamas. Sutasoma is een weinig verhulde naam voor Soma, de maan. De voorvoeging van *suta*, waardoor de samenstelling op 't eerste gezicht beteekent „geperste Soma" of wel „geboren maan", dient alleen om de bedoeling niet al te duidelijk te doen uitkomen. De herinnering aan de eigenlijk bedoelde beteekenis is

nog lang bewaard gebleven, nadat uit den mythe reeds een volksvertelling geworden was. Uit tallooze voorbeelden in de Indische litteratuur blijkt dat de bewerkers van vertellingen nog zeer wel den zin van een mythe begrepen en op verschillende wijzen, in vergelijkingen en anderszins toespelingen invlochten, die voor een goed verstaander duidelijk genoeg waren. Doch hoe langer hoe meer werden de mythische trekken, zelfs wanneer in de verhalen toespelingen en niet onmiddellijk verstaanbare aanduidingen overgeleverd waren, niet meer begrepen. In de legende van Kalmāṣapāda zijn zulke toespelingen en aanduidingen nog talrijk genoeg. Zeer duidelijk herkent men die in Jātakamālā, waar gezegd wordt dat het kind liefelijk van voorkomen was als de maan, en opgroeiende dagelijks toenam in glanzende schoonheid gelijk de wassende maan. Niet minder duidelijk is de woordspeling op de twee beteekenissen van 't woord *kalā*. Of de dichter zelve zich wel bewust was dat de Sutasoma-legende niets anders was dan een stichtelijk verhaal ontstaan uit de omwerking van een ouden natuurmythe, is moeielijk uit te maken. Er is echter geen twijfel aan dat hij getrouwelijk weergaf wat in oudere bronnen overgeleverd was.

Terwijl in Jātakamālā slechts een tip van den sluier wordt opgelicht, wordt in 't Jayaddisa-Jātaka het geheel volledig onthuld [1]) in de strofe welke de bekeerde menscheneter tot den prins richt:

Cando yathā Rāhumukhā pamutto
virocate pannarase va bhānumā,
evaṁ tuvaṁ porisādā pamutto
viroca Kampilla mahānubhāva.

D.i. „Gelijk de maan, uit den muil van Rāhu verlost, glanzend [2]) straalt op den 15^{den} (der maand), schitter zoo ook Gij, van den menscheneter verlost, vorst van Kampilla, grootmachtige [3]).

[1]) Jāt. V, 34.

[2]) De snuggere scholiast verklaart *bhānumā* als zon, alsof een zonsverduistering bij volle maan kan voorkomen!

[3]) *Mahānubhāva* is een epitheton dat herhaaldelijk op zon en maan wordt toegepast, o.a. Mahāvastu I, 41; Saddharma-puṇḍarīka, p. 163.

Duidelijker kan het niet. Ook in 't Mahābhārata [1]) zijn bij overlevering strofen bewaard gebleven, waar op de gewone manier het eigenlijke feit in de vergelijking schuilt, en bij misverstand op Kalmāṣapāda wordt toegepast, wat op de maan betrekking heeft. De strofen luiden aldus:

Sa hi dvādaça varṣāṇi Vasiṣṭhasyaiva tejasā
grasta āsīd graheṇeva parvakāle divākaraḥ.
Rakṣasā vipramukto 'tha sa nṛpas tad vanaṁ mahat
tejasā rañjayāmāsa sandhyābhram iva bhāskaraḥ.

D.i. „Hij dan (Kalmāṣapāda) was twaalf jaar lang door den glans van Vasiṣṭha verslonden als de zon ten tijde van den knoop door een eclips. Daarna, verlost van den reus, verlichtte de vorst dat groote woud met zijn glans als de zon een wolk in schemertijd."

Hier is de overlevering vervalscht geworden, al of niet opzettelijk, om de verzen in overeenstemming te brengen met de geheel gewijzigde voorstelling van Kalmāṣapāda's geschiedenis. De omwerker heeft een ontwijfelbaar overgeleverde uitdrukking *grasta āsīd graheṇeva*, „verslonden als door een eclips" verbonden met *Vasiṣṭhasyaiva tejasā*, door den glans van Vasiṣṭha, en daardoor onzin geschreven, dewijl nooit gezegd kon worden dat iets door glans *verslonden* wordt, terwijl *grasta* juist de vaste uitdrukking is voor „verslonden" door Rāhu, en *grāsa* voor de plaats hebbende verduistering. Daargelaten dat men niet kan spreken van „verslonden door den glans" van wien of van wat ook, kan de verduisterde zon dan eerst weer stralen, wanneer ze buiten dien glans komt. Men zou misschien kunnen vragen of men niet, wanneer men de uitdrukking *tejas* „glans" als „licht" opvat, Vasiṣṭha als den eigenlijken verduisteraar, onderdrukker, temmer van de verduisterde zon kan beschouwen. Doch dit past reeds daarom niet omdat bij een zonsverduistering de zon de onderliggende partij is, terwijl Kalmāṣapāda juist de geweldenaar is. Wat Vasiṣṭha betreft zou ik meenen dat zijn optreden in 't verhaal

---

[1]) Mbh. V, 177, 27 vg.

van jongere vinding is, waartoe men aanleiding vond in den naam Saudāsa, want in den Veda is Vasiṣṭha de priester van Sudās. Doch Sudās is niet hetzelfde als het daarvan afgeleide patronymicum Saudāsa. Kortom m. i. is de legende van Kalmāṣapāda en Sutasoma uitsluitend van toepassing op een maaneclips, en niet op een zoneklips. De proef op de som van mijn betoog ligt opgesloten in de motiveering van 't kannibalisme van Saudāsa in Jātakamālā en Bhadrakalpavadāna: hij was wat men in hedendaagsch medisch jargon noemt: erfelijk belast; hij was de zoon van een leeuwin. „Leeuwinnezoon," is overgezet in 't Sanskrit, Saiṁhikeya. Maar Saiṁhikya is een welbekende naam van Rāhu, als wiens moeder Siṁhikā te boek staat.

Alvorens te eindigen wil ik nog de aandacht vestigen op een aardig vers waarvan de eigenijke zin niet moeielijk te ontraadselen is. Ik bedoel str. 75 van Sutasoma-jātaka in Jātamālā, reeds vroeger door mij aangehaald, waar van de verloste honderd prinsen gezegd wordt:

„Zij straalden (*al.* prijkten) bij den aanblik van Sutasoma, gelijk waterleliegroepen die door de stralen der maan beschenen zich openen."

De waterlelies van de soort die in 't Skr. *kumuda* heeten, openen hun kelken als de maan opkomt en sluiten die als ze ondergaat, en evenzoo bij een maansverduistering. Ook hier zijn de *kumuda's* 't eigenlijke onderwerp der handeling en de prinsen 't schijnbare. Dit is een nieuw voorbeeld hoe de Indische mythendichters zorg hebben gedragen dat in de mythen zelven de sleutel tot ontraadseling ligt opgesloten.

AANHANGSEL.

De zegenbede waarvan boven blz. sprake was, luidt in haar geheel aldus:

Somo ca rājā Varuṇo ca rājā,
Pajāpatī Candimā Sūriyo ca,
etehi gutto purisādakamhā
anuññāto sotthi paccehi tāta.

D.i. „Koning Soma en koning Varuṇa, Prajāpati (de Vader der wereld), de Maan en de Zon, kom door dezen beschermd in welzijn terug van den menscheneter, met diens vergunning, lieveling!"

Zoo spreekt de vader. Daarna uit de moeder hare bede:

Yaṁ Daṇḍakāraññagatassa mātā
Rāmass'akā sotthayanaṁ [1]) sugattā,
tan te ahaṁ sotthayanaṁ [1]) karomi
(etena saccena sarantu devā) [2])
anuññāto sotthi paccehi putta.

D.i. „De heilbede welke de moeder, de schoone, van Rāma, toen hij naar 't Daṇḍakāwoud gegaan was, voor hem deed, doe ik voor u; kom in welzijn terug, na vergunning (daartoe) gekregen te hebben, zoon!"

Nu is het de beurt van den broeder:

Āvī raho pi [3]) manopadosaṁ
nāhaṁ sare jātum Alīnasatte, [4])
etena saccena smarantu devā,
anuññāto sotthi paccehi bhātā.

D.i. „Ik herinner mij noch in 't openbaar noch in 't geheim ooit eenige vijandige gezindheid in Alīnasatta. Door dit waarachtig woord mogen de goden (aan u) denken. Kom in welzijn terug, na vergunning (daartoe) gekregen te hebben, broeder."

Eindelijk spreekt de gade:

Yasmā ca me anadhimano si sāmi,
na cāpi me manasā appiyo si,
etena saccena sarantu devā,
anuññāto sotthi paccehi sāmi.

---

[1]) Zoo leze men voor *sotthānaṁ*, dat wel de gewone Pālīvorm is, beantwoordende aan Skr. *svastyayanaṁ*, maar onmogelijk in 't vers. Er zijn, zooals ik reeds opgemerkt heb, meer vormen in 't stuk die afwijken van de gewone.

[2]) Deze regel is ingelapt, waardoor het vereischte getal *pāda's* der strofe overschreden en de samenhang verbroken wordt. De woorden beteekenen: „door dit waarachtige woord mogen de goden herdenken".

[3]) Tegen de maat; lees *vāpi*.

[4]) Foutief in den gedrukten tekst *Ā*°.

D.i. „Dewijl gij mij niet ongenegen [1]) zijt, heer gemaal, en ik u van harte liefheb, mogen door dit waarachtige woord de goden (aan u) denken. Kom in welstand terug, na vergunning (daartoe) gekregen te hebben, mijn heer gemaal!"

Niet alleen de inhoud van 't Svastyayana, ook de geheele toon van 't gedicht is in strijd met alles wat buddhistisch is. Wel is waar genieten eenige goden van 't Indische Pantheon een zekere mate van vereering; Indra en Brahma hebben zich jegens den Buddha zeer verdienstelijk gemaakt en dat wordt in de kanonieke boeken dan ook erkend, maar koning Soma en koning Varuṇa zijn voor de Buddhisten nulliteiten [2]). Het is ook aan geen redelijken twijfel onderhevig dat de aangehaalde strofen, behoudens misschien onbeduidende wijzigingen, geheel en al ontleend zijn aan een brahmanistische redactie van 't verhaal, natuurlijk op 't vaste land in omloop. De scholiast, zeker wel een Singhalees, geeft blijk van verregaande onwetendheid bij de verklaring van de tweede strofe. In zijn commentaar zegt hij woordelijk: „Iemand, naar verluidt, in Benares woonachtig, met name Rāma, iemand die zijne moeder onderhield, voor zijne ouders zorgde, ging om handel te drijven naar de stad Kumbhavatī in 't gebied van den koning Daṇḍakin, en toen het geheele koninkrijk door negenderlei regens ten gronde gericht werd, dacht hij aan de deugd zijner ouders. Daarna brachten de godheden hem door de kracht van zijne plichtsbetrachting dat hij zijne moeder oppaste terug bij zijne moeder." Deze nieuwe kijk op de verdiensten van Rāma is zeer verrassend, maar tevens moeielijk te verklaren hoe de scholiast zoo ver van de waarheid kan afdwalen, want hij moet toch het Dasaratha-Jātaka [3]) gekend hebben, waar Rāma te recht de zoon van koning Daçaratha heet. Wel is waar is dat Jātaka een verhaspeling der geschiedenis van

---

[1]) Lezing en vertaling niet geheel zeker. Ik vermoed dat men lezen moet *adhimano*.

[2]) Ten minste voor de oud-Buddhisten. In 't Mahāyānistisch stelsel gaat Varuṇa schuil onder de voorstelling van Amitābha.

[3]) N°. 461.

Rāma; o.a. heet daarin Sītā Rāma's zuster, die hem in de ballingschap vergezelde. Het spreekt van zelf dat een balling door zijne vrouw gevolgd wordt en niet door een zuster. Men herkent in die dwaze verandering licht de hand van monniken, welke het ongepast vonden dat iemand die als kluizenaar leeft, gelijk Rāma, zijne gade bij zich heeft. Nog dwazer is het dat diezelfde zuster door Rāma, nadat hij in zijn rijk, *nota bene* Benares genoemd, is teruggekeerd, tot eerste gemalin verheven wordt.

De huwelijkstrouw en volgzaamheid van Sītā was in Indië spreekwoordelijk, ook bij Buddhisten. Ten bewijze strekke een plaats in 't Vessantara-jātaka. Ik bedoel de strofe [1]) welke Madrī, die haren echtgenoot in zijn ballingschap vergezelt, uitspreekt:

Avaruddhass' ahaṁ bhariyā rājaputtassa sirīmato,
tañ cāhaṁ nātimaññāmi Rāmaṁ Sītā v'anubbata.

D.i: „Ik ben de vrouw van een verbannen doorluchtigen koningszoon en jegens hem ben ik onderdanig gelijk Sītā, de getrouwe, jegens Rāma."

De scholiast heeft door eenige averechtsche toevoegselen in zijn commentaar den duidelijken zin verdraaid waar hij zegt: „Gelijk den zoon van Daçaratha, Rāma, zijne jongste zuster Sītā, na zijne voornaamste gemalin geworden te zijn, hem getrouw, haren gemaal als god beschouwende, ijverig diende, zoo ook dien ik Vessantara." Het is niet noodig de ongerijmdheden in 's mans commentaar aan te toonen.

Er is in 't Vessantara-Jātaka nog een merkwaardige plaats, die in verband staat met het Rāmāyaṇa. Het gedicht [2]) waarin de schoonvader van Madrī haar de ongemakken en gevaren, waaraan men in 't woud is blootgesteld, schildert, klinken als een variant van 't schoone lied, waarin Rāma Sītā hetzelfde voorhoudt [3]); alleen is dit laatste met zijn telkens herhaald

---

[1]) Vessantara-J. VI, 557, 29, vg.
[2]) Aldaar, p. 506, vg.
[3]) Rām. II, 28, 5—24.

referein meer in den volkstoon. Hoe deze onmiskenbare overeenstemming te verklaren? Aan rechtstreeksche overneming van de eene of andere zijde valt niet te denken. Ik veronderstel dat volksliederen of balladen, door zangers voorgedragen, de grondstof hebben geleverd aan den dichter van ons Rāmāyaṇa, die met vaardigheid zoo veel en zoo weinig aan de overlevering veranderde als hem oorbaar leek voor de schepping van een volledig epos. Die oude liederen hebben, naar ik aanneem, reeds bestaan eeuwen vóór ons Rāmāyaṇa als samengesteld heldendicht het licht zag.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL- LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11den DECEMBER 1911.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, S. A. NABER, VAN DE SANDE BAKHUIJZEN, KERN, ASSER, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SNOUCK HURGRONJE, SPEYER, VAN LEEUWEN, KLUYVER, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, VAN DER HOEVEN, HEYMANS, HESSELING, WOLTJER, HARTMAN, J. V. DE GROOT, KUIPER, UHLENBECK, SIX, BOER, TE WINKEL, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

Drie gedichten voor den Hoeufftwedstrijd getiteld *Solatiolum*, *Strages infantium Bethlehemitorum*, en het tweetal: *Pacis sequestra* en *Templum Mariale apud Eremitas*.

De voorzitter richt een woord van gelukwensch tot den Staatsraad Tj. M. C. Asser, naar aanleiding van den Nobelprijs hem toegekend, en vraagt daarna wie der Leden als vertegenwoordiger der Academie wil optreden bij het Amerikanisten Congres, dat in Mei te Londen zal gehouden worden; hij hoopt hierop nader terug te komen.

De Heer Jonker leest het rapport voor, opgemaakt door hem en Prof. Kern over de verhandeling van Dr. de Visser, in de vorige notulen vermeld; de Commissie adviseert het stuk op te nemen in de werken der Akademie, maar acht het geraden de aanhalingen in Chineesche karakters zeer te beperken. In dien zin wordt besloten.

De Heer Kern leest zijn verhandeling voor over *Kalmāṣapāda* en *Sutasoma*, een legendarische stof waarvan in de Indische litteratuur, zoowel Brahmanistische als Buddhistische, verscheiden bewerkingen voorkomen. Na een overzicht gegeven te hebben van den inhoud der verschillende redacties toont hij aan, dat als grondslag van de legende aangenomen moet worden een natuurmythe, doelende op verschijnselen bij maan-eklipsen.

De spreker staat zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen. Nadat hij enkele vragen beantwoord heeft van de H.H. Speyer en Caland, kreeg Prof. van Leeuwen het woord voor een korte mededeeling omtrent een vondst van de allerlaatste dagen. Hij vestigt de aandacht op eenige fragmenten van een oud-attisch blijspel, die onlangs door Lefebure zijn bekend gemaakt. Deze meende ze aan Aristophanes te moeten toeschrijven; zij blijken echter tot de *Demoi* van Eupolis te behooren, een eenmaal vermaard en veelgelezen stuk. Dit is de eerste maal dat gedeelten van een der blijspelen van dezen dichter zijn gevonden.

In het Januari-nummer der Mnemosyne zal de Heer van Leeuwen ze verder bespreken.

De voorzitter deelt mede dat Prof. J. J. M. de Groot, die naar Berlijn vertrekt, volgens Artikel 5 van het reglement overgaat tot de correspondeerende leden.

Na rondvraag wordt de vergadering gesloten.

RAPPORT

OVER EENE VERHANDELING VAN

Dr. DE VISSER

GETITELD:

THE DRAGON IN CHINA AND JAPAN.

In de aan onze Academie ter uitgave aangeboden verhandeling, getiteld: „The Dragon in China and Japan", heeft de schrijver zich ten doel gesteld zoo volledig mogelijk een onderwerp te behandelen, dat in het volksgeloof der Chineezen en Japanners een belangrijke rol speelt, namelijk de vereering der zoogenaamde draken, zooals die zich openbaart in talrijke legenden. Aangezien in China en Japan, tengevolge der invoering van het Buddhisme, allerlei Indische voorstellingen ingang hebben gevonden, heeft Dr. de Visser het terecht noodig geacht ook een overzicht te geven van de voorstellingen, welke in Indië, inzonderheid bij de Buddhisten, omtrent de Naga's in zwang waren. Volgens de juiste opmerking van den schrijver der Verhandeling werd in China de Indische slangvormige Naga vereenzelvigd met den inheemschen vier-voetigen draak, dewijl beide beschouwd werden als goddelijke bewoners van zeeën, rivieren, en als gevers van regen. De overeenkomst tusschen beide mythische wezens, die denzelfden natuurmythischen grondslag hebben, al zijn de voorstellingen daaromtrent onafhankelijk van elkaar in China en Indië ontstaan, leidde van zelf tot vermenging, en het is te begrijpen, dat de Japanners in het mengsel van Indische en Chineesche denkbeelden hun eigen slang- of draakvormige goden der rivieren en bergen, aan wie zij plachten te bidden in tijden van droogte, herkenden. Zoo kwam het, dat de oude legenden van drie

landen eene wissel-werking op elkaar uitoefenden. Intusschen laten zich de oorspronkelijke eigenaardige trekken bij de ontleding der legenden meestal nog wel onderscheiden.

Met groote uitvoerigheid en, voor zooverre wij kunnen nagaan, met nauwgezetheid heeft de schrijver zijn onderwerp behandeld en zijn stof goed geördend, zoodat wij de verhandeling ter opneming in de werken der Kon. Academie geschikt achten.

Wij willen echter niet verzwijgen, dat het bij ons een punt van overweging heeft uitgemaakt of het bijzonder groot aantal van citaten in Chineesche karakters niet zou kunnen verminderd worden, en wel in die gevallen, wanneer de citaten genomen zijn uit Chineesche teksten, welke aan elken Sinoloog licht toegankelijk zijn. Alleen aanhalingen uit zeldzamer teksten schijnen ons niet overbodig. Om allerlei redenen achten wij eene besnoeiïng der aanhalingen in Chineesche karakters wenschelijk.

H. KERN.
J. C. G. JONKER.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8en JANUARI 1912.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, S. A. NABER, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, VAN DER WIJCK, ASSER, VERDAM, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, KLUYVER, BLOK, DE BEAUFORT, CALAND, HEYMANS, BOISSEVAIN, HESSELING, WOLTJER, HARTMAN, DE GROOT, KUIPER, UHLENBECK, SIX, BOER, TE WINKEL, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen is een uitnoodiging aan alle leden tot deelneming aan het Congres international d'authropologie et d'archéologie préhistorique te Genève in 1912.

Een portret van wijlen Prof. v. Herwerden door de familie aangeboden en begeleidende missive.

Een aantal gedichten voor den Hoeufftwedstrijd met de vorige uitmakende 33 stuks. De titels zijn als volgt:

1 Christus Dominus ad coenam ultimam; 2 Pestis in Mantsjoeryia; 3 Tupac Amaru; 4 Solatiolum; 5 Strages infantium

Bethlehemitarum; 6 Pacis sequestra; 7 Templum mariale apud Eremitas; 8 Thallusa; 9 „Urbi" Italiae capiti; 10 Alma mater; 11 Lydia; 12 In gentis Italicae Floram; 13 Eunus seu bellum servile in Sicilia ortum; 14 Andromache; 15 „Edite regibus"; 16 Paraenetica oratio ad puerum; 17 Capitolium; 18 Nuntius; 19 Salve, Dea Roma!; 20 Venator; 21 Barbara; 22 Ad Rhenum fluvium; 23 Plotinus; 24 Magna pax; 25 Ludi populares; 26 Ad crucem rubram; 27 In torrem aquinatem; 28 Fabulae; 29 Villa Syronis; 30 Sensus ratioque; 31 Menippus; 32 Roma; 33. Εὐφρόνη.

Een brief van Dr. Conrat, uit naam zijner moeder bericht gevende van het overlijden zijns vaders, ons correspondeerend medelid, aan wiens nagedachtenis de Voorzitter een woord van waardeerende herinnering wijdt.

Daar geen spreker zich had opgegeven krijgt Prof Uhlenbeck het woord voor een geïmproviseerde mededeeling over zijn laatste verblijf onder de Blackfeet Indianen. Ten eerste biedt hij aan voor de werken der Akademie een aantal teksten in hun taal, betreffende hun Godsdienst, hun mythen en hun gewone leven. In de tweede plaats behandelt hij uit het heterogene complex van hun Godsdienstige overleveringen en ceremonies, twee dezer laatsten n.l. den *Beverdans* en den *Zonnedans*; de eerste komt alleen bij de Blackfeet voor; meer dan één legende is in omloop over den oorsprong dezer ceremonie, en van de *Beverbundels*, wier bezitters magische kracht geacht worden te bezitten over het water; spreker schetst twee dier legendes en ook het ritueel der ceremonie, die hij bijwoonde. Evenzoo omtrent den *Zonnedans*, die sommige een ceremonie van hooger orde zouden noemen; de oprichting van den *Zonnetempel* wordt beschreven, welke geschiedt door een vermogende Indiaansche vrouw, die ook de *biecht* afneemt van de vrouwen, wier oprechtheid door een eigenaardige proef gecontroleerd wordt. Eindelijk vertelt hij een en ander omtrent den Indiaanschen Cultuurheros Napi en zijn zonderlinge daden.

De Heeren Caland en la Saussaye treden met den spreker in debat. Deze kan nog niet beloven of hij van het gesprokene

een kort overzicht zal kunnen geven voor de Verslagen en Mededeelingen.

Bij de rondvraag biedt Prof. van der Wijck aan zijn boek getiteld „Gestalten en Gedachten", en twee afdrukjes van studies van den Italiaanschen geleerde L. M. Billia.

Hierna wordt de vergadering gesloten.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

VOOR

TAAL-, LAND-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 12den FEBRUARI 1912.

Tegenwoordig de heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, KERN, DE SAVORNIN LOHMAN, ASSER, SILLEM, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SNOUCK HURGRONJE, SPEIJER, HOUTSMA, VAN LEEUWEN, KLUYVER, BLOK, HOLWERDA, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HEYMANS, HESSELING, WOLTJER, HARTMAN, DE GROOT, OPPENHEIM, KUIPER, SIX, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, MOLENGRAAFF, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

Een uitnoodiging van het Bureau van het Congres voor Godsdienstgeschiedenis, dat in September te Leiden zal gehouden worden, om de Kon. Akademie door een afgevaardigde te doen vertegenwoordigen. De voorzitter noodigt Prof. Symons uit die taak op zich te nemen. Deze zal zulks in beraad nemen.

Mededeeling namens de weduwe van wijlen ons medelid

J. J. P. Valeton van het overlijden van haar Echtgenoot. De voorzitter wijst kortelijk op het groote verlies dat in velerlei kringen en op velerlei gebied door dit droevig sterfgeval geleden wordt en deelt tevens mede dat hij zelf het levensbericht van zijn overleden vriend en studiegenoot op zich zal nemen.

Hierna leest de Heer van Vollenhoven zijn mededeeling voor over „Sprongen in de ontwikkeling van het gewoonterecht".

De vraag vooropstellend, of het waar is, dat wijziging van het gewoonterecht slechts op twee wijzen kan geschieden, nam. òf uiterst geleidelijk òf voor ingrijpen van wetgever of rechter, trachtte spreker door voorbeelden — ontleend aan het adatrecht van Indië, aan het Nederlandsche staatsrecht en aan het volkenrecht — aan te toonen, dat het gewoonterecht onder bepaalde omstandigheden zich ook sprongsgewijze ontwikkelt en wel zonder ingrijpen van buiten. Vervolgens ging spr. voor enkele van zijn voorbeelden na, welke die veroorzakende omstandigheden waren geweest, om te eindigen met de vraag of niet ook de ontwikkeling van taal en Godsdienst eenzelfde verschijnsel vertoont.

De belangwekkende beschouwingen lokten op- en aanmerkingen en vragen uit van de Heeren de Louter, Fockema Andreae, Asser, Snouck Hurgronje, de Groot, Colenbrander, Oppenheim en de Savornin Lohman, die door den spreker beantwoord werden. De spreker staat zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen, waarin ook de discussie uitvoeriger zal gerapporteerd worden.

Na rondvraag wordt de vergadering gesloten.

SPRONGEN IN DE ONTWIKKELING VAN HET GEWOONTERECHT.

MEDEDEELING VAN

Mr. C. VAN VOLLENHOVEN.

I.

M. de V., als ik het doel van deze akademie en van deze afdeeling goed begrijp, dan willen haar vergaderingen ons gelegenheid geven om af en toe eens te treden buiten het enge kringetje van ons aparte eenzelvige werk, en te profiteeren van de, hoewel uiteenloopende, toch verwante kennis van anderen. Het reglement voor de akademie spreekt immers van een middelpunt van *samenwerking*, van het bevorderen van onderzoekingen die *samenwerking* behoeven; en collaboratie heeft de rechtswetenschap zeker niet minder noodig dan de taalwetenschap, de godsdienstwetenschap, de historische wetenschap. Maar: we hebben die noodig om een andere reden dan gewoonlijk wordt ondersteld. De niet-juristen willen onze rechtsbeoefening meestal opbeuren door vermenging met stukjes andere wetenschappen: de een met psychiatrie, de ander met staatkundige of sociale geschiedenis, een derde met bijbelleer of met wijsbegeerte. Zóó erg is het nu echter gelukkig met de rechtswetenschap nog niet gesteld, dat wij tegen andere wetenschappen zouden moeten zeggen: „geeft ons van uwe olie, want onze lampen gaan uit". Zoodra men er toe komt de rechtsstudie op te vatten als de beoefening van een historisch-geographisch ontwikkelingstafereel, zoodra men zich tot doel stelt elk onderdeel van de rechtsstudie in het kader te passen van zoo'n ver-

gelijkende rechtsgeschiedenis, wordt intusschen ook de noodzaak gevoeld niet alleen van samenwerking met juristen van andere professie, maar ook van voorlichting door vergelijkende beoefenaars van andere geestelijke wetenschappen.

Als iemand aan de taalwetenschap vraagt, hoe verandering in de levende taal — in de taalvormen of in het taalgebruik — tot stand komt, dan zal hij, denk ik, verwezen worden óf naar geleidelijke verandering, die niet te zien is van jaar tot jaar, maar wel van eeuw tot eeuw; óf naar hervormingen door opzettelijk ingrijpen, zooals van hedendaagsche noren, grieken, afrikaanders voor hun taal, zooals van Luther en Coornhert voor het duitsche of het hollandsche proza. In de godsdienstwetenschap zal het wel net zoo zijn: óf men let op die uiterst trage verwordingen van het volksgeloof, die een gevolg zijn van de natuur, óf op hervormingen (Jozia, Mohammed, de reformatie) die cultuurdaden zijn. En evenzoo komt men, bij mijn weten, in de rechtswetenschap altijd deze voorstelling tegen, alsof het recht zich wijzigt hetzij ten gevolge van een natuurlijken groei — bv. wegens gewijzigde landbouwtoestanden — die zóó geleidelijk is dat hij aan het oog veelal ontsnapt, hetzij ten gevolge van een ingrijpen van wetgever of rechter, een plotselinge daad van codificatie of van jurisprudentie.

Maar als men nu eens rondkijkt in de werkelijkheid, dan is er toch wel een en ander, dat aan het twijfelen brengt. Telkens krijgt men den indruk, alsof er tusschen die twee in — tusschen langzame evolutie eenerzijds en plotseling ingrijpen anderzijds — nog een derde vorm staat: wel een louter natuurlijke verandering, maar een die sprongsgewijze, schoksgewijze geschiedt, een soort „mutatie" op het gebied van de geestelijke verschijnselen.

De juridische Sint-Teunisbloem te dezen, dat is het moderne volkenrecht. Van 1648 tot 1815 gaat de ontwikkeling van dit stuk van het internationale recht onzichtbaar langzaam; van 1815 tot 1870, 1880 ziet men kleine teekenen van gisting, maar die worden gemakkelijk gekalmeerd door een tractaatje

hier en een conferentietje daar; maar na 1870, 1880 zitten we midden in den brouwketel: overal spat het nieuwigheden, de tractaten, de bedenkselen, de praktijken springen elkaar letterlijk onderstboven. Is dat nu willekeurig menschenwerk? is het een ziekte in het recht, die we eerlang zullen moeten bezuren? of komt een dergelijke sprong in de ontwikkeling van het gewoonterecht ook elders gedurig voor, en kent misschien de natuurlijke groei van taal en godsdienst soortgelijke sprongen? Ik hoop over dit raadseltje, dat bij de studie telkens voor mij is komen te staan, een kleinigheid te mogen zeggen en een en ander te mogen vragen; ik zoek daarbij natuurlijk geen generaliseerend antwoord, maar zou graag wijzen op een paar voorbeelden, die binnen mijn bereik liggen.

II.

§ 1. Liefst begin ik met zoo'n voorbeeld te ontleenen aan het adatrecht, het ongecodificeerde recht, van onze inlanders in Indië.

a. In een belangrijk en dichtbevolkt gewest van Middel-java, de Kedoe, bestaat zoolang als onze kennis teruggaat communaal bezit van de bouwvelden der bevolking [1]); d. w. z. de akkers zijn er niet *van* inlander A, inlander B, inlander C, maar zij zijn *van* het dorp, behooren *aan* het dorp, en bepaalde dorpelingen hebben gebruiksaandeelen. Het recht op zoo'n aandeel kan zijn: wisselend om het jaar, of om de paar jaar, of langer van duur, of tot den dood, maar het blijft gebruiksrecht (is geen bezitrecht), zoodat de individueele inlander niet kan verkoopen, niet kan verpanden, niet kan doen ver-

---

[1]) Naar inlandschen gedachtengang zal dit wel geweest zijn: bovenaan een „beschikkingsrecht" van het dorp, daaronder temporaire „bezitrechten" van de dorpelingen, welke laatste dan van lieverlee tot vaste en onbeperkte bezitrechten worden, naarmate het beschikkingsrecht vervluchtigt en verdwijnt. Het in den tekst beschrevene is de toestand, zooals ons gouvernement dien nu eenmaal sinds lang construeert op Java.

erven, want de grond is niet van hem, maar van het dorp. Zoo is het nog in 1867, als het gouvernement de inlandsche rechten op den grond doet onderzoeken. Maar bij een ander onderzoek in 1903 wordt geconstateerd, dat, hier sinds ongeveer 1875, elders in het gewest sinds ongeveer 1880 of 1885, vrij plotseling — zij het na losse gevallen als voorloopers — dat gewoonterecht anders is geworden; dat men algemeen die gebruiksaandeelen is gaan verkoopen, zelfs buiten het dorp, ze is gaan verpanden, ze doet vererven, zoodat feitelijk het bezitrecht van het dorp verdwenen is en feitelijk de grondgebruikers zich in ieder opzicht als grondbezitters gedragen (Tijdschrift Binnenlandsch Bestuur 41, 1911, blz. 119-138 en vervolgen). En dat niet — daarop valt natuurlijk de nadruk — doordat het gouvernement, wettig of onwettig, heeft gedecreteerd dat het anders worden moest, maar door een overal parallellen, natuurlijken gang van zaken, die zich telkens afspeelt binnen korte jaren.

b. Een tweede voorbeeld.

Tientallen van jaren, misschien eeuwenlang, kent men in verschillende deelen van Java en op het eiland Madoera een rechtstoestand, volgens welken de bezitters van rijstvelden en van andere bouwvelden gehouden zijn een reeks van diensten aan hun dorp en aan hun vorsten en hoofden te presteeren en zekere lasten te dragen, in zoodaniger voege, dat wanprestatie meebrengt verlies van den grond; dat stipte voldoening dus is een element van dit inlandsch bezitrecht. In 1867 bestaat op Java die toestand nog overal, in 1900 lijkt hij nagenoeg verdwenen: men hoort van bestraffing, van politiedwang, van executie, maar niet meer van verval van het bezitrecht zelf op den grond. In 1885 bestaat hij op een deel van Madoera nog als vanouds; in 1908 wordt door de eene helft van de bevolking gezegd, dat hij nog bestaat, door jongeren wordt volgehouden, dat hij plaats heeft gemaakt voor een staat van zaken, waarbij wanprestatie wel dwangmiddelen uitlokt, maar geen verlies van recht bewerkt. In 1895 treffen we dezen trek van den ouden

Java-Madoera-toestand op het eiland Lombok aan, in 1906 wordt al geconstateerd, dat het element „voldoen aan de verplichte diensten en lasten op straffe van verlies van het recht zelf op den grond" uit het inlandsch bezitrecht is verdwenen.

Ook hier een natuurlijke wijziging, geen wijziging door wet of verordening; en ook hier is dat maar een proces van een tien of twintig jaar.

In geen van deze gevallen [1]) hebben we een ingrijpen door wet of verordening; en toch in geen van deze gevallen ook een wijziging die onnaspeurlijk langzaam gaat.

§ 2. Is dat nu anders wanneer we aan het oostersche, meer eenvoudige, recht den rug toewenden, en gaan naar het westersche recht van ons vaderland?

Oogenschijnlijk is hier voor gewoonterecht nagenoeg geen plaats meer gelaten; en als we op de lagere, specificeerende, rechtsregels letten is dat ook inderdaad het geval; maar in de hoogere samenvattingen van ons recht, in de regels die den bouw of den koers van ons recht bepalen, hebben grondwet en wet dikwijls geenerlei voorschrift gesteld — ik noem de vraag van legaliteits- of opportuniteitsbeginsel bij de strafvervolging —, en daar vervormt zich het gewoonterecht dan ook in alle vrijheid; ik behoef maar te wijzen op de belangrijke ontwikkeling van monarchaal tot parlementair stelsel, die geheel buiten de letter van onze wetgeving, buiten elke gepraemediteerde wilsuiting van de wet, is omgegaan.

Ook hier een enkel voorbeeld.

---

[1]) Als een derde voorbeeld werd nog gewezen op de Padangsche bovenlanden op Sumatra, welker bevolking, de minangkabausche maleiers, bezig is te breken met haar eeuwenoude stelsel, volgens hetwelk het goed dat een man nalaat niet ten goede komt aan zijn kinderen, maar aan de familie waartoe hij vóór en na zijn huwelijk behoort en waarmee die kinderen niets uitstaande hebben. Een door de discussie uitgelokt nader onderzoek heeft overtuigd, dat dit voorbeeld hier niet kan worden gehandhaafd (blz. 234).

a. Van het herstel van onze onafhankelijkheid af, kan men zeggen, staat het nederlandsche staatsrecht op het standpunt, dat de rol van onze elf provinciën en van onze elfhonderd gemeenten nu eens is een vrije taak, binnen den kring van haar eigen huishouden, dan weer is een gedwongen taak, daar waar de provincie door het rijk, of de gemeente door rijk of provincie, wordt opgeroepen om de hoogere wetgeving (waterstaat, lager onderwijs, enz.) tot uitvoering te helpen brengen. In 1875 nog wordt dit in de tweede kamer aangehaald als een axioma. Maar, vrij onvoorzien, in 1895 begint een kentering. En in 1901 bij de woningwet, in 1910 bij de pandhuiswet, blijkt de meening over wat te dezen recht is te zijn omgezet; nl. tusschen den eersten en den tweeden vorm staat nu een derde vorm in, volgens welken provincie of gemeente noch gelaten zijn in haar eigen kring van vrijheid noch gebracht in den vreemden kring van gebondenheid, maar gedwongen om, binnen haar eigen kring van vrijheid, bepaalde onderwerpen ter hand te nemen. Ook hier hebben we van het verschijnsel al wel een paar losse voorloopers: de artikelen 146-148 van de gemeentewet op de godshuizen, het artikel op de zalmvisscherij (artikel 10) in de jachtwet tusschen 1852 en 1857, de artikelen 8 en 28 van de begrafeniswet van 1869; maar eerst tusschen 1895 en 1901 verandert schielijk het gewoonterecht te dezen aanzien. Het gewoonterecht; want deze derde vorm ontstaat niet, doordat grondwet of wet gaat decreteeren, dat er drie figuren zullen zijn; integendeel: zóóals de grondwet in 1887 alleen heeft te boeken, dat een zelfbestuur der gemeenten, een autonomie der waterschappen sinds lang bestaat, zoo zal een herziene grondwet alleen hebben te boeken (als ze dat wenscht), dat de te voren tweeledige rol van de rijksdeelen tegenwoordig drieledig kan zijn. De wetgever van 1901 heeft niet een nieuwen vorm willen invoeren; maar hij heeft toepassing gegeven aan een mogelijkheid, die naar zijn meening reeds was ontstaan, waarop nu onlangs weer een beroep is gedaan om verwaarloozing te keeren van gemeentearchieven door de gemeenten zelf, en waarvan ook de provincie Noordholland in 1908 voor een melkverordening had willen gebruik maken.

b. Een ander voorbeeld.

Van onze wedergeboorte af tot omstreeks 1900 kent men geen hoogere nederlandsche rechtsgemeenschap dan het rijk in Europa, beurtelings „koninkrijk der Nederlanden", „staat" of „rijk" genoemd. Na omstreeks 1840 raakt het betwist, of de koloniën „deelen" of „bezittingen" zijn van dat rijk — een vraag waarvan later de politiek zich meester maakt —, maar noch in 1838 noch in 1850 noch in 1854 noch in 1865 noch in 1892 wordt aan de bestaande rechtsverhouding getornd. Maar opeens, tusschen 1899 en 1910, wordt die heele rechtsverhouding omgezet in een verhouding, waarbij de „staat" een vijfde en hoogste rechtsgemeenschap wordt boven rijk, Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao; en wel niet, alweer, door een gepraemediteerde wilsuiting van grondwet of wet, maar door een onbewuste voorbereiding in de grondwet van 1887 (artikel 2) en in de wet van 1892 op het Nederlanderschap, en voorts door legislatieve praktijken van 1899 (Ned. Stb. 143), 1902 (Ned. Stb. 123 en 148 artikel 2), 1906 (Ned. Stb. 200) en 1910 (Ned. Stbl. 55). Wie noodig heeft, dat bestaan van een nederlandschen staat als afzonderlijke hoogste rechtsgemeenschap aannemelijk te maken (zooals minister Idenburg in Februari 1903), kan zich enkel beroepen op gewoonterecht, maar alweer op een gewoonterecht dat gegroeid is binnen tien of vijftien jaar, — breve aevi mundani spatium.

§ 3. Maar, zooals ik in den aanvang al zei, het allertreffendste voorbeeld is te vinden in het internationale recht van onzen dag.

Van, laat ik zeggen, 1648 tot 1870 toe is, behoudens doodenkele uitzonderingen, de gansche practijk van het volkenrecht eenstemmig over deze twee punten: dat tractaten weliswaar bindend zijn, maar alleen krachtens goede trouw; en dat internationale arbitrage bindend is, maar alleen bestaanbaar krachtens volkomen vrije opdracht, en alleen bindend krachtens goede trouw. Men vindt telkens praktijken die op een andere opvatting duiden, maar dat zijn niet meer dan sporadische

voorloopers, losse kozakken die, hun leger vooruitijlend, weer even snel terugjagen als ze verschenen.

Welke nieuwe practijk ziet men nu, daartegenover, in de korte jaren tusschen 1870 en 1910 met reuzensnelheid opkomen en blijven?

Deze, dat zoowel internationale tractaten als internationale arbitrale uitspraken als bindend gelden naar strengheid van recht;

dat het — binnen Europa te beginnen met 1880 — gewoon wordt te bepalen, dat alle uitlegging van een gegeven tractaat, bij geschil, opgedragen wordt aan een rechter;

dat Amerika het niet aandurft het onopzegbare Clayton-Bulwer-tractaat van 1850 af te schudden, zoo min als Pruisen het aandurft de onopzegbare herziene Rijnvaartakte van 1868 af te schudden, en dat, als Rusland in 1870 of Oostenrijk in 1908 iets dergelijks probeert, Europa daarover in rep en roer komt;

we zien dat men in 1907 in een wereldtractaat durft schrijven: de oorlogvoerende staat, die de bepalingen van dit tractaat schendt, is tot schadeloosstelling gehouden; — waartoe hij dus in rechte veroordeeld kan worden, als hij aan den staat, die zich gelaedeerd acht, gebonden mocht zijn door een algemeen arbitragetractaat;

dat men in 1907 in een ander tractaat durft schrijven, dat, als een staat bij arbitrale uitspraak veroordeeld is wegens contractueele schulden en die uitspraak niet nakomt, de wederpartij gerechtigd is tot wapendwang;

we zien, dat men na 1907 in arbitrale tractaten het dwangcompromis durft invoeren: „als gij, staat, u niet houdt aan uw aanvaarde verplichting om het compromis in een gegeven rechtsgeschil te helpen tot stand brengen, dat zal het arbitragehof zorgen, dat het over u en zonder u gebeurt".

En dat alles — ik mag er nog wel even klem op leggen —, dat alles is geen boekengeleerdheid, geen professorentheorie, maar dat is levend recht, levende practijk; de geleerden strompelen juist achteraan, voor hén is de kalmeerende fraze in het groote arbitragetractaat, die zegt, dat „het gebruik

maken van arbitrage vanzelf de verplichting insluit om zich te goeder trouw aan de uitspraak te onderwerpen", als een bordje met „verboden toegang", dat hen verbiedt te kijken naar de realiteit. En dat alles is ook geen bij algemeene regeling gestatueerd recht, maar het zijn symptomen van gewoonterecht; nog nergens werd bij tractaat bepaald, dat tractaten en dat arbitrale uitspraken voortaan méér bindend zouden zijn dan in de 17e en de 18e eeuw; maar al deze losse gegevens toonen aan, dat het internationale gewoonterecht een ingrijpende wijziging achter den rug heeft, en wel een wijziging die zich voltrok in een jaar of dertig.

Voorbeelden te over, zou ik dus durven zeggen, van dit verschijnsel: dat een stuk gewoonterecht (het zij dan tropisch recht, of westersch recht, of internationaal recht) eeuwen- of decadenlang doodrustig en geleidelijk daarheenvliet, maar opeens een stroomversnelling, een waterval, een bandjir ondergaat, zonderdat eenig voorafberaamd ingrijpen van den wetgever daarvan de oorzaak is. Wáár men den wetgever in dit verband ontmoet, is het niet om wijziging teweeg te brengen, maar om een veiligen afvoer of een nuttige besteding te maken voor de stroomversnelling die al ingetreden is.

De vraag blijft, of ook andere geestelijke verschijnselen der menschen — hun taal, hun godsdienst, hun beschaving — een dergelijk verschijnsel kennen; of bv. het afsterven van eeuwenoude verbuigings- en vervoegingsvormen, een nieuwe woordbeteekenis, de overgang van oud-attisch in nieuw-attisch, het afnemen van het aantal volksgoden of van het aantal voor den eeredienst geoorloofde plaatsen, wel eens, zonder menschelijk ingrijpen, tot stand komt niet van lieverlee, maar plotseling.

III.

Intusschen, wel niemand van ons zal zich bevredigd voelen door de bloote constateering — gesteld die ware juist —, hoe het gaat. De vraag is: waarom. „Waarom", d. w. z.: of

er in elk der genoemde gevallen een wijziging in watertoevoer dan wel een wijziging van het rivierbed is aan te wijzen, die die stroomversnelling, dien waterval, dien bandjir teweegbrengt; of er een kracht is aan te wijzen, die dat wat totdusver in evenwicht scheen opeens doet tuimelen.

Een franschman, die over de transformaties van het recht een boek van veel opgang geschreven heeft, maakt zich van de moeilijkheid af door te zeggen, dat plotselinge wijzigingen in een recht altoos zijn toe te schrijven aan een invloed van buitenaf, aan de nabootsing van of de inwerking door naburig recht. Zoodoende valt natuurlijk al het merkwaardige, al het leerzame, al het boeiende weg. Maar ik geloof niets van die verklaring, en ik hoop uit elk van de drie rechtsterreinen die ik koos mijnerzijds een verklaring te mogen beproeven uit inwendige oorzaken.

§ 1. Ik noemde straks de snelle en geheel natuurlijke conversie van dorpsgrond in individueelen grond in de Kedoe, op Java.

Een proces dat ons vanouds bekend was is dit, dat het gebruiksrecht op een aandeel in den communalen grond aldoor duurzamer wordt: eerst jaarlijks wisselende aandeelen, dan aandeelen die wisselen na langer tijd, dan vaste aandeelen tot den dood, eindelijk vaste aandeelen tot na den dood. Zoolang men nu weet dat, hoe het recht zich ook bevestigt, uiterlijk bij den dood het stuk grond aan den gebruiker ontvalt en tot de vrijmachtige desa terugkeert, is natuurlijk van een blijvende verpanding, van een blijvende vervreemding geen sprake; voelt men dus scherp het verschil in recht tusschen den inlander Wiro die eigen grond heeft en den inlander Kromo die een aandeel in den dorpsgrond heeft. Maar niet zoodra verlengt zich dat langdurigheidsproces tot over het graf, of het bezwaar tegen blijvende verpanding vervalt, het bezwaar tegen blijvende vervreemding vervalt, het bezwaar tegen toepassing van de erfrechtsregelen vervalt; in één woord, nu wordt het factisch een recht van gelijken inhoud als dat van den grondbezitter, waarin een pooslang nog oude belem-

meringen nawerken uit den tijd toen het aandeel was (men mag bv. alleen het geheel of de helft of een vierde vervreemden, geen willekeurig brok, en is aan zwaarder diensten onderhevig), maar dat eerlang van het bezitrecht van grond in niets meer onderscheiden is.

En nu laat zich hier tevens keurig demonstreeren, welk gevaar een valsche theorie over vervorming van het gewoonterecht meebrengt voor de practijk.

Deze sprong in het gewoonterecht van Middeljava, die communalen grond omzet in individueelen grond, ligt heelemaal in de economische lijn die de regeering sinds tientallen van jaren als de juiste aanmerkt. Grijpt men dus nu te Buitenzorg en te Batavia dit verschijnsel met dankbare handen aan? Integendeel; want men erkent voor een geordend land geen wijziging van het gewoonterecht dan een die óf uiterst geleidelijk plaats vindt óf door ingrijpen van den wetgever geschiedt; en wat doet men dus? Men maakt in 1906 een artikel in een ordonnantie om deze conversie tegen te gaan, en licht het (Indisch Bijblad 6576 blz. 64) toe met de woorden, dat dit verschijnsel ware een „eigenmachtige conversie, feitelijk nauw verwant aan het misdrijf van stellionaat en alleen hierom reeds verwerpelijk, wijl de vele voorzorgen, bij wettelijke conversie... betracht, daarbij ten eenenmale ontbreken".

§ 2. Ik noemde voor het westersche recht de vorming van een rechtsgemeenschap „de staat" boven het rijk en de drie koloniën.

Dat men hier te doen heeft met een natuurlijken groei, en niet met een hersenproduct, blijkt hieruit, dat jongere koloniale mogendheden als Duitschland, Amerika, België, beginnen met aan hun koloniën en haar bewoners dezelfde constructie te geven, die ook wij voorheen hebben gekend, maar die ons onhoudbaar is gebleken: de koloniën „aanhangels" van het moederland; haar inwoners voorzien van inwonerschap of ingezetenschap, maar losgemaakt van nationaliteit; koloniën en inwoners beide staande buiten (of nagenoeg buiten) de grondwet.

Maar komt nu de tijd, dat men op die koloniën en die

bevolking allerlei uit de grondwet wel moet gaan toepassen, en anderzijds ervaart dat het onmogelijk is ze, zooals Thorbecke vóór en in 1848 wilde, als drie overzeesche provincies naast de elf vaderlandsche provincies en onder de heele constitutie te stellen, dan moet men wel rijk en koloniën coördineeren en ze met hun vieren onder een hoogere rechtspersoon subordineeren.

Zal nu iemand, die die vervorming waarneemt, meenen dat dit een maaksel is van den wetgever: van een grondwetscommissie van 1883, die laconisch zegt, dat ze het rijk en „de geheele rechtsgemeenschap" van elkaar wil onderscheiden; van een louter practisch toegelicht amendement-De Beaufort van 1892 op de wet op het Nederlanderschap, van welk amendement de verre en zegenrijke draagwijdte eerst jaren daarna door de practijk aan het licht heeft kunnen komen; van een redactie van indische politieke contracten, waarbij men den nationaliteitsband tusschen indische zelfbesturende rijken en hun onderdanen, als naast de nederlandsche nationaliteit waardeloos geworden, ging elimineeren; — zal iemand nu daarin de oorzaak zoeken van dezen sprong in de rechtsontwikkeling?

Toch ontbreekt het ook hier allerminst aan personen, die voor de plotselinge omzetting de oogen sluiten, aannemende, dat zooiets alleen gebeuren kan door een uitdrukkelijke daad van wetgeving; zooals de Utrechtsche rechtbank, die in een vonnis van Februari 1911 nog kalmweg over den staat als rechtspersoon neerschrijft: „de Staat der Nederlanden, dat is het Rijk in Europa" (W. 9177).

§ 3. Maar het scherpst is m. i. de oorzaak van zoo'n ontwikkelingssprong weer te zien bij het internationale recht. En omdat zelfs gezaghebbende werken van zelfs den allerlaatsten tijd daar anders over oordeelen, mag ik nog wel even trachten aan te toonen, dat zij, dus doende, juist het essentieele punt voorbijzien.

Wanneer iemand tegenwoordig opgetogenheid uitspreekt over de instelling van een arbitragehof, straks van een prijzenhof, in den Haag, of over het met zevenmijlslaarzen voortsnellende

geloof aan den aantocht, in een of anderen vorm, van een internationalen rechtsdwang, geoefend door een strijdmacht van de collectiviteit van alle of sommige staten, dan krijgt hij onmiddellijk te hooren, dat het oude paarden zijn met een nieuwe schabrak; dat Grotius die internationale rechtbank al heeft voorgeslagen, en dat Saint-Pierre al een executie van volkenrechtsregels met wapengeweld heeft beraamd. In het geval van de internationale *justitie* is dat dan bedoeld als argument voor de stelling, dat de verwezenlijking in 1899 „dus" heelemaal niets bizonders was; in het geval van de internationale *politie* dient het, net andersom, als bewijs voor de stelling, dat de verwezenlijking op een derde vredesconferentie „dus" kennelijk is een utopie.

M. de V., ik vraag verlof, maar tusschen wat die twee mannen wilden en de verschijnselen van nu is een reuzenverschil.

Die rechters in de gedroomde statenrechtbank van Grotius, die de geschillen tusschen de kristenstaten A en B zouden hebben te berechten, dat zijn: staten, dat zijn: de overige kristenmogendheden. En juist omdát het staten zijn, met eigen belangen, eigen bondgenootschappen, eigen intriges, eigen ambitiën, eigen partijdigheid in één woord, daarom heeft van dit denkbeeld niets kunnen komen.

Net zoo is het bij Saint-Pierre. Wie beslissen daar over het ter hand nemen van den internationalen politiedwang? De staten. Dat wil zeggen: ze nemen dien ter hand als het met hun eigen belangen en partijdigheid strooken mocht — noem de Krim —, en ze laten die rechtshandhaving na als ze daar niet mee strookt — noem Tripoli —. Zelfs een garantietractaat in zijn scherpsten vorm, zooals dat tusschen Frankrijk, Engeland en Oostenrijk van 15 April 1856 tot waarborging van Turkije [1]), zelfs dat is voor de internationale rechtshandhaving

---

[1]) Artikel 2 luidt: Toute infraction aux stipulations dudit traité (van Parijs, 30 Maart 1856) sera considérée par les puissances signataires du présent traité comme casus belli. Elles s'entendront avec la Sublime Porte sur les mesures devenues nécessaires, et détermineront sans retard entre elles l'emploi de leurs forces militaires et navales

waardeloos, omdat de vraag, óf het geval voor wapendwang aanwezig is, beslist wordt door die staten zelf.

Maar waarom is dat bij Grotius en Saint-Pierre dan zoo? Omdat het volkenrecht, zooals het in hun dagen leefde, niet anders was, en nog niet anders wezen kon, dan een recht tusschen de staten, alleen rekende met staten, geen andere verdragen kende dan contracten tusschen staten; zich dus nog bevond in dat ontwikkelingsstadium, dat wij ook uit middeleeuwsche of uit oostersche rijken kennen, nl. het stadium van het op voet van coördinatie, privaatrechtelijk ingerichte, overheidsrecht. Ik weet wel dat wij reeds in dit stadium van het volkenrecht meer en meer den individu zien naar voren komen in de practijk der regeeringen, maar dat verschijnsel is alleen een voorlooper, de ééne bontekraai die geen winter maakt.

Welk feit is het dan nu, dat hier de sluis openzet voor die geweldige vooruitspuiting van het volkenrecht, die ik zoo straks genoemd heb?

Dit feit: dat het volkenrecht, evenals weleer het middeleeuwsche overheidsrecht, geleidelijk de vervorming ondergaat van contractenrecht in wettenrecht, van zuiver of nagebootst privaatrecht in staats- en administratiefrecht; dat het, in plaats van een recht tusschen gecoördineerde staten, wordt een recht over staten *en over individuen.* Want daardoor krijgt men opeens — begunstigd door de politische omstandigheid, dat na 1870 en 1880 de verhoudingen in en buiten Europa zich zetten — een verschuiving van het heele internationale gewoonterecht.

Alwat te voren ondenkbaar was wordt nu niet alleen mogelijk, maar door den drang der zaken noodzakelijk.

Waarom gelukt het, van 1291 af, aan de verbonden kantons van Zwitserland (de drie, de acht, de dertien) om een rechtspraak met rechtsdwang over hun onderlinge geschillen in te stellen en te bestendigen? Omdat die justitie en de beslissing over die politie kan worden opgedragen aan buitenpartijdige *individuen*, aan — zooals het er heet — „de wijste mannen in hun midden". Waarom gelukt het in 1781 aan

de dan nog slechts geconfedereerde staten van jong-Amerika om voor hun onderlinge geschillen een rechtspraak in te voeren? Omdat men die rechtspraak kan opdragen aan anderen dan de dertien staten zelf, nl. aan *individuen*. De werking van het negende artikel van confederatie wordt juist belemmerd door dit eene feit, dat men als schakel bij de opdracht van zulke geschillen de staten zelf, in congres bijeen, nog niet heeft weggelaten, gelijk men dan ook gaat doen in 1787. Welnu, om dezelfde reden is, als plotseling, een wezenlijke internationale justitie in het volkenrecht binnengetreden, toen de *individu*, hier de individueele rechter, erkend werd als zelfstandig drager ook van volkenrechtelijke plichten en bevoegdheden. Om dezelfde reden is een wezenlijke internationale politie thans mogelijk en tevens onontkomelijk; mogelijk, omdat in de toekomst *individuen* als buitenpartijdige rechters zullen kunnen beslissen, of er voor rechtsdwang termen zijn naar tractaat en recht, en onontkomelijk omdat, wanneer men eenmaal uit de tractaten het element „si voluero" heeft weggenomen en ze als rechtens bindend heeft erkend, niets dan de schijn zou zijn gewonnen, wanneer men nu in de op zulke tractaten gegronde en over zulke tractaten gevelde arbitrale uitspraken dat element „si volueris" weer een plaats inruimde.

En als men een proef op de som wil — geen proef uit een geleerde verhandeling, maar een proef uit de levende practijk —, dan noem ik slechts de overbekende aanhangige tractaten van 3 Augustus 1911 van Amerika met Engeland en met Frankrijk (wier beteekenis groot zal zijn, ook al brengen ze het nu nog niet tot ratificatie), waarbij de puzzle, hoe gewaarborgd kan worden, dat de geschillen waarop een arbitragetractaat het oog heeft ook waarlijk voor den rechter komen, opgelost wordt langs dezen door de ontwikkeling van het volkenrecht gepraedestineerden weg: de beslissing over dat dilemma te ontnemen aan de partijdige staten zelf, en die over te dragen op een commissie van uit het arbitragehof gekozen buitenpartijdige *individuen*.

Het is mij dan ook altijd weer een bron van onuitgeputte

verbazing, hoe, in het aangezicht van al deze feiten, in het aangezicht van de omstandigheid, dat de pijlsnelle ontwikkeling van het volkenrecht, die wij beleven, een rechtstreeksch gevolg is van die nieuwe figuur van den individu als internationaal subject, en nog wel een gevolg dat onbereikbaar was zoolang die nieuwe figuur niet was geboren, tóch noch in dezen tijd door schrijvers wordt volgehouden, dat de individu in het internationale recht geen plaats heeft dan als onderdaan van een gegeven staat, en dat, met de exclusiviteit van staten als internationale rechtssubjecten, het volkenrecht staat en valt!

IV.

M. de V., wat is nu, uit het betoogde, de conclusie? Want het wordt tijd dat ik met mijn conclusie kom.

Niet, natuurlijk, dat dus, als het gezegde juist mocht zijn, overal het gewoonterecht zulke sprongen moet vertoonen. Er is immers niets dat ons van vooraf waarborgt, dat het niet in den eenen rechtskring of in de eene periode van rechtsontwikkeling zus en in een anderen kring of periode anders zou kunnen zijn.

Ook niet dat, waar wij zulke sprongen van het gewoonterecht ontmoeten, een verklaring meestal gemakkelijk of ook maar mogelijk is. Zelfs dan, zou ik zeggen, als het ons gelukt aan te geven, waarom bij een bepaalde dán en dán ontstane diathese van den rechtstoestand een sprongverandering onvermijdelijk is, zelfs dan blijft de reden, waarom juist die diathese, die dispositie, geleidelijk is ontstaan, altijd of meestal achter onzen verstandseinder, buiten onzen verstandseinder liggen.

Maar wel, dunkt me, mogen we uit het waargenomene deze ver-strekkende leering trekken, dat men voorbarig oordeelt door het op aarde levende recht te beschouwen als een nagenoeg stilliggende stof, waarin alleen beweging kan ontstaan wanneer het menschenbrein en de menschenhand opzettelijk ingrijpen

(hetzij door iets nieuws te bedenken, hetzij door iets van elders te imiteeren), maar dat we ook hier — eere zij de nagedachtenis van Bilderdijk — náást menschelijk ingrijpen, waarvan niemand de beteekenis en de weldaad zal miskennen, het spannende raadsel te zien en op te lossen krijgen van het „panta rhei".

En als — zal men misschien nuchter zeggen —, als in 1898 de tsaar dan eens niet zijn vredescirculaire had rondgezonden? waar zoudt ge dan zijn gebleven met die philosophische eieren van uw sprong in het volkenrecht?

Toen, op 19 September 1907, mr. Asser in een kring van eerste-gedelegeerden der tweede vredesconferentie de vraag inleidde, waar de voorbereidingsfout van die tweede conferentie school die bij de derde conferentie zou moeten worden ondervangen, toen gaf hij te kennen, dat een hervorming van het volkenrecht niet in de willekeur staat van de een of andere mogendheid die iets bedenkt, maar dat zij enkel vorm en ontwikkeling vermag te geven aan een tendenz, die in het levende recht en de levende staatkunde reeds ligt besloten. De tsaar in 1898 is niet geweest de schepper van een vernieuwd volkenrecht, maar het toevallig instrument waarvan zich een onontwijkbare rechtsontwikkeling bediend heeft; zooals een zelfde rechtsontwikkeling zich elders bedient van een gegeven minister van binnenlandsche zaken, of van een gegeven amendeerend kamerlid, of van een gegeven invloedrijk inlandsch hoofd.

V.

M. d. V., ik heb de voorgedragen opmerkingen aangeduid met den naam van „mededeeling", omdat het reglement van orde van deze afdeeling dien naam nu eenmaal voorschrijft.

Maar het is evenveel consultatie geweest als mededeeling; raadpleging vooreerst van die juristen uit ons midden, die wellicht zoo goed zouden willen zijn mij uit heel andere deelen van het recht een argument pro of contra mee te deelen,

hetzij straks hetzij later eens mondeling of schriftelijk, maar evenzeer van die litteratoren, theologen of historici, die op het gebied van taalontwikkeling, godsdienstontwikkeling, beschavingsontwikkeling gelijksoortige gegevens of strijdige gegevens mochten hebben ontmoet, of die zullen kunnen aanwijzen dat men in hun vak dit zelfde vraagstuk al anders en beter heeft leeren stellen.

Als het mij niet gelukt mocht zijn, daartoe voldoende belangstelling te wekken, dan ligt dat niet aan een tekort bij de kwestie zelf, maar enkel hieraan, dat de behandeling van dit vraagpunt een breeder kennis en een overtuigender voorspraak zou hebben behoefd dan de mijne.

Door een aantal leden werden de meeningen van den spreker op verschillende wijzen bestreden.

De heer De Louter meende, dat de spreker gewoonterecht met rechtsbewustzijn verwarde; dat hij het ethisch element in het recht voorbijzag; dat hij ten onrechte aan het gewoonterecht in Europa evenveel beteekenis toeschreef als aan het gewoonterecht in de koloniën; dat wat hij als een wijziging van het internationale gewoonterecht voorstelde te danken was aan de rol van de staten in het volkenrecht, aan wier rechtscheppend optreden de eereplaats toekomt; en dat zijn denkbeelden leiden moesten tot den wereldstaat, tot het wegcijferen van de souvereiniteit der staten en van de staten zelf.

De heer Fockema Andreae vroeg, of wat ons toeschijnt een sprong te zijn niet veeleer een proces van geleidelijke vervorming is, dat ten deele als het ware ondergronds geschiedt en daardoor aan onze opmerking ontgaat.

De heer Asser achtte eveneens geleidelijke vervorming waarschijnlijker. Wil men van sprongen spreken, dan erkenne men naast sprongen vooruit ook sprongen achteruit, die helaas ook het hedendaagsche volkenrecht telkens te zien geeft. Zou het volkenrecht niet veel verder zijn, als men zich maar kalm had gehouden aan het privaatrechtelijke systeem van Grotius?

De heer Snouck Hurgronje sloot zich eveneens aan bij de zienswijze van den heer Fockema Andreae. Wat de wijziging van het moederrecht op Sumatra's Westkust betreft meende hij zelfs, dat men de geleidelijkheid van dat vervormingsproces heeft kunnen constateeren. (Zie de noot op blz. 220.)

De heer De Groot deed opmerken, dat rechtsveranderingen als de besprokene de resultante zijn van het streven van den logischen mensch eenerzijds en de werkelijkheid anderzijds.

De heer Colenbrander vroeg, of men hier niet veeleer moest denken aan het in later tijd wegvallen van zoodanige belem-

meringen, als zich te voren tegen het verwezenlijken van een wensch of denkbeeld (neem die van Philips van Leiden) hadden verzet. Ook vroeg hij, of de spreker met zijn „mutatie" op een zusterverschijnsel van de bekende mutatie had gedoeld.

De heer Oppenheim betwistte, dat te onzent het parlementaire stelsel op gewoonterecht berustte, en dat het stelsel der woningwet iets anders was dan een onverdedigbare inbreuk op de autonomie.

De heer De Savornin Lohman vroeg, of de aangeduide sprongen — woningwet, Kedoe — niet vooral moesten worden verklaard uit economische factoren, en of het niet juister ware te spreken van sprongen in het ongeschreven recht, daar dit, in tegenstelling tot het geschreven recht, nog gelegenheid tot spontane ontwikkeling heeft.

De heer Van Vollenhoven antwoordde kortelijk. Zijn woord „mutatie" bedoelde allerminst, een parallel te trekken met het verschijnsel in de plantkunde; het was slechts bedoeld als aanduiding. Hij geloofde, dat men beter deed van sprong dan van geleidelijke vervorming te spreken, wanneer uit jaartallen bleek, dat een vervorming zich verrassend snel had afgespeeld. Wat het westersche recht betreft: waar 50 % der juristen de in woning- en pandhuiswet bedoelde taak construeeren als autonomie en 50 % haar daarentegen voor zelfbestuur houden, daar blijkt wel, dat men een tusschenvorm voor zich heeft. Wat het internationale recht betreft: al heeft Grotius voor zijn tijd geen fout begaan door het toenmalige volkenrecht privaatrechtelijk ineen te zetten, uit ieder hedendaagsch handboek blijkt, dat thans het privaatrechtelijk systeem heelemaal niet meer voor het volkenrecht past; een eereplaats bij de hier besproken hervorming van het volkenrecht komt den staten volstrekt niet toe, want de voortaan bindende kracht van tractaten en vonnissen is nooit door eenig tractaatsartikel opzettelijk ingesteld of gestatueerd; en wie opkomt voor de rol van den individu in het stellig volkenrecht bepleit allerminst, dat het volkenrecht een recht alléén over individuen en niet meer over staten is. Het is gevaarlijk, aan de onbe-

wuste voorloopers van een verschijnsel of denkbeeld de waarde toe te kennen van het latere verschijnsel of denkbeeld zelf; ze moeten dikwijls eerst nog weer doodgaan om in beter gedaante te kunnen herleven. Een rechtsverschijnsel geïsoleerd beschouwen en verklaren, alvorens men het in het geheel der historische verschijnselen inlijft, is veelal een onmisbaar werkmiddel om tot precisie te geraken, maar loochent zoomin de beteekenis der ethische als die der — duidelijk aanwijsbare — economische invloeden.

RELIGIO EN PIETAS BIJ LUCRETIUS

DOOR

Dr. J. WOLTJER.

Lucretius is algemeen bekend, ik mag wel zeggen berucht, om zijnen fellen en bitteren haat [1]) tegen de religie. Andere schrijvers, Grieken en Romeinen, maken haar belachelijk, bestrijden haar met het wapen van spot en ironie, geslepen door geest en vernuft: Lucretius niet alzoo. Hij is steeds ernstig, zijn haat welt op uit het diepst van zijn gemoed, niet uit het verstand alleen; de religie is de groote en wreede vijandin, die alle levensgeluk der menschen verwoest. Hoort slechts, hoe hij haar, reeds dadelijk in het begin van zijn werk, beschrijft, als eene Medusa, die haar schrikverwekkend hoofd aan den hemeltrans vertoont en het menschelijke leven smadelijk ter aarde heeft neergeworpen:

Humana ante oculos foede cum vita iaceret
in terris oppressa gravi sub religione
quae caput a caeli regionibus ostendebat
horribili super aspectu mortalibus instans
primum Graius homo mortalis tollere contra
est oculos ausus. (Vgl. V, 1298).

Epicurus' wijsbegeerte heeft echter het heelal en de wetten, die in hemel en op aarde heerschen, verklaard; de religio is van hare heerschappij beroofd en onder den voet getreden; ons maakt de overwinning den hemel gelijk:

„religio pedibus subiecta vicissim
opteritur, nos exaequat victoria caelo".

[1]) Deze uitdrukking is niet te sterk. Friedländer, Sittengeschichte Roms IV[6], 123, bijv. zegt: „wir begegnen — bei Lucrez — einem leidenschaftlichen Ausdrucke des Hasses gegen den Glauben". Zie ook het citaat uit Merrill op blz. (242).

Onze leer, zegt de dichter, voert niet op den weg van misdaad; het is de religio die aanspoort tot onmenschelijke wreedheden. Om die stelling te bewijzen, beroept hij zich op het geen gebeurd is met Iphianassa in Aulis, waar Agamemnon, den raad der priesters volgende, zijn eigen dochter offert. In eene meesterlijke en aangrijpende schildering wordt dit feit beschreven en dan eindigt Lucretius zijne aanklacht tegen de religio met dit ééne honende woord:

„tantum religio potuit suadere malorum."

Reeds deze enkele plaatsen, uit de inleiding van het eerste boek genomen, geven volop recht te verklaren dat Lucretius de religie in waarheid *haat*.

Vreemd schijnt het, dat deze zelfde dichter zijn werk begint met eenen heerlijken lofzang op de godin van liefde en leven, de alma Venus, de stammoeder van zijn volk; eenen hymnus, die in verhevene schoonheid naast dien van Cleanthes kan worden gesteld. Er zijn meer tegenstellingen in zijn werk: somtijds zou men meenen, dat hij zwaarmoedig van aard was, maar dan weder merkt men niet zonder verwondering, dat hij vroolijk kan schertsen, de vriendschap waardeeren, het schoone in het leven en in de natuur genieten, het hooge en verhevene bewonderen. Zijne philosophie is door en door rationalistisch en toch zijn mystieke opvattingen hem niet vreemd. Zoo vinden we in dezen meest genialen van de Romeinsche dichters, dien we in den grond van zijn wezen moeten huldigen als een man uit één stuk, tegenstrijdigheden, die onverklaarbaar en onverzoenbaar schijnen.

Wat Lucretius haat tegen de religio betreft, deze wordt nog moeilijker te verklaren, omdat de dichter in zijne philosophie geheel met zijnen door hem uitbundig geprezen meester, Epicurus, overeenstemt, terwijl wij toch een zoo hatelijk en vijandig oordeel over de religie bij dezen niet vinden. Men kan wel is waar daartegen opmerken, dat wij uit de weinig uitgebreide fragmenten van den meester en van zijne steeds met hem overeenstemmende school niet veel vernemen betref-

fende zijne theologie, maar uit dit weinige blijkt toch voldoende, dat er van *haat* tegen de religie geen sprake is. Trouwens die haat zou op zich zelf reeds weinig strooken met de *ἀταραξία*, de gemoedsrust, die Epicurus beschouwt als het hoogste goed. Maar bovendien: in de volumina Herculanensia vinden wij deze uitspraak van hem: „de Godheid behoeft geen eer van iemand, maar voor ons is het eene natuurlijke zaak haar te eeren en wel het meest door heilige voorstellingen en gebruiken" te volgen [1]). Verder wordt ons door den Platonischen philosoof Atticus overgeleverd dat „volgens Epicurus den menschen nut (*ὄνησις*) toekomt van wege de goden; immers men zegt, dat de betere emanaties van hen, hun die er deel aan krijgen, medeoorzaak worden van groote zegeningen". [2]) Nu zal ons later nog moeten blijken, in hoeverre deze opvatting van Epicurus betreffende de goden en hunne vereering, die wij geneigd zijn als religie te beschouwen, in werkelijkheid staat tegenover Lucretius' uitspraken betreffende de religio, maar dit blijkt toch wel uit de aangehaalde plaatsen en niet minder uit de overige, die Usener in zijne Epicurea aanhaalt onder het opschrift *de religione*, dat Epicurus eenen haat, als Lucretius bezielt tegen de religio, niet schijnt gekend te hebben.

Wie deze felheid van den Romeinschen dichter en de zachtmoedigheid van den Griekschen wijsgeer vergelijkt, ziet zich voor de vraag gesteld, hoe dat verschil tusschen Lucretius aan de ééne en Epicurus en zijne overige volgelingen aan de andere zijde, te verklaren is. Natuurlijk zijn er in den loop der tijden reeds vele pogingen gewaagd om deze vraag te beantwoorden.

In het algemeen zocht men de verklaring van Lucretius' felheid daarin, dat hij niet de religie in het algemeen, ook niet de Grieksche, maar de Romeinsche in het bijzonder bedoelt, die veel harder en schadelijker zou zijn dan de Grieksche. Zoo zegt Fr. A. Lange in zijne Geschichte des Materia-

[1]) *τὸ δαιμόνιον μὲν οὐ προςδεῖ[τ]αί τινος τιμῆς, ἡμῖν δὲ φυσικόν ἐστιν αὐτὸ τιμᾶν μάλιστα μὲ[ν] ὁσίαις [ὑ]πολή[ψ]εσιν, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς κατὰ τὸ πάτριον παραδεδομένοις.* Usener, Epicurea pag. 258,

[2]) Usener o. l. pag. 257 sq.

lismus I[3] blz. 139: „Wir dürfen dabei wohl der besonderen Hässlichkeit und Schädlichkeit des römischen Religionswesens im Vergleich mit dem Griechischen einen Einfluss zuschreiben”. Ongeveer hetzelfde zegt de jongste commentator van Lucretius, de Amerikaansche philoloog Merrill, in zijne uitgave van 1906, blz. 42: „He doubtless manifested a more bitter hatred of the influence of the Roman religion than appears in the attitude of Epicurus toward that of the Greeks”. Niet anders had ook Martha, Le poème de Lucrèce, 2ed. Paris 1873, blz. 77 en 79 eene verklaring trachten te geven. De beide godsdiensten, die der Romeinen en die der Grieken, vergelijkende, zegt hij: „En Grèce, la religion était bien plus raisonnable, plus commode, et son joug était plus léger”. Verder heet het van Lucretius: „sous son fanatisme dogmatique on croit voir un ressentiment personnel contre la religion Romaine”. Ten slotte: blz. 87 zegt hij: „Le paganisme romain surtout offrait aux âmes peu de consolations et d'espérances, et paraissait n'être qu'un immense instrument de terreur”.

Hoe deze geleerden zulk eene verklaring aannemelijk kunnen maken met argumenten aan den dichter zelf ontleend, wat toch in de eerste plaats noodig is, begrijp ik niet. Ik behoef hier niet de Romeinsche met de Grieksche religie te vergelijken; uit het werk zelf van den dichter blijkt, dat hij nergens bijzonder den godsdienst der Romeinen op het oog heeft; geregeld spreekt hij van den Griekschen. Het offer van Iphianassa, welks beschrijving eindigt met de reeds aangehaalde woorden: „tantum religio potuit suadere malorum”, heeft toch zeker met de Romeinsche religie niets te maken. Waar hij spreekt over de voortdurende vrees en den onophoudelijken angst, die de gemoederen der menschen ten gevolge van de religio kwelt, neemt hij niet Rome tot voorbeeld, maar zegt hij met name van Athene, dat daar, bij alle welvaart, eer en macht,

nec minus esse domi cuiquam tamen anxia corda,
atque animi ingratis vitam vexare (sine ulla)
pausa atque infestis cogei saevire querellis.

Waar hij de verschrikkingen der onderwereld schildert, volgt hij natuurlijk de Grieksche mythologie (III, 978 vlgg.). Ook waar hij in het vijfde boek (vs. 1161 vlgg.) den oorsprong van den dienst der goden verklaart, vindt men geen woord, dat in 't bijzonder aan den Romeinschen godsdienst doet denken. Kortom, mij is uit Lucretius geen enkele plaats, waar van religie sprake is, bekend, die den godsdienst der Romeinen ook maar eenigszins tegenover dien der Griekschen stelt [1]). Zelfs het beroemde prooemium met zijne verheerlijking van Venus en Mars steunt geheel op Grieksche voorstellingen [2]).

De tot dusverre voorgestelde oplossingen van het vraagstuk, hoe de felle en bittere haat tegen de religio, dien Lucretius herhaaldelijk tot uiting brengt, moet worden verklaard, en hoe die haat kan samengaan met de leer van Epicurus, zijn dus niet voldoende bevonden. Thans wil ik trachten eene betere oplossing te geven.

Lucretius is geen atheïst; atheïsme in den strikten zin is voor hem iets onmogelijks. Hij erkent niet minder stellig dan de andere leerlingen van Epicurus en dan de meester zelf, dat de goden *zijn*. Dat wordt niet slechts schoorvoetend en bij wijze van concessie aan het volk erkend, maar als noodzakelijk dogma van het wijsgeerig denken. De goden worden door de ziel der menschen als realiteiten waargenomen; zij openbaren hun bestaan op gelijksoortige wijze als alle andere realiteiten, die wij in de natuur rondom ons waarnemen, namelijk door *ἀπόρροιαι* [3]), door afstroomingen van uiterst fijne deeltjes, welke door ons worden opgevangen; zij zijn zeer goed te vergelijken met wat wij in de natuurkunde *emanatie* noemen. Reeds in de oudste tijden, zegt Lucretius (V, 1169) zagen de geslachten

[1]) Het *velatum* van V, 1198 moge *ritus Graecus* zijn (Marquardt Staatsverw. III², 189), het betreft alleen een klein en niet eens doorgaand verschil in den cultus. Zoo ook de *manes* en het *parentare*.

[2]) Zie Wissowa, Religion und Kultus der Römer blz. 55 en 133.

[3]) Zie den platonischen philosoof Atticus bij Usener p. 258 boven, Lucr. VI 76, 77.

der stervelingen met hunne wakende ziel en meer nog in den slaap inderdaad de heerlijke gedaanten der goden. Deze goden zijn numina sancta (VI, 70), hunne lichamen zijn heilig (VI, 76), zij zijn zalig (V, 165), maar niet almachtig (V, 87, 1209). Zij kunnen krachtens hunnen aard en hun wezen zich niet bemoeien met het bestuur der wereld, noch met de zaken en het lot der menschen (II, 646—651, 1090), en kunnen door het doen der menschen noch verblijd (V, 165), noch vertoornd worden (VI, 71); zij zijn „placida cum pace quieti" (VI, 73) en hebben in de ruimten tusschen de werelden hunne sedes quietae:

> „quas neque concutiunt venti nec nubila nimbis
> aspergunt neque nix acri concreta pruina
> cana cadens violat semperque innubilus aether
> integit et large diffuso lumine rident".

Deze goden en alles wat ik daar verder noemde hebben voor den dichter volle realiteit in eene wereld, die slechts uit atomen en ledige ruimte bestaat. Zij moeten daarom wel onderscheiden worden van de goden der mythologie en van het volksgeloof, zoowel van de superi als van de inferi. Eene onderwereld, de verblijfplaats der onderaardsche goden en van de zielen der afgestorvenen, bestaat nergens: „nusquam apparent Acherusia templa" (III, 25). De goden der mythologie zijn ontstaan door de onwetendheid en de phantasie der menschen, die aan de ware goden, wier beelden door de ziel, 't zij wakende, 't zij in den slaap, werden waargenomen, allerlei gewaarwordingen, eigenschappen, daden en werken *toeschreven*, die met het wezen der goden inderdaad in strijd zijn. Daardoor, zegt de dichter, hebben zij voor zich zelven, voor ons en voor onze nakomelingen, onnoemelijk veel ellende, vrees en zuchten en tranen doen ontstaan (V, 1161—1197).

Ik zal thans niet de vele en groote bezwaren ja onmogelijkheden opnoemen, die bij nadere overweging, ook wanneer men de grondbeginselen der philosophie van Epicurus aanvaardt, zich opdringen. Van veel meer belang is het te vragen, welke

verhouding er volgens Lucretius moet bestaan tusschen den mensch en de goden. De Romeinen in het algemeen drukken deze verhouding uit door de woorden *pietas* en *religio;* de begrippen, die door deze woorden worden aangeduid, zijn bij hen zeer nauw verbonden, zoodat op honderden plaatsen *pietas* en *religio* in éénen adem genoemd worden. Zij worden somtijds zelfs niet onderscheiden. Zoo zegt Cicero in zijne *Partitiones Oratoriae* § 78: *„iustitia.... erga deos religio,* erga parentes *pietas,* maar in het 1ste boek *de Natura Deorum* § 116: *„est enim pietas iustitia adversum deos".*

Lucretius echter maakt een scherp onderscheid tusschen *pietas* en *religio.* Men heeft daarop niet gelet en is daardoor niet gekomen tot een juist begrip van hetgeen de dichter onder religio verstaat. Ik zal daarom eerst uiteenzetten, wat wij bij den dichter over de pietas vinden. Veel is dat niet. Daar komt nog bij, dat hij nergens positief verklaart, wat hij onder pietas verstaat; hij spreekt er over bij wijze van tegenstelling tegen opvattingen van anderen. Zoo zegt hij V, 1198: „Het is in geenen deele *pietas*, dat men dikwijls voor de oogen der menschen zich met omsluierd hoofd wendt tot eenen steen en nadert tot elk altaar en zich languit voorover buigt op den grond en de handpalmen uitbreidt voor de heiligdommen der goden, noch dat men de altaren met veel bloed van viervoetige dieren besprengt, noch ook dat men de eene gelofte vóór, de andere na doet, *maar veeleer, dat men met een kalmen, vredigen geest alle dingen kan beschouwen*".

Cicero zegt in de redevoering de domo sua, § 107: „nec est ulla erga deos pietas sine honesta de numine eorum ac mente opinione". Dat is ook de meening van Epicurus en Lucretius. De dichter zegt VI, 68 vlgg.: „indien gij u niet verre houdt van meeningen, die den goden onwaardig zijn en niet bestaanbaar met den vrede, waarin zij leven, dan zal hunne heilige majesteit door U, wat u zelven aangaat, gekrenkt, dikwijls tegen u zijn, niet omdat de hooge macht der goden geschonden kan worden, zoodat zij uit toorn zich voorneemt strenge straf te eischen, maar omdat gij voor u zelven u

voorstelt, dat zij, die in kalmen vrede rustig (leven), grootelijks zich vertoornen, en gij zult de heiligdommen der goden niet met een rustig gemoed naderen, en de beelden, die van hun heilig lichaam uitgaan in de zielen der menschen als boden van de goddelijke gedaante, zult gij niet met stillen zielevrede kunnen opnemen.'' De pietas is dus bij Lucretius niet iets, dat de goden zelven raakt: zij verheugen zich niet over de pietas en zijn niet vertoornd over de impietas; zij is, als ik het zoo mag uitdrukken, eene immanente deugd, ja veeleer een aesthetisch gevoel dan eene zedelijke daad. Wie een verheven landschap zonder gevoel voor de schoonheid beschouwt, deert dat landschap niet, maar mist een mooi genot. Slechts in zooverre is er in de pietas van Lucretius iets zedelijks, als iemand, die de goden niet kent en eert, gelijk zij volgens de leer van den dichter zijn, hun eigenschappen en daden toekent, die hem zelven schrik en angst inboezemen, en tot onzedelijke daden leiden. De vrees voor den dood, een gevolg van gebrek aan ware kennis van de goden, maakt dat menschen de eerbaarheid schenden, de banden der vriendschap breken en de pietas met voeten treden.

Uit het voorgaande blijkt reeds, dat de *pietas* bij Lucretius iets geheel anders is dan de *religio*. Beide kunnen niet samengaan. De pietas sluit bij hem de vrees buiten, terwijl de religio in de vrees haren grond heeft; de pietas komt voort uit een gevoel van eerbied voor de goden, zooals zij in waarheid bestaan en waargenomen worden; de religio ontstaat uit hetgeen de menschen uit onkunde aan de goden toeschrijven (*tribuebant* V, 1172, 1195; *dabant* V, 1175). Daar de menschen de orde in de beweging der hemellichamen, die zij waarnamen, en de wisseling der jaargetijden niet konden verklaren, *namen zij hunne toevlucht* daartoe, dat zij alles aan de goden *toekenden*, en *onderstelden*, dat op hunnen wenk alles zich bewoog (V, 1186 vlgg.). Zoo maakten zij zich goden als trotsche heeren over de natuur (II 1091), ofschoon zij in waarheid vrij is en alles uit eigen beweging doet, zonder goddelijke inwerking. Wie dit erkent en daarnaar doet is in waarheid pius; maar

wie zich door de religio laat leiden, komt dikwijls tot scelerosa atque impia facta. (I, 83).

Lucretius heeft dus, zooals blijkt, een ander begrip van religio dan de Romeinen in het algemeen, bij wie, gelijk boven reeds werd opgemerkt, pietas en religio nauw verwant zijn en dikwijls samen verbonden worden. Religio is bij hem de valsche godsdienst, afgoderij, ontstaan uit bange vrees en onkunde; zij wordt daarom *turpis* (II, 680) genoemd. Slechts in zooverre is deze betiteling minder juist, als Lucretius geene vera religio tegenover eene falsa stellen kan, want de pietas, die de rechte verhouding van den mensch tegenover de goden uitdrukt, is juist geen religio.

Religio is het, wanneer men aan de werkelijk bestaande goden eigenschappen en werkingen toekent, die zij inderdaad niet bezitten, bijv. almacht (V, 1209, VI, 63) of het scheppen en besturen van de wereld (V, 1240), het leiden van het leven en het lot der menschen (V, 1209), wanneer men hen beschouwt als domini superbi (II, 1091), of domini acres (V, 82 = VI, 58 sqq). Religio is het, wanneer men waant, dat zon, maan en sterren, hemel, zee en aarde, volgens den wil der goden eeuwig zullen blijven (V, 114, 1215). Religio is het, wanneer men gelooft aan het bestaan van een onderwereld (III, 25, 1013), aan zielen, die daar verblijven en straffen ondergaan wegens misdaden, die zij op aarde bedreven hebben (III, 966, 978). Religio is het, wanneer men meent, dat menschen door hunne daden de goden kunnen vertoornen of door vrome handelingen, door offers en gebeden iets kunnen doen om de goden gunstig voor zich te stemmen (III, 54).

Het voornaamste kenmerk der religio, zooals Lucretius haar verstaat, is *vrees*, *angst* en *schrik*, *metus*, *timor*, *formido*, *terror*, in 't bijzonder vrees voor den dood en de verschrikkingen en folteringen der onderwereld. Het is die vrees, die, zooals de dichter zegt, het menschelijke leven tot in zijnen diepsten grond beroert, daar zij over alles de zwarte doodswade uitbreidt en voor zuivere, reine genieting geen plaats overlaat (III, 38).

Waar alzoo bij Lucretius de religio altijd als iets verkeerds en verderfelijks voorkomt, ligt de vraag voor de hand, of hij misschien met religio bedoelt, wat de Romeinen gewoonlijk *superstitio* noemen. Immers Cicero stelt beide zóó tegenover elkander: „superstitio.. in qua inest timor inanis deorum, ... religio.. quae deorum cultu pio continetur" (de Nat. deorum I, 117); de superstitio bestaat dus in de ijdele, ongegronde vrees voor de goden. Hij zegt voorts dat beide niet alleen door de wijsgeeren, maar òok door de oude Romeinen gescheiden zijn: „non.. philosophi solum, verum etiam maiores nostri superstitionem a religione separaverunt" (de N. D. II, 71). Had dus Lucretius niet de vereering van de zijns inziens ware goden *religio*, de vereering van de valsche goden *superstitio* kunnen noemen? Op zijn standpnnt, geloof ik, niet; hij erkent geen onderscheid tusschen die twee. *Religio* en *superstitio* zijn eigenaardig Romeinsche begrippen, die in andere talen niet door volkomen gelijkwaardige woorden kunnen worden uitgedrukt; religio is niet hetzelfde wat wij *godsdienst*, superstitio niet hetzelfde wat wij *bijgeloof* noemen. Lucretius heeft klaarblijkelijk het woord superstitio met opzet gemeden, het komt bij hem nergens voor, en dat niet, omdat het woord in zijn tijd nieuw was, zooals Merrill (noot op I, 63) schijnt te meenen, waar hij zegt: „He does not use *superstitio*, which first occurs in Cicero"; naar de letter moge dit waar zijn, zakelijk is het niet juist, daar het adjectief *superstitiosus* bij Plautus ten minste driemaal, bij Ennius tweemaal, gevonden wordt. Het metrum kan ook geen grond zijn om het woord niet te gebruiken, want bij andere dichters, die in hexameters schrijven, als Vergilius, Horatius en Ovidius, vindt men het wél.

Het onderscheid tusschen religio en superstitio zal wel, voor den tijd van Lucretius, overeenstemmen met wat Cicero zegt. Volgens hem bestaat de superstitio in het vereeren van nieuwe en vreemde goden (de N. D. III, 5) of, zooals reeds gezegd is, in eene ijdele vrees voor de goden, timor inanis deorum. Is dat juist, dan kan de meening van Lactantius (div. inst. IV, 28, 13), volgens welke „superstitiosi vocantur... ii qui superstitem memoriam defunctorum colunt aut qui parentibus suis

superstites colebant imagines eorum domi tamquam deos penates" moeilijk aanvaard worden, want de vereering van de geesten der afgestorvenen was in Rome van oude tijden af inheemsch. (Wissowa, Religion und Kultus der Römer (blz. 153 vlgg.). Op de oudste tafel der feesten in Rome komen de doodenfeesten, ook van staatswege gevierd, voor; op 13 Februari staat aangeteekend in den kalender van Philocalus *Virgo Vesta(lis) parentat.* [1]) De *parentalia* waren de feesten der *di parentum*; de burgers versierden de graven hunner voorouders en brachten hun offers. (Wissowa o. l. 187). Eeuwen lang heeft dus deze vereering der dooden, zoowel publice als privatim in Rome plaats gevonden; zij behoorde tot de religio. Alleen dan, wanneer deze vereering op buitengewone en overdrevene wijze plaats vond, kon men haar superstitio noemen. Van zulke buitengewone gevallen spreekt Lucretius in het begin van het derde boek, waar hij aankondigt, dat hij het wezen der ziel zal verklaren, om alzoo de vrees voor den dood, die het leven zoo somber maakt, te verdrijven. Er zijn menschen zegt hij, die verklaren dat ziekten en een eerloos leven meer te vreezen zijn dan de onderwereld en dat zij wel weten, dat de ziel een stoffelijk wezen is en dus sterfelijk, maar dat is bij die menschen geen waarheid. Immers, wanneer zij uit hun vaderland zijn verbannen en verre verdreven uit eene menschelijke omgeving, wanneer zij geschandvlekt zijn door eene gruwelijke misdaad, kortom, wanneer zij in alle mogelijke ellende en verdriet gedompeld leven, toch brengen deze ellendigen, waar zij ook komen, doodenoffers en slachten zwarte schapen en plengen voor de schimmen van de onderwereld en in tegenspoed keeren zij met des te grooter ijver hunne ziel tot de religio:

et quocumque tamen miseri venere parentant
et nigras mactant pecudes et manibu' divis
inferias mittunt multoque in rebus acerbis
acrius advertunt animos ad religionem.

Wanneer de dichter niet zeer beslist overal het woord super-

---

[1]) C. I. L. I, 1², pag. 258.

stitio had willen vermijden, dan had hij het hier zonder twijfel moeten gebruiken. Hij neemt in zijne beschrijving alle middelen te baat om te doen zien hoe diep de vrees voor den dood geworteld is, ook bij menschen die beweren, dat zij te ontwikkeld zijn om hem te vreezen, bij menschen voor wie de dood eene verlossing moest zijn uit hunne ellende; hij toont aan, hoe juist *deze* menschen alles in het werk stellen om, zelfs verre van de graven hunner dooden verwijderd, de geesten door het overvloedig brengen van eerbewijzen te verzoenen — en toch noemt hij deze, door ijdele en dwaze vrees ingegeven vereering, niet *superstitio*, maar *religio*.

Het komt mij voor, M. H., dat het niet moeilijk is te verklaren, waarom Lucretius aldus het woord *superstitio* met opzet niet gebruikt. Hij is klaarblijkelijk van oordeel, dat er tusschen *religio* en *superstitio* in het wezen der zaak geen verschil bestaat [1]). Beide schrijven aan de goden eigenschappen en werkingen toe, die zij niet bezitten of oefenen; beide berusten dus op onkunde. Augustinus zegt in zijn werk *de Civitate Dei*, dat Lucretius' geleerde tijdgenoot Varro onderscheid maakt tusschen het vreezen, *timere*, van den superstitiosus en het vreezen, *vereri*, van den religiosus; deze vreest de goden, zooals een kind zijne ouders vreest, de superstitiosus daarentegen is bang voor de goden als voor vijanden. Zulk een onderscheid kent de dichter echter niet; om de vrees aan te duiden, waarop volgens hem de religio berust, gebruikt hij, het geheele werk door, de sterkste woorden: niet alleen *metus* en *timor*, maar ook *formido* en *terror*; voor de superstitio zouden er geen sterkere te vinden zijn.

[1]) Op niet weinige plaatsen zegt Cicero van de superstitio ongeveer hetzelfde wat Lucretius van de religio zegt, bijv.:

de div. II, 148: „superstitio fusa per gentis oppressit omnium fere animos": Lucr. I, 62: „vita .. in terris oppressa gravi sub religione";

l. l. 149: „instat .. (superstitio) et urget et, quo te cunque verteris, persequitur". Lucr. I, 109: „religionibus .. nunc ratio nulla est restandi, nulla facultas; cf. III, 982;

de finn. I, 60: „tum superstitio, qua qui est imbutus, quietus esse nunquam potest": Lucr. III, 1058: „quid sibi quisque velit nescire et quaerere semper commutare locum".

En eindelijk: een verschil, daarin bestaande, dat de religio door den staat en de mos maiorum gewettigd, de superstitio van vreemden oorsprong zou zijn, kan Lucretius op zijn standpunt evenmin erkennen: hij maakt geen onderscheid tusschen de religio van het eene en die van het andere volk; zij is overal dezelfde.

Thans blijft mij nog over de vraag te beantwoorden, of deze religio, zooals Lucretius haar voorstelt, in haar eigenlijk wezen nog nader kan worden omschreven en ten opzichte van hare historische beteekenis bepaald. Ik heb reeds opgemerkt, dat de religio, die de dichter bedoelt, geenszins die der Romeinen is in tegenstelling met die der Grieken. Nog eene enkele opmerking voeg ik daaraan toe. De namen van goden en goddelijke wezens, die hij in zijn werk noemt, zijn weinige en dezelfde algemeene, die wij bij zijne Grieksche en Romeinsche tijdgenooten vinden. In verband met de religio spreekt hij over geen enkelen bepaalden god; alleen de dienst van de Idaca of Magna mater wordt uitvoerig beschreven (II, 600—644). In dat verband wordt ook gezinspeeld op de mythe van den jonggeboren Juppiter op Creta; als de dichter over Phaëthon spreekt, duidt hij Juppiter aan als den *pater omnipotens* (V, 399), natuurlijk niet van zijn eigen standpunt uit. Voorts noemt hij hem nog tweemaal als den god des donders (VI, 387—401), verder in 't geheel niet. Van Pallas is sprake VI, 750, in verband met de Averna loca, van Phoebus VI, 154, I, 739 en V, 112 in verband met het orakel te Delphi. Bacchus komt alleen voor als metonymie voor den wijn, Neptunus voor de zee, Ceres voor het graan. Kortom de Olympische goden worden bij Lucretius voor het grootste deel zelfs niet genoemd; wanneer enkele vermeld worden, komen zij in 't geheel niet als individueele wezens, als personen voor, noch in goeden, noch in kwaden zin. Slechts Venus maakt eene uitzondering; zij wordt niet minder dan 35 maal genoemd; doch 25 plaatsen daarvan vallen in het erotische slot van het 4de boek en ook daar is de naam niet meer dan metonymie; alleen in den inleidenden hymnus van het 1ste

boek wordt hare „kosmische almacht" verheerlijkt, om met Sam Wide te spreken. Ik kom daarop terug.

De religio, door Lucretius bestreden, is derhalve niet die van het klassieke Griekenland, noch die, welke door den oud-Romeinschen Staat gewettigd was. Wanneer ik dit beweer, bedoel ik natuurlijk niet, dat hij tegenover dezen godsdienst niet vijandig gezind was; dat moest hij wel zijn krachtens zijne philosophische beginselen. Ik bedoel alleen, dat de dichter, wanneer hij de religio zoo fel en bitter bestrijdt, eene andere dan de klassieke, als ik haar zoo noemen mag, in het bijzonder op het oog heeft.

Religio is bij hem een woord, dat in het Grieksch zijn aequivalent moet hebben; immers zijne geheele philosophie is van het Grieksch afhankelijk en het is niet waarschijnlijk dat hij voor *verschillende Grieksche* uitdrukkingen steeds met zoo veel zekerheid *een zelfden Latijnschen* term zou gebruikt hebben. Hier staan wij echter voor eene gelijksoortige moeilijkheid, als waar de dichter zelf voor stond, toen hij zeide (I, 136):

Nec me animi fallit Graiorum obscura reperta
difficile inlustrare Latinis versibus esse,
multa novis verbis praesertim cum sit agendum
propter egestatem linguae et rerum novitatem.

Voor ons bestaat omgekeerd de moeilijkheid in het vinden van een Grieksch woord, dat het begrip *religio* weergeeft. De uitdrukkingen ἡ τῶν θεῶν θεραπεία, λατρεία, θρησκεία zien op den dienst, den cultus der goden; wel zegt Cicero (de N. D. 2, 8) *religione, id ist cultu deorum*, doch dit *id est* drukt geene identiteit uit, zooals op andere plaatsen duidelijk blijkt. Hoe men over de afleiding ook moge denken, in het woord *religio* was voor den Romein ook een *gevoel* opgesloten, een gevoel van eerbied, vrees, ja angst. Dat gevoel nu wordt uitgedrukt in het Grieksche δεισιδαιμονία.

In den tijd van Lucretius werd δεισιδαιμονία dan ook officieel gebruikt voor het Latijnsche religio. In een besluit van den Romeinschen Senaat van ongeveer 42 v. C., dus kort na

den dood van den dichter uitgevaardigd, wordt gezegd, dat de tempel van de godin Venus, in de stad Aphrodisias in Carië, zal zijn: *ταὐτῷ τῷ δικαίῳ ταὐτῇ τε δεισιδαιμονίᾳ, ᾧ δικαίῳ καὶ ᾗ δεισ[ιδαιμονίᾳ τὸ ἱερὸν θεᾶς 'Εφε]σίας ἐστὶν ἐν 'Εφέσῳ*, wat door Mommsen vertaald wordt „eodem iure eademque religione quo iure quaque religione [templum deae] Ephesiae est Ephesi". [1])

In het bijzonder voor de Romeinsche religio gebruikt reeds Polybius VI, 56, 7 het woord *δεισιδαιμονία*; hij zegt: *καί μοι δοκεῖ τὸ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ὀνειδιζόμενον, τοῦτο συνέχειν τὰ 'Ρωμαίων πράγματα, λέγω δὲ τὴν δεισιδαιμονίαν*; uitvoerig zet hij vervolgens uiteen, hoe hij dit bedoelt; ik kom op die verklaring terug.

Scherp omlijnd is het begrip *δεισιδαιμονία* niet. Het komt voor het eerst op, althans in de literatuur die ons overgeleverd is, in de 4de eeuw v. C., toen met het staatkundige ook het religieuze leven in diep verval geraakte. Isocrates onderscheidt (V, 117) [2]) tweeërlei goden: er zijn er „die den menschen de zegeningen bewijzen en die men de Olympische noemt; voor dezen worden door bijzondere personen en door staten tempels en altaren opgericht; anderen zijn gesteld om de onheilen en de straffen uit te voeren, hunne namen zijn terugstootender; zij worden noch in de gebeden, noch in de offers geëerd, maar wij houden hen van ons af". Hij stelt dus tegenover de Olympische goden de daemonen en dat niet de goede, maar alleen de booze. Xenophon echter (Agesilaus XI, 8, Cyrop. III, 3, 58) neemt *δεισιδαίμων* nog in goeden zin = godvreezend. Aristoteles gebruikt het slechts éénmaal en dat wel in de Politica (V, Cop. 11, 1315*a* 1), waar hij zegt dat de bestuurder van den staat bij zijne onderdanen minder vrees voor onwettige handelingen zal verwekken, *ἐὰν δεισιδαίμονα νομίζωσιν εἶναι τὸν*

---

[1]) Bruns. Fontes iuris Romani antiqui, ed. sextae p. 180.

[2]) *τῶν θεῶν τοὺς μὲν τῶν ἀγαθῶν αἰτίους ἡμῖν ὄντας 'Ολυμπίους προσαγορευομένους, τοὺς δ' ἐπὶ ταῖς συμφόραις καὶ ταῖς τιμωρίαις τεταγμένους δυσχερεστέρας τὰς ἐπωνυμίας ἔχοντας, καὶ τῶν μὲν καὶ τοὺς ἰδιώτας καὶ τὰς πόλεις καὶ νεὼς καὶ βωμοὺς ἱδρυμένους, τοὺς δ' οὔτ' ἐν ταῖς εὐχαῖς οὔτ' ἐν ταῖς θυσίαις τιμωμένους, ἀλλ' ἀποπομπὰς αὐτῶν ἡμᾶς ποιουμένους.*

ἄρχοντα καὶ φροντίζειν τῶν θεῶν; ook hij neemt dus δεισιδαίμων in den goeden zin, gelijk godvreezend. In denzelfden zin wordt het ook in de volgende eeuwen nog wel gebezigd, bijv. in de Handelingen der Apostelen (25, 19; 17, 22) en in Josephus. Toch ligt in het woord reeds eenigszins het begrip van bijgeloovige vrees, dat allengs sterk op den voorgrond treedt, zoodat δεισιδαίμων wordt gelijk *superstitiosus*. Reeds voor Theophrastus is de δεισιδαίμων een type, dat hij in zijne Characteres beschrijft; de δεισιδαιμονία is voor hem δειλία πρὸς τὸ δαιμόνιον. In de dagen van Epicurus moet dit bijgeloof zeker reeds veel voorgekomen zijn, immers zijn vriend Menander, maakte den δεισιδαίμων tot onderwerp van één zijner blijspelen; jammer is het dat het kleine getal fragmenten, dat wij nog van deze comedie bezitten, ons aangaande dit slag van lieden zoo goed als niets leert. Meineke meent, dat Plutarchus in zijn geschrift περὶ δεισιδαιμονίας [1]) veel uit het blijspel van Menander heeft overgenomen. Onwaarschijnlijk is dat wel is waar niet, maar bewezen evenmin. Plutarchus geeft ons in elk geval, zij het ook van zijn bijzonder standpunt uit gezien, enkele hoofdtrekken van de δεισιδαιμονία, die voor de herkenning van dit phaenomeen op religieus gebied van waarde zijn. Uit den index of catalogus van Plutarchus' geschriften, die op naam staat van Lamprias, kennen wij een geschrift: περὶ δεισιδαιμονίας πρὸς Ἐπίκουρον, dat wij helaas niet bezitten; Usener beweert dat het niet hetzelfde is, als het door mij reeds genoemde; Usener, Epicurea pag. LXIV. Tot die hoofdtrekken der deisidaimonia behooren voortdurende, onrustig makende en neerdrukkende vrees voor de wraakzuchtige, onheil aanbrengende goden of daemonen, het geloof aan het voortleven van de ziel na den dood en hare wederverschijning aan en invloed op de levenden; het geloof aan eene onderwereld vol verschrikkingen en pijnigingen; de vroeger verheerlijkte nationale goden worden wel is waar niet geloochend, maar treden toch geheel op den achtergrond.

---

[1]) Plut. uitgave van Didot I pag. 195 vlgg.

Ik kom thans terug op de plaats van Polybius (VI, 56), die ik kort tevoren heb aangehaald, omdat deze geschiedschrijver de Romeinsche religie daar δεισιδαιμονία noemt. Inderdaad vindt men bij hem de hoofdtrekken van dit bijgeloof terug. In de eerste plaats omvat het het geheele individueele en staatsleven: ἐπὶ τοσοῦτον . . παρεισῆκται . . πὰρ' αὐτοῖς εἴς τε τοὺς κατ' ἰδίαν βίους καὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως, ὥστε μὴ καταλιπεῖν ὑπερβολήν (§ 8); voorts werkt het door eene duistere, onbepaalde vrees, τοῖς ἀδήλοις φόβοις (§ 14) en gebruikt het de voorstellingen aangaande hetgeen er is en geschiedt in de onderwereld: τὰς ὑπὲρ τῶν ἐν ᾅδου διαλήψεις (§ 12). Polybius meent, van zijn wijsgeerig standpunt, dat deze religie door de ouden is ingevoerd om de menigte, die voor wijsgeerige beschouwingen niet toegankelijk is, in bedwang te houden; dat echter de δεισιδαιμονία niet de godsdienst van het lagere volk alleen is, doch ook van de hoogere standen, toont hij zelf aan, daar hij magistraten en gezanten voorstelt, als handelende onder den invloed der δεισιδαιμονία (§ 14 en 15). Zijne voorstelling, dat de Grieken zich veel minder betrouwbaar toonen, omdat zij minder onder dien invloed staan (§ 13), bewijst niet dat deze vorm van godsdienst speciaal Romeinsch zou zijn, maar ten hoogste, dat de ernstige en religieuze Romein zich in zijn doen en laten meer door religieuze gevoelens liet leiden dan de over het algemeen wufte en lichtzinnige Griek.

Een Romein van het type, als Polybius beschrijft, is, naar mij voorkomt, de Memmius, voor wien Lucretius zijn dichtwerk geschreven heeft. Zooals daaruit blijkt, was hij een Romein van aanzienlijken stand, *Memmi clara propago* (I, 42). De dichter schat hem hoog en wil alle mogelijke moeite doen om het licht van Epicurus' wijsbegeerte in zijnen geest te doen schijnen (I, 140 vlgg.), maar hij verbergt zijne vrees niet, dat Memmius meent eenen goddeloozen weg te zullen inslaan, indien hij den dichter volgt in diens philosophisch systeem (I, 80). Wel schijnt hij daarvoor reeds gewonnen te zijn, maar Lucretius verwacht dat hij, door de schrikverwekkende woorden

der dichters van het bijgeloof misleid, afvallig zal worden (I, 102 vlgg.); immers hij is nog steeds in het onzekere en zoekt eene verklaring van de natuur en wantrouwt de woorden van zijnen vriend en leermeester (I, 332 vlgg.). Munro (aant. op I, 103) vindt dit wantrouwen van den dichter zeer vreemd. Het vreemde valt weg, naar mij voorkomt, wanneer wij in dezen aarzelenden en twijfelenden leerling, die wel gaarne Epicurist wil zijn, maar telkens terugschrikt, omdat hij bang is voor de goden en hunne straf, den δεισιδαίμων zien, die wenscht dat er geen goden zijn, maar tegen zijnen wil in hun bestaan gelooft, omdat hij niet durft ongeloovig zijn. Zoo immers teekent Plutarchus den deisidaimoon met weinige woorden, in het reeds aangehaalde werkje (cap. 11): ὁ δὲ δεισιδαίμων οὐ βούλεται (θεοὺς εἶναι), πιστεύει δὲ ἄκων· ἀπιστεῖν γὰρ φοβεῖται. Indien Plutarchus deze woorden rechtstreeks met het oog op Memmius geschreven had, konden zij niet juister en treffender zijn.

Ik zal thans in enkele hoofdtrekken aantoonen, dat de strijd tegen de religio, zooals Lucretius dien voert in zijn gedicht, inderdaad gaat tegen de δεισιδαιμονία, indien men deze althans meer opvat in den zin, dien Polybius er aan hecht, dan in dien van Theophrastus of ook van Plutarchus. *Meer* opvat, zeg ik, want er is verschil. De grond van de δεισιδαιμονία is altijd overdreven vrees; Polybius beschouwt de vrees echter van haren nuttigen, ethischen kant, Lucretius daarentegen van de schadelijke, ziekelijke, het leven vergallende zijde. Hij spreekt herhaaldelijk van den *terror animi* (I, 146); *animi terrores* (III, 16); wel 50 maal komen de synonymen *metus*, *formido*, *terror*, *timor* bij hem voor. De vrees is voor hem de groote kwaal van het leven, haar te bestrijden, is het doel van zijn gedicht.

Bij Polybius wordt de δεισιδαιμονία gevoed door de voorstellingen van alles wat den Hades betreft (ὑπὲρ τῶν ἐν ᾅδου); bij Lucretius vormen de verschrikkingen van de onderwereld het hoofddeel van het kwaad, dat de religio over de menschen brengt; daarom zegt hij (III, 37):

„metus ille foras praeceps Acheruntis agendus
funditus humanam qui vitam turbat ab imo".

De Hades wordt meermalen genoemd: op twaalf plaatsen door Acheruns, Acherusia templa ezv. aangeduid, dikwijls ook door Tartarus, Tartara leti, Orcus aangegeven.

In verband met de onderwereld spreekt de dichter over een belangrijk onderdeel der δεισιδαιμονία, het gaan van de zielen der dooden naar de onderwereld, hun verblijf aldaar en hun terugkeeren op de aarde (III, 628; IV, 37); de *dei manes* geleiden hen daarheen (VI, 764), doodenoffers worden gebracht aan de manes divi (III, 52). Elders spreekt Lucretius over het zien en hooren van de gestorvenen in den droom (I, 132) en van satyrs, nymphen en faunen, die door hunne geluiden de stilte van den nacht breken (IV, 580 vlgg.).

Merkwaardiger zijn de overeenstemmingen, die ik bij eene vergelijking van Lucretius' gedicht met Plutarchus' boek over de δεισιδαιμονία heb opgemerkt.

In het eerste hoofdstuk stelt Plutarchus tegenover elkander de ἀθεότης en de δεισιδαιμονία, beide zijn uit ónkunde en onwetendheid ten opzichte van de goden geboren, beide zijn verderfelijk, maar de δεισιδαιμονία is de verderfelijkste, omdat zij eene zielsziekte is. Dan gaat hij voort: meent iemand dat atomen en ledige ruimte de beginselen (ἀρχαί) zijn van het heelal, dan is dat eene valsche meening, maar zij brengt in de ziel geen wonde, geen den geest verwarrende smart. Meent iemand echter dat de rijkdom het hoogste goed is, dan is die leugen een vergif, zij knaagt aan de ziel, zij steekt haar voortdurend als met angels, zij werpt haar van de rotsen, worgt haar als het ware door angst. Den rijkdom te stellen als het hoogste goed, is hier, mijns inziens genomen, voor het jagen naar rijkdom om te verwerven eer en macht en zingenot. De kwalen en smarten, die daardoor de ziel kwellen, stemmen overeen met de straffen, die in de onderwereld geleden worden, waarover Lucretius spreekt in het derde boek (vs. 978—1023); hij verklaart ze echter zóó, dat ze in het leven hier op aarde reeds ondervonden worden, gelijk ook Plutarchus

doet. Nu gebruikt de Grieksche wijsgeer karakteristieke uitdrukkingen die ook bij Lucretius gevonden worden, en die m. i. recht geven te onderstellen, dat Plutarchus Lucretius gelezen heeft, ofschoon hij hem nergens vermeldt, of dat beiden eene gemeenschappelijke bron gebruikt hebben. Voor de teekenende uitdrukking

νέμεται τὴν ψυχήν vind ik als analogon *exest anxius angor* (III, 993),

voor ὠθεῖ κατὰ τῶν πετρῶν, *de saxo iactu' deorsum* (III, 1016),

voor οἴστρων ἐμπίπλησιν, *adhibet stimulos terretque flagellis* (III, 1018).

In elk geval, en dat is de hoofdzaak, Plutarchus brengt deze dingen tot het gebied der δεισιδαιμονία en stelt daar tegenover de leer der Epicureeërs, als wel onjuist, maar voor de ziel niet zoo schadelijk; voor Lucretius behooren dezelfde dingen tot de *religio*, tegenover welke ook hij de wijsbegeerte van Epicurus stelt, doch als de eenig ware.

Bij Lucretius staat tegenover de religio, de pietas, bij Plutarchus tegenover de δεισιδαιμονία de εὐσέβεια (cap. 14 einde) Lucretius zegt dat de religio peperit scelerosa atque impia facta (I, 83), Plutarchus dat de δεισιδαιμονία leert καταισχύνειν καὶ παρανομεῖν τὸ θεῖον καὶ πάτριον ἀξίωμα τῆς εὐσεβείας (cap. 3) en dat de meeningen van den δεισιδαίμων veel goddeloozer zijn dan die van den ἄθεος (cap. 10). De δεισιδαίμων gelooft wel dat de goden bestaan, maar meent dat zij smart en onheil aanbrengen (cap. 12). Lucretius roept uit:

O genus infelix humanum, talia divis
cum tribuit facta atque iras adiunxit acerbas! (V, 1194).

Plutarchus beschrijft de voortdurende vrees, waarin de δεισιδαίμων verkeert; altijd waakt de vrees, ontvluchting of verwijdering is niet mogelijk. Einde van het leven, zegt hij, is voor alle menschen de dood, maar voor de δεισιδαιμονία ook deze niet: zij breidt de grenzen uit tot aan gene zijde van het graf (cap. 3 einde en cap. 4).

Lucretius zegt hetzelfde ten opzichte van de religio, I. 107:

nam si certam finem esre viderent
aerumnarum homines, aliqua ratione valerent
religionibus atque minis obsistere vatum.
nunc ratio nulla est restandi, nulla facultas,
aeternas quoniam poenas in morte timendumst.

Plutarchus vergelijkt dan ook den δεισιδαίμων met Tantalus (caput 11 tegen het einde) en Lucretius zegt (III, 980 vlgg.):

nec miser inpendens magnum timet aëre saxum
Tantalus, ut famast, cassa formidine torpens,
sed magis in vita divom *metus* urget *inanis* mortalis.

Ik zal de vergelijking niet voortzetten. Uit hetgeen ik aangehaald heb, zoowel uit Polybius als uit Plutarchus, meen ik te mogen besluiten, dat Lucretius met de religio hetzelfde bedoelt, wat de Grieken δεισιδαιμονία noemen. Zij is niet alleen de godsdienst van het volk, maar ook wel van aanzienlijken en grooten, bijv. van Memmius; aangaande tijdgenooten als Brutus (Plut. Brut. 36, 48) en Cassius van Parma (Val. Maxim. I, 7, 7) vernemen we berichten, die toonen dat de δεισιδαιμονία in hun kringen bestond (Vgl. met die verhalen Lucr. I, 132—135). Men vergete daarbij niet, dat ook deze vorm van godsdienst veelsoortig was en in verschillende omstandigheden, bij verschillende personen en lagen der bevolking, op verschillende wijze tot uiting kon komen.

De caricaturen van den δεισιδαίμων, die Theophrastus en Menander ons teekenen, verschillen van de beschrijving, die Plutarchus geeft, zooals deze verschilt van de religio, welke Lucretius bestrijdt; de verschillen bestaan echter meer in de wijze, waarop deze schrijvers hun onderwerp aanpakken, dan in het wezen der zaak: de voortdurende, het leven drukkende vrees voor den invloed van booze geestelijke machten. Lucretius is de meest ernstige; hij spreekt meer van de *religio* dan van den *religiosus*; dezen teekent hij slechts in enkele gevallen, die ik reeds genoemd heb: V, 1198 vlgg. III, 51 vlgg., maar de *religio* is de *gravis*, de *turpis*, die de oorzaak is van de voortdurende vrees, welke het leven vergalt, vrees voor den

toorn en de wraak der goden, voor de verschrikkingen van den dood en de onderwereld; zij maakt van de goden domini acres [1]), τυραννικὸν τὸ πατρικόν, zooals Plutarchus zegt (cap. 6, begin). Wanneer de religio zoo uit het oogpunt der δεισιδαιμονία beschouwd wordt, is de bitterheid te begrijpen, waarmede Lucretius haar bestrijdt. Niet onwaarschijnlijk komt het mij voor dat persoonlijke ervaringen mede oorzaak zijn geweest van zijn fellen haat. Zijn vriend Memmius was een man met groote gaven door de natuur toegerust en als het ware geroepen om boven anderen uit te blinken (I, 26, 27). Maar juist dezen voortreffelijke, die zijn vaderland in de moeilijke tijdsomstandigheden ten zegen kan zijn (I, 43), ziet hij door de booze δεισιδαιμονία aangetast. Hij tracht hem door grondig onderwijs in het wijsgeerig stelsel van Epicurus van die ijdele en laffe vrees te bevrijden. Aanvankelijk heeft hij hoop dat zijn onvermoeid streven vrucht zal dragen, maar dan merkt hij met diepe droefheid, dat de verdwazende vijandin, geholpen door de vrees aanjagende literatuur van sommige dichters, over zijnen vriend meer macht schijnt te hebben dan hij zelf. Memmius is wankelmoedig; hij wil wel hooren, zooals ik boven reeds zeide, maar hij durft toch eigenlijk niet; de vrees zit bij hem te diep. Zoo verwacht Lucretius dat ten slotte de δεισιδαιμονία de overhand zal behouden en hem niet alleen van zijnen vriend berooven, maar dezen ook maatschappelijk in het verderf zal storten. Die verwachting, welke ook vervuld schijnt te zijn, versterkt de bittere stemming in het prikkelbare gemoed van den gevoeligen dichter.

Epicurus was, voor zoover wij hem kennen, een ander karakter en een ander temperament. Zijne levensopvatting wordt niet onjuist omschreven als egoïstisch-hedonistisch [2]). Hij is wel niet oppervlakkig, veeleer een man van beteekenis, maar toch verre van geniaal. Hoogelijk met zich zelven en met zijne wijsbegeerte ingenomen, is hij niettemin een zeer welwillend en trouw vriend voor zijne leerlingen, door wie hij als

---

[1]) VI, 62.
[2]) Artikel *Epikouros* in Pauly-Wissowa.

het ware wordt aangebeden. Eene bitterheid als Lucretius bezielt tegen de religio is van hem niet te verwachten, maar evenmin een triumphkreet over de overwinning op de gehate behaald. Wat Giussani zegt (blz. XXIII): „La epicurea comedia della natura quasi diventa in Lucrezio una tragedia" is wat sterk gepointeerd, maar in den grond niet onjuist.

Lucretius is een geniaal dichter en heeft als zoodanig eene neiging tot melancholie en pessimisme, die door het hedonistische zijner philosophie niet geheel is overwonnen. Hij ook kent de vrees voor hoogere machten, al zijn het geen demonische. Wanneer hij in het einde van het V^de^ boek, (vs. 1204 en vlgg.) in prachtige en diep in het gemoed doordringende verzen de verschijnselen in den hemel en op de aarde en in het menschenleven beschrijft, die in de ziel de gedachte aan de regeering en leiding van hemelsche machten wekken, dan voelt men hoe deze overleggingen mede in de ziel van den dichter zelven opkomen. Wanneer wij, zegt hij, opzien naar de hemelsche ruimten van het groot heelal en den vasten ether boven de fonkelende sterren, en wanneer wij denken aan de banen van zon en maan, dan begint in onze borst, door andere kwalen reeds overstelpt, ook die vrees het wakker wordend hoofd op te heffen, de vrees of er misschien een oneindige macht der goden is, die in hun wisselenden loop de schitterende sterren doet wentelen". „Wien, zoo gaat hij voort, krimpt de ziel niet ineen van vrees voor de goden, wien trekken de leden niet samen van schrik, wanneer de verschroeide aarde davert van den schrikkelijken bliksemslag en de ratelende donder den wijden hemel doorloopt?" Roept niet de bevelhebber van de vloot met zijne dappere legioenen en olifanten de genade der goden in, wanneer de machtige storm hem voortzweept over de wateren der zee? alles echter vergeefs, daar dikwijls de woedende orkaan hem niettemin voortjaagt naar de ondiepten, waar de dood hem wacht. Zoo vernielt een zekere verborgene macht de grootheid van den mensch en ziet men dat zij de symbolen zijner heerschappij met voeten treedt en er den spot mee drijft.

Ik merk op, dat dit geheele stuk (van vs. 1204—1240) alleen beschrijft de door verhevenheid en onmetelijke kracht zich kenmerkende werkingen der natuur, waartegenover de mensch zijne onmacht en geringheid gevoelt. Met Munro en Giussani tegenover Bayle, Reisacker en anderen geloof ik, dat men bij de woorden *vis abdita quaedam* (vs. 1233) niet moet denken aan eene persoonlijke of geestelijke mystieke macht; maar wel ontwaart men uit deze met gloed en diep gevoel geschreven verzen, hoe groot de indruk is, dien de argumenten voor het werken eener goddelijke macht in de natuur en het leven der menschen op Lucretius maken. Het gevoel van den mensch en den dichter komen hier klaarblijkelijk in botsing met de theorie van den wijsgeer, die eischt, dat men moet „pacata posse omnia mente tueri" (vs. 1203). Hier zwijgt de triumphkreet: nos exaequat victoria caelo! Merkwaardig is het, dat aan het slot van dit gedeelte geen woord gezegd wordt, om den indruk, dien het ten gunste van de erkenning van een goddelijk bestuur op den lezer moet maken, met nadruk te voorkomen of te keeren. Uit psychologisch oogpunt verdient in het bijzonder opmerking, dat zoowel in de zooeven besproken passage als op andere plaatsen van schuldbewustzijn en gewetenswroeging sprake is op eene wijze, die schijnt te toonen, dat dit gevoel den dichter persoonlijk niet vreemd is. Wanneer hij in het 3de boek tracht te bewijzen, dat de ziel sterfelijk is, daar zij evenzeer als het lichaam lijden kan, haalt hij o. a. als voorbeeld aan (vs. 827): „en wanneer de booze daden reeds voorbij gegaan zijn, werkt de wroeging over de zonden na". Te midden van een feestgelag en bloemen gebeurt het, dat de ziel van schuld bewust wroeging ondergaat, omdat het leven in ledigheid wordt doorgebracht en in liederlijkheid verloren gaat (IV, 1135—36). Wanneer de bliksem neerslaat en de donder rolt, sidderen volken en natiën, krimpen de leden van trotsche koningen ineen van vrees voor de goden, bij de gedachte, dat misschien de bange tijd van afrekening wegens eene schandelijke daad of trotsch gezegde is aangebroken (V, 1222—25). Vrees voor straf bederft de genietingen

des levens. Geweld en onrecht omstrikken namelijk een ieder (die ze bedrijft) en keeren meestal terug op het hoofd van hem, van wien zij zijn uitgegaan, en het is niet gemakkelijk voor iemand, die door zijne daden het gemeenschappelijke vredesverdrag schendt, een rustig en vreedzaam leven te leiden. Immers al misleidt hij ook goden en menschen, toch kan hij niet vertrouwen, dat het altijd verborgen zal blijven, daar toch van velen verhaald wordt dat zij, sprekende in hunne droomen of ijlende in eene ziekte, zich zelven verraden hebben en hunne lang verborgen zonden aan het licht hebben gebracht (V, 1151—60).

Wie deze plaatsen vergelijkt met analoge, die ons van Epicurus zijn overgeleverd, merkt een verschil, dat niet door emendatie en interpretatie is weg te nemen. Hier spreekt de ziel van den dichter zelf, die in de natuur meer voelt dan stof en ruimte, in wien de vrees voor wat boven de natuur uitgaat, voor den mystieken achtergrond der dingen, niet zelden, zij het ook zijns ondanks, het ontwakende hoofd weer opheft.

Lucretius is in de eerste plaats dichter en dan philosoof, zoo ook in de beschouwing en beschrijving der natuur. Op de talrijke plaatsen, waar hij haar in haar schoonheid, in hare verdervende of verheven macht, in hare zichtbare of onzichtbare werkingen schildert, staat hij oneindig veel hooger, dan wanneer hij haar wetenschappelijk tracht te verklaren. De aarde, zegt hij in boek V, waar hij het ontstaan van planten en dieren, van den mensch en de cultuur beschrijft, heeft terecht den moedernaam verkregen (vs. 795). Uit dat oogpunt beschrijft hij in het II^de boek, klaarblijkelijk met groote sympathie, en in prachtigen stijl, den van buiten ingevoerden, zoo zinnelijken en barbaarschen dienst van de Magna Mater (II, 600—664); hij verstaat de symboliek in dezen cultus en vindt haar goed en uitnemend (645), maar men mag in waarheid de aarde alleen in zóó verre eene godin of moeder der goden noemen, als men weet dat men eene overdrachtelijke uitdrukking gebruikt, zooals Bacchus voor *wijn*, Neptunus

voor *zee*. Het gevaar is echter niet in de overdracht gelegen, want die gebruikt de dichter ook, wanneer hij zegt dat de aarde *merita* maternum nomen adepta est.; maar het bestaat daarin, dat men zijne ziel *religione turpi* bezoedelt (660).

Het ligt niet dadelijk voor de hand te vatten, waarom de dichter deze sterke uitdrukking hier bezigt. Voor mij is dit woord eene bevestiging van mijne opvatting, dat *religio* bij hem verstaan moet worden als *δεισιδαιμονία*. Uit de beschrijving die hij geeft van den cultus der Magna Mater, blijkt dat deze geheel en bovenal gegrond is op *bange vrees*. De dichter duidt dat uitdrukkelijk aan, waar hij in vs. 609 zegt: *horrifice* fertur divinae matris imago; in vs. 623 „impia pectora volgi *conterrere metu* quae possint numini' *divae*; in vs. 632 *terrificas* capitum quatientes numine cristas; daarbij merk ik op dat de woorden *horrifice*, *conterrere metu* en *terrificas* telkens staan op de eerste plaats in het vers en den nadruk ontvangen. De vereering van de aarde als de Magna Mater leidt dus tot vrees voor hare daemonische macht.

Ten slotte kom ik op wat voor mij een tegenproef is. In het prachtige prooemium van het eerste boek, inderdaad van het geheele gedicht, wordt de *alma Venus* aangeroepen, als de *hominum divomque voluptas* (vs. 1 en 2); *te*, *dea*, *te fugiunt venti*, *te nubila caeli* zegt de dichter vs. 5; zij bestuurt de geheele natuur: *quoniam rerum naturam sola gubernas* (vs. 21).

Met verwondering heeft men zich steeds afgevraagd, hoe een dichter, die zich in zijn werk zulk eenen bitteren vijand der *religio* betoont, eene godin op deze wijze kan aanspreken en verheerlijken. Terwijl steeds het eerste en het laatste in de bestrijding van de religio is, dat zij aan de goden eenen alvermogenden invloed op de natuur en het lot der menschen toeschrijft, wordt hier die almachtige werking der godin luide geroemd. Thans wordt niet, als aan het einde van de beschrijving van den cultus der Magna Mater, gezegd, dat men slechts in overdrachtelijken zin van de liefde als van eene godin kan spreken; de dichter waarschuwt hier niet voor bezoedeling der ziel door turpis religio.

Van waar, vraagt men, dit groote verschil, ofschoon toch uit mythologisch oogpunt de Magna Mater als personificatie der aarde, en Venus als personificatie van liefde en leven, een zelfde reden van bestaan of niet-bestaan hebben.

Naar mijne opvatting van de religio bij Lucretius als δεισιδαιμονία, kan van religio in dit prooemium geen sprake zijn; Lucretius kan niet denken, dat de personificatie van liefde en leven, want dat is Venus voor hem, zou kunnen leiden tot eene slaafsche vrees, tot de schrikwekkende gedachten aan het rijk der dooden. In het prooemium zingt hij van de *alma* Venus, den *lust* van goden en menschen, de bron van licht en leven; stormen en donkerheid vluchten voor haar; de bloemen ontspruiten uit de aarde, de vlakke zee is als een lachend veld, de rustig kalme hemel schittert wijd en zijd van licht, wanneer zij komt; zij stort overal in de harten de lokkende liefde en den lust tot voortplanting van het leven; al wat blijde is en aanminnig verheft zich door haar in de oorden des lichts; zij alleen kan de stervelingen door rustigen vrede verkwikken.

Men ziet het in dit prooemium is geen sprake van religio in den zin, waarin de dichter haar opvat; het dient veeleer als een geneesmiddel daartegen.

Is een sterkere tegenstelling denkbaar tegen de sombere voorstellingen van vrees en dood van den δεισιδαίμων?

Ik meen voldoende te hebben aangetoond dat bij Lucretius de *pietas* de betamelijke innerlijke vereering is van de goden, zooals zij volgens zijne philosophie in waarheid bestaan, de religio daarentegen de onrust wekkende en verderfelijke vrees voor daemonische machten.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL- LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11den MAART 1912.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUIJZEN, KERN, ASSER, SILLEM, VERDAM, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SNOUCK HURGRONJE, VAN RIEMSDIJK, SPEYER, HOUTSMA, VAN LEEUWEN, KLUYVER, BLOK, HOLWERDA, DE BEAUFORT, CALAND, BOISSEVAIN, VAN DER HOEVEN, HEYMANS, HESSELINK, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, OPPENHEIM, DE GROOT, BREDIUS, SIX, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, COLENBRANDER, VAN DER VLUGT, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, KALFF en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

Een brief van den Minister van Binnenlandsche Zaken dd. 2 Maart mededeelende dat *f* 1000.— subsidie is verleend voor het Historisch gedenkboek 1813—1913 aan de Commissie daarmede belast.

Een verzoek van Zijn Excellentie om geleerden aan te wijzen geneigd om de Regeering te vertegenwoordigen op het archeologisch Congres te Rome in October e. k.

De heeren Karsten en Kuiper verklaren zich daartoe bereid.

Als vertegenwoordiger der Akademie op het aanstaande Congres voor Geschiedenis der Godsdiensten zal optreden prof. Symons.

Hierna leest prof. Hartman het rapport voor van de Hoeufft-commissie over de 32 ingekomen prijsverzen. De gouden medaille wordt toegekend aan het gedicht Thallusa, met het motto „Incipe parve puer". De maker blijkt weder te zijn Giovanni Pascoli te Bologne; van de gedichten die gedrukt kunnen worden gaven de HH. prof. Antonio Taverzari te Merate, Franc. Xaverius Reuss te Rome reeds verlof hun naambriefje te openen; weldra ook prof. P. H. Damstë te Utrecht, dichter van *Solatiolum*.

Hierna leest de heer Woltjer zijn voordracht voor over *religio* en *pietas* bij Lucretius. In tegenstelling met den vreedzamen Epicurus openbaart zich bij den Romeinschen dichter zeer duidelijk een haat tegen de religie Vanwaar dat verschijnsel en welke is die religie, dat voorwerp van zijn haat? Volgens spreker niet de Grieksche of Romeinsche religie als godsvereering, maar als men het gebruik der woorden en begrippen *religio* en *pietas* bij Lucretius wel ontleedt, dan blijkt hij zich te keeren tegen die religie die men gewoonlijk deisidaimonia of superstitio pleegde te noemen en van welke overdreven godenvrees, naar spreker meent, Lucretius' vriend Memmius een vertegenwoordiger mocht heeten.

Met den spreker traden in debat de HH. Karsten, Hartman en Speyer, die door den spreker beantwoord werden. Hij staat zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen.

Bij de rondvraag werden de volgende boeken aangeboden voor de Bibliotheek: door den Heer Six een overdruk van zijn artikel in de „Revue Archéologique" getiteld „Les portraits de Princes sur le polyptique des Van Eyck". Door den Heer Molegraaff het 2de deel van prof. Hamakers nagelaten geschriften; door den Heer Karsten het 1e deel van zijn uitgave van Donatus' commentaar op Terentius.

Nadat de Voorzitter heeft medegedeeld dat de volgende vergadering zal plaats hebben op den *derden* Maandag in April, wordt de Vergadering gesloten.

BERICHT OVER DEN WEDSTRIJD IN LATIJNSCHE POËZIE VAN HET JAAR 1911.

M. H.

Twee en dertig! misschien iets meer, misschien iets minder dan in de laatstvoorafgaande jaren, in elk geval een aanzienlijk getal. Voegt hierbij dat bijna alle het wettelijk minimum van vijftig verzen verre te boven gingen, benevens het, op zich zelf verblijdend, verschijnsel dat wederom uiterst gering was het aantal der gedichten, die na een oppervlakkige inzage ter zijde konden worden gelegd, en Gij begrijpt dat de taak Uwer Commissie niet licht is geweest. Zij heeft echter kunnen besluiten er ditmaal niet minder dan *tien* in den bundel op te nemen; wel een bewijs dat de lezing van het ingezondene haar ook heel wat genoegen heeft verschaft; en het feit dat bij hare samenkomst over de belangrijkste punten reeds aanstonds volledige overeenstemming bestond en over de minder belangrijke na een korte bespreking werd verkregen, geeft haar de verzekerdheid dat zij in haar oordeel wel niet al te zeer zal hebben mis getast.

Gelijk gebruikelijk, en naar ons voorkomt doelmatig is, beginnen wij ons verslag met die gedichten over welke ons oordeel het ongunstigst luiden moet, om op te klimmen tot de betere en beste.

16. *Pestis in Mantsjouryia.* Het is ons onbegrijpelijk wat den inzender mag hebben bezield, die dit onleesbaar stuk, onleesbaar in dubbelen zin, voor een wedstrijd heeft aangeboden. Ongeveer hetzelfde geldt van:

10. *Tria Carmina*, waarvan 1 in een *nieuwe*, onbehagelijke,

versmaat, 2 en 3 in slechte hexameters, het geheele stel zonder redelijken, althans verstaanbaren, zin.

Iets beter hoewel ook stellig afkeuringswaardig zijn:

23. *Paraenetica oratio ad puerum*, goed gemeend en gevoeld, maar onbeduidend en van vorm geenszins onberispelijk.

3. *Menippus*, een vrij onbeduidend verhaal van een verliefden beeldhouwer.

8. *Ad Torrem Aquinatem*, van inhoud aan het zoo juist genoemde tegengesteld, want het beschrijft hoe de Heilige Thomas met een brandend hout zich verdedigt tegen de verleidster, en dat wel in goed loopende Alcaische strofen, maar overigens zijn de wijze van behandeling en de stijl uiterst smakeloos.

1. Εὐφρόνη, een uitwerking van Hes. Th. 116—25 (geboorte van Chaos, Nux, Eros), die den lezer al zeer weinig vermag te treffen.

Thans volgt de grootste groep: *zestien* gedichten, die wij zouden willen kenmerken als *onvoldoende*, gedichten in welke wij wel iets goeds hebben mogen waardeeren, al was het vaak slechts de goede wil, maar die ons toch niet een plaats in onzen bundel waardig voorkwamen.

De billijkheid vordert echter dat wij deze groep in twee (toevallig gelijke) deelen verdeelen: die, omtrent welke wij zonder aarzeling dat oordeel hebben opgemaakt en die, waaromtrent wij langer of korter hebben beraadslaagd of ze misschien voor opneming in den bundel in aanmerking mochten komen. Door deze indeeling vermijden wij bovendien een al te groote eentonigheid.

De eerste onderafdeeling dan (kortheidshalve spreken wij hier van de *zeker onvoldoende* gedichten) omvat:

15. *In Romam sollemnia libertatis agentem.* Een eentonig compendium van Rome's grootheid en heerlijkheid, in soms vrij slechte verzen en onbeholpen taal.

27. *In Gentis Italicae Floram.* Gelijk onderwerp, een langdradig, lang niet altijd duidelijk gedicht.

24. *Post Romam Italiae in libertatem vindicatae restitutam.* Thans Sapphische verzen, die behoorlijk loopen, maar de inhoud is vaak duister en zelden of nooit behagelijk.

22. *Sibylla Cumana* goede verzen maar die niets behelzen dan het gewone verhaaltje over Tarquinius en de Sibyl, vrij zonderling uitloopend op een verheerlijking van het getal 3.

21. *Agrippina Neroni* goed wat versmaat betreft, de inhoud onbehagelijk.

17. *Christus dominus ad Coenam ultimam.* In goede verzen het bijbelverhaal weergegeven. Zonder eenige eigen inventie.

2. *Roma.* Verheerlijking van Rome in goede Alcaische strofen. Arm van inhoud.

9. *Ludi populares.* Volksspelen in de buurt van Napels. Behalve de niet onaardige beschrijving van een „montagne Russe" heeft dit, lang niet altijd heldere, gedicht niets aantrekkelijks.

De onderafdeeling der *ten slotte* terzijde gelegde gedichten, over welke *sprake* is geweest om ze in den bundel op te nemen, bevat de volgende nommers:

4. *Sensus ratioque.* Gedicht over een nymf, die Christin is geworden. Vrij goed, maar vaak te moeielijk.

6. *Fabulae* in Phaedriaansche versmaat. Handig gedicht, maar meestal onbeduidend. Er een enkele uit te zoeken voor den bundel verbood de uitdrukkelijke bepaling van het testament omtrent de 50 versregels.

7. *Ad Crucem rubram* een elegisch gedichtje tegen den oorlog, goed van vorm maar onbeduidend van inhoud.

25. *Andromache.* Beschrijving van een weefsel door Andromache opgezet, het geheele gedicht een weefsel van allerlei wat op den Trojaanschen oorlog betrekking heeft. De gerektheid van dit stuk verbiedt ons het aan 't geletterd publiek ter lezing aan te bieden.

30. *Alma mater.* De opzet, een dispuut tusschen een voorstander en een tegenstander der klassieken, is niet onaardig, maar loopt uit op een niet behoorlijk gemotiveerde verheerlijking der oudheid in beurtzang van den voorstander en den plotseling bekeerden tegenstander.

29. *Urbi Italiae capiti.* Van dit gedicht is het slot krachtig, doch het overige daarmede niet overeenstemmend.

14. *Barbara* de Christin gewordene, door haren vader gedood, beweend door haren stiefvader. De inhoud gedeeltelijk afgezaagd, gedeeltelijk zonderling.

19. *Pacis sequestra* en *Templum Mariale* twee onberispelijke, zoetvloeiende gedichtjes, 't een in sapphische, 't ander in asclepiadeische strofen. Beschrijvingen van heilige plaatsen. 't Is echter alleen de vorm die den lezer boeit, de inhoud biedt niets treffends.

Thans komen wij tot de gedichten, die wij in den bundel wenschen opgenomen te zien. Over deze valt, uit den aard der zaak, een enkele maal wat meer te zeggen. Ook hier spreken wij opklimmender-wijze, om zoo ten slotte tot de allerbeste gedichten te komen. Wij beginnen met:

12. *Ad Rhenum fluvium.* Verheerlijking van den Rijn, beschrijving van wat die stroom reeds heeft aanschouwd in de wereldgeschiedenis en van wat hem misschien nog te wachten staat, uitloopend in een zegenbede. Een vloeiend, aangenaamleesbaar gedicht.

18. *Tupac Amaru.* De geschiedenis van den laatste der Incas, goed, hier en daar werkelijk treffend verhaald.

20. *Strages infantium Bethlehemitarum.* Een gedicht volmaakt in den stijl van de twee lyrische gedichten van nr. 19, nu alcaische strofen, even liefelijk als de sapphische en asclepiadeische van dat vorige nr., maar de inhoud is aanmerkelijk verrijkt door de aardige gedachte aan 't slot, om de vermoorde onnoozelen in te roepen als beschermengelen der nú levende kinderen, die door *geestelijken* moord worden bedreigd.

11. *Plotinus.* De wijsgeer van dezen naam wil een Academie stichten, die alle philosophische secten vereenigt en geeft ter inwijding daarvan een groot philosophenmaal. Doch op dat maal ontstaat al spoedig de heftigste oneenigheid, die het schoone plan op de droevigste wijze verijdelt. Aan de kenners der historia philosophiae zij het overgelaten te beoordeelen of hier ieder krijgt wat hem toekomt, als *gedicht* is het verhaal hoogst onderhoudend en vermakelijk.

5. *Villa Syronis.* Virgilius vlucht uit zijn onveilige geboorteplaats naar de hoeve van den opvoeder zijner jeugd en brengt daarheen ook zijn ouden vader in veiligheid. Hij heeft dezen op zijn schouders gedragen door den Mincio.... dat feit zet zich 's nachts in zijn geest om in een droom, waaruit het plan der Aeneis wordt geboren. Zeker is dit het werk van een geoefenden en talentvollen dichter, doch die ditmaal met zijn onderwerp niet bizonder gelukkig is geweest. Dat onderwerp toch lijkt ons vrij gezocht.

26. *Eunus.* Het verhaal van den bekenden slavenopstand op Sicilië wordt hier verwerkt tot een liefdesnovelle. Eunus' dochter wordt bemind door een aanzienlijk jongeling, die wederliefde bij haar vindt. Zij wijst de aanslagen van een slaaf af die nu in zijn toorn Eunus' krijgsplan en schuilhoek verraadt. Vader en dochter worden gevangen genomen, doch de laatste uit de handen van den verrader gered, die in een tweegevecht met zijn bevoorrechten medeminnaar sneuvelt. Dit alles in onberispelijke verzen boeiend verhaald. Alleen het slot scheen aan twee onzer ietwat afgezaagd.

28. *Lydia.* Keurige en kunstvaardige bewerking van *Lydia dic per omnes* en *cum tu, Lydia, Telephi,* zooals slechts een zeer bedreven en geestig dichter kan leveren. Sommige onderdeelen zijn voortreffelijk, het geheel schijnt echter niet op de hoogste onderscheiding aanspraak te kunnen maken. Hoewel niet lijdend aan overgroote duisterheid, vereischt het soms toch een meer dan gewenschte inspanning.

13. *Venator*: lof van de jacht. Een uitmuntend, frisch, levendig gedicht, van echte liefde voor het jagersbedrijf getuigende. Van de vele, uitnemend geslaagde, details lijkt ons wel het allerbeste het portret dat de jager van zich zelven gemaakt wil zien. Wie zich in een allerkostelijkst stukje nieuw-Latijnsche poëzie wil verlustigen leze vooral die geestige, vlot geschreven versregels! Doch als geheel wordt dit gedicht naar onzen smaak nog overtroffen door:

32. *Solatiolum.* In onzen aanhef spraken wij van het genoegen ons door onze taak geschonken. Nu, bij de lezing

van dit gedicht hebben wij ons *vermaakt* en herhaaldelijk gelachen, hartelijk gelachen uit volle borst. Reeds de opzet had voor ons een zeer eigenaardige bekoring.

„Ik heb" zegt onze dichter, „by Aristophanes een boer leeren kennen die maar eens een enkele maal in zijn leven pleizier heeft gehad. Geen wonder, want waarin zocht die domoor het genot? In het onverkwikkelijkste, dat ons de wereld biedt — nl. in politiek. Die man moest dus wel blind zijn voor vele echte genietingen, die hem zeker ook wel zijn ten deel gevallen. Doch al is dit zoo, één genot, dat weggelegd was voor veel lateren tijd, heeft hij zeker niet kunnen kennen en dat genot, door mij zoo hoog gewaardeerd, ga ik thans bezingen.

O Muzen staat mij bij... maar neen, Muzen zijn feminini generis, dus kennen zij dat genot al evenmin als Dicaeopolis, want 't is alleen voor mannen bestemd. Dus maar gedicht uit eigen kracht en aandrift. O Columbus, veel schoons heeft het door U ontdekt Amerika aan de wereld gebracht, maar niets heerlijkers dan die onvolprezen plant... de tabak".

Nu wordt het gebruik van de tabak beschreven, het pruimpje, het snuifje, de cigaret die — o grove wansmaak des menschdoms! — overheerschend gaat worden, de zooveel edeler sigaar, die wij voortaan den haar passenden naam *Convolvulus* zullen geven, eindelijk de alles overtreffende pijp in al haar verschillende gestalten, maar uitmuntend boven alle de lange gouwenaar.

Dit alles wordt ons bezongen in verzen helder als glas, het een al aardiger dan het andere. Het glanspunt der beschrijving is zeker wel deze passage: een vriend komt bij een vriend logeeren. Op den avond van zijn aankomst wil het gesprek nog niet best vlotten, maar den volgenden vóórmiddag! Dan zitten de vrienden in de studeerkamer des gastheers bijeen, dan wordt de geest vaardig en de tong los! dan merken zij 't niet in wat een atmosfeer zij leven, want als mevrouw wil binnenkomen met het voor-kopje voor de Heeren, dan kan ze er nauwelijks uitbrengen dat allervermakelijkste Hollandsch-Latijn: „fumum ense secare queas".

En na deze beschrijving trekt de dichter nog eens te velde tegen een Tolstoi en anderen die het rooken hebben bestreden. „Wij rookers weten beter dan die Scyth, wij kennen

Ambrosiae sucos et odoriferam panaceam

waarmede bij Virgilius den afgematten held levenskracht wordt terug gegeven" roept de dichter uit om te besluiten met deze zes regels die U een denkbeeld kunnen geven van het zoo vermakelijke geheel:

Heus, puer, et folia et flammas huc ocius affer!
Quid, baculos mihi luciferos, tu, pessime, portas?
Protinus ista procul! Candens carbunculus adsit!
Quam mehercle bene est mihi nunc: nil amplius opto.
O si fata sinant suprema in tempora vitae
His me posse frui.... nisi cum pituita molesta est.

Ja genoegen heeft ons dit geestig, levendig, vloeiend gedicht geschonken in ruime mate; van geheel anderen aard waren de aandoeningen bij ons gewekt door

nr. 31. *Thallusa*, aandoeningen die ons waarborgen dat om zijn inhoud dit gedicht hooger staat, en ook hier blijft de vorm niet beneden den inhoud. Om dit gedicht naar waarde te schatten moet men verkeeren in de stemming door den dichter bedoeld, en daartoe brengt men het niet tenzij men het geheele gedicht leest, en dan *kan* die stemming niet uitblijven. Maar door het geven van een uittreksel zou men den dichter onrecht doen. Daarom een enkel woord ter kenschetsing van het geheel. Thallusa is een *slavin*. Dat woord alleen wekt reeds deernis. Maar de omstandigheden waarin *deze* slavin verkeert maken nog in bizondere mate aanspraak op medelijden. Haar meester heeft haren medeslaaf en echtgenoot doen dooden, hun beider kindje weggebracht, haar zelve heeft hij buiten haar weten reeds verkocht, want hij vertrouwt dat vreemde schepsel niet, dat nu dartelt met zijn kinderen, dan stil is en bedroefd — „'t zal", denkt hij „wel een bekeerlinge van dien Christus zijn „dus moet ik waken voor de veiligheid mijner kinderen". Want voor kinderen van een harden meester en een onverschillige meesteres heeft die arme slavin te zorgen,

die zelve haren kleinen lieveling moet missen, dat is haar voornaamste werk. En zij kwijt zich goed van die taak: op vreemde kinderen draagt zij *haar* moederliefde over, zooals het zoo aangrijpend wordt gezegd in dien eenen versregel over Thallusa, den zuigeling harer meesteres in slaap zingend:

Flet Thallusa, gemens, aeque memor, immemor aeque.

Welnu, al de bitterheid al het tragische van *dit*, zoo uiterst droevige, slavinnenlot wordt ons geteekend, neen in beeld gebracht, in levende beelden, in aangrijpende tooneelen, gedicht met bewonderenswaardige kunstvaardigheid. Wij vermelden alleen Thallusa's wiegeliedje, eens door haar voor *haar* kindje gezongen in de oud-vaderlandsche versmaat der Saturnii, en dan dat pakkend slot. Na een bij de kinderen doorwaakten vóórnacht, zendt haar haar eindelijk tehuiskomende meesteres ter ruste met de woorden:

I cubitum, primo cras surgas mane necesse est.

Want wat de slavin nog niet weet dat weet zij:

Primo mane domo servam novus emptor abegit.

Wij aarzelen niet aan dit gedicht den gouden eerepenning toe te kennen, en verzoeken dus den Voorzitter het naambriefje nr. 31 met het motto

incipe parve puer

te openen, en desgelijks die van

nr. 20 motto: vox in Rama audita est etc.
en nr. 28: omnia vincit amor

van welke gedichten, in den bundel op te nemen, de dichters reeds vooraf vergunning tot opening der naambriefjes hebben gegeven.

Terwijl de dichters van

Nr. 12, 18, 11, 5, 26, 13, 32

zullen worden opgeroepen om zich vóór 1 Juni bekend te maken in welk geval hun gedichten in den bundel zullen worden

opgenomen met de beide vroeger genoemde 20 en 28 en het bekroonde 31 in deze volgorde: 31, 32, 13, 28, 26, 5, 11, 20, 18, 12

Met de andere naambriefjes zal worden gehandeld als naar gewoonte.

J. VAN LEEUWEN JR.
H. T. KARSTEN.
J. J. HARTMAN.

PROGRAMMA

CERTAMINIS POETICI

IN ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO

IN ANNUM MCMXIII INDICTI

A. D. V. Idus Martias in conventu Ordinis Literarii a iudicibus ita est relatum de XXXII carminibus quae ad tempus iis fuerant tradita.

Statim abiecimus, ut prorsus hoc certamine indigna, carmina inscripta: *Pestis in Mantsjouryia* et *Tria Carmina*, neque multo diutius nos tenuerunt ea quorum tituli: *Paraenetica oratio ad puerum; Menippus; Ad Torrem Aquinatem;* Εὐφρόνη.

Parum placuerunt octo carmina in quibus tamen aut virtutes aliquas aut certe laudabilem voluntatem apparere minime negamus. Haec inscripta sic erant: *in Romam sollemnia libertatis agentem; in gentis Italicae Floram; post Romam Italiae in libertatem vindicatae restitutam; Sibylla Cumana; Agrippina Neroni; Christus dominus ad coenam ultimam; Roma; Ludi populares.*

Magis probabantur octo alia, quae non esse in lucem edenda post aliquam demum decrevimus deliberationem. Horum tituli hi erant: *Sensus ratioque; Fabulae; ad Crucem Rubram; Andromache; Almae Matri; Urbi Italiae kapiti; Barbara; Pacis sequestra* et *Templum Mariale* (duo haec ultima eadem fuerant munita scidula).

Restant decem optima, quae lubenter publici iuris facimus, lectu iucundissima, vera verorum poetarum atque artificum opera Eorum titulos sic enumeramus ut quo quodque est praestantius eo posterius nominetur: *ad Rhenum fluvium; Tupac Amaru; Strages infantium Bethlehemitarum; Plotinus;*

Villa Syronus; Eunus; Lydia; Venator, denique *Solatiolum*, carmen suavissimum, tersissimum, lepidissimum, cui haud dubie obtigisset praemium nisi cum eo in certamen descendisset *Thallusa*, summi cantoris opus eximium, quo vix cogitari quidquam possit praestantius. Hoc quin aureo esset ornandum praemio non dubitavimus; atque aperta scidula prodiit nomen illud nobis notissimum atque ubique terrarum clarissimum *Joannis Pascoli Bononiensis*.

Novem illa, quae proxime ante Thallusam enumeravimus, sumptibus legati Hoeufftiani in lucem emittentur, si eorum poetae nobis *Ante Kalendas Iunias* scidularum aperiendarum dederint veniam. Hanc iam dederunt Franciscus Xaverius Reuss Alsatinus, qui *stragem infantum Bethlehemitarum* cecinit; Antonio Taverzani Meratensis, *Lydiae* poeta; denique Petrus Helbertus Damsté professor Traiectinus cui debemus *Solatiolum*.

Ad novum certamen cives et peregrini invitantur his legibus ut carmina latina non ex alio sermone versa nec prius edita argumentive privati nec quinquaginta versibus breviora nitide et ignota iudicibus manu scripta, sumptu suo ante Kal. Ian. anni proximi mittant ad *Hermannum Thomam Karsten*, ordinis litterarii Academiae Ab-actis, munita sententia, item inscribenda scidulae obsignatae, quae nomen et domicilium poetae indicabit. Ceterum iudicibus gratum erit, si poetae in transscribendo portabile prelum Britannicum (*typewriter*) adhibebunt.

Praemium victoris erit nummus aureus quadringentorum florenorum. Carmen praemio ornatum sumptibus ex legato faciendis typis describetur eique subiungentur alia laude ornata, quando scidulae aperiendae venia dabitur. Hoc *ante Kal. Iun.* fieri debebit.

Exitus certaminis in conventu Ordinis mense Martio pronuntiabitur, quo facto scidulae carminibus non probatis additae Vulcano tradentur.

Amstelodami
Ips. Kal. Apr. MCMXII

P. D. Chantepie de la Saussaye
Ordinis Præses

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 15en APRIL 1912.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, S. A. NABER, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, KERN, DE SAVORNIN LOHMAN, ASSER, SILLEM, VERDAM, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SPEYER, HOUTSMA, KLUYVER, HOLWERDA, CALAND, BOISSEVAIN, VAN DER HOEVEN, HEYMANS, WOLTJER, OPPENHEIM, DE GROOT, KUIPER, UHLENBECK, SIX, BAVINCK, TE WINKEL, MOLENGRAAFF, JONKER, KALFF en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

Bericht van de Heeren Roëll, Boer en Van Vollenhoven dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Een aantal kleinere gedichten voor den Hoeufftwedstrijd onder het gezamenlijke motto: *mitto quae mihi parva Musa scripsit.*

Bericht van Prof. Rosati te Bologna, mededeelende ten eerste dat Prof. Giovanni Pascoli overleden is, ten tweede dat hij de schrijver is van het voor den druk bestemde gedicht *Venator.*

Als dichter van *Tupac Amaru* heeft zich opgegeven de Heer Fr. J. M. Joseph te Hilversum en van *Eunus* R. Carrozzari te Milaan.

Nadat de Voorzitter enkele woorden heeft gewijd aan het overleden buitenlandsch medelid Gabriel Monod te Parijs en den zoo herhaaldelijk door de Akademie bekroonde dichter Giovanni Pascoli, krijgt de heer Asser het woord voor zijn mededeeling over „de in den Haag te vestigen Akademie van internationaal recht".

Spreker gaat achtereenvolgens na, hoe het plan van oprichting dier Akademie, voorbereid door een Comité van Nederlandsche rechtsgeleerden, is ontstaan, wat daarmede wordt beoogd en op welke wijze men het doel hoopt te kunnen bereiken. Men wenscht niet een Universiteit te stichten, waartegen behalve financieele nog vele andere gewichtige bezwaren bestaan. Het doel is bevordering der onpartijdigheid en objectiviteit van hen, die geroepen zijn het internationale recht in toepassing te brengen en men hoopt dit te bereiken door reeksen van voordrachten, gehouden door de voormannen in het vak, tot verschillende nationaliteiten behoorende en op verschillend standpunt staande. Ook omtrent de inrichting en het bestuur der Akademie wordt door den spreker een en ander medegedeeld, tevens dat een Carnegie-fonds voor den internationalen vrede financieelen steun heeft toegezegd. De spreker staat zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen en beantwoordt een vraag van Prof. de Groot over de taal waarin de voordrachten zullen gehouden worden.

Hierna leest de Heer Kluyver zijn voordracht over „de Geschiedenis van Achilles en Polyxena bij P. C. Hooft." De beroemde dichter schreef dit drama zeer waarschijnlijk omstreeks zijn 19e jaar, als bronnen gebruikende de bekende geschriften van Dictys Cretensis en Dares Phrygius, vooral den eerste; de belangrijke en moeilijk op te lossen vraag hoe Hoof er toe kwam om in afwijking van die bronnen Polyxena ten slotte een met haar karakter strijdenden rol te laten spelen, en of hij hierbij wellicht ten voorbeeld nam het drama *la*

mort d'Achille van *Alexandre Hardy*, wordt door spreker uitvoerig behandeld.

De spreker staat zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen en beantwoordt Prof. te Winkel, die voor de genoemde kwestie een andere oplossing aan de hand deed.

Na rondvraag wordt de vergadering gesloten.

DE AKADEMIE VOOR INTERNATIONAAL RECHT.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

T. M. C. ASSER.

M. H.

Ik vraag vergunning Uwe aandacht te vestigen op een nog ongeboren kind.

„Zoo dikwijls het zijn belangen geldt, — bepaalt Art. 3 van ons Burgerlijk Wetboek — wordt zoodanig kind als reeds geboren aangemerkt."

Welnu, — in hooge mate is het in zijn belang dat eene aanzienlijke Vergadering als deze van zijne wording kennis neme, daarin blijke belang te stellen en zoodoende het spoedig ter wereld komen bevordere.

De plannen betreffende de stichting eener Akademie van Internationaal Recht in den Haag zijn van tijd tot tijd in de dagbladen ter sprake gebracht. De „Hague Lectures" gaven de N. R. Ct. zelfs aanleiding tot een leader. Het is echter misschien niet zonder belang hier eenigszins meer in bijzonderheden bekend te maken hoe die plannen zijn ontstaan, — wat daarmede wordt beoogd — en op welke wijze men het beoogde doel hoopt te kunnen bereiken.

De zucht om in de verhouding tusschen Staten meer en meer het recht tot grondslag te doen strekken is zeker eene der meest kenschetsende en tevens eene der meest weldadige uitingen van den geest die gedurende het laatste gedeelte der 19ᵉ eeuw bij de beschaafde natiën zich heeft geopenbaard.

Mogen ook de eerste jaren der 20ᵉ eeuw het schouwspel

hebben opgeleverd en nog opleveren van gebeurtenissen die met dat edel streven niet geheel in overeenstemming schijnen, — men mag zeggen dat daarin voor de verdedigers van het recht een prikkel te meer ligt om aan hunne denkbeelden vast te houden en de middelen, waardoor die kunnen zegevieren, steeds krachtiger en meer afdoende te maken.

Tot die middelen behoort in de eerste plaats het streven naar het doen aannemen ook op internationaal rechtsgebied van *vaste* als wet geldende regelen, niet alleen wat de privaatrechtelijke verhouding tusschen personen van verschillende natioliteit, maar ook wat die tusschen de Staten zelve betreft.

De Haagsche Conferentiën, die zich het *eerste* ten doel hebben gesteld, zijn reeds vrij ver daarmede gevorderd, — die welke het in de *tweede* plaats genoemde zich tot doel stellen, — de zoogenaamde vredes-conferenties — zullen, naar men mag hopen, het niet bij den aanvankelijk ondernomen arbeid laten blijven.

Intusschen zal zoowel op het *eene* als op het *andere* gebied — maar vooral op het *laatst*bedoelde, de rechtsverhouding tusschen *Staten* — ook waar vaste regelen gesteld worden; een ruim veld voor de wetenschap ter bearbeiding blijven.

Hoe zeer dit gevoeld wordt kan blijken uit de merkwaardige wetenschappelijke beweging in Europa en in Amerika, ja ook in Azië (Japan) gedurende het laatste vierde eener eeuw. Tijdschriften en monographiën, — werken van grooteren en kleineren omvang zagen het licht — om niet te gewagen van het veel omvattende onderwijs aan de Universiteiten.

De concentratie der wetenschappelijke stroomingen — sinds 1873 door de gedachtenwisseling tusschen de beoefenaren van het Volkenrecht in de vergaderingen van het Instituut van Internationaal Recht bevorderd — werd ook in anderen vorm wenschelijk geacht.

Men wees op het uit den aard der zaak eenigszins eenzijdige van het Universitair onderwijs eener wetenschap die zoo vaak met nationale belangen in aanraking komt; — en op den geringen invloed naar buiten, die aan de beraadslagingen van het Instituut eigen is.

Zoo kwam het denkbeeld eener Hooge School voor Volkenrecht ter sprake: Nippold in de „Deutsche Revue", — Meili in een jeugdig Zwitsersch tijdschrift „Wissen und Leben" behandelden de zaak in min of meer populairen vorm, terwijl inmiddels gedurende de Tweede Vredes-Conferentie in 1907, door den toenmaligen Minister-President in Rumenië — Sturdza — een schrijven tot Nelidoff, den Voorzitter der Conferentie, werd gericht, waarin werd aangedrongen op het tot stand brengen te 's Gravenhage van eene instelling voor onderwijs in het internationale recht. Sturdza beval daarbij aan het stelsel van reeksen voordrachten gedurende eenige opvolgende maanden van het jaar door de voornaamste volkenrechtsleeraren te geven en door de verschillende Staten in zekere te bepalen verhouding te bekostigen. De Voorzitter Nelidoff liet zich, na mededeeling van Sturdza's denkbeelden, in sympathieke bewoordingen daarover uit, maar tot een besluit der Conferentie kwam het niet.

Eenige jaren later werd door het te 's-Gravenhage gevestigde bureau ter bevordering van internationalisme het oordeel van een groot aantal rechtsgeleerden van verschillende landen gevraagd over de wenschelijkheid der oprichting van eene Universiteit, in den waren zin des woords, uitsluitend aan de studie van het volkenrecht gewijd.

Het antwoord van bijna allen luidde gunstig voor het denkbeeld eener Haagsche instelling tot het geven van hooger onderwijs in het Volkenrecht. Daarbij werd echter door de meeste dergenen die zich aldus uitlieten, de vraag of de oprichting eener *Universiteit* wenschelijk werd geacht, (in tegenstelling met andere vormen waarin het denkbeeld zou kunnen worden verwezenlijkt) niet bepaald onder de oogen gezien.

Slechts enkelen gaven, door de wijze van beantwoording der vraag te kennen dat zij bepaald op eene *Universiteit* doelden en werkten zelfs in alle bijzonderheden de voor zulk eene Universiteit meest wenschelijke inrichting uit, maar, zoo als mij later door een hunner geschreven is, dit geschiedde niet op grond der overweging dat het stichten eener Universiteit in

dit geval wenschelijk zou zijn, maar in de verkeerde onderstelling dat daartoe reeds besloten was en het dus slechts op de uitwerking aankwam.

Onder degenen tot wie het genoemde Bureau zich gewend had bevonden zich ook *zeven Nederlanders*.

Deze waren eenparig van oordeel dat men verkeerd zou doen als men den aangewezen weg ging bewandelen en dat op andere wijze beproefd moest worden het doel te bereiken.

In het najaar van 1910 besloten zij zich daartoe tot eene Commissie te vereenigen.

Van die zeven zijn er drie van de Leidsche Universiteit: van der Vlugt, Oppenheim, van Vollenhoven, twee van de Utrechtsche: de Louter, Suyling, één van de Groningsche: van Eysinga, terwijl één (de spreker) zich gaarne nog als Amsterdammer beschouwd wil zien.

Toen zij een poosje aan het werk waren werd bij de behandeling van het 3e Hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1911, (Dec. 1910) in de Tweede Kamer der Staten-Generaal door den heer van Karnebeek tot den Minister van Buitenlandsche Zaken de vraag gericht hoe het met de zaak stond, waarop hem door den Minister werd geantwoord dat eene Commissie van bevoegde personen zich reeds gevormd had tot het voorbereiden der wenschelijk geachte instelling.

Deze Commissie besloot kort daarna zich uit te breiden tot een voorloopig Comité van 22 leden. Hunne namen zullen bij het in druk verschijnen dezer mededeeling vermeld worden.

In Februari 1911 kwam dit talrijke Comité het eerst bijeen en ontving van de zevenmannen de mededeeling van een uitgewerkt plan voor de inrichting, het bestuur en de handelingen der Akademie.

Slechts ééne rubriek was *in blanco* gelaten en het was niet de minst belangrijke. Het was die der *geldmiddelen*.

Van den aanvang af hadden wij begrepen — overeenkomstig het gevoelen van onderscheidene buitenlandsche rechtsgeleerden — dat men zoo mogelijk moest vermijden geldelijken steun van de Regeeringen te vragen. Geenerlei officieele invloed

moest zelfs vermoed kunnen worden. Men moest tegenover de Regeeringen een volkomen onafhankelijk standpunt innemen.

Maar hoe dan zich de — voor eene Universiteit natuurlijk hoogst aanzienlijke, — voor eene instelling tot het doen houden van wetenschappelijke voordrachten ook niet onbelangrijke geldsom te verschaffen, die hier vereischt wordt?

Toen onze Vergadering van Februari 1911 gehouden werd, hadden de dagbladen juist melding gemaakt van de nieuwe stichting die, met een kapitaal van $ 10 000 000 door den menschenvriend Carnegie was opgericht onder de benaming: *Carnegie Endowment for International Peace.*

Door een ingesteld onderzoek was gebleken dat tot de verschillende middelen waardoor deze nieuwe stichting haar doel zoekt te bereiken, ook behoort het bevorderen der studie van het internationale recht.

Ons Comité besloot toen, met het oog op deze gunstige omstandigheid, de definitieve vaststelling der statuten en de ter toezending aan een aantal buitenlandsche geleerden ontworpen circulaire te verdagen totdat men zich met de Amerikaansche stichting zou hebben in betrekking gesteld en zoodoende zich had kunnen vergewissen van de gezindheid der Bestuurders ten aanzien van het verleenen van geldelijken steun aan de Akademie en de voorwaarden waarop dit zou kunnen geschieden.

Hierna ontspon zich eene langdurige briefwisseling met den Voorzitter van het Carnegie-Endowment, den voormaligen Staatssecretaris der Unie, thans Senator, Elihu Root, een der meest geachte Staatslieden van Noord-Amerika en den geleerden en beminnelijken Secretaris van het Endowment, mijn vriend James Brown Scott, die van den aanvang af met groote warmte onze denkbeelden heeft omhelsd, daaraan in onderscheiden opzichten nog uitbreiding heeft gegeven en in den aanvang van October jl. opzettelijk naar den Haag is gekomen om de zaak mondeling te behandelen.

Het resultaat was dat mij op 14 November jl. na eene vergadering van het Executive Committee te Washington door

den Heer Scott konde worden gekabeld: *principle approved* en na de op 15 December jl. gehouden vergadering der *Trustees* van het Endowment, bij wie de beslissing berust: *Congratulations. Principle approved.*

Uit later ontvangen schriftelijke mededeelingen bleek dat in beginsel besloten was tot het toekennen van een jaarlijksch subsidie, voldoende voor het oprichten en in stand houden eener Akademie die in staat zou zijn op waardige wijze hare taak te vervullen. Een cijfer was echter niet vastgesteld. Alleen werd het *maximum* van het jaarlijksch subsidie op $ 40 000 gesteld, onder deze bijvoeging dat het bedrag misschien wel veel geringer zou kunnen zijn.

Dit besluit was genomen na inzage der ontwerp-statuten, daartoe in Engelsche vertaling naar Washington gezonden.

Daar inmiddels door het Bestuur van het Carnegie-Endowment eenige wijzigingen der statuten waren aan de hand gedaan, die mij voorkwamen verbeteringen te zijn, heeft ons Comité in twee te 's-Gravenhage gehouden vergaderingen zich bezig gehouden met de vaststelling van gewijzigde statuten en tevens van eene gewijzigde en aangevulde circulaire aan buitenlandsche rechtsgeleerden.

Een aantal antwoorden zijn op deze circulaire ontvangen. Op zeer enkele uitzonderingen na luiden die antwoorden alle gunstig en waardeerend zoowel wat het denkbeeld zelf als wat de voorgestelde wijze van uitvoering betreft.

Omtrent beide zij het mij, — *ten slotte* — vergund het door ons ingenomen standpunt eenigszins nader te doen kennen.

De wel eens uitgesproken bewering dat er zoovele stelsels van internationaal recht bestaan als er Staten zijn, zoodat er eigenlijk alleen van *nationaal* volken-recht zou kunnen worden gesproken, lijdt zeker aan sterke overdrijving.

Men mag gerust zeggen dat in onzen tijd in ieder land een aantal hoogstaande beoefenaars van het volkenrecht zich beijveren zooveel mogelijk in *objectieven* zin de dogmatiek van dat recht op te bouwen en nog in meerdere mate geldt dit van het internationaal *privaatrecht.*

Maar men mag niet ontveinzen dat die mannen — zij het ook vaak onbewust — ook bij hunnen *wetenschappelijken* arbeid den invloed ondervinden van denkbeelden, die in den loop der tijden door de gebeurtenissen zelve in hun land ingang hebben gevonden.

Waar nu aan een nationale Universiteit, naast het onderwijs in de geschiedenis dat die gebeurtenissen doet kennen en waardeeren, het volkenrecht wordt onderwezen, daar zal het laatstgenoemd onderwijs, voor zoover het vragen betreft, die uit juridisch oogpunt voor verschillende beschouwing vatbaar zijn, zich moeilijk aan den invloed dier historische waardeering kunnen onttrekken.

Denken wij b.v. aan het overwicht dat Engeland „the Queen of the Ocean" zich heeft verworven door het recht, zich ter zee van particulieren eigendom van oorlogvoerenden meester te maken. Werd dit krachtige strijdmiddel ongeoorloofd verklaard, dan zou Engelands heerschappij ter zee daarvan zeker de nadeelige gevolgen ondervinden. Toch steunt de bestrijding van het beginsel der onschendbaarheid van den particulieren eigendom ter zee door de Engelsche juristen niet juist op overwegingen aan het nationaal *belang* ontleend. Zij gevoelen echter dat de erkenning van dit beginsel zou inhouden de erkenning dat Engeland gedurende eeuwen haar overwicht heeft gehandhaafd door het plegen van *onrecht* en dit is iets waartoe de meest loyale, meest onbevangen Engelsche rechtsgeleerden niet zoo gemakkelijk te bewegen zijn.

Zoo is ook ter Londensche zeerecht-conferentie (1908-1909) — waarvan de samenroeping pleitte voor den ruimen blik van het tegenwoordige Engelsche Ministerie — zelfs geene poging gewaagd om het groote beginsel der onschendbaarheid van bijzonderen eigendom ter sprake te brengen. De voornaamste punten van zeerecht werden behandeld....

„Alleen maar het kritiekste niet."

Dit is slechts één voorbeeld uit de vele.

Het zou gemakkelijk vallen voor de meeste Staten het een of ander punt van volkenrecht aan te wijzen, waaromtrent

bijzondere omstandigheden eene afwijking van de *communis opinio* ten gevolge hebben.

Hoe nu aan hen, die geroepen zullen worden de beginselen van het volkenrecht in toepassing te brengen of op die toepassing invloed te oefenen eene rechtsleer in te prenten die in meerdere mate dan thans het geval is, een objectief karakter heeft en hen tevens los te maken van de vooroordeelen, die zoo dikwijls de bron zijn van internationale moeilijkheden?

Men heeft voorgesteld de oprichting eener Universiteit, uitsluitend voor de studie van het volkenrecht.

Al dadelijk, — en afgescheiden nog van de onoverkomelijke financieele bezwaren waarop de uitvoering van zulk een plan zou afstuiten — moet daartegen opgemerkt worden dat de voorstellers het begrip van *Universiteit* geheel miskennen.

Het wezen der Universiteit bestaat immers voor een groot deel juist in het naast elkander werken en doceeren van vertegenwoordigers der verschillende wetenschappen, die — zooals kardinaal Newman in zijn voordrachten over „The Idea of a University" het zoo kernachtig uitdrukt: — „are brougt by familiar intercourse and for the sake of intellectual peace, to adjust „together the claims and relations of their respective subjects of „investigation. Thus is created a clear and pure atmosphere of „thought, which the Student also breathes, though in his own „case he only pursues a few sciences out of the multitude."

Het is niets nieuws. Ten onzent hebben beide Hoogleeraren Moll, de Amsterdamsche in 1874 — zijn zoon de Groningsche in 1910, de idee der Universiteit geschetst, — de eerste in hare historische, de tweede in hare toekomstige ontwikkeling, en daarbij ook doen uitkomen dat haar universeel karakter een kenmerk van de hoogste beteekenis is.

De Universiteit voor internationaal recht zou inderdaad zijn een vakschool voor dit onderdeel der wetenschap en daaraan bestaat, naast de vele uitstekend bezette rechtsgeleerde faculteiten in de voornaamste landen, inderdaad geene behoefte.

Wat de oprichters der nieuwe Akademie beoogen is geheel iets anders.

Zij gaan uit van deze gedachte, dat de voordrachten over belangrijke onderwerpen van volkenrecht door mannen die zich daarbij op onderling verschillend standpunt plaatsen, de hoorders tot zelfstandig onderzoek zullen aansporen en dat zoodoende in hunnen geest zich begrippen van internationaal recht zullen ontwikkelen buiten den eenzijdigen invloed van nationale belangen, of van stelsels door enkele geleerden met bijzondere voorliefde verdedigd.

Dit doel nu tracht men te bereiken zoowel door de keuze van hen die als sprekers zullen optreden als door de samenstelling van het gehoor.

De „Conférenciers", steeds tot verschillende nationaliteiten behoorende, zullen telkens voor een jaar (of eigenlijk voor de maanden van een jaar, waarin de voordrachten zullen worden gehouden) gekozen worden door een Curatorium van ten hoogste 9 leden, in welk lichaam geene nationaliteit door meer dan één lid zal vertegenwoordigd zijn. Voor de eerste maal zullen de acht van de nog in leven zijnde oud-voorzitters van het Instituut van Internationaal Recht leden van het Curatorium zijn, terwijl het negende lid door het Carnegie-Endowment zal worden benoemd.

In het vervolg zal de benoeming (behalve wat het door het Carnegie-Endowment te benoemen lid betreft) bij coöptatie geschieden. De periodiek aftredende leden zullen niet terstond herkiesbaar zijn.

Het program der voordrachten zal jaarlijks door het Curatorium in overleg met de sprekers worden vastgesteld.

Van Amerikaansche zijde is ook het denkbeeld geopperd naast de voordrachten, die hoofdzakelijk onderwerpen van bijzonderen aard, dikwijls ook van actueel belang zullen betreffen, ook hoogleeraren van verschillende nationaliteit en elk jaar of om de twee of drie jaren afwisselende, uit te noodigen tot het geven van geregelde cursussen van internationaal publiek- of privaatrecht.

De gelegenheid tot het in toepassing brengen van dit denkbeeld (dat ook tot tegenspraak heeft aanleiding gegeven) zal door de statuten geschonken worden.

De van andere zijde uitgesproken wensch dat aan de Akademie een zeker aantal *permanente* professoren verbonden zouden worden, heeft geene instemming gevonden. Zoo iets zou — meent men, — met het gronddenkbeeld der oprichters geheel in strijd zijn. Bovendien zou het moeilijk, — zoo niet onmogelijk — blijken voor zulke permanente professoraten de personen te vinden die men zou wenschen te benoemen, - volkenrechtsleeraren van den eersten rang, die eene zuiver objectieve opvatting der wetenschap hebben. Eene proefneming zou zeer gevaarlijk zijn, — want, slaagde zij niet, dan zouden die permanente professoren, in wier geschiktheid men zich vergist had, zeker den luister der Akademie niet verhoogen.

Dit neemt intusschen niet weg dat, wanneer wellicht in lateren tijd personen die als tijdelijke Hoogleeraren zijn opgetreden, geschiktheid toonen voor eene *permanente* benoeming, daartoe, na wijziging der statuten, zou kunnen worden overgegaan.

De voordrachten van bij afwisseling optredende geleerden over bijzondere onderwerpen zouden dan steeds gehandhaafd moeten worden.

Dit wat de *leeraren* betreft.

Maar nu het auditorium.

Professor *Meili*, in zijn reeds geciteerd tijdschrift-artikel, ziet in de toekomst reeds in den Haag, „ein modernes Bologna „entstehen und Rechtsbegierigen aller Länder dahin pilgern „um das internationale Recht in sich auf zu nehmen und „nachher in ihre Heimat wieder zu verwerten.”

Nu — daar moet het heen, — al zal ook den Haag niet het oude Bologna evenaren. Men moet trachten hier, naast de vele Nederlandsche belangstellenden, voor de veelzijdige voordrachten een internationaal gehoor te verzamelen van hen, voor wie die voordrachten een bijzonder nut kunnen hebben. Men hoopt dat de verschillende Regeeringen, daartoe door de Nederlandsche aangezocht, zoodanige personen in grooten getale zullen delegeeren om bij het gehoor zich aan te sluiten. Ik denk hierbij aan jeugdige of aanstaande diplomaten, mili-

tairen, aanstaande ambtenaren van verschillende departementen of leden van de rechterlijke macht en in het algemeen allen die tot toepassing van het internationale recht geroepen kunnen worden.

Zal het met de nieuwe Akademie beoogde doel, zoo wetenschappelijk als praktisch, bereikt worden? Zullen de staatslieden en rechtsgeleerden der toekomst, nadat zij in den Haag zijn ter schole gegaan, bij de toepassing van het volkenrecht eene zuiver objectieve opvatting huldigen?

Het zou vermetel zijn op deze vraag terstond een bevestigend antwoord te geven.

Maar dat de Akademie, zij het dan ook misschien eerst na vele jaren, zal blijken een gunstigen invloed te hebben geoefend, daaraan behoeft m. i. niet te worden getwijfeld.

De hoofdzaak is dat men in deze dagen van reactie op elk gebied den moed niet verliest, maar blijft strijden voor handhaving van het „jus inter gentes".

VOORLOOPIG COMITÉ
VOOR DE OPRICHTING EENER AKADEMIE VAN
INTERNATIONAAL RECHT.

Mr. T. M. C. Asser, Mr. W. H. de Beaufort, Jhr. J. C. C. den Beer Poortugael, Jhr. Mr. W. J. M. van Eysinga, Mr. D. P. D. Fabius, Mr. D. Josephus Jitta, Jhr. Mr. A. P. C. van Karnebeek, Mr. J. Kosters, Mr. P. A. W. Cort van der Linden, Mr. B. C. J. Loder, Mr. J. A. Loeff, Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, Mr. J. de Louter, Mr. E. M. Meyers, Mr. W. L. P. A. Molengraaff, Mr. J. Oppenheim, Mr. B. Ort, Mr. E. N. Rahusen, Mr. A. A. T. Struycken, Mr. J. Ph. Suyling, Mr. W. van der Vlugt, Mr. C. van Vollenhoven.

DE GESCHIEDENIS VAN ACHILLES EN POLYXENA BIJ HOOFT.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

A. KLUYVER.

Het moge mij vergund zijn hier een enkel woord te zeggen over een drama van onzen Nederlandschen dichter Pieter Cornelisz. Hooft, en wel over zijn treurspel van *Achilles en Polyxena*. Slechts in het kort behoef ik te herinneren aan hetgeen door de geschiedschrijvers onzer letteren over dit stuk reeds is opgemerkt, te meer daar ik het niet in zijn geheel zal behandelen. De overlevering omtrent den dood van Achilles, als het droevig gevolg van zijn liefde voor een dochter van Priamus, is door Hooft tot een drama gemaakt. Toen hij het ontwierp en schreef, was hij volgens Brandt, zijn biograaf, misschien niet ouder dan zeventien jaar. Eerst later werd het gedrukt, en in dien tusschentijd kan Hooft er verbeteringen in hebben gemaakt; maar in elk geval is het een werk van zijn jeugd, en te recht heeft de critiek er meer lof dan blaam aan gegeven.

Men vindt het natuurlijk, dat Achilles bij Hooft een minnaar is in den stijl der zestiende eeuw, en dat het drama naar het model van Seneca's treurspelen is geconstrueerd, met koren waarin loci communes van antieke levenswijsheid worden bezongen: de strijd tusschen *virtus* en *voluptas*, de wisselvalligheid der fortuin, het zalig leven door de Stoische hartstochteloosheid. Men heeft opgemerkt, dat sommige passages uit Seneca zijn vertaald, dat voor een enkel tooneel gebruik is gemaakt van het derde boek der *Ilias*, en voor het vijfde bedrijf van Ovidius.

Over deze punten zal ik verder niet spreken, doch wel over

twee werkjes die Hooft bij het maken van zijn stuk zeker vóór zich had liggen, en die men tot dusverre in dit verband niet heeft genoemd, nl. de *Ephemeris Belli Troiani* van Dictys Cretensis en de *Historia de Excidio Troiae* van Dares Phrygius. Die namen doen ons denken aan de middeleeuwen. Van Homerus wist men in dien tijd in West-Europa zeer weinig; en het geloofwaardigste verhaal van den Troiaanschen oorlog meende men te bezitten in die twee geschriften, want zij heetten vertaald te zijn uit aanteekeningen van personen die zelf den oorlog hadden bijgewoond. Dat gelooft natuurlijk sinds lang niemand meer, ook al zijn de moderne critici niet volkomen eenstemmig ten opzichte van de verschillende quaestiën waartoe die boekjes aanleiding hebben gegeven [1]. Waren zij gesteld in voortreffelijk Latijn, dan zou men ze misschien nog altijd bij het onderwijs kunnen gebruiken. Doch het Latijn is volgens de kenners vaak onnatuurlijk en gebrekkig, en de namen van Dictys en Dares zijn thans bij het publiek niet meer bekend.

Maar in de zestiende en de zeventiende eeuw was men ondanks het humanisme nog niet zoo streng geworden. In dien tijd hadden Dictys en Dares ook hun middeleeuwsch gezag nog niet verloren. [2]) Nog in 1680 werd Dictys in het Fransch vertaald door Mme Dacier. En, om bij onze eigen litteratuur te blijven, men weet dat Vondel zich op die twee oude getuigen beroept in het voorbericht van zijn *Palamedes*. Dat Hooft die verhalen in zijn schooljaren heeft bestudeerd, is dus niet onwaarschijnlijk. En het wordt nog waarschijnlijker wanneer men in aanmerking neemt, dat hij juist bij Dictys de uitvoerigste beschrijving heeft kunnen vinden van de gebeurtenissen die in zijn drama voorkomen. Onderzoekt men die gedeelten waarin vooral het beloop der handeling wordt voor-

---

[1]) Verg. van geschriften uit later tijd W. Greif, *Die mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage* (a° 1886); en L. Constans, in Petit de Juleville, *Hist. de la langue et de la littérature française* I, 204 vlgg. (a° 1896).

[2]) Verg. A. Joly, *Benoît de Sainte-More et le Roman de Troie*, blz. 176.

gesteld, dan kan men zien hoe getrouw hij inzonderheid Dictys Cretensis heeft gevolgd, zóó getrouw, dat de Latijnsche tekst soms kan dienen om den Nederlandschen beter te doen begrijpen. In het vierde bedrijf heeft hij ook van Dares Phrygius gebruik gemaakt. Ik zal daarvan wel eenige voorbeelden mogen geven.

In het derde bedrijf komt Priamus bij Achilles om het lijk van Hector te vragen. Hij komt met zijn dochters Polyxena en Andromache; deze laatste heeft haar zoontje Astyanax bij zich. Dezelfde voorstelling geeft Dictys, behalve dat hij nog een tweede zoontje vermeldt. Deze zegt ook dat eenige Grieksche hoofdmannen den koning ontvangen, met name noemt hij Nestor en Ulysses, die iets tot hem zeggen: *eius aetatem fortunamque recordatus Nestor dolet, contra Ulixes maledictis insequi.* Ook bij Hooft spreekt Nestor eenige woorden van medelijden, en daarop valt Ulysses den koning hard met het verwijt dat hij hem vroeger heeft gegeven een

spijtich antwoort gram,
Wanneer ick als ghesant aen u tot Troyen quam.

In het Latijn staat: *commemorare, quae ad Troiam in concilio ante sumptum bellum ipse adversum legatos dixerat.* Onmiddellijk daarop volgt: *ea postquam Achilli nuntiata sunt, per Automedontem eum accersi iubet.* Bij Hooft komt nu Automedon op het tooneel, en hij verzoekt Priamus mede te gaan naar Achilles. Terstond begint Priamus, op zijn knieën liggende, een toespraak van 35 verzen, waarin de bij Dictys voorkomende toespraak is vertaald. De eerste woorden luiden aldus: *non tu mihi inquit causa huiusce fortunae, sed deorum quispiam, qui postremam aetatem meam, cum misereri deberet, in hasce aerumnas deduxit confectam iam ac defetigatam tantis luctibus filiorum.* Dit wordt bij Hooft:

Ghij sijt de oorsaec niet Achilles van mijn kermen,
Maer iemant van de goôn, in plaets van hem t' ontfermen
Over mijn ouderdom, laet mij dit leet geschien.
Na dat ick heb met smert mijn kindren doot gesien *enz.*

Even nauwkeurig vertaald is het vervolg. Wanneer Priamus ophoudt, staat er in den tekst: „Priamus valt in onmacht". Ook dit wordt bij Dictys vermeld. En wanneer in het verder onderhoud Polyxena volgens de aanduiding van Hooft een voetval doet, dan staat ook in het Latijn: *obvoluta genibus eius.* De beschrijving van het gesprek wordt in het drama gevolgd. Wanneer Priamus heeft geeindigd, vraagt Andromache het lijk van haar man althans te mogen zien. Nestor (in het Latijn is het Phoenix) zegt eenige woorden van troost. Priamus klaagt er over, dat de Grieken het gevoel van mededoogen hebben verloren waarop zij zich altijd hebben beroemd. Of, zegt hij:

Weyghert ghy dat helaes aen Priamus alleen?

an solum in Priamum circumscribitur? De 40 verzen waarmede nu Achilles den koning beantwoordt, zijn even nauwkeurig vertaald als de woorden van Priamus zelf; en ik zal van dit tooneel niets meer vermelden dan alleen het slot. Want dit maakt bij Hooft een vreemden indruk, en wel om deze reden.

Reeds bij het begin van het stuk was Achilles overvallen door zijn liefde voor Polyxena, een dochter van zijn vijand. Hij heeft haar tot vrouw verlangd, maar hij heeft haar niet goedschiks kunnen krijgen. Want Hector heeft hem voorwaarden gesteld die hij als man van eer niet kon aannemen. De oorlog is voortgegaan, en hij heeft nu Hector verslagen. Maar Priamus beweegt hij tot groote dankbaarheid door hem het lijk over te geven. Priamus wil dat vergelden door nu Polyxena in handen van Achilles te laten: immers zij was op dat oogenblik bij haar vader. Doch Achilles wil haar niet aannemen, hetgeen Priamus zeer verbaast:

Helaes! beleefde Prins, geeft ghij mij die noch weer?
Behoutse tot u dienst, en wiltse niet versteecken.

Achilles antwoordt alleen dit:

Den tijt is niet bequaem om nu daer aff te spreecken,
Wij sullent stellen wt tot op een ander dach.

Een lezer vraagt van zelf, welken gedachtengang hij zich

hier bij Achilles moet voorstellen. Het bezit van Polyxena is aldoor het doel van Achilles geweest; thans kan hij het bereiken, zonder dat hem één lastige voorwaarde wordt gesteld. Is het een zekere fijngevoeligheid, die hem belet van de gelegenheid gebruik te maken? Is hij bang Polyxena te bedroeven? Vreest hij voor de verdenking van een al te groote vertrouwelijkheid met de Troianen? Men kan onderstellen wat men wil, doch van belang is hier zeker het Latijn. Daarin staat, dat Priamus zijn dochter wilde afstaan, hetzij alleen uit dankbaarheid, hetzij ook omdat hij haar veiliger achtte bij Achilles, dan in de stad die misschien zou worden veroverd. *Amplexus Achillis genua orat, uti Polyxenam suscipiat sibique habeat.* En dan volgt alleen dit: *super quam iuvenis aliud tempus atque alium locum tractatumque fore respondit.* Er staat dus juist hetzelfde als bij Hooft, en waarschijnlijk heeft deze niets anders willen te kennen geven dan wat hij letterlijk in het Latijn had gevonden. In een volgende alleenspraak geeft Achilles dan eenige verklaring van zijn gedrag, maar deze is niet zeer begrijpelijk.

In het vierde bedrijf volgt Hooft niet Dictys, maar Dares Phrygius. Volgens Dictys zendt Priamus een boodschap aan Achilles om nader over Polyxena te onderhandelen. Bij Dares is de voorstelling anders. Hier begint de liefde voor Polyxena eerst een jaar na den dood van Hector. Dan bezoeken Priamus, Hecuba en Polyxena het graf, en zij ontmoeten Achilles, die, Polyxena ziende, op haar verliefd wordt. Achilles vraagt haar ten huwelijk, Priamus stelt als voorwaarde een voorafgaand vredesverdrag. Dit is voorloopig niet mogelijk, Achilles zou er met de andere aanvoerders niet eens over durven spreken. De oorlog duurt voort, en nu komt Hecuba op het denkbeeld van de nog niet afgebroken onderhandeling met Achilles gebruik te maken om een aanslag op hem te laten doen door Paris. Zij zal Achilles uit naam van Priamus uitnoodigen tot een heimelijke bijeenkomst, en daarbij moet Paris hem vermoorden: *quod temptaturum se Alexander promisit.*

Hooft heeft in één tooneel vereenigd wat bij Dares Phrygius

tot twee perioden behoort. Achilles doet een nader aanzoek bij Priamus, en het besluit tot den moord wordt terstond genomen. Maar het sterven zelf is weer voorgesteld zooals het beschreven wordt bij Dictys. Alleen Paris en Deiphobus doen den aanslag, zonder de medestanders die bij Dares worden vermeld. Maar het tooneel bij Hooft is niet duidelijk. Want zoodra Achilles is doorstoken, worden eenige woorden gezegd door Ulysses en Diomedes van wier aanwezigheid te voren niets is gebleken. Achilles had niets van zijn plan gezegd, in stilte was hij uitgegaan om den afgezant van Priamus te ontmoeten. Dictys vermeldt nu, dat men in het leger de geheimzinnigheid van Achilles niet vertrouwde, en dat Aiax met Diomedes en Ulysses hem waren gevolgd om hem op te wachten en hem alle verder gesprek met den vijand te ontraden. Vandaar dat zij Achilles vinden nog voordat hij sterft, en van die beschrijving bij Dictys heeft Hooft voor dat tooneel gebruik gemaakt. De laatste woorden van Achilles zijn:

Deiphobus en Paris hebben mij vermoort.

In het Latijn staat: *dolo me atque insidiis inquit Deiphobus atque Alexander Polyxenae gratia circumvenere.*

Aan het slot van het eerste bedrijf vindt men iets dergelijks. Hier is een tooneel tusschen Menelaus, Agamemnon en Achilles, waarvan men evenzoo het juiste verband eerst begrijpt door een vergelijking met het Latijnsche verhaal. Het is niet noodig ook deze bijzonderheden nauwkeurig na te gaan.

Maar wel is van belang deze opmerking, dat een Fransch tijdgenoot van Hooft hetzelfde onderwerp voor een treurspel heeft gekozen. In 1625, dus elf jaar nadat het stuk van Hooft werd uitgegeven, verscheen *La Mort d'Achille* van Alexandre Hardy. Deze zegt in zijn voorbericht ronduit: „Dares Phrygien et Dictis de Crete... ont seruy de Phare à l'Autheur en ce beau sujet", en in den geest ook van zijn tijd nog, voegt hij er bij dat zij geloofwaardiger zijn dan Homerus. Doch al erkent hij daarmede waar hij zijn stof heeft gevonden, hij heeft die stof bewerkt met een eigen talent, met veel dramatische

kracht, met groote vrijheid. Zijn stuk is ook moderner, doordat er geen koren in zijn buiten de handeling om. Bij alle verschil echter zijn er een paar punten van overeenkomst waarin de beide dichters afwijken van het Latijn. En daarover moet een enkel woord worden gezegd.

Beiden laten Polyxena deelnemen aan den aanslag, in zooverre namelijk dat zij, wetende wat zij doet, medehelpt om Achilles, argeloos en weerloos, aan Paris en Deiphobus over te leveren. En deze daad van Polyxena past niet goed bij de voorstelling die men heeft van haar karakter. Immers in de eerste plaats denkt men aan de waardigheid waarmede zij zelf is gestorven. Wanneer zij na de verovering van Troie moet worden geofferd, omdat de schim van Achilles het eischt, dan hebben haar vijanden eerbied voor haar, en zij laat zich ter dood brengen zonder teekenen van angst te geven. En men kan niet zeggen dat de antieke overlevering iets van haar vertelt dat met een edel karakter in strijd is. Er zijn wel is waar eenigszins verschillende verhalen omtrent den moordaanslag op Achilles [1]); volgens sommige zou Polyxena daarbij tegenwoordig kunnen geweest zijn, volgens de gewone voorstelling echter niet: in elk geval wordt haar nooit, voor zoover ik weet, ten laste gelegd — en althans niet in de verhalen van Dictys en Dares — dat zij aan den moord medeplichtig is geweest. Buiten haar voorkennis wordt deze beraamd. Even onschuldig is bij die twee schrijvers Priamus. Zijn zoons of ook zijn vrouw hebben zonder zijn goedkeuring te vragen gehandeld, terwijl hij zelf eerlijk is gebleven.

Wij zien nu bij Hardy een meer ingewikkeld beloop, en wij zouden zeggen dat hij getracht heeft het beloop dramatischer te maken dan het in de oorspronkelijke verhalen was gegeven. Den aanslag laat hij ontwerpen in een gesprek tusschen Priamus en zijn zoons Deiphobus en Paris. De oude man is tegen alles wat op verraad gelijkt, maar hij kan het niet winnen van de

---

[1]) Zie inzonderheid een artikel van R. Foerster in *Hermes* XVII (a° 1882).

beide anderen, en na lang tegenstribbelen zwicht hij voor hen onder den uitroep:

L'indulgence des miens me coustera la vie.
O grandeur que tu es aux malheurs asseruie! [1])

Die voorstelling is nu wel treurig, maar zij is niet onnatuurlijk of onmenschkundig. Priamus is oud en zwak, tegen de vurigheid van de jeugd is hij niet bestand. Polyxena is bij dit onderhoud niet tegenwoordig: zonder haar goedkeuring wordt bepaald dat de gehuichelde toestemming in het huwelijk het middel zal zijn om Achilles te kunnen vermoorden. De twee zoons belasten zich met de verdere regeling, en zij gaan hunne zuster betoogen dat zij, om het vaderland te redden en om Hector te wreken, hare medewerking moet verleenen door liefde te veinzen. Polyxena onderwerpt zich, maar niet zonder haar afschuw uit te drukken:

Ah, douloureuse feinte! Ah! penible entreprise,
Qu' auant l'executer la Parque ne m'a prise,
Que ce Tygre alteré du sang des Phrygiens,
Premier ne m'a jettée au sepulchre des miens...
ô Ombres fraternelles!
Comment, helas! comment pourray-ie caresser
Vostre commun bourreau, et ne vous offenser?
Ains de quelle façon me contraindre le geste,
Que la rancune au front n'éclate manifeste?
Que me precipitant avec mon foible effort,
Soudain ie ne luy donne, ou recoiue la mort? [2])

Hoe zal zij, de zuster van Hector, zich kunnen leenen tot een verraderlijke handeling? Deiphobus brengt haar aan het verstand, dat haar hulp wordt geeischt door „l'amour pieux de la patrie". Zij moet niet denken dat zij handelt in strijd met de eer, want:

Autre chose est trahir, autre dissimuler.

Door dat betoog laat zij zich overreden, zij offert zich op

---

[1]) Zie *Le Théâtre d'Alexandre Hardy*, uitgeg. door E. Stengel, II, 20.
[2]) A. w. II, 28.

voor haar vaderland en haar familie, aannemende maar ternauwernood geloovende, dat hier het doel alle middelen rechtvaardigt. Zoo wordt het verklaarbaar, dat zij met Achilles een onderhoud heeft, een gesprek waarin de dichter nog allerlei wendingen heeft weten te maken, en dat zij zich met hem verlooft. Zij gaat weer naar de stad terug; in een tweede bijeenkomst zal zij aan Achilles door hare familie worden overgegeven. Deze kan nu niet denken aan een mogelijk verraad; en vol blijde verwachting ontmoet hij Paris en Deiphobus, die hem zeggen dat de bruidsstoet weldra uit de stad zal verrekken. Terwijl hij dan met hen spreekt over zijn onbedwingbaar ongeduld, wordt hij plotseling door de twee Troianen verslagen.

Dit alles is wel zeer levendig voorgesteld, doch menigeen zal vinden, dat vooral Polyxena zich niet door de samenzweerders had moeten laten overreden. Immers ook in de maatschappij waarin zij leeft, wordt een dergelijke handelwijze tegenover een vijand als afkeurenswaardig beschouwd; deze is iets anders dan een list in den oorlog. En gesteld dat zij zich eerst had laten bepraten, zou het dan aan Polyxena, zooals men zich die denkt, niet te moeilijk zijn gevallen die huichelarij tegenover Achilles vol te houden in een lang gesprek? Zonder twijfel heeft de dichter zijn best gedaan om ons aan de mogelijkheid daarvan te doen gelooven, doch mij dunkt het is hem niet gelukt.

Wat ziet men nu bij Hooft? Ook hij laat, evenals Hardy, het moordplan maken in tegenwoordigheid van Priamus. Deze is er sterk tegen, en Hooft, die hier zooveel mogelijk Dares Phrygius volgt, laat door Hecuba en Paris het plan vaststellen, zonder dat Priamus zich daar verder tegen verzet of er uitdrukkelijk in berust. De voorstelling is al zeer ondramatisch. Maar deze familieraad wordt ook bijgewoond door Polyxena. Wanneer haar wordt gezegd, dat een huwelijk met Achilles het ongeluk met Troie misschien zal verhoeden, dan verklaart zij zich aan zulk een onwaardig lot niet te kunnen onderwerpen; en zij zegt:

Somen de plagen niet van de Troyaensche wal
Kan keeren dan door mijn verdriet en ongeval,
Doot mij te besten van mijns vaders ondersaeten
Veel eer dan ghij mij sout slavinne werden laeten
Van eenen die mijn waerste broeder heeft gedoot.

Zulke taal verwacht men van haar; maar noch Hecuba noch Paris zegt bij Hooft iets om haar tot andere gedachten te brengen. Het besluit wordt genomen, Paris zal het uitvoeren. Een dienaar krijgt bevel naar Achilles te gaan om hem tot de verdere onderhandeling uit te noodigen, en Polyxena krijgt van Paris deze opdracht:

En ghij vrou suster in het eerste t'samen comen
Sult hem u hoochste goet en alderliefste nomen
En veynsen off ghij seer tot hem genegen waert,
Waer door gelegentheyt sal werden gh'openbaert
Om doort geluckich stuck ons burgers te verquicken

Polyxena antwoordt niets, het tooneel is ten einde. In een volgend tooneel ontmoet zij Achilles, en verklaart hem haar liefde in een lange toespraak; met niet minder hartstochtelijke taal zegt Achilles in honderdtwintig verzen wat hij voor haar gevoelt, en zoodra hij ophoudt wordt hij in tegenwoordigheid van Polyxena doorstoken. Dit alles is als drama zoo zwak en onvolledig, dat men er geen woord over behoeft te zeggen. Niets is door Hooft gedaan om die dubbelhartigheid van Polyxena te verklaren of te verontschuldigen; het is of hij de noodzakelijkheid daarvan niet eens heeft gevoeld. Zijn handelwijze zouden wij natuurlijk kunnen vinden, wanneer bij Dictys of Dares ook maar door een enkel woord een dergelijk beloop was aangeduid. Waar hij maar kan volgt hij hunne voorstelling met groote gedweeheid. Maar hier is hij er van afgeweken, terwijl hij ze ook hier even goed had kunnen volgen.

Hoe zal men die afwijking moeten verklaren? Want zij is bij hem niet zoo begrijpelijk als bij Hardy. Deze had van nature een sterk gevoel voor het levendige, het treffende, het dramatische; en den strijd in het gemoed van Polyxena heeft hij waarlijk niet zonder talent voorgesteld. Hooft had een anderen aanleg; van hem zouden wij verwacht hebben dat hij

zijn gegevens had gebruikt zonder ze te veranderen. Waarom heeft hij niet een samenzwering afgebeeld tusschen Hecuba en Paris? Waarom heeft hij Paris en Achilles elkaar niet laten ontmoeten zonder Polyxena? Voor zulke tooneelen vond hij de stof, die hij op dezelfde wijze had kunnen bewerken als de stof van het voorafgaande deel. In plaats daarvan heeft hij iets anders gedaan, waardoor hij zich zelf in een moeilijkheid heeft gebracht.

Men zou kunnen gissen, dat hij, met zijn groot talent voor erotische poëzie, de gelegenheid niet heeft willen verzuimen om ten slotte nóg eens de taal der liefde te spreken, maar nu in een duo van de liefde die haar voldoening vindt. Maar dan had hij hetzelfde kunnen bedenken als wat gegeven wordt in een latere overlevering, volgens welke Polyxena inderdaad in alle oprechtheid de liefde van Achilles had beantwoord, en zelf door haar eigen familie was bedrogen: Paris zou, zonder dat zij er op verdacht was, van hare ontmoeting met Achilles hebben gebruik gemaakt om hem te vermoorden [1]). Dan had Hooft van liefde kunnen spreken, zonder het gedrag van Polyxena onnatuurlijk en onwaarschijnlijk te doen worden. De waarheid is, dat hij in het voorafgaande zoogoed als niets van het beloop der handeling zelf heeft gedacht. Zou hij dan aan het slot ineens zelfstandig zijn geworden? Dat zou ons moeten verwonderen; en onwillekeurig vragen wij, of een eigen overleg niet wat handiger zou zijn uitgevallen. Het waarschijnlijkste is dunkt mij, dat hij ook hier het voorbeeld van iemand anders heeft gevolgd, maar zóó dat hij, als een onervaren dramaticus, zijn stuk er niet beter door heeft gemaakt.

Kan het stuk van Hardy dat voorbeeld zijn geweest? Die vraag is in de eerste plaats een quaestie van chronologie. Wánneer Hooft zijn *Achilles en Polyxena* heeft voltooid tot het drama dat wij kennen, is niet met volkomen juistheid te zeggen. Zooals reeds werd opgemerkt, denkt Brandt dat het geschreven is vóórdat Hooft op reis ging naar Italië, en dit

---

[1]) Zie het boven aangehaalde artikel van Foerster, blz. 200 en 202.

was in 1598. Een nader bewijs geeft hij niet. Hoe zwak nu echter de dramatische voorstelling ook moge wezen, er komen in het stuk uitnemende lyrische passages voor, die men niet kan verwachten van een kind. In 1598 werd Hooft nog maar zeventien jaar; en heeft Brandt inderdaad gelijk, dan zal men toch moeilijk kunnen aannemen, dat Hooft nog veel vroeger dan 1598 zulke poëzie heeft kunnen schrijven. Men zal dus voor de tijdsbepaling niet verder willen achteruitgaan dan tot omstreeks 1598.

Wanneer is nu *La Mort d'Achille* bij het publiek bekend geworden? Dit stuk is voor het eerst uitgegeven in 1625, maar het is uit een veel vroeger tijd. De werken van Hardy zijn in de laatste jaren het nauwkeurigst bestudeerd door den heer E. Rigal, en deze moet ons hier advies geven. Om verschillende redenen meent hij, dat *La Mort d'Achille* tot de oudste werken van Hardy behoort, en geschreven en gespeeld is tusschen 1593 en 1599 [1]). Hardy was de vaste dichter bij zeker tooneelgezelschap dat in die jaren in verschillende Fransche steden optrad, en zich in 1599 te Parijs trachtte te vestigen. Nu is Hooft te Parijs geweest in de maanden Februari, Maart en April 1599. Kan hij hier, of elders in Frankrijk, het stuk van Hardy hebben zien spelen? Kan hij er reeds vroeger over hebben hooren spreken vóór hij zijn eigen stuk in zijn definitieven vorm had voltooid? Wat den tijd betreft is dit niet volstrekt onmogelijk; doch meer kan men er niet van zeggen. Slechts nog ééne opmerking. Het tweede stuk dat Hooft schreef, waarschijnlijk in een der allereerste jaren van de zeventiende eeuw, is het spel van *Theseus ende Ariadne*. En tot de oudere stukken van Hardy behoort waarschijnlijk het spel dat hij heeft betiteld *Ariadne ravie*; maar het jaar waarin hij het heeft geschreven, is niet met zekerheid te bepalen [2]), en de behande-

---

[1]) Rigal, *Le théâtre français avant la période classique* (a°. 1901), blz. 135.

[2]) Rigal, *Alexandre Hardy et le théâtre français à la fin du XVIe et au commencement du XVIIe siècle* (a°. 1889), blz. 78.

ling der stof is bij de twee dichters niet geheel dezelfde. In elk geval is ook hier een overeenkomst in onderwerp.

Men zou nog de vraag kunnen stellen, of een verraderlijke Polyxena soms reeds in een ouder tooneelstuk voorkomt dat aan beide dichters kan zijn bekend geweest. Rigal geeft inderdaad eenige berichten over oudere stukken waarin de dood van Achilles wordt ter sprake gebracht [1]); maar die berichten geven geen aanleiding om een gemeenschappelijk voorbeeld aan te nemen.

Blijkbaar beschouwt Rigal de figuur van Polyxena als een schepping van Hardy zelf, want hij zegt: „le personnage de Polyxène, quoique peu aimable, est assez habilement composé”. Men zal inderdaad gaarne willen gelooven, dat Hardy uit zich zelf tot die brutale afwijking van de classieke overlevering in staat is geweest. Wel is waar had men ook in de oudheid Polyxena niet gelaten wat zij oorspronkelijk was. Haar moedig sterven, dat vanouds werd verhaald, stelde men in later tijd voor als het gevolg van een liefde die zij aan Achilles had ingeboezemd; zij die hem bij zijn leven tot vrouw was beloofd, moest in den dood met hem worden vereenigd. Ten slotte beweerde men, dat zij zelf op Achilles was verliefd geweest. Bij Philostratus kan men de sentimenteele beschrijving lezen, hoe zij bij het graf van Achilles zich zelf met een zwaard om het leven brengt, hem verzoekende in den dood haar te blijven liefhebben.

Het middeleeuwsch geloof ging echter niet zoo ver. De gezaghebbende auteurs waren toen Dictys en Dares, en voor zoover men meer geloofde dan bij hen stond te lezen, ontleende men dat in de eerste plaats aan den beroemden *Roman de Troie* van Benoit de Sainte-Maure. Bij hem is Polyxena niet ongevoelig voor de liefde van Achilles, zijn dood geeft haar een diepe smart, maar in de uiting daarvan is zij waardig en ingetogen [2]), zooals een prinses betaamt. Het is hier van geen

---

[1]) A. W., blz. 317 vlgg.

[2]) Zie in de uitgave van Constans vs. 22451:

Por li est morz, e si l'en peise,
Mais n'est pas fole ne borgeise, *enz.*

belang te weten, of die zoo geprezen schildering geheel en al het werk is van Benoit, dan wel of hij, zooals ook nu nog sommige geleerden meenen [1]), een uitvoeriger redactie van Dares Phrygius heeft gekend die later verloren zou zijn gegaan. De waarheid schijnt in elk geval te zijn, dat men reeds in de oudheid, en ook in de middeleeuwen, de behoefte heeft gehad zich Polyxena voor te stellen niet slechts als fier en hooghartig, maar tevens als ingetogen, onschuldig, zonder erg; ook Dares prijst haar wegens haar *animus simplex.* [2])

Hoe komt Hooft er dan toe haar een afschuwelijk verraad te doen plegen? Die vraag moet men zich stellen, wanneer men heeft gezien hoe angstvallig hij voor het overige blijft bij hetgeen Dictys en Dares hem voorzeggen. Men denkt onwillekeurig dat de verraderlijke Polyxena niet een schepping is van hem zelf. Maar niet velen zullen hem het voorbeeld hebben gegeven, en daarom was het misschien van belang het stuk van Hardy hier althans niet onvermeld te laten.

---

[1]) B. v. Constans: zie het op blz. 295 aangehaalde werk.

[2]) Haar onschuld aan het verraad wordt door Benoit aldus betuigd vs. 26467 vlgg.):

Ço pesa li, el n'en pot mais,
Quant Paris ocist Achillès;
Onques n'en fu a li parlé,
Ne ne fu tot par le suen gré.

DE OUDSTE GEDICHTEN VAN VONDEL.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. TE WINKEL.

Aan het einde van het derde bedrijf van Vondel's treurspel „Joseph in Dothan" legt de dichter aan den rei van engelen de volgende verzen in den mond:

„Een eick, die met zijn hooft vol blaen
En bladige armen zal beslaen
Veel gronts, veel luchts, en winterbuien
Van Oosten, Westen, Noorden, Zuien,
En blixemstrael en donderkloot
Verduuren, wort *allengskens* groot:
Om tegens dat gewelt te sportelen
Verzekert hy zijn voet met wortelen,
Zijn rugh met pit en hout en bast,
Gelijck zoo stout een boschreus past".

Het is mij altijd voorgekomen, dat Vondel met deze woorden, onbewust natuurlijk, zich zelf geteekend heeft. In het woud der Nederlandsche letteren is hij inderdaad de breedgekruinde eik, de boschreus, die zich drie eeuwen lang, hoe fel telkens weer bestreden door aanhangers van nieuwere kunsttheorieën, heeft weten te handhaven als onzen eersten dichter, als een der weinigen, die werelddichter verdient te heeten en, naar wij vertrouwen, ook langzamerhand wel als zoodanig erkend zal worden.

De groei echter van zijn machtigen kunstenaarsgeest en van zijne heerschappij over den kunstvorm heeft even langzaam en geleidelijk plaats gehad, als de tot bewondering aangroeiende

waardeering, die hij bij zijne tijdgenooten vond. Eerst op zijn acht-en-dertigste jaar wekte hij ook buiten Amsterdam belangstelling voor zijn werk met zijn „Palamedes", en toen zeker wel vooral door het hekelend karakter van dat treurspel, ofschoon er destijds toch nog maar weinigen onder onze dichters waren, die in staat zouden geweest zijn, zulke verzen te schrijven, als men in dat kunstwerk aantreft. Eerst met zijn „Gysbreght van Aemstel", door hem op zijn vijftigste jaar geschreven, veroverde hij zich naast Hooft de eereplaats op onzen Parnas; en toch eerst daarna zou hij zich toonen in zijne volle scheppingskracht, want vier vijfden zijner dichtwerken moesten toen nog volgen, en eerst op zijn zevenenzestigste jaar zou hij met zijn meesterwerk, zijn „Lucifer", optreden, waarvoor zijn „Adam in ballingschap", het werk van een tachtigjarigen ouderdom, nog maar nauwelijks onderdoet.

Dien geleidelijken groei in bijzonderheden na te gaan, zou eene hoogst belangwekkende studie zijn, maar haar tot een goed eind te brengen, veel meer tijd vereischen, dan de meesten te hunner beschikking hebben. Voor de uitkomsten van een klein gedeelte dier studie vraag ik nu uwe welwillende aandacht; en ik vertrouw, dat gij Vondel uwe aandacht niet minder waardig zult keuren, omdat deze studie zich bepaalt tot de eerste periode zijner dichterlijke werkzaamheid, waarin hij nog niets schreef, wat bij zijne latere werken ook maar van verre te vergelijken is, tenzij door die vergelijking eerst recht mocht blijken, hoe bewonderenswaardig hij zich later ontwikkeld heeft.

Dat daarom die eerste periode nog niet de minst belangwekkende is voor ons inzicht in Vondel's karakter als mensch en als kunstenaar, behoeft wel geen betoog. Ook in *zijn* verleden lag reeds wat hij later worden zou, en dat verleden heeft hij nooit verloochend. Hij toch was, wat het kenmerk van ware grootheid schijnt te zijn, hartstochtelijk conservatief en tegelijk rusteloos vooruitstrevend. Niets van hetgeen eenmaal zijn geestelijk eigendom geworden was, gaf hij later prijs. De liefde, waarmee hij het in zich had opgenomen, verkoelde nooit; maar tegelijk verzuimde hij ook geene gelegenheid om

zijn geestelijk eigendom te vergrooten, zijne gevoelssfeer uit te breiden door alles om hem heen in de groote wereld met gevoelige belangstelling gade te slaan. En dan was hij er steeds op uit, het nieuwe, dat hij in zijn geest opnam, zóó innig aan het oude te verbinden, dat beide zooveel mogelijk in hem eene eenheid vormden, die hem ten volle bevredigde. Wanneer wij soms geneigd zouden zijn te betwijfelen, of in Vondel's later leven die samensmelting wel altijd volkomen is geweest, moeten wij toch liefst de waarschijnlijkheid aannemen, dat wij er nog niet in geslaagd zijn, die eenheid te zien, maar dat zij niettemin bestaat.

Ook dan nog zou ik bij Vondel van geleidelijke evolutie willen blijven spreken, wanneer hij, vooral onder invloed van buiten, veeleer mutatie schijnt te hebben ondergaan. Die mutatie is dan echter nooit in wezenlijkheid zóó radicaal, dat de oude Vondel daarmee voorgoed zou hebben afgedaan, want deze treedt jaren daarna dikwijls weer verrassend te voorschijn, als bewijs, dat alleen de uiterlijke vorm, maar niet het wezen was veranderd. Toch kunnen wij naar die mutaties perioden in Vondel's leven aannemen, en wanneer ik ditmaal alleen gedichten uit zijne eerste periode wensch te bespreken, dan bedoel ik daarmee de werken, die hij vóór 1620 heeft geschreven, omdat er in dat jaar bij hem eene mutatie schijnt te hebben plaats gehad onder den invloed van Hooft en diens vrienden. Daarover verder uit te weiden, laat de tijd mij nu niet toe.

Eene nadere studie van Vondel als mensch en dichter in die eerste periode trok mij te meer aan, omdat de meening, dat in de kunst het voortreffelijkste de meeste studie verdient, dikwijls, en ook hier min of meer, tot verwaarloozing van het minder aanlokkelijke heeft geleid, ofschoon dat tot verklaring van het betere onmisbaar was. Daarbij komt, dat ons voor de studie van Vondel's oudste gedichten zooveel minder hulpmiddelen ten dienste staan en men daarbij dus, om een juist inzicht in zijne ontwikkeling te verkrijgen, zelfs het geringste niet over het hoofd mag zien, en voor het vele twijfelachtige

en duistere te ernstiger naar eene verklaring moet zoeken.

Ligt het in den aard der dingen, dat men van onze beroemde mannen eerst dan, wanneer zij zich een zekeren naam gemaakt hebben, alles begint te bewaren of aan te teekenen wat voor de studie van hun leven van belang is, te meer geldt dat van Vondel, die eerst tegen zijn veertigste jaar op den voorgrond begon te treden, juist in den tijd, toen Brandt geboren werd, wiens „Leven van Vondel" de hoofdbron, vaak zelfs de eenige bron is, waaruit wij onze kennis van Vondel's levensbijzonderheden moeten putten. Toch leerde Brandt Vondel eerst kennen, toen deze zijn zestigste jaar naderde terwijl hij hem met het oog op het schrijven van deze biographie eerst stelselmatig ondervroeg, toen de dichter in zijne laatste levensjaren over verzwakking van zijn geheugen te klagen had.

Het weinige, wat Brandt ons van Vondel vóór het jaar 1620 kon mededeelen, moet dus aangevuld worden uit hetgeen Vondel's gedichten uit dien tijd ons kunnen leeren.

Brandt's oordeel over die gedichten is in 't algemeen ongunstig, en aan Vondel's latere minachting van de werken zijner jeugd ontleende hij zeker de vrijmoedigheid, dat ongunstig oordeel ook uit te spreken. Het luidt aldus: „Noch zeer jong raakte hy al aan 't rymen, en toonde zynen aangebooren trek tot de dichtkunst: maar 't hadt noch in lang geen klem. Hier was wel geest van poëzye, maar 't geen dien geest most leiden en aanqueeken, ontbrak hem: kennis van taalen, om d'oude Latynsche en Grieksche Poëten te leezen, en hoonig uit dien tym te zuigen, en allerlei geleerdtheid, die deeze kunst, zelf in de schranderste geesten, nooit kan ontbeeren. Hy hadt dan anders geen behulp dan 't geen in Duitsch wordt geleezen. Zyn eerste rymen waaren plat en zenuwloos, zich zelven dikwils ongelyk, somwyl voortrollende, somwyl hortende en stootende, somwyl zwetsende met woorden van anderhalven voet lang, die luidt schreeuwden en weinig zeiden. Maar van dat slagh is weinigh overgebleven. Die munt zette zich zelve af, en was niet langer ganghbaar, dan tot dat de liefhebbers zaagen. dat ze geen toets hieldt."

Onjuist is in deze mededeeling dat Vondel geene andere taal dan Nederlandsch zou hebben kunnen lezen. Dat hij reeds vroeg met de Fransche taal behoorlijk vertrouwd was, zullen wij straks zien; en juist aan zijne studie der Fransche poëzie uit de school van Ronsard was het „zwetsen met woorden van anderhalven voet lang" te wijten, waarvan Brandt spreekt.

Dat Brandt en zijne tijdgenooten aan die school ontgroeid waren en dat reeds lang vóór Brandt's tijd de navolging der Fransche Renaissancedichters hier had plaats gemaakt voor de navolging der Classieken zelf, was de oorzaak, dat hij zijne afkeuring van Vondel's oudste gedichten zóó formuleerde, als hij het deed en als wij het op het oogenblik niet meer kunnen doen, omdat wij ons nu wel een groot dichter kunnen denken, die de Classieken niet bestudeerd heeft.

Onjuist is ook, wat Brandt verder zegt, dat Vondel reeds op zijn dertiende jaar verzen zou gemaakt hebben, die veel voor de toekomst beloofden. Op welke vergissing die mededeeling van Brandt berust, is tegenwoordig zoo overbekend, dat ik er verder niet over behoef uit te weiden [1]), maar wel moet ik er even aan herinneren, dat dezelfde vergissing aanleiding voor Brandt is geweest om te beweren, dat Vondel lid van de kamer „In Liefd' bloeyende" zou geweest zijn, en dat, wanneer het bewijs voor Vondel's lidmaatschap op dertienjarigen leeftijd moet vervallen, er verder geen enkel bewijs geleverd is, dat Vondel er ooit lid van zou geweest zijn, zooals nochtans door sommigen nog altijd wordt aangenomen. En toch is er wel een bewijs noodig om ons te doen gelooven, dat Vondel, die tot 1630 toe lid van de Brabantsche kamer was, tegelijker tijd ook nog tot de leden der Hollandsche kamer zou hebben behoord. Wel weten wij, dat Vondel, althans sedert 1626, ook behoorde tot de Duytsche Academie, waarmee de kamer „In Liefd' bloeyende" in 1632 samensmolt onder den naam van „De Amsterdamsche Camer". Alleen wie daarin de voortzetting der kamer „In Liefd' bloeyende" zou willen

[1]) Het best is deze quaestie besproken door Dr. G. Penon, Bijdragen II (Gron. 1881) bl. 3—20.

zien, zou kunnen volhouden, dat Vondel vijf jaar lang, tot aan de stichting van den Schouwburg in 1637, lid van de Eglantier is geweest; doch zoo bedoelde Brandt het zeker niet.

Moge het nu niet bewijsbaar zijn, dat Vondel al op zijn dertiende jaar verzen maakte, hij zal daarmee toch wel reeds als knaap begonnen zijn, daar het oudste ons van hem overgeleverde gedicht van Juni 1605, dus van zijn zeventiende jaar, dagteekent. De wetenschap, dat „zyn moederlyk grootvader Peter Kranen" te Antwerpen „in zynen tydt onder de Brabantsche Poëten getelt werdt," zal voor hem allicht de aanleiding zijn geweest om al vroeg te beproeven, of hij zich van dien grootvader een waardig kleinzoon kon betoonen.

De eerste periode van Vondel's kunstenaarsloopbaan omvat dus vijftien jaar, en uit dien tijd bezitten wij van hem vier grootere dichtwerken, nl. allereerst de tragi-comedie „Het Pascha", in 1612 gedrukt, maar (blijkens de voorrede) reeds „voor-henen voor eens yeders ooghen op de stellagië opentlijck vertoont" door de kamer „'t Wit Lavendel", met wier spreuk „Wt levender jonst" het stuk naar rederijkersgewoonte besluit. Daarop volgden in 1613 de emblemata-bundel „Den Gulden Winckel", in 1616 „De Vaderen", vertaling van het tweede deel van den derden dag der „Seconde Sepmaine" van G. de Saluste du Bartas, en in 1617 de fabelbundel „Vorstelijcke Warande der Dieren".

Tot deze periode meen ik ook nog drie andere grootere dichtwerken te moeten rekenen, die met elkaar in Februari 1620 het licht zagen en van zulk een omvang zijn, dat Vondel ze al veel vroeger moet begonnen zijn te schrijven, nl. het treurspel „Hierusalem verwoest", de vertaling van het tweede deel van den vierden dag der „Seconde Sepmaine" van Du Bartas onder den titel „De Heerlyckheyd van Salomon" en de oudtestamentische beeldengalerij „De Helden Godes des Ouwden Verbonds".

Dat laatste werk is, onder meer, vooral ook merkwaardig om de opdracht aan „Den wysen geleerden en welervaren Heer Johan Fonteyn, der artznyen doctor en liefhebber van alle

goede kunsten en wetenschappen". Deze Johan Fonteyn is dertig jaar lang lid der kamer „In Liefd' bloeyende" geweest en was daarvan in 1618 factor, later prins. Daarvan wordt in die opdracht met geen woord gerept, zooals Vondel zeker zou gedaan hebben, als hij zelf tot de leden van die kamer had behoord. Hij zegt alleen, dat zijne „zangeresse" geneigd is hem zijn dichtwerk op te dragen, „overmids" Fonteyn „de dichtkunst met een lieflyck gemoed omhelst, oock zomtyds uyt lust oeffent".

Dat echter was slechts eene bijkomstige reden voor de opdracht. De ware reden was dankbaarheid, omdat Fonteyn als geneesheer het werktuig in Gods hand was geweest om hem de verloren gezondheid terug te bezorgen. Hieruit zien wij dus, dat Vondel in 1619 ernstig ziek is geweest en vermoedelijk na zijn herstel op het einde van dat jaar zich gehaast heeft, drie zijner groote dichtwerken te voltooien, die hij reeds veel vroeger ondernomen had, maar telkens door een nieuwen aanval zijner ziekte had moeten afbreken.

Wij mogen van telkens herhaalde aanvallen zijner ziekte spreken, omdat wij niet in het onzekere behoeven te zijn aangaande het karakter dezer ziekte, daar Brandt ons vertelt, dat Vondel „omtrent deezen tydt en wat laater werdt terneer geworpen van een langduurige quynende ziekte, die hem zeer verzwakte, zyne geesten afmatte en om de dood deede wenschen". Eerst „in 't veertighste jaar zyns ouderdoms", dus in 1627, begon dat te beteren, zegt Brandt, en dat Vondel's opfleuring in 1620 ook maar van korten duur was, blijkt hieruit, dat hij, na ruim vier jaar bij de Waterlandsche gemeente der Doopsgezinden het ambt van diaken te hebben bekleed, door het lot aangewezen om als diaken aan te blijven, 29 October 1620 „claechde van groote ongelegentheyt, syner melancoleusheytshalven, langer te dienen", zoodat men dan ook zijn ambtgenoot, die met hem moest aftreden, in het ambt liet en hem ontsloeg. [1])

[1]) Volgens het „Memoriael van de handelingen bij de Dienaren. Anno 1612" in het archief der Vereenigde Doopsgezinde Gemeenten te Amsterdam.

Een jaar later was het nog niets beter met hem geworden, blijkens het gedicht, dat wij van hem bezitten, onder den titel „Gebedt uytgestort tot Godt over myn geduerige quynende sieckte Anno 1621." Op dien zelfden tijd zal wel betrekking hebben wat Daniël de Breen aan Oudaen vertelde [1]), hoe „hem tot herstelling zyner gezondheijd voorgeschreven werd, dat hy zich van te groote bezigheijd of inspanning der gedachten, byzonder omtrent de Poësij, af moest houden", maar dat hij daarop „t' antwoord gaf: heet my liever sterven".

Toch blijkt uit het uiterst gering aantal gedichten, die van 1621 en 1622 gedateerd kunnen worden, dat Vondel zijns ondanks geruimen tijd zijn dichtarbeid heeft moeten staken. In 1623 en 1624 ging het hem blijkbaar wel wat beter, maar eenig groot dichtwerk kwam er in dien tijd toch ook niet van hem uit. In het begin van 1625 ontbrak er weer veel aan Vondel's gezondheid en had hij weer pijn in den rug, blijkens een brief van zijn broeder Willem aan hunne moeder [2]); en door het schrijven van den Palamedes op het eind van dat jaar en de hevige gemoedsbewegingen, waaraan hij bij de gerechtelijke vervolging ter prooi zal geweest zijn, kon het er wel niet beter op worden. Brandt althans vermeldt, dat Vondel daarna „in een diepe zwaarmoedigheit viel, die de geneesmeesters melancholia hypochondriaca noemen, omdat ze haaren oorspronck heeft uit het ingewandt. Hieruit ontstondt een bange droefheit zonder reden, en mijmering, die hem tot alles onbequaam maakte, zoodat hy een geruymen tydt geen pen op het papier kon zetten, dikwils wenschende te weeten, hoe een vroolyk mensch te moede was".

Ik bracht opzettelijk alles, wat ons aangaande Vondel's jaren-

---

[1]) Blijkens een brief, 11 Dec. 1682 door Joachim Oudaen aan Geeraardt Brandt geschreven en afgedrukt bij Dr. G. Penon, Bijdragen I bl. 137—143.

[2]) Zie J. F. M. Sterck in het Eerste Verslag der Vereeniging Het Vondel-Museum (1904) bl. 38.

lange melancholische neurasthenie als gevolg van te overmatige inspanning bekend is, bijeen om te doen zien, hoe weinig aanleiding er is om te meenen, dat Vondel reeds met hekeldichten een werkzaam aandeel zou hebben genomen aan den strijd van de Arminianen tegen de Gomaristen, vóór hij op aansporen van anderen zijn Palamedes schreef. Zóó weinig was in dien tijd Vondel nog een partijstrijder, dat hij niet eens inzag, welk een knuppel hij met dit treurspel onder de hoenders wierp, en naief genoeg was, zijn naam op den titel te laten drukken. Waarschijnlijk is zijn „Rommelpot van 't Hanekot" van Maart 1627 zijn eerste hekeldicht geweest.

Een jaar te voren toch had hij met zijn „Antidotum. Tegen het vergift der geestdryvers" zich nog een volbloed Doopsgezinde betoond, die in den strijd der Waterlandsche Doopsgezinden Hans de Ries en Nittert Obbesz de zijde van den laatste hield, en ook vóór dien tijd was er voor den gewezen diaken der Doopsgezinden weinig reden om zich warm te maken over twistpunten onder andere kerkelijke gezindten, dan de zijne, waarin het al evenmin aan oneenigheid ontbrak.

Daarom is het, dat ik alle Arminiaansche, niet eens alle met zekerheid aan Vondel toe te kennen, hekeldichten, die door Van Lennep en Unger in hunne uitgaven vóór 1625 geplaatst, maar geen van alle gedateerd zijn, eerst na 1626 geschreven acht, zooals trouwens ook reeds Brandt schijnt te doen, die bij de woorden „toen de geschillen tusschen Remonstranten en Contra-remonstranten op het hoogst waaren geloopen en d'eerste veroordeelt waaren . . .koos hy d'onderleggende zyde", in margine het jaartal 1625 plaatste.

Met Brandt maak ik echter voor één gedicht eene uitzondering, nl. voor de „Hollantsche Transformatie", later genoemd „Op de Weeg-schael", dat in verschillende ongedateerde plano-uitgaven gedrukt is onder eene prent, waarop op den achtergrond door een venster de afdanking der waardgelders te zien is, en dat dus wel kort daarop en nog vóór de onthoofding van Oldenbarnevelt geschreven moet zijn. Ook zou ik het niet onvoorwaardelijk, tegen de eenstemmige overlevering in, aan

Vondel durven ontzeggen [1]), omdat het ook inderdaad geen hekeldicht is, maar, zonder een woord van afkeuring, eenvoudig als feit mededeelt, dat Maurits de schaal naar de zijde van Gommer deed overhellen door er, bij de afdanking der waardgelders, zijn zwaard in te leggen, terwijl te voren de schaal van Armijn het zwaarste had gewogen, o. a door den rok van den Advocaat, die er in gelegd was. Alleen iemand, die buiten de twisten stond, en dus ook Vondel, kon in dien tijd zulk een hartstochtloos rijmpje maken.

Nog één gedicht wordt, naar ik meen te onrechte, door Unger vóór 1620 geplaatst, nl. „Op de geboorte van onze Hollandsche Sappho Anna Roemers". Hij stelt het op 1619, omdat het in den derden (niet tweeden) druk van Visscher's „Sinnepoppen" voorkomt en hij dien druk verkeerdelijk in 1619 verschenen acht. Blijkens Hoofts Grafschrift op Visscher, waarmee deze uitgave zonder jaar besloten wordt, moet zij in elk geval jonger dan 1619 zijn, want Roemer Visscher overleed in Februari 1620.

Nadat wij dus eenige gedichten van Vondel aan zijne eerste dichtperiode hebben ontzegd, blijven er, behalve enkele ongedateerde, die mogelijk in deze periode kunnen vallen, en een drietal Fransche, 23 kleinere Nederlandsche gedichten over, waarvan het zeker of althans hoogstwaarschijnlijk is, dat zij vóór 1620 door Vondel zijn geschreven, namelijk:

1 Schriftuerlijck Bruylofts Reffereyn op 't houwelijck van Jacob Haesbaert met Clara van Tongerlo. Gecomponeert door J. van Vondel, 1605 in Junio. (get. Liefde verwinnet al).

2 Nieuw-jaars liedt. A° 1607 door J. van Vondel, gestelt op den toon van den 2en Psalm. (get. Liefde verwinnet al) [1606 of 1607].

---

[1]) Geheel onopgemerkt mag hier niet blijven, dat er ook eene plano-uitgave van bestaat, die geteekend is E. Israëls en vermeerderd is met de beide versregels „Oock Pelaegs leer Bellarmijns En de kettery Socijns", waardoor het gedicht tot een Gomaristisch strijdschrift wordt, gericht tegen de Arminianen, aan wie destijds meermalen verweten werd, dat zij met Jezuieten en Libertijnen gemeene zaak maakten.

3 Dedicatie aen de Jonck-vrouwen van Vrieslandt ende Overyssel. (get. Liefde verwinnet al) [1607].
4 Oorlof liedt. (get. Liefd' verwinnet al) [1607].
5 De Jaght van Cupido. (get. Liefd' verwinnet al) [1607].
6 Lof-zangh toe-ghe-eyghent Mr. Willem Bartjens (get. Liefd' verwinne 't al).
7 Op het twaalfjarige bestandt der Vereenigde Nederlanden. [1609].
8 Wtvaert en Treur-dicht van Henricus de Groote, Koningh van Vranckryck en Navarre [1610].
9 Verghelijckinghe van de Verlossinge der kinderen Israëls met de vrijwordinghe der Vereenichde Nederlandtsche Provinciën [1611 of 1612].
10 Den dichter wenscht zijnen zwager Abraham de Wolf geluck ende eeuwigh welvaren. Opdracht van Den Gulden Winckel" [1613].
11 Raetsel des dichters [1613].
12 Hymnus ofte Lof-gesangh over de Wyd-beroemde Scheepsvaert der Vereenighde Nederlanden. Aen den goed-jonstigen aenschouwer [1613].
13 Hymnus of Lofzangh van de Christelycke Ridder [vermoedelijk 1614].
14 Zedigh gedicht van de Ydelheyd der menschen en Wanckelbaerheyd der koningh-rijcken.
15 Uytbreyding over den 19 psalm Davids, vervatende d'uytnemendheyt van de Wet des Heeren.
16 Op het treurspel van Jephthah [van Abraham de Koning, 1615].
17 Klinck-veers over Abrahams offerhande (get. Door een is 't nu voldaen) [1616].
18 Op Casandraas Treurspel (van Theodore Rodenburg, 1617).
19 Vermaeckelijcke Inleydinghe tot de Vorstelijcke Warande der onvernuftighe dieren. [1617].
20 Klinckert op de wonderlicke reyse van den Hoornschen meyr-man Willem Cornelisz. Schouten. [1618].
21 De Bruiloft van den Heere Jakob Jakobsz. Hinlopen, Raet

en Out Schepen, en Jonghvrouw Sara de Wael; met „Huwelijcks lof". [1618].
22 Hollantsche Transformatie. [1618].
23 Op Brero. [1618 of 1619].

Van deze 23 gedichten kennen wij er 19 uit eene uitgave, die Vondel zeker of met groote waarschijnlijkheid zelf bezorgd heeft. Slechts twee (N. 1 en 2) zijn door Van Lennep naar een handschrift gedrukt en van twee andere (N. 6 en 22) weten wij niet, of zij wel door Vondel zelf ter perse zijn gelegd. Toen Vondel in 1644 zijne „Poezy" of „Verscheide Gedichten" uitgaf en alle kleinere gedichten, die daarin niet voorkwamen, niet meer voor de zijne gerekend wilde hebben, nam hij van deze 23 gedichten er slechts vier op (N. 16, 20, 21 en 23) en dan nog wel zóó omgewerkt, dat zij slechts in de verte aan de oorspronkelijke herinneren. Een tweede deel zijner „Poezy", dat in 1647 buiten hem om en tot zijne ergernis uitkwam en de door hem verworpen gedichten met andere, die slechts aan hem toegekend waren, tot een bundel vereenigde, gaf hem aanleiding, in den veel vermeerderden herdruk zijner „Poezy" van 1650 nog zes van de vroeger verworpen gedichten op te nemen (N. 7, 8, 12, 14, 15 en 17), maar vier onder de rubriek „Oude rymen" en twee (N. 7 en 17) weer veel veranderd. In Brandt's uitgaaf van 1682 werden 18 van de 23 gedichten opgenomen (daar ontbreken N. 1, 2, 4, 5 en 19) en negen daarvan komen in de rubriek „Oude rymen" voor.

Van deze 23 gedichten is het eerste, „Schriftuerlijck Bruylofts Reffereyn op 't houwelijck van Jacob Haesbaert met Clara van Tongerlo", nog door en door een rederijkersgedicht. Het is, wat Matthijs de Castelein een „referein van vyfthienen" noemt, en heeft geheel hetzelfde rijmschema [ababbcbccdcddee] als een door De Castelein tot voorbeeld gegeven referein, beginnende: „Als wy de waerheit wel ondersoecken staerlick". Alleen bestaat de stok, die aan 't slot van elke strophe herhaald wordt, bij De Castelein slechts uit één, bij Vondel uit twee versregels, wat met de rederijkerskunst niet in strijd was.

Dat de laatste strophe met het woord „princen" begint, is eene rederijkersgewoonte, die ook Vondel hier volgde.

Toch vertoont Vondel's referein bij dat van De Castelein vergeleken ook iets moderns. De versregels namelijk, waaruit het bestaat, zijn alexandrijnen, die De Castelein nog niet kende, maar die in de tweede helft der zestiende eeuw meer en meer in gebruik waren gekomen en waarin Vondel in toenemende mate zijne dichtwerken (met name bijna al zijne treurspelen) zou schrijven. Dat was toen wat Van Mander in de Voorrede voor zijn „Schilderboeck" noemde de „in swanck comende Fransche wijse" of de „nieu Fransch wijs", waardoor Vondel toonde een kind van zijn tijd te zijn. Hij schreef er al spoedig ook zijn gedicht op het bestand, zijn „Wtvaert van Henricus de Groote" en zijn „Pascha" met de daarop volgende „Vergelijckinghe" in, en dat strekte hem tot aanbeveling bij Dirck Pietersz. Pers, om hem in 1613 de bewerking van „Den Gulden Winckel" op te dragen, zoodat deze drukker dan ook in de voorrede met zekeren trots mededeelde, dat hij de verzen had doen maken „na de wijse van de Fransche dichtmaet".

Vondel's alexandrijnen bestonden aanvankelijk nog veeleer, evenals de Fransche, uit twaalf (of dertien) lettergrepen, dan, zooals de latere Nederlandsche alexandrijnen, uit zes iamben of liever zes geaccentueerde lettergrepen, elk door eene ongeaccentueerde voorafgegaan. Op het voorbeeld van Huygens en Cats heeft Vondel zelf er later het meest toe bijgedragen, dat alleen zulke alexandrijnen bij ons voor onberispelijk werden gehouden, maar in zijne eerste gedichten voldoet hij aan dien lateren eisch nog niet altijd. Wel schijnt hij reeds te hebben aangenomen, dat de zesde lettergreep van den alexandrijn tevens de slotlettergreep van een woord moest zijn, waardoor, indien die lettergreep ook het hoofdaccent van den zin kreeg, het vers feitelijk in twee halfverzen uiteenviel. Dat doet het bij hem in dit gedicht nog te eer, omdat hier in elke strophe de zesde lettergrepen der eerste vier verzen op elkaar rijmen, als:

„Verheucht, o Phoebi jeught, door desen soeten tijdt:
Den Somer door syn deught verthoont syn groene blaren,
't Gevogeldt sich vervreught, 't ghediert in 't Bosch verblijdt,
't Veldt lacht elck toe verjeught. Vliet weg alle bezwaren!"

Zulk een middenrijm is trouwens geheel in overeenstemming met de rederijkerskunst, maar in Vondel's alexandrijnen zal men het later nooit weer aantreffen.

Wat de taal aangaat, is Vondel hier eveneens nog rederijker, blijkens den gewrongen, van de gewone spreektaal afwijkenden zinsbouw, waaraan de rederijkersverzen onmiddellijk te herkennen zijn en waartegen Vondel zelf al spoedig in verzet is gekomen, als tegen valsche en onduitsche kunst [1]).

Daarentegen heeft Vondel zich later nooit willen vrijmaken van hetgeen in zijn ouderdom bij de aanhangers van het Fransch-classicisme eveneens valsche kunst werd genoemd en uit gebrek aan goeden smaak werd verklaard, nl. van woordspelingen, zelfs met eigennamen, zooals hier in de beide versregels, die den stok van iedere strophe vormen en waarin de namen van Haesbaert, den bruidegom, en Clara, de bruid, aldus te pas worden gebracht:

„En d'*Haas-baart* syn cracht snel, om loopend d'Hont t'onwycken,
Snackend na 't water *Claar-ken* cant beter ghelijcken".

Grappiger, maar toch eveneens van valsch vernuft getuigend, is eene woordspeling in een ander gedichtje van Vondel uit deze periode, nl. in den „Klinckert (van 1618) op de wonderlicke reyse van den Hoornschen meyr-man Willem Cornelisz. Schouten", waarin hij Magellaan, Drake, Cavendish, Olivier van Noord en Spilberg, die tot dusverre de beroemde ontdekkings-

---

[1]) Later zou Vondel, in zijne „Aenleidinge" van 1650, zeggen: „Men vermijde, gelijck een pest, de woorden, tegens den aert onzer tale, te verstellen: een evel daer doorluchtige Italianen, Spanjaerden en Franschen oock van zieck zijn. Wy mogen hier in nochte Griecken, nochte Latynen navolgen. Wort hier tegens gezondigt, terstont verliest de spraek haren luister en ons oor wraeckt dat geluit: eenen valschen klanck, die de muzijck der tale bederft."

reizigers geweest waren, op het vernemen van Schouten's reis om de wereld spijtig laat uitroepen:

> „'t Is heel met ons ghedaen! De Schout komt met zyn rackers,
> Flucx jongens, op een zy en packt u wech van hier!"

Ook Vondel's latere gedichten zijn aan dergelijke woordspelingen overrijk, al zijn zij dan ook meestal minder gezocht, dan deze beide uit zijne eerste periode. In zijne hekeldichten vooral bewezen zij hem goede diensten, want zulke vernuftsspelingen vallen bij het groote publiek in den smaak; maar ook in ernstiger verzen heeft hij er zich blijkbaar met welgevallen op toegelegd. Hij stond daarin trouwens lang niet alleen. Het was eene algemeene eigenaardigheid van den tijd, waarin hij optrad, en Huygens was daarin nog zijn meerdere, om nu van de buitenlandsche litteratuur maar niet te reppen.

Moderner dan de oude rederijkersverzen is Vondel's gedicht door de bijna volstrekte afwezigheid van bastaardwoorden, die destijds in Amsterdam, Spieghel's woonplaats, zeker niet meer geduld werden, al kon men ze in 1605 elders bij andere, meest Zuidnederlandsche, dichters nog wel aantreffen. Den echten Amsterdammer, evenals ons, moest in dit gedicht echter zijne taal toch nog wel wat vreemd voorkomen door de Brabantsche kleur, die zij heeft en die zelfs later nog wel bij hem uitkwam, b.v. nog in zijn Palamedes, ofschoon hij haar allengs meer en meer verhollandscht heeft, allermeest zeker, omdat hij, uit zucht om natuurlijk te zijn, zich langzamerhand ging richten naar de gewone spreektaal, die hij om zich heen hoorde.

Eer dan aan zijn Brabantschen tongval kon Vondel ontgroeien aan de taal, die hij zijne ouders hoorde spreken en die blijkbaar door hun veeljarig verblijf in Keulen wat verduitscht was geworden. Daaraan althans schrijf ik in dit gedicht eenige woorden toe, die mij voorkomen over onze Oostelijke grenzen binnengeslopen te zijn, zooals *floecx, geclangh, gants, hirt* als compromisvorm van *hert* en *hirsch*, en *verlynen* als compromisvorm van *verleenen* en *verleihen*.

Wat den inhoud aangaat, is het gedicht, zooals ook de titel

aanduidt, een „Schriftuerlijck Bruylofts Reffereyn", waarvan de tweede strophe aan deze bruiloft die van Cana (Johannes II vs. 1—11) tot voorbeeld stelt, de derde strophe van „Christus met zijn Bruydt" spreekt in de bewoordingen van het Hooglied (vs. 35 : roos van Saron, Hooglied II 1; vs. 36 reyn duyve, Hoogl. II 4, VI 9, en vs. 34 ter weyden comt, Hoogl. I. 7), de vierde strophe eene omschrijving is der gelijkenis van het bruiloftsmaal, die in Mattheus XXII vs. 1—14 voorkomt, en de laatste strophe een deel van Psalm 128 bijna woordelijk berijmt. Zelfs de reeds aangehaalde woordspelende stokregels van den haas, die, evenals het hert, snel loopt om de jachthonden te ontwijken, snakkend naar het heldere water, zijn onmiskenbaar eene voor ons misschien wat te profane toespeling op het begin van Psalm 42, dat in Datheen's berijming aldus luidt:

„Als een hert gejaeght, o Heere!
Dat versche water begeert,
Alsoo dorst myn ziel oock seere
Na U, myn God, hoog ge-eert."

Duidelijk blijkt uit dit „Bruylofts Reffereyn", dat Vondel toen hij het schreef, verkeerde in kringen, waarin ook de bruiloftsvreugde gaarne vergeestelijkt werd, nl. in die der Doopsgezinden. Nog in Maart 1636, en dus ruim dertig jaar later, in een der laatste jaren, waarin Vondel in deze kringen nog welkom was, had zijn bruiloftslied voor Garbrant Anslo en Abigel Schouten weder „de bruyloft van Cana" tot onderwerp, waarop, volgens hem, Christus als „de groote Hymen" was opgetreden.

In deze kringen werden ook dagelijks schriftuurlijke liedekens gezongen, 't zij dan uit den bundel, door den uit Diest naar Amsterdam uitgeweken Nicolaes Biestkens voor de Doopsgezinden bijeengebracht, 't zij uit „De Gulden Harpe" van Karel van Mander. Zelfs eene bronaanwijzing, zooals bij Vondel, vs. 62 : „als Davidt ons verclaardt in zyn Psalm", is in de Schriftuerlijcke liedekens zeer gewoon. „So ons Ioannes verclaert" komt

bv. bij Biestkens voor in het lied met den aanvang: „In druck, lijden en groot torment"; en ook Van Mander beroept zich telkens op zijne bijbelsche zegsliedlen. Dat juist hij tot Vondel's leermeesters in de poëzie behoort, blijkt onweerlegbaar uit een „Epithalamium oft Bruylofts-liedt" in zijne „Gulden Harpe" [1]), waarin het verhaal der bruiloft van Cana eene geestelijke toepassing vindt op het huwelijk in 't algemeen, en waarvan de tweede strophe aldus aanvangt:

Wy willen niet van Hymene
Noch van Thalassus zinghen me,
So voormaels de som volck eenpaerlijcke;
Maer van die Bruyloft in de ste
Van Cana in 't landt van Galile. [2]),

terwijl ook Vondel's tweede strophe, waarin eveneens gesproken wordt van „int Galileetsche landt te Cana in de stadt een Bruyloft sonderlinghen", met deze verzen begint:

„Geenszins en laet in sangh Hymenaeus sijn verhooght,
Noch Thalassus geclangh."

Toen Vondel dat schreef was Van Mander juist van Haarlem naar Amsterdam verhuisd, waar hij het volgende jaar overleed, zoodat Vondel dezen beroemden Zuidnederlander, Doopsgezind evenals hij, ook wel persoonlijk zal hebben gekend. Ruim vijftig jaar later, toen hij zich te Kopenhagen bij Van Mander's gelijknamigen kleinzoon bevond, maakte hij nog een gedicht „Op d'afbeeldinge van diens onsterfelijcken" grootvader, als „schilder en dichter en schrijver van het Schilderboeck", dat hij dan ook in dat epigram als zijn meesterwerk vermeldt naast zijne

---

[1]) Zie in de uitgave van 1607 bl. 577—580.

[2]) Van Mander zegt ook in zijn, eerst lang na zijn dood uitgegeven, bundel „Bethlehem, dat is het Broodhuys", bl. 25 van de bruiloftsviering der herders in het land van Kanaän: „Daer werdt ghedacht noch Roomsch noch Griecksehen heyden, Thalassus noch oock Hymenaeus niet: sulck vreugdenroep en was in Bruyloft-liet". Ook de verkeerde schrijfwijze van Thalassus met *Th* bij beiden pleit voor ontleening. Men vindt die ook in de „Uytleggingh op den Metamorphosis Pub. Ovidii Nasonis".

„Uytleggingh op den Metamorphosis Pub. Ovidii Nasonis", waaraan ook Vondel ongetwijfeld, zooals zoovele anderen, zijne eerste kennis van de mythologie te danken had. Nu wij gezien hebben, dat ook hierin Vondel na vijftig jaar zich zelf gelijk bleef en zijne vereering van Van Mander in al dien tijd niet verzwakt was, zal het wel niet meer eene al te gewaagde gissing van mij geacht mogen worden, dat vooral Vondel's ingenomenheid met deze „Uytleggingh" er zijn bijzonderen vriend, den Frankforter schilder Joachim Sandrart, toe bracht, dat uitgebreide werk in het Hoogduitsch te vertalen en in 1679 te Nürnberg uit te geven.

Het schriftuurlijk karakter van Vondel's eerste gedichtje is ook kenmerkend voor veel van zijne latere poëzie, al worden de oudtestamentische toespelingen daarin ook met meer kunst en meestal als in 't voorbijgaan aangebracht; en daar de bijbelvastheid van zijne jongere jaren zich ook in zijn lateren, Catholieken, leeftijd niet verloochende, onderscheidt zich dan zijne poëzie daardoor merkbaar van die zijner meeste geloofsgenooten. [1])

Ten deele daaraan, zij het ook niet daaraân vooral, ontleent Vondel's poëzie haar bij uitstek stichtelijk en zedelijk karakter, ondanks de wereldsche, ja, onder den invloed zijner studie van de Oudheid, later zelfs wat al te heidensche kleur van een groot deel zijner gedichten. Toch is er geene enkele periode in Vondel's leven, waarin niet het Christelijk-stichtelijke de grondtoon is van zijne poëzie.

In zijne eerste periode is dat zelfs in zoo hooge mate het geval, dat hij toen als de bij uitstek stichtelijke dichter onder zijne Amsterdamsche vrienden bekend stond. Pers kenmerkt hem zelfs uitdrukkelijk als „een liefhebber der stichtelijcker poëzie," wanneer hij van hem spreekt als bewerker van „Den Gulden

---

[1]) Dat Vondel echter zijne bijbelkennis niet putte uit de Doopsgezinde Biestkensbijbel, maar uit den Gereformeerden zoogenaamden Deuxaesbijbel en dien zelfs in zijn Roomschen tijd nog niet verloochende, is bewezen door Dr. H. W. E. Moller, De Heerlyckheit der Kercke, Amst.—Leuven 1907, bl. XXVI—XLIII en Dr. Moller in „Van onzen tijd" VII N. 8 en 9.

Winckel", waarin toch niet anders dan stof uit oude geschiedenis en mythologie gevonden wordt. De lofdichter van zijn „Pascha", die zich achter de spreuk „Liefd' al volmaect" verschuilt, prijst hem vooral omdat hij geene „ydel zaken, als roem van geyle minn' oft wreed' oorloghsche twist", bezingt, „maer zyn Musae stelt om 's Hemels Vorst te prijzen", en Bredero schrijft in een lofdichtje voor hetzelfde spel in 1612:

„Kroont Vondels weerdich hooft, heyl-graege jongelingen,
Die voor d' onkuysche min het hoochste nut leert singen,
Hetwelc den geest vervreucht met een inwendich juygen".

Vier jaar later werd aan het eind van Vondel's vertaling „De Vaderen" door iemand, die met de spreuk *Deus Providebit* teekende (vermoedelijk *Dirck Pietersz.* [Pers]) een twaalfregelig lofdichtje tot Vondel gericht als „tot den Dichter der Stichtelijcker Rijm-konst", en in 1617 schreef Theodore Rodenburg eveneens in de opdracht van zijn „Hertoginne Celia en Grave Prospero" over „de willige buygzaamheid van Abraham in de gebode-offerhande zyns lieve zoons Izaks, zeer kunstelik en onberispelik wel gerijmt door die waerden God-vreesende en stichtelik-kunstlievende Joost van de Vondel, wiens werken by alle gezonde oordelaers lof waerdich ghoacht moeten werden, vermids hy zyn rymerijen besteed in godzalighe stoffen en de Rijm-kunst niet onteert noch verquist in wispeltuur'ghe veerskens". Men had hem dan ook niet lang te voren (27 Januari 1616) waardig gekeurd, diaken bij de Waterlandsche Doopsgezinden te worden.

Uitsluitend stichtelijk is ook Vondel's tweede gedicht, „Nieuwjaars liedt. A° 1607", bestemd om gezongen te worden op de wijze van den tweeden psalm, waarom iedere strophe dan ook evenveel versregels en ieder vers evenveel lettergrepen heeft, als in Datheen's berijming van dezen psalm. Toch klinkt het lied geheel anders dan dat van Datheen, omdat Vondel ook hier weer middenrijm heeft aangebracht, en wel in zoo grooten overvloed, dat het zich als eene opeenvolging van zeer korte rijmregels voordoet, zooals bv. blijkt uit de laatste strophe, die

ook hier weer in rederijkerstrant het opschrift „Prince" heeft, en in zich het woord „Princen" bevat:

„Verlaat dan 't quaat, ghy Princen, metter daat;
Aansiet verdriet noch kruyc' om sijn herboren.
Al staat 's vleesch-raat en pooght na 's werldts onmaat,
Rust niet, maar vliet naar Bethlehem vercoren;
Beschreydt u Leydt: soo comt u mildt te baten
't Kindt kleyn, dwelck pleyn u heerschen moet vooral,
Want scheydt Goetheydt van u, door 's Deughts verlaten,
Dees reyn Fonteyn u Hert' niet suyvren sal".

Opzettelijk haalde ik de laatste strophe van het gedicht aan, omdat deze niet moeielijk te begrijpen is, zonder in veelheid van klank onder te doen voor de andere strophen, die hier en daar zoo gewrongen zijn, dat zij eerst na herhaalde lezing min of meer verstaan kunnen worden. De wellust in rijmrijkdom, het welgevallen aan klanken is Vondel zijn geheele leven uit zijne rederijkersperiode bijgebleven, en ook daarvan gaat voor ons bij zijne latere gedichten ongetwijfeld eene groote bekoring uit; maar bij zijne hoogere ontwikkeling als kunstenaar begreep hij, dat een sensueel behagen in klanken nooit moet gezocht worden ten koste van natuurlijkheid en duidelijkheid en dus nooit het geestelijk wezen der woordkunst mag verduisteren. Wat zich daarom in dit gedicht nog als gezocht klankenspel voordoet, zal in zijne latere poëzie het ongezocht hulpmiddel worden om de poëtische gedachten op liefelijke wijze aan lezers of hoorders te suggereeren, zelfs dan wanneer zij in eenvoudigen prozavorm verzet zouden vinden of onverschillig zouden laten.

Intusschen, toen Vondel dit Nieuw-jaars liedt schreef, was hij nog rederijker en waarschijnlijk ook reeds in dien zin, dat hij lid was van eene kamer, de Brabantsche kamer 't Wit Lavendel. Natuurlijk heeft het reeds vroeger de aandacht getrokken, dat in de tweede strophe de woorden „Trouw moet blijcken" eene vrij gezochte toespeling waren op de spreuk van de oude Haarlemsche kamer „De Pelicaen", die in October 1606 [1]) een

[1]) Niet, zooals men wel meent, in 1607, want de inkomst der kamers had 22 October plaats, en dat moet wel 22 October 1606 geweest zijn,

schitterend rederijkersfeest gaf, waarbij Vondel — en dan natuurlijk als lid van eene rederijkerskamer — tegenwoordig schijnt geweest te zijn. Dr. Leendertz toch heeft gewezen [1]) op het „berecht" voor de „Salmoneus", waarin Vondel, na twee stichtelijke vertooningen te Keulen en te Utrecht te hebben vermeld, die hij zelf had gezien, ook nog eene derde noemde, nl. die van de kamer 't Wit Lavendel te Haarlem. Uit zijne mededeeling blijkt, hoe levendig daaraan bij hem in 1657, dus vijftig jaar later, de herinnering nog gebleven was. Zij luidt: „Toen de Wethouders van Haerlem geraden vonden het oudemannenhuis met eene loterye te bouwen, beriepen en noodighden zy de rederijckkamers uit steden en dorpen door het gansche lant, om, op het cierlijckste en onkostelijckste uitgestreecken, den grooten Intre om prys te vieren; en men speelde eenige weecken voor het stadthuis, in het gezicht der kercke, zonder belet van de kercke. De Brabantsche kameristen van Amsterdam traden toen mede ter poorte in, onder den triomfboogh door, met den bermhartigen Samaritaen, die den gewonden en half naeckten mensch geleide, terwijl dees, op zyn paert leggende, vast klippertande, en schier doot van koude was."

De daar vermelde optocht is, evenals die van de andere kamers, ook voor ons nog in afbeelding te zien in het „Const-thoonende Juweel. By de loflijcke stadt Haerlem, ten versoecke van Trou moet blijcken in 't licht gebracht", en onder de 24 personen (in enkele exemplaren 34), die op de prent als deelnemers aan den optocht der Brabantsche kamer van Amsterdam voorkomen, stelt dus één vermoedelijk Vondel voor, naar wij voor hem mogen hopen niet de „halfnaeckte, vast klippertandende en schier van koude bezweken gewonde." Daar wij niet weten, tot wien Vondel's „Nieuw-jaars liedt" gericht is, en de uitdrukking „Trouw moet blijcken" ook wel zou kunnen

daar de opdracht van het „Const-thoonende Juweel", waarin alle op dit feest voorgedragen dichtwerken zijn gedrukt, van „den eersten September 1607" gedateerd is.

[1]) Zie Dr. P. Leendertz. Jr. Het Leven van Vondel, Amsterdam 1910, bl. 16.

gehouden worden voor eene zinspeling op zijne eigene woning in de Warmoesstraat, waar „De Trouw" uithing, is het zeker niet overbodig op te merken, dat er misschien nog andere toespelingen op het Haarlemsche *feest*, op de spreuk der Brabantsche kamer „Wt levender jonst" en op het „Const-thoonende Juweel" voorkomen in de derde strophe van het gedicht, waarin gezegd wordt, dat „Christus, d'Opperste pant, quam tot syn bruydt, der *Jonsten* vlam, om buyt 't besluit der *feest* niet meer te dolen en haer *'t Juweel t' Nieuw-Jaer* schonck."

Was Vondel al in 1606 lid der Brabantsche kamer te Amsterdam, dan moet hij daar reeds toen bevriend geworden zijn met Zacharias Heynsz, van wiens vriendschapsbetrekking tot Vondel wij sedert 1621 de bewijzen hebben. Heynsz toch was een tijd lang de ziel van de Brabantsche kamer, waarschijnlijk haar factor en in elk geval de dichter van alles, wat die kamer op het Haarlemsche feest ten beste gaf. Hij was ook drukker en uitgever van het „Const-thoonende Juweel" in 1607, maar toen reeds te Zwolle woonachtig als „drucker des Landschaps van Over-Yssel," en het is op zich zelf al niet waarschijnlijk, dat Vondel eerst na zijn vertrek uit Amsterdam met hem kennis zal hebben gemaakt.

Straks zullen wij zien, dat er nog meer is, wat zich uit Vondel's vriendschapsbetrekking tot Heynsz reeds in 1606 ongedwongen laat verklaren: nu wil ik nog even wijzen op wat mij niet louter toevallig schijnt te zijn, nl. dat Heynsz de uitgave van „Haerlems Juweel" in 1608 als vervolg op het „Const-thoonende Juweel" inleidt met een klinkdicht, waarmee hij aan „schout, borgemeesters en schepens" van Haarlem dat Juweel ook „toeeyghent ende schenckt voor eenen Nieuwen Jaer."

De beide oudste gedichten van Vondel zijn in het handschrift, waaruit wij ze door Van Lennep's mededeeling uitsluitend kennen, niet alleen door zijn naam als zijn werk gewaarmerkt, maar ook door de zinspreuk „Liefde verwinnet al", die Brandt zegt, dat hij „in zyn jeught" aannam.[1]) Nog

[1]) De spreuk „Door een is 't nu voldaen", letterverzetting van zijn naam Joost van der Vondelen, komt wat later voor: 't eerst in 1616

vier andere gedichten, vermoedelijk de oudste, die er van hem gedrukt zijn, hebben (gedeeltelijk naast zijn naam) ook die spreuk tot onderteekening, maar ware dat niet het geval, dan zouden wij zeker aarzelen, ze toe te kennen aan denzelfden persoon, die de beide reeds besproken verzen maakte.

Zij hebben namelijk, in tegenstelling tot alles, wat Vondel vóór 1620 schreef, geen stichtelijk karakter, maar behooren veeleer tot de Renaissancepoëzie. Dat blijkt al dadelijk uit het eerste, de „Dedicatie", in den, sedert Ronsard in Frankrijk en al spoedig ook bij ons zoo geliefden, sonnetvorm, waarvan Vondel zich in deze eerste periode overigens nog driemaal heeft bediend. Eerst in 1620, toen hij voorgoed onder de Renaissancedichters zijne plaats begon in te nemen, offerde ook hij gaarne aan dien modevorm, zoodat hij van 1620 tot 1631 nog dertig klinkdichten schreef. Na 1631 heeft hij in de veertig jaar zijner vruchtbare werkzaamheid, die er toen nog moesten volgen, nog maar drie sonnetten geschreven, als bewijs, dat die mode toen ook hier, evenals in Frankrijk, voorbij was gegaan, om eerst weer op het eind van de achttiende eeuw in de romantische school voor een oogenblik nieuwen opgang te maken.

Nochtans ook als zuiver stichtelijk dichter had Vondel wel een klinkdicht kunnen maken, en daarom is het kenmerkend onderscheid van deze nieuwe gedichten met de beide vorige veeleer hierin gelegen, dat zij wemelen van namen uit de mythologie en de oude geschiedenis, waarmee Vondel vóór hij in 1623 „Het Lof der Zeevaert" dichtte nog uiterst spaarzaam was, althans in oorspronkelijke gedichten, die niet onder den invloed der door hem op bestelling verklaarde emblema-

---

onder zijn „Klinck-veers over Abrahams offerhande", waar zij ook past bij het onderwerp, volgens de bekende typologie eene voorafbeelding van Christus' zoendood. Daarna schreef Vondel die spreuk nog maar zesmaal onder in 1620 uitgegeven, maar misschien reeds vroeger vervaardigde dichtwerken, en dan nog onder twee ongedateerde gedichten: „Hemelvaertszang" en „Pinxter-zang", die daarom wel aan denzelfden tijd mogen worden toegeschreven.

tische prenten stonden. [1]) Daar nu Vondel's auteurschap van deze vier gedichten niet betwijfeld kan worden, dringt zich de vraag aan ons op, hoe deze bij Vondel plotseling opgekomen, maar spoedig weer verzwakte ingenomenheid met mythologische beeldspraak te verklaren zal zijn.

Wij mogen vermoeden, dat Vondel nooit, zooals andere stichtelijke dichters, uit overtuiging tegenstander van de heidensche fabelen is geweest, maar dat hij toch zonder invloed van buiten en later van zijne steeds dieper gewortelde overtuiging, dat geleerdheid den dichter sierde, nooit tot mythologie zijne toevlucht zou genomen hebben, omdat hij in den grond daarvoor te veel realist was en ook over te veel bijbelkennis beschikte, die hem voldoende, en in zijn oog geheel waarachtige, stof voor beeldspraak en zinspeling verschafte.

Geleerdheid nu bezat Vondel in 1607 zeker nog niet veel. Latijn begon hij, naar de m.i. betrouwbare mededeeling van Brandt, eerst omstreeks 1613 te leeren. Wij moeten dus invloed van buiten aannemen, en denken dan allicht aan kennismaking met Van Mander's in 1604 verschenen „Uytleggingh op den Metamorphosis", maar vervolgens ook aan den invloed, uitgegaan van den tweeden druk der bloemlezing, in wier derden druk drie zijner Renaissance-dichtjes werden opgenomen, nl. „Den Nieuwen verbeterden Lusthof". Dat liedboekje was in 1602 voor 't eerst uitgegeven door Hans Mathysz, en daarna eigendom geworden van Dirck Pietersz. Pers, die er een tweeden druk (zonder jaar) van had bezorgd, met hetzelfde gedichtje als opdracht, dat ook in den eersten druk voorkwam. Voor den derden echter schijnt hij Vondel verzocht te hebben, er niet alleen twee gedichtjes voor af te

---

[1]) In de meeste gedichten uit deze periode komen mythologische namen — met het bovengenoemde voorbehoud — niet of slechts enkele malen voor: in de „Inleydinghe tot de Warande der Dieren" alleen omdat Vondel daar godenbeelden beschreef, die hij zag, maar men vindt er slechts één op de 20 verzen. In het Pascha komt 30 maal zulk een naam voor op 2202 verzen, dus eenmaal op de 76 verzen. Het Oorlof liedt daarentegen biedt er 17 op de 80 verzen, dus één op de vijf, en De Jaght van Cupido 27 op de 98 verzen, dus nog veel meer.

staan, maar er bovendien nog eene nieuwe „Dedicatie" voor te schrijven. Sedert Vondel daaraan gevolg gaf, is Pers in deze periode zoogoed als uitsluitend Vondel's uitgever gebleven. Alleen „Het Pascha" is te Schiedam bij Adriaen Cornelison gedrukt, „voor Jan Wolffertsz., boecverkooper woonende by de kercke" te Schiedam, wat zeker opmerkelijk is en nog niet afdoende is verklaard. [1]) De „Klinckert" op Schouten's reis versiert het „Journal ofte Beschryvinghe van de wonderlicke reyse, ghedaen door Willem Cornelisz. Schouten van Hoorn, in de Jaren 1615, 1616 en 1617", en de beide vierregelige Fransche epigrammen de Fransche vertaling van hetzelfde werk, in 1618—19 uitgegeven door Willem en Jan Jansz. (Blaeu), die na 1620 nog vele van Vondel's werken zouden drukken, doch deze eerste gedichtjes misschien hebben opgenomen op verzoek van Schouten zelf, die in eenige familiebetrekking met Vondel schijnt gestaan te hebben. Op Vondel's betrekking tot Abraham de Koning als uitgever komen wij straks terug.

Overigens is het in deze geheele periode uitsluitend Dirck Pietersz. Pers, die Vondel's gedichten drukte of, liever, op wiens verzoek of bestelling Vondel zijne gedichten schreef; voor 't laatst in 1620, wanneer plotseling na dertien jaar van eendrachtige samenwerking die betrekking ophoudt, tenzij de herdruk van „Den Gulden Winckel" in 1622 ook nog met Vondel's medewerking tot stand is gekomen, wat niet volstrekt zeker is. Voor het afbreken van die betrekking kan misschien eene verklaring gevonden worden in twee epigrammen op Pers, waarin

---

[1]) Eene gissing wil ik niet terughouden. Mogelijk was Vondel bevriend met sommige leden der Brabantsche kamer „Het Vygeboomken" te Schiedam (met de spreuk „het zoet vergaaren"). De onjuistheid van Brandt's mededeeling, dat eene kamer met denzelfden naam en dezelfde spreuk te Amsterdam zou hebben bestaan, is reeds vroeger (Tijdschrift XI bl. 41—45) door mij aangetoond, maar zij moet toch in elk geval een grond hebben, en nu is het licht mogelijk, dat Brandt Vondel in verband met Het Pascha heeft hooren spreken van zijne vroegere betrekking tot de Schiedamsche kamer en gedacht heeft, dat Vondel het toen had over eene overigens onbekende Amsterdamsche kamer „Het Vygeboomken".

Vondel zegt, dat deze „zyn boeken en prenten op 't dierste weet te venten" en „midden in het koor der Hollandtsche Poëten met drukken van zijn rijm veel geldt te samen hoopt." Is hierin een bedekt verwijt van geldgierigheid te zien en heeft Vondel misschien eindelijk gemerkt, dat hij als dichter zonder genoegzame belooning of waardeering door Pers werd geëxploiteerd?

De vraag, hoe de betrekking tusschen Pers en Vondel in 1607 is ontstaan, kan slechts bij gissing worden beantwoord, maar door eene niet onwaarschijnlijke gissing, omdat deze tevens zou verklaren, waarom die „Dedicatie" alleen in een gedeelte der exemplaren en verder in den vierden druk van den Lusthof gericht is tot „de jonck-vrouwen van Nederlandt", maar in vele andere exemplaren tot „de jonckvrouwen van Vrieslandt ende Overyssel". Wat kon Vondel met die jonckvrouwen te maken hebben? Zeker niet veel, en Pers, die van Emden afkomstig was en uit wiens naam Vondel eigenlijk sprak, had zeker wel betrekking op de Oostfriesche jonge meisjes, maar niet op die van Overijsel. Naar dat gewest was echter, zooals wij reeds zagen, juist omstreeks dien tijd Zacharias Heynsz verhuisd, met wien Vondel ook toen al bevriend zal geweest zijn. Is het nu niet waarschijnlijk, dat deze liedbundel door Pers en Heinsz eigenlijk in compagnieschap is uitgegeven en dat het door Heinsz is geweest, dat Vondel aan den nieuwen druk heeft meegewerkt en zoo met Pers in aanraking gekomen is?

Denken wij aan Vondel's vriendschapsbetrekking tot Zacharias Heynsz in dezen tijd, dan wordt ons ook het een en ander duidelijk in het „Oorlof liedt". De dichter neemt daarmee afscheid voor eene reis, die hij gaat ondernemen, en wenscht daarin, dat „Neptunus gonstigh hem behoedigh zy, en dat Aeoll hem jonstigh door Zephir' voorspoedigh zy." Hy maakte dus van Amsterdam uit eene zeereis, waarvoor hij Zephyrus, den zuidwestenwind, noodig had. Maar dan was het ook de Zuiderzee, die hij bevaren ging, en ligt het voor de hand te denken, dat hij zijn vriend Heynsz te Zwolle een bezoek kwam brengen.

Hij vergelijkt zich zelf daar bij Ulysses en haar, van wie

hij afscheid neemt, bij de getrouwe Penelope, en eindigt met deze laatste of Prins-strophe:

„Oorlof, mijn Princesse,
Waardich om [te] bespien,
Voor de laaste lesse
Tot een wederzien,
Als mijn quaal zal blussen
U bywezen vruegdigh hier:
Met een truerigh kussen
Oorlof ghy, schoon jueghdigh dier!"

Deze zijne princesse, zijn Tempe, zijne Thisbe, Hero en Penelope, zooals hij haar bij afwisseling noemt, is ons geheel onbekend, maar dat Maeyken de Wolf, met wie hij 20 November 1610 in het huwelijk trad, reeds drie jaar vroeger zijn hart in vuur en vlam had gezet, is zeer goed mogelijk, daar wij zeker weten, dat hij haar toen reeds kende, ware het ook maar alleen van de bruiloft zijner zuster Clemensken met haar broeder Hans, die in Mei 1607 werd gevierd.

Dat Vondel geen enkel minnelied gezongen heeft, kan dus niet worden gezegd, en of het bij dit eene gebleven is en de andere verloren gegaan zijn, kan moeielijk worden uitgemaakt. Zeer geneigd echter ben ik te gelooven, dat Vondel met dit eene minnelied eveneens uit den band is gesprongen, als met de beide andere heidensch-wereldsche gedichtjes van den Nieuwen Lusthof, en dat hij al zeer spoedig tot de stichtelijke poëzie is teruggekeerd, omdat in zijn vromen Doopsgezinden kring het minnelied eigenlijk contrabande was. Daar toch werd de liefde alleen als eene zinnelijke neiging beschouwd, wat zij in den grond ook is, en werd zij onzedelijk genoemd, indien zij niet hare rechtvaardiging vond in het huwelijk, door God ingesteld om het menschelijk geslacht in stand te houden. Eerst op het oogenblik, dat de liefde zich door het huwelijk wettigde, kon de vroomheid haar een lofzang waardig keuren. Aan bruiloftsliederen ontbreekt het in den kring der vromen dan ook niet, en dat in deze de te verwachten liefdepanden aan het bruidspaar onomwonden werden toegewenscht, ja, stichtelijk voor

hen van God werden afgebeden, past volkomen bij deze opvatting van liefde en huwelijk.

Ook Vondel's latere bruiloftsdichten bleven altijd van dien geest bezield, hoe kiesch hij daarbij gewoonlijk ook in zijne bewoordingen is. In het bruiloftsdicht voor Jakob Jakobsz. Hinlopen en Sara de Wael, dat, in 1618 geschreven, nog tot deze periode behoort, geeft Vondel dat zelf duidelijk te kennen, als hij aan „de wulpsche en wufte min", de heidensche, verpersoonlijkt door Cupido en Venus, die „kuische en eerbre Trouw" niet kennen, den toegang tot het bruiloftsfeest ontzegt en daar alleen „de zuivre Liefde" duldt, de dochter der „alscheppende Natuur, die alles onderhoudt" en, naar hij hoopt, uit het nieuwe echtpaar „een jongen Jan de Wael", het beeld van zijn moederlijken grootvader, of „een Hinlopen" zal doen verrijzen.

Op dat bruiloftsdicht volgt dan ter eere van „dees Goddinne", het tegenbeeld van Venus, een Huwelijcks Lof", te zingen op de wijze „Sei tanta gratiosa", die wij ook voor een paar liederen van Hooft (van 1608 en 1609), achter zijn Emblematabundel gedrukt, en, behalve elders, wel vijfmaal in Bredero's Liedtboeck aantreffen en die dus blijkbaar zeer populair was. Vondel's gedichten zijn betrekkelijk maar zelden bestemd om op wereldsche wijzen gezongen te worden en daarom moeten wij even opmerken, dat het Oorlof liedt gesteld is „op den thoon: De reyne Liefde virigh", die door mij nog maar alleen is aangetroffen voor een lied, dat de kamer „De Jonghe Lauwerieren" van 's-Hertogenbosch in 1620 op het refereinfeest te Mechelen zong [1]), en in den bundel „Gesangh der Zeeden" van Pers. [2]) Dat Vondel overigens voor het eigenlijk lied niet onverschillig was, toonde hij later door met ingenomenheid van de „oude Hollantsche liederen" te spreken en liederen te schrijven ter eere van Nederlandsche componisten, als Cornelis Tymensz.

[1]) Zie Schadt-kiste der Philosophen ende Poeten, Mechelen 1621, bl. 165.

[2]) Derde deel van zijn „Bellerophon" en daar (in de uitg. van 1662) bl. 57.

Padbrué (in 1633), Joan Albert Ban (in 1642) en Jan Pietersz. en Diederik Sweelinck (o. a. in 1652). Dat hij soms ook zelf „om vermaeck den weerklanck van zyn luit en zangerige snaren met zyne stem paarde", vernemen wij uit zijn „Gebedt" van 1621, en de zoo bij uitstek welluidende reizangen in zijne treurspelen, die destijds wel degelijk gezongen werden, [1]) bewijzen dan ook wel, dat hij voor zijne vele zanglievende tijdgenooten in liefde voor het muzikale niet moet hebben ondergedaan.

Het derde gedicht van Vondel in den Nieuwen Lusthof, getiteld „De Jaght van Cupido," verhaalt, hoe Cupido 's morgens vroeg Venus, zijne moeder, verlaat om ter jacht te gaan, den geheelen dag zijne pijlen op de Olympische goden met goed gevolg afschiet, en na den welbesteden dag tot zijne moeder terugkeert, bij wie hij een welverdiend onthaal en zoete nachtrust vindt. Jonckbloet [2]) meende, dat het gedicht in den Lusthof verkeerdelijk op Vondel's naam was gesteld, maar inderdaad van Daniël Heinsius was. Een bewijs daarvoor gaf hij echter niet en het zal ook wel eene vergissing van hem geweest zijn door verwarring met Heinsius' gedicht „Het Sterf-huys van Cupido"; maar dat Jonckbloet zich daarin vergissen kon, bewijst in elk geval, hoe geheel en al dit gedicht van Vondel den trant volgt van Heinsius in zijne oudere erotische poëzie, die zelf weer onmiddellijk aansluit bij de amoureuse oden en verhalen van Ronsard en de Pleiade-dichters.

Een ander bewijs, hoe goed Vondel dien toon getroffen heeft, is, dat Martin Opitz in zijne „Teutsche Poemata", [3]) waarin zooveel uit Ronsard en diens navolgers, ook hier te lande, en in 't bijzonder uit de gedichten van Heinsius vertaald is, ook van „De Jaght van Cupido" eene vertaling heeft gegeven zonder

---

[1]) Zie mijne Bladzijden uit de Geschiedenis der Ned. Letterkunde (Haarlem 1882) bl. 225 vlg.

[2]) Jonckbloet, Geschiedenis der Ned. Letterkunde III (Gron. 1881) bl. 69.

[3]) Zie Martin Opitz, Teutsche Poemata. Abdruck der Ausgabe von 1624, herausgegeben von Georg Witkowski, Halle 1902 S. 105—107.

den naam van den oorspronkelijken dichter te noemen. In de overtuiging, dat wel niemand verbaasd zou staan, wanneer het nog eens mocht blijken, dat dit gedicht in den Lusthof te onrechte van Vondel's spreuk voorzien is, maar inderdaad van Heinsius, Hooft of eenig ander Renaissancedichter was en niet van Vondel, met wiens gewonen dichttrant het zoo weinig gemeen heeft, kan ik het vermoeden niet van mij afzetten, dat het in elk geval geen oorspronkelijk gedicht van hem zal zijn, maar eene vertaling van een ons nog onbekend Fransch origineel.

Het laatste gedicht, dat wij van Vondel overhebben met de spreuk „Liefde verwinne 't al'', is een Lof-zangh toe-ghe-eyghent Mr. Willem Bartjens." Ik breng dien, wegens de spreuk en de er uit blijkende derdehandsche kennis van de Oudheid, tot denzelfden tijd als de gedichten uit den Lusthof, ofschoon er ons geen oudere druk van bekend is, dan van 1632; maar daar van de oudere drukken van „[Vernieuwde] Cijfferinge'', waarin het voorkomt, geen enkel exemplaar bewaard gebleven is, kan het wel veel ouder, ja zelfs zeer goed van 1607 zijn, omdat wij weten, dat het bekende cijferboek van Bartjens reeds in 1607 te Delfshaven in gebruik [1]) en voor 't eerst in 1604 uitgegeven was. [2]) Unger stelde het gedicht op 1618, omdat hij het in verband bracht met Bartjens vertrek van Amsterdam naar Zwolle in dat jaar, doch het gedicht zelf weerspreekt dat, want Vondel maakt daarin niet alleen van dat vertrek volstrekt geene melding, maar schijnt integendeel te veronderstellen, dat zijn vriend Amsterdam wel nooit metterwoon zou verlaten, wanneer hij schrijft, dat de Stedemaagd van Amsterdam „haer lust en leven" hierin schept, dat Bartjens „in haer schaduw rust'', en hem zal beklagen,

„Als zy hem zal zien verslagen
Stout van d'alvernielsche doodt,
In der aerden wijde schoot".

[1]) Zie de mededeeling van eene schoolrekening van 1605—1609 door Dr. E. Wiersum in den eersten jaargang (1912) van „Het Boek".

[2]) Deze druk is, met meer belangrijke bijzonderheden over Bartjens, aangewezen door Dr. C. P. Burger Jr. in den eersten jaargang van „Het Boek".

Deze vermaarde rekenmeester, wiens naam nog altijd spreekwoordelijk is gebleven, werd in 1591 door de Regeering van Amsterdam toegelaten als schoolmeester, en als zoodanig heeft hij in de Pijlsteeg „aan de scholieren soo goede zeden, Fransche en Duytsche tale, Schrijf- ende Reecken-konst, Boek-houden als andere nuttelende wetenheden" onderwezen, zooals hij zelf zegt in de opdracht van zijne „Cijfferinge". Dat hij op den titel van zijn werkje „Amsterdammer" heet, is m. i. alleen niet voldoende om te bewijzen, dat hij juist te Amsterdam (in 1569) geboren werd. Dat Van Mander hem in een lofdicht Amsterdams „goedwilligh borger" noemt in plaats van „zoon der Amstelstad" of iets dergelijks, wijst er integendeel eer op, dat hij aldaar — misschien reeds als kind — was komen wonen. Zijn vader althans was geen geboren Amsterdammer, maar wordt in 1592 Gerrit van Santen (d. i. Xanten) genoemd en schijnt dus ook, evenals Vondel's vader, behoord te hebben tot die uitgeweken Brabanders, die, eerst een tijdlang in Duitschland woonachtig, daarna voorgoed in Amsterdam een toevluchtsoord vonden. Dat hij eene enkele maal met de letter *h* haspelt en bv. *hysel* voor *ysel* schreef, schijnt zijne Zuidnederlandsche afkomst te bevestigen en ik zal hem dan ook, tot het tegendeel bewezen is, blijven rekenen tot Vondel's Zuidnederlandsche vrienden en leermeesters.

Dat laatste moge hij ook al niet in den gewonen zin des woords geweest zijn, hij was het zeker wel op het gebied der dichtkunst, daar Vondel zijn „Lof-zangh" besloot met de woorden „'k wenschte dat ick hier in schijn slechts mocht uwen Echo zijn". Zelfs beweert Vondel van Bartjens, dat ook door zijn „konstigh dicht" de beide stroomgoden van Amstel en IJ hunne horens hoog konden opsteken boven die van andere stroomgoden. Behalve de rijmpjes, die hier en daar in zijne „Cijfferinge" voorkomen, kennen wij verschillende, zeker niet onverdienstelijke, sonnetten en andere kleinere gedichten van Bartjens, geteekend met zijne spreuk „Godt is myn heyl", die ook voorkomt onder een „klinck-veers" op Vondel's „Pascha". In 1633 maakte Vondel nog een bijschrift bij het tweede portret, dat wij van hem kennen.

Door vergelijking van Vondel's „Lof-zangh" met eene Ode,

die Karel van Mander in 1604 op Bartjens' „Cijfferinge" maakte, heeft Dr. C. P. Burger Jr. kunnen aantoonen, dat de eerste helft van Vondel's gedicht, evenals dat van Van Mander, de beschrijving is van eene allegorische titelprent, die eenmaal de oudste (nu verloren) drukken der „Cijfferinge" moet hebben versierd. De Stedemaagd van Amsterdam, aan IJ en Amstel gezeten, moet er de hoofdfiguur op geweest zijn; en wat er, blijkens Vondel's nu eerst volkomen verstaanbaar gedicht, nog meer op te zien was, kan men in het aangehaald opstel van Dr. Burger nader aangeduid vinden. Zoo hebben wij dan in dit gedicht de eerste dichterlijke beschrijving, die Vondel van een voortbrengsel der bij hem zoo hoog gestelde beeldende kunst heeft gegeven, en die ook reeds in deze eerste periode, en verder gedurende 's dichters geheele leven, door verscheidene andere zou worden gevolgd.

Ook het klinkdicht „Op het twaalfjarige bestandt", dat nu in tijdsorde aan de beurt van bespreking is, maakt den indruk, dat het de beschrijving is van eene, nu verloren, prent, waaronder het dan voor het eerst als bijschrift zal gedrukt zijn. Het bewijst ons, dat Vondel met het staken van den krijg bijzonder ingenomen was en hoopte, er een definitieven vrede op te zullen zien volgen. Hij was het dus niet eens met hen, die meenden, dat „een goede krijg voor een gheveynsde pays te pryzen is", en dat was ook te verwachten van iemand, die tot de Doopsgezinde of „weerlooze" Christenen behoorde, in wier oogen bloedvergieten zonder eenig voorbehoud goddeloos was.

Die vredelievende geest is hem later ook altijd blijven bezielen, al heeft in de zeventiende eeuw ook niemand met meer geestdrift dan hij onze overwinningen te land en ter zee bezongen. Hij had toen wel ingezien, dat een strijd uit noodweer tot behoud van vrijheid en welvaart noodzakelijk was, maar juichte toch nog allermeest bij het sluiten van den vrede, zoowel bij dien van Munster, als van Breda. Die van Westminster is hem zeker niet eervol genoeg voorgekomen, want daarbij zweeg hij.

Meermalen heeft hij het later ook duidelijk uitgesproken, dat hij den vrede vooral wenschte, omdat alleen daardoor handel en scheepvaart konden bloeien, want Vondel was, wat men ook van zijne geheel onbewezen onverschilligheid voor zaken moge beweren, ongetwijfeld koopman in zijn hart. Niet alleen heeft hij, eerst als helper van zijn vader, later (sedert 1608) in compagnieschap met zijne moeder, eindelijk alleen, voordeelige zaken gedaan en een aardig kapitaal bijeengebracht met zijn kousenhandel, waarvoor hij ook handelsreizen naar Denemarken deed, maar bovendien heeft hij telkens weder de gelegenheid aangegrepen om opzettelijk of terloops, in kleinere gedichten en grootere — ik noem alleen „Het Lof der Zee-vaert" en „Zeemagazyn" — zijne vreugde te uiten over den heerlijken bloei van Amsterdams handel in zijne dagen.

Ook reeds in zijne eerste periode vinden wij daarvan de bewijzen in zijne reeds besproken gedichtjes op den „meyr-man" Schouten, maar vooral in zijn langer dichtstuk „Hymnus ofte Lof-gesangh over de wijd-beroemde scheeps-vaert der Vereenighde Nederlanden", in alexandrijnen met afwisseling van mannelijke en vrouwelijke rijmparen.

Ook dit gedicht is blijkbaar uitgekomen bij eene prent, daar het zich richt „aen den Goed-jonstigen Aenschouwer", die, zooals de dichter zegt, nu de voornaamste zeesteden der Vereenigde Nederlanden „na 't leven afgemaelt" voor zich ziet, met hare „toornen, gewassen

Wt laegh versopen Land, uyt Poelen en Morassen:
't Schat-geld-rijck Amsteldam, Rotterodam 't beroemt,
Enchuysen, 't Haringh-rijck, 't kloeck Middelborgh, genoemt
Der Zeeuwen beste pand, en Vlissingh, 't wel gelegen",

een eind verder ook „van 't Landt de grendel ofte den schild" geheeten.

Over de wijze, waarop die zeesteden daar waren afgebeeld, behoeft men niet langer in het onzekere te zijn, want die prent meen ik, al is het gedicht er ook niet bij bewaard, zoo goed als met zekerheid te kunnen aanwijzen. Zij is uiterst

zeldzaam: het eenig bekend exemplaar er van was in bezit van den heer Aug. Coster te Brussel in 1883, toen Mr. A. D. de Vries Az. haar aldus beschreef [1]):

„Amsterdam van de Yzijde gezien breidt zich op den achtergrond der prent in zijne geheele lengte uit; links ontwaart men *'t Rijsenhooft*, de *Monckelbaenstoren* en *D(e) Suyderkerck*; in het midden verheffen zich *D(e) Oude Kerck*, *D(e) Beurs-toren*, de spitse toren van *'t Stathuys* en *D(e) Nieuwe Kerck*, rechts *D(e) Haringpackerijs-toren* en *De Nieuwe Stadt*. Het Y is met schepen gevuld. In het midden een princelijke galei met het beeld van prince Mourinck ten voeten uit tusschen de wapens van Zeeland en Vlissingen op den spiegel. De andere schepen vertegenwoordigen de verschillende provinciën; rechts *Utrecht*, *Friesland*, *Gelderland*, *Holland* en *Groningen*; links *Overijsel* en *Zeeland* en een schip, dat de Oranje-vlag voert. Tusschen de reeds genoemde schepen ter rechterzijde is er een, dat de stad Hoorn vertegenwoordigt, ten minste het wapen dier stad in de vlag en op den spiegel voert. Nog dient vermelding, dat van de schepen, die Zeeland, Holland en Gelderland moeten vertegenwoordigen, vlaggen wapperen met een halve maan, met de fortuin en met een hand, die een hemelglobe houdt.

„Het is reeds uit het bovenstaande duidelijk, dat de geheele prent een allegorisch karakter draagt. Van boven in het midden troont dan ook 's LANS WELVAREN in de gedaante van een gelauwerde jonge vrouw, die een fregat op de schoot houdt; geloof en godsvrucht zitten aan hare zijden, het wapen van Amsterdam vertoont zich aan hare voeten tusschen de portretten van Willem Barents en Jacob Heemskerck, aan welke dus een eereplaats op deze prent werd aangewezen. Aan iedere zijde van deze voorstelling bevinden zich twee door engelen vastgehouden cartouches met afbeeldingen van vier voorname steden der zeven provinciën, elk van boven met een portret en terzijde met een stedewapen versierd, *Rotterdam*

---

[1]) Zie Mr. A. D. de Vries Az. in Oud Holland I (1883) bl. 113—118.

met Olivier van Noort, *Enckhuysen* met Jan Huygen, *Middelburch* met Joris van Spilbergen, *Vlissingen* met Prins Maurits".

Opzettelijk heb ik de geheele beschrijving, door Mr. De Vries van de prent gegeven, hier overgenomen, om met enkele woorden te kunnen bewijzen, dat wij hier inderdaad met dezelfde prent te doen hebben, die Vondel de stof van zijn „Hymnus" aan de hand deed. Men ziet, hier zijn volkomen dezelfde vijf steden afgebeeld, waarvan Vondel in zijn gedicht spreekt; en nu men de prent kent, begrijpt men ook, waarom juist van deze en niet van andere handelssteden gesproken wordt. Zij toch konden er zich op beroemen, dat de kloekste, hier afgebeelde zeevaarders eenmaal hare burgers geweest waren. Het stichtelijk slot van het gedicht, in een gebed eindigend, werd gewis aan Vondel gesuggereerd door „Geloof en Gôdsvrucht", die op de prent zijn voorgesteld ter weerszijden van 's Lands Welvaren, waarvan in 't gedicht, vs. 6 gesproken wordt als „den welstant der scheep-rijcke steden", maar wat men terug vindt in den titel „'s Lands Welvaren", zooals het gedicht heet in het Register achter de uitgaaf van „De vernieuwde Gulden Winckel" van 1622, de oudste uitgaaf, die wij van het gedicht kennen, en zooals het dus ook wel oorspronkelijk zal geheeten hebben.

De uitgever van de prent was Abraham Regius of Abraham de Koning, „kunstvercooper", wonende „op de Beurs in de Koningshoet", die, zooals wij straks zullen zien, tot Vondel's vrienden en medeleden van de kamer 't Wit Lavendel behoorde en voor wien hij dus vermoedelijk het gedicht heeft gemaakt. Daar wij 1618 wel als diens sterfjaar mogen aannemen, is het begrijpelijk, dat Pers in 1622 het gedicht kon herdrukken. De prent, die ongedateerd is, wordt door Mr. A. D. de Vries tot de jaren 1613—1615 gebracht en, zooals nu uit Vondel's gedicht blijkt, ook terecht, want daarin lezen wij, dat „om zijn ervarentheyd

„Den klo cken Geeraert Reyns gegeven is 't beleyd
Als opper-Admirael, om d'Indische Quartieren
Ten besten van 't gemeen verstandigh te bestieren",

en dan volgt de heilwensch aan hem en aan „'t Geselschap", d.i. de Oostindische Compagnie:

„De lieve Hemel hem doch sonder ongheval
Ter plaetsen brengen wil daer hy regeeren sal,
Op dat 't Geselschap mach door hem des Heeren zegen
Met danckbaerheydt ontfaen, als eenen soeten reghen,
En wassen meer en meer, ghelijck men groenen siet
Den schoon ghebloeyden Eyck aen eenen Water-vliet".

Deze verzen toch leveren het bewijs, dat het gedicht van 1613 dagteekent, daar Geraert Reynst in den zomer van dat jaar als gouverneur-generaal naar Indië vertrokken was.

In dat merkwaardige gedicht vinden wij een vrij volledig overzicht van de hoofdfeiten uit de geschiedenis der Nederlandsche zeevaart (en visscherij) in de laatste dertig jaar, waaruit ons o. a. ook blijkt, dat reeds de tijdgenooten fier waren op de kloeke mannen, die de tochten om de Noord hadden durven ondernemen. Willem Barentsz toch wordt er luide in geroemd, zijn tocht naar Nova Zembla er tamelijk uitvoerig in beschreven. Aan den lof der andere zeevaarders, wier portretten op de prent te zien zijn, heeft Vondel nog dien van Houtman en Van Neck toegevoegd.

Zoo opent dan dit gedicht op waardige wijze, al is het in nog wat onbeholpen en ouderwetsche taal en versmaat, de lange reeks van Vondel's dichtwerken, waaruit ons, als wij ze in chronologische volgorde lezen, een beeld voor oogen komt van onze geschiedenis gedurende zestig jaar van onze gouden eeuw, zooals deze zich afspiegelde in den geest van een dichterlijk gestemd, maar uitstekend ingelicht, tijdgenoot, als Vondel was. En de juistheid van dat beeld moest, ondanks de poëtische vervoering van den kunstenaar, te grooter zijn, omdat Vondel's verhaal van de feiten, ook van die der krijgs- en staatsgeschiedenis, steeds doet uitkomen, dat het belang van handel- en scheepvaart daarbij gewoonlijk de belangrijkste factor was. Voor hem, handelsman en burger van Amsterdam, was de geschiedenis onzer Republiek in de eerste plaats economische geschiedenis.

De prent is door den uitgever opgedragen aan de Admiraliteiten van Holland, Zeeland en Westfriesland, maar ook aan Prins Maurits, „totius inferioris Germaniae Archithalasso, nobilissimi Ordinis Garteri Equiti". Onder zijn wapenschild kon op de prent ook de spreuk „honi soit qui mal y pense" prijken, want sinds 4 Februari 1613 was hem (door den wapenkoning William Seager) namens den Engelschen koning „Sint Joris orden" of de Orde van den Kouseband aangeboden. Dat Vondel in zijn gedicht dat zeer recente feit dus ook vermeldt, is niet vreemd, evenmin als de vermelding van Maurits' „beschildert Jacht", waarmee „hy spelen vaert", want dat jacht was, zooals wij zagen, op in 't oog vallende wijze op de prent afgebeeld. Overigens wordt Prins Maurits in dit gedicht uitbundig geprezen, niet alleen als veldheer, als overwinnaar in den slag bij Nieuwpoort, maar vooral ook als Admiraal-Generaal en in die hoedanigheid als beschermer van handel- en scheepvaart, terwijl hem zelfs eene — zeker niet ten volle verdiende — hulde wordt gebracht, omdat hij met het Bestand den tijdelijken vrede aan de landzaten had geschonken.

Doet Vondel hier in verheerlijking van Prins Maurits niet onder voor Hooft, die juist in hetzelfde jaar den Vechtstroom aan het eind van zijn „Geeraerdt van Velsen" op Maurits en op Amsterdams handelsbloei eene lange poëtische lofrede liet houden, waarvan Vondel's „Hymnus" een goede tegenhanger mag heeten, ook reeds een paar jaar vroeger had Vondel „den grooten helt van 't Huys Nassou" geprezen als waardig zoon van den Nederlandschen Mozes, dien „eylaes, verraderlijck en straf de swarte nijdicheydt geblixemt had in 't graf." Hij deed dat, toen hij aan zijn „Pascha" nog een gedicht toevoegde ter „Vergelijckinghe van de Verlossinghe der kinderen Israëls met de Vrijwordinghe der Vereenichde Nederlandtsche provinciën", en toonde zich daarmee een vriend van den Oranjestam, zooals hij in den grond ook altijd gebleven is, al kon hij ook later aan Maurits de terechtstelling van Oldenbarnevelt en aan Willem II den aanslag op Amsterdam niet vergeven.

Nu wij eenmaal weten, dat Vondel bij een door De Koning uitgegeven prent een gedicht heeft gemaakt, komt bij mij het vermoeden op, dat hij dat ook wel kan gedaan hebben bij eene andere prent, die eveneens door De Koning is uitgegeven [1]) en den Christelijken ridder voorstelt, strijdend tegen de Wereld en den Satan. Nu heeft Vondel een gedicht gemaakt, dat achter „De Helden Godes" in 1620 is herdrukt en daar getiteld is „Hymnus of Lofzangh van de Christelycke Ridder", waarin die ridder wordt voorgesteld, te strijden niet alleen tegen het Vleesch en tegen een Ketter, maar vooral ook tegen de Wereld en den Satan. Is mijne gissing juist, dat Vondel dit gedicht oorspronkelijk voor deze prent heeft gemaakt, dan kunnen wij het nu ook dateeren, want de prent verscheen in 1614 en is geteekend door David Vinckboons en gegraveerd door Peter Serwouters. De eerste, een Mechelaar van geboorte, teekende ook in 1625 het, door S. Savery gegraveerde, vignet voor Vondel's treurspel „Amsteldamsche Hecuba". De laatste graveerde ook den titel van „Den Gulden Winckel" en behoorde, evenals de uitgever, tot Vondel's vrienden, blijkens diens zesregelig, ongedateerd, gedichtje „Op d' afbeeldinge van den konstrijcken Peter Serwouters". Deze was ook Brabander, en wel te Antwerpen een jaar vóór Vondel geboren.

Bij den „Hymnus of Lofzangh van de Christelycke Ridder" sluit zich wegens den stichtelijken inhoud aan het (achter „De vernieuwde Gulden Winckel" van 1622 herdrukte) „Zedigh gedicht van de Ydelheyd der menschen en Wanckelbaerheyd der koningh-rijcken" in strophen van vier door kruisrijm verbonden alexandrijnen, dat ik, evenals de „Uytbreyding over den 19 psalm Davids, vervatende d' uytnemendheyt van de wet des Heeren", tot deze periode breng, omdat Vondel zelf

---

[1]) Ook op deze prent maakte Mr. A. D. de Vries Az., Oud Holland I bl. 117 opmerkzaam, doch dacht er evenmin bij aan Vondel. Had Vondel dit gedicht voor Pers gemaakt, dan zou ons dat niet behoeven te verwonderen, want diens drukkersvignet stelt een geestelijken ridder voor met het onderschrift „ick strii op sno eerde", letterkeer van Dirick Pieterssoone.

ze in 1650 als „oude rymen" herdrukte, het laatste echter zonder het elders voorkomende onderschrift „Over veel jaren gedicht", het eerste met de toevoeging van dit eigenaardig distichon:

„Dit zong ick daer ick lagh gerust en onbekommert,
Van d'uitgestreckte eick beschaduwt en belommert".

Hoe behaaglijk gevoelde Vondel zich, blijkens deze verzen, in de vrije natuur onder het eikenloof, dat in Amsterdam zoo ver te zoeken was, zooals hij met dezelfde natuurliefde later in zijn „Wiltzangh" de vroolijke vogeltjes zou laten zeggen.

Nog even moet ik op den rijken inhoud van Vondel's „Hymnus over de Scheeps-vaert" terugkomen, om op nog één punt daarin meer in 't bijzonder de aandacht te vestigen, namelijk op de vermelding van het eervol verdrag, dat de Staten-Generaal in Juni 1612 door bemoeiing van hun gezant Cornelis Haga sloten met sultan Achmed „den Tulpand-drager Turcq, het Othomansche zaed": eene opmerkelijke vermelding ook om de toevoeging: „die 't heele Christen-rijck dreyght met een wreed' ghelaet", want bekend is het, hoe Vondel in latere gedichten, zijn geheele leven lang, zijn angst zou ontboezemen voor dat „wreed ghelaet", dat z. i. het Christenrijk met den ondergang bedreigde, ook al was het niet in de eerste plaats onze Republiek, die onder den overmoed der Turken te lijden had.

Trouwens Vondel heeft nooit zijn blik beperkt tot de grenzen van zijn aangenomen vaderland, en dat ook reeds in 1610 bewezen bij den moord van Koning Hendrik IV, die over het algemeen in de Republiek, maar zeker niet het minst in den kring der Brabanders zóó diepen indruk maakte, dat een der ijverigste leden van de Amsterdamsche kamer 't Wit Lavendel, Abraham de Koning, het schandelijk feit ten tooneele bracht in eene tragi-comedie, die niet gedrukt, maar ons uit een handschrift bekend is. [1])

---

[1]) In het zoogenaamde handschrift der door Dr. N. Beets uitgegeven gedichten van Anna Visscher. Zie over het stuk mijn „Ontwikkelingsgang der Ned. Letterkunde I (Haarlem 1908) bl. 491.

Wat daarin vertoond werd, beschreef Vondel in een „Wt-vaert en Treur-dicht van Henricus de Groote, Koningh van Vranckryck en Navarre", en hij deed dat zóó aanschouwelijk en zóó nauwkeurig tot in de kleinste bijzonderheden, dat hij wel een schriftelijk verhaal er van onder de oogen moet gehad hebben, reeds terstond na den moord opgesteld onder den eersten verpletterenden indruk, vóór er nog eenig echt of valsch licht geworpen was op den achtergrond van dat bloedig drama. Wat het door Vondel gevolgde verhaal geweest is, weten wij niet, en daarom kan ook het vermoeden niet uitgesloten worden, dat Vondel's treurzang wel de vertaling van een Fransch gedicht zou kunnen zijn.

Zooals men weet, kennen wij Vondel's gedicht niet uit den oudsten druk, maar uit een herdruk van 1622, zoodat niet met zekerheid kan worden uitgemaakt, of zestien versregels, waarin het pausdom onder het meermalen gebruikte apocalyptische beeld van de „Babylonsche hoer" voor den moord aansprakelijk wordt gesteld, en die in 1647 aan Vondel werden toegeschreven, maar in den herdruk van 1622 niet voorkomen, inderdaad van hem zijn of niet. Over deze quaestie is reeds lang geleden zoo uitvoerig gehandeld [1]), dat ik mag volstaan met het mededeelen mijner meening in deze zaak. Zij is, dat er weinig reden is, de zestien verzen aan Vondel toe te kennen, vooreerst, omdat hij in 1622 nog geene aanleiding zou gehad hebben, ze weg te laten, maar vervolgens ook, omdat Vondel zich ook vóór zijn overgang tot het Catholicisme nooit vinnig, maar altijd verdraagzaam daarover heeft uitgelaten, en zelfs in 1613 in zijne opdracht van „Den Gulden Winckel" aan zijn zwager Abraham de Wolf in zulke bewoordingen over „den zegen", dien zijn zwager tijdens zijn verblijf te Rome „zoo goedertieren van zijn Heyligheyd" gekregen had, sprak, dat Abraham de Wolf op dien grond zelfs te onrechte voor Catholiek is gehouden.

---

[1]) Zie vooral Dr. G. Penon, Bijdrage I (Gron. 1881) bl. 58—63 en vgl. Dr. Jonckbloet, Tijdschrift I (1881) bl. 56 vlg.

Toch wil ik de goede trouw niet in twijfel trekken van hen, die de zestien verzen aan Vondel hebben toegeschreven, omdat de vergissing gemakkelijk te verklaren is door aan te nemen, dat Vondel's gedicht het eerst samen met andere ongeteekende gedichten (misschien van Abr. de Koning of Pers) het licht heeft gezien, en men dus later kon vermoeden, dat ook deze van Vondel waren. Die opvatting wordt nog bevestigd door eene ontdekking, door Dr. P. Leendertz Jr. gedaan [1]) van een vierregelig grafschrift op Koning Hendrik IV, als werk van „den sinrijken Joost van de Vondel" opgenomen in de „Wintersche Avonden" van Jacobus Viverius. Dr. Leendertz vond het in eene uitgaaf van dat werkje van 1665 (aldaar bl. 486), en ik vond het ook in eene uitgaaf van 1650 (bl. 445), maar die uitgaven bevatten de „Wintersche Avonden" in eene omwerking door Jan Zoet, waarbij zeer veel is weggevallen en ook vrij wat is bijgevoegd. Het grafschrift nu met de toekenning aan Vondel behoort tot hetgeen Jan Zoet heeft bijgevoegd. In de oudere, door Viverius zelf bezorgde, uitgaven (de eerste is van 1610) vindt men het niet, maar wel leest men daarin, na een verhaal van den moord op Hendrik IV, „Dese onmenschelijcke ende meer dan Barbarische moordt is van Joost van Vondelen seer cierlijck en Poetelijck beschreven ende wel hertelijck van de Heer van Lostal beweent". [2])

Tot dusverre handelde ik alleen over de kleinere gedichten van Vondel uit zijne eerste periode, en zijne grootere dichtwerken uit dien tijd zouden, ook na hetgeen daarover reeds door anderen geschreven is, niet minder stof tot bespreking kunnen opleveren. Ik vrees echter nu reeds te veel van uwe aandacht te hebben gevergd, en zal daarom aangaande deze mij nog slechts tot enkele korte opmerkingen bepalen.

„Het Pascha", dat Vondel zelf eene „trage-comedie" noemt, omdat het „een vrolyc eynde ende ghewenschten wtgangh" neemt, zooals hij hoopt, dat ook met „de droeve Tragedie oft

[1]) In Vierde verslag der Vereeniging „Het Vondel-Museum", bl. 17.

[2]) Ik citeer naar de uitgaaf, Rotterdam. Bij Isaac van Waesberge, 1636 bl. 391.

het droevich Treurspel van ons ellendich leven" het geval moge zijn, brengt ons in onmiddellijke aanraking met de Brabantsche kamer, niet alleen omdat deze het vertoonde, maar ook omdat het gedrukt werd met lofdichten van drie Brabanders, nl. Thomas Jacobsz. Sergeant („Ghetrou altijt"), Willem Bartjens („Godt is myn heyl") en Jan Siewertsz. Kolm („Bemint de waerheydt"). Een vierde lofdicht, dat met de spreuk „'t Kan verkeeren" van Gerbrand Adriaensz. Bredero geteekend is, mag niet aangevoerd worden als bewijs, dat Vondel toen ook al met leden van de Eglentier bekend was, want Bredero zelf was van die kamer toen nog geen lid en heeft blijkbaar als leerling van den toen te Amsterdam zeer gezochten Brabantschen schilder Francisco Badens veel met Brabanders verkeerd. Dat Vondel's vriendschap voor hem bijzonder hartelijk zal geweest zijn, blijkt zeker niet uit het vierregelig lijkdichtje, dat van hem voorkomt in den bundel lijk- en grafdichten op dezen (in 1618) jong gestorven en door anderen zooveel hartelijker betreurden dichter.

Dat ook Zacharias Heynsz tot zijne vrienden behoorde, zagen wij reeds. Ware hij toen nog in Amsterdam geweest, dan zou ook zeker van hem geen lofdichtje voor Het Pascha ontbroken hebben. Vreemder is het, dat ook een lofdichtje van Abraham de Koning ontbreekt, omdat deze toen toch reeds lid van de Brabantsche kamer was en Vondel later (in 1615) op zijn „treurspel van Jephthah" een sonnet maakte, dat hij, schoon geheel omgewerkt, toch nog weder opnam in zijne „Poesy" van 1644, zeker als bewijs dat hij de nagedachtenis van dezen (ook in 1618 overleden) dichtvriend in eere wilde houden.

Ook Theodore Rodenburg behoorde tot zijne bekenden, want in hetzelfde jaar 1617, waarin deze Vondel als bij uitstek stichtelijk dichter prees, vereerde Vondel zijn tooneelstuk „Casandra" met een lofdicht. Rodenburg stond dan ook toen nog in betrekking tot de Brabantsche kamer en had zijne dramatische begaafdheid nog niet in dienst van de Eglentier gesteld [1]) Voegen wij hier nu nog de namen van Vondel's

[1]) Zie mijn „Ontwikkelingsgang" I bl. 454 vlgg.

uitgever Dirck Pietersz. Pers en van zijn dokter Johan Fonteyn bij, dan hebben wij de namen van alle dichters genoemd, van welke wij weten, dat zij met Vondel in deze eerste periode van zijn künstenaarsleven bevriend waren, en dat waren zoogoed als uitsluitend Brabanders, of wie zich bij deze aansloten.

Vandaar ook, dat Vondel voor zijn eerste tooneelstuk een bijbelsch onderwerp koos, want buiten den kring der Brabanders zijn slechts weinige bijbelsche treurspelen geschreven. De Hollanders ontleenden hunne onderwerpen liefst aan de oude en nieuwe geschiedenis of dramatiseerden half historische half romantische verhalen. Daarmede volgden de Brabanders de traditie der rederijkers, die vroeger al zoovele oud-testamentische stukken of gelijkenisspelen hadden vertoond. Vondel is het dan ook, die deze traditie het langst bij ons heeft trachten te handhaven, die bijbelsche spelen ook op het tooneel van den Amsterdamschen Schouwburg bracht en ze daarop ook toen nog wilde houden, toen de openbare meening zich daar meer en meer tegen ging verklaren, zoodat hij ten slotte als bijbelsch treurspeldichter bij ons nagenoeg alleen stond.

In de voorrede voor zijn Pascha heeft Vondel zijne opvatting van het wezen der tragedie duidelijk uiteengezet, en reeds vroeger heb ik aangetoond [1]), dat deze geleidelijk is voortgesproten uit het middeleeuwsch mysteriespel en de daarbij aansluitende bijbelsche spelen der rederijkers. Vooral door de typologische verklaring der bijbelstof, die ook voor Vondel de afschaduwing bleef van de groote wereldgebeurtenis (naar de Christelijke kerkleer): de verlossing der menschheid uit zonde en ellende door de menschwording van God als Christus en diens vrijwilligen zoendood. Het slotchoor van „Het Pascha" spreekt deze opvatting opzettelijk uit, maar ook in de latere bijbelsche stukken van Vondel kan men haar óf met enkele woorden aangeduid vinden óf als door de regels heenlezen. In

[1]) Zie mijne Bladzijden uit de Geschiedenis der Nederl. Letterkunde (Haarlem 1881): Vondel als treurspeldichter, en daar in 't bijzonder over Het Pascha bl. 270—285. Vgl. ook mijn „Ontwikkelingsgang" I bl. 495—500, II bl. 397—407.

„Lucifer" en „Adam in ballingschap" is eene episode uit die groote gebeurtenis zelfs ten tooneele gebracht.

Vondel's latere studie van de Classieken — van Seneca eerst en vervolgens ook van Aristoteles en de Grieksche tragici — heeft deze opvatting van het eigenlijk tragische in geen enkel opzicht gewijzigd. Alleen zijne niet-bijbelsche treurspelen konden min of meer den invloed der Classieke modellen ondervinden, zooals ook de dramatische vorm zijner treurspelen in het algemeen zich naar de Classieke voorbeelden meer en meer is gaan richten.

De dramatische vorm van Vondel's Pascha is echter nog veel meer in overeenstemming met dien der vroegere rederijkersspelen, dan met dien van zijn lateren tooneelarbeid; maar toch is ook Het Pascha al niet meer een typisch rederijkersspel. Rechtstreeks had weliswaar het Latijnsche treurspel toen op Vondel zijn invloed nog wel niet doen gevoelen, maar zeker toch wel reeds middellijk door zijne kennismaking met Nederlandsche stukken uit het begin der zeventiende eeuw, die onder classieken invloed stonden, zooals die van Jacob Duym, van Hooft, en van de tooneeldichters der Brabantsche kamer; maar misschien nog het meest door het lezen van Fransche bijbelsche en andere treurspelen, met name van die van Robert Garnier.

C. D. Busken Huet [1]) heeft het eerst in algemeene bewoordingen invloed van Fransche tooneelschrijvers op Vondel aangeduid, maar Dr. Camille Looten [2]) heeft dien invloed meer in bijzonderheden trachten aan te toonen door vergelijking van Vondel's „Hierusalem verwoest" met Garnier's „Juifves"; en al stem ik ook in met Dr. J. A. Worp [3]), dat Looten Vondel's afhankelijkheid van Garnier niet afdoende heeft

---

[1]) C. D. Busken Huet, „Het Land van Rembrandt II² (1884) bl. 247 vlgg.

[2]) Camille Looten, Etude littéraire sur le poète néerlandais Vondel, Bruxelles 1889, p. 37—53.

[3]) Dr. J. A. Worp „Invloed van het Fransche drama op het in het begin der 17e eeuw" in Noord en Zuid XVII (1894).

bewezen en dat er niets in Vondel's stuk voorkomt, wat noodzakelijk vertaling van Garnier's werk moet worden genoemd, toch heb ook ik den indruk gekregen, dat Vondel de „Juifves" van Garnier althans zal hebben gekend. In elk geval is het haast ondenkbaar, dat Vondel voor den bouw van zijne eerste treurspelen, dus ook van zijn Pascha, niets aan de stukken van Garnier of van andere Fransche treurspeldichters te danken zou hebben gehad, al is het niet juist uit te maken, wat.

Immers groote vertrouwdheid met Fransche taal en litteratuur kan aan Vondel in den tijd, waarin hij zijn Pascha schreef, niet worden ontzegd. Waarschijnlijk heeft hij al zeer vroeg Fransch geleerd van zijne ouders, die als beschaafde Antwerpenaars die taal ongetwijfeld hebben gekend; en dat het bij Vondel geene halve kennis was, blijkt overvloedig uit het Fransche gedicht, waarmee hij zijn Pascha in 1612 opdroeg aan zijn goeden vriend Jan Michielsz. van Varlaer, heer van Jaarsveld en te Keulen uit Antwerpsche ouders geboren, evenals hij.

Van wien Vondel nu zijn hoogdravend poëtisch Fransch geleerd had, behoeft niet meer te worden onderzocht. Looten zegt, dat men er duidelijk den invloed in opmerkt van Du Bartas en de Pleiade. „Les épithètes à la Ronsard", zegt hij, „en sont un éclatant témoignage", en bepaaldelijk wordt dan verder door hem aangewezen, dat Het Pascha vol is van versregels, die aan „La loy" uit de „Seconde Sepmaine" van Du Bartas ontleend of zelfs letterlijk daaruit vertaald zijn. Later is dat nog meer in bijzonderheden aangetoond door Dr. A. Hendriks, [1]) die ook den invloed van Du Bartas op Vondel's latere dichtwerken heeft nagegaan en daarvoor de sprekendste bewijzen heeft gevonden, zelfs nog bij werken van Vondel's ouderdom, zooals zelfs bij den „Lucifer". Ook aan zijn grooten Gasconschen leermeester is Vondel dus nooit ontrouw geworden. Aan hem, meer dan aan iemand anders, dankt hij dan ook

---

[1]) Zie Dr. A. Hendriks, Joost van den Vondel en G. de Saluste Sr du Bartas, Leiden 1892, aangevuld door Dr. G. Kalff, Oud-Holland XII (1894) bl. 28—31, 40—43.

zijne manier van beeldvorming, toespeling en ontwikkeling van denkbeelden, die hij aanvankelijk al te getrouw nabootste, maar later met grootere zelfbewustheid aan den Nederlandschen stijl leerde adapteeren.

Hij leerde die later ook toetsen aan de dichtertaal der Classieken, die hij, toen hij zijn Pascha schreef, nog niet, toen hij zijn „Hierusalem verwoest" dichtte, nog maar zeer oppervlakkig kende, al maakte hij bij dat laatste treurspel hoogstwaarschijnlijk ook reeds gebruik van Seneca's „Troades". [1]) Terwijl Vondel tusschen 1613 en 1620 onder leiding van den Frieschen rector der Latijnsche school, Abbama, en van een uit Engeland uitgeweken Brownist Latijn leerde in denzelfden tijd, waarin zijn jongere broeder Willem voor zijne latere rechtsstudie in het Latijn onderwijs ontving, oefende hij zich ook in het Italiaansch, zooals duidelijk blijkt uit de opdracht van „De Helden Godes des Ouwden Verbonds", waarin men de zeventigste strophe uit den negenden zang van Tasso's „Gerusalemme liberata" door Vondel in verzen vertaald vindt. Daarom is het ook niet onmogelijk, zij het misschien minder waarschijnlijk, dat Vondel reeds in dien tijd van Tasso's geheele heldendicht eene prozavertaling gemaakt heeft, waarvan Vondel's eigen handschrift door Dr. Willem de Vreese op de Keizerlijke Bibliotheek te St. Petersburg is ontdekt [2]) Later zou Vondel bij het schrijven van zijn „Leeuwendalers" ook blijk geven van vertrouwdheid met de pastorale poëzie der Italianen, maar aanvankelijk trok wel waarschijnlijk Tasso's stichtelijk heldendicht van de kruisvaart hem het meest aan.

Na zijn Pascha was het eerste groote dichtwerk, dat Vondel onder handen nam, en wel op verzoek van Pers, „Den Gulden Winckel", die in 1613 het licht zag. Pers had namelijk 74 plaatjes aangekocht, die waarschijnlijk door Gerard de Jode

---

[1]) Zie Dr. J. A. Worp, De invloed van Seneca's treurspelen op ons tooneel, Amst. 1892. bl. 199—201. Wat daaraan voorafgaat over invloed van Seneca op Het Pascha overtuigt mij niet.

[2]) Zie Dr. W. de Vreese in Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Maart 1911 bl. 113—152.

gesneden waren en voor 't eerst in 1579 met Latijnschen tekst waren uitgegeven als „Parvus mundus", en waarvan in 1584 eene nieuwe uitgaaf het licht zag als „De Kleyn Werelt", maar toen, zooals het heet, „Rhetoryckelyck wtgestelt deur Mr. Jan Moerman". Van die laatste uitgaaf nu bezorgde Pers in 1608 een tweeden druk, waarvoor de platen waren opgesneden door Claes Jansz. Visscher, maar daar taal en versbouw van Moerman inmiddels wat ouderwetsch waren geworden, liet Pers, toen hij er in 1613 een nieuwen druk van wilde geven, de dichterlijke bijschriften door Vondel maken.

Dat van dit werk door Pers ook eene Fransche editie bezorgd werd, heeft menigeen er toe verleid, in Vondel's verzen vertaling van de verzen der Fransche uitgave te vermoeden en daarom eene vergelijking van Vondel's werk met dat van Moerman na te laten.

Stelt men zulk eene vergelijking in, dan bemerkt men al spoedig, dat Vondel zich al zeer dicht bij Moerman aansluit en zooveel mogelijk diens gedachten in anderen versvorm (den alexandrijn) overbrengt. Niet zelden laat hij ook wat weg, met name de Christelijke toepassingen aan het einde van ieder versje. Daarentegen voegt hij er ook wel wat bij, doch meestal is dat niet door hem zelf bedacht, maar ontleend aan de proza-aanteekeningen, die er aan toegevoegd zijn, en waarvan Van Lennep reeds, en m. i. terecht, vermoed heeft, dat zij niet van Vondel, doch van Pers zullen zijn. Vondel's afhankelijkheid van Moerman is zóó groot, dat niet alleen diens gedachten, maar ook soms diens eigen woorden bij Vondel worden teruggevonden, ja, dat verscheidene versregels geheel of met geringe wijziging van Moerman zijn overgenomen. Zoo vindt men bv. bij Moerman, N. 6.

„Een oprecht goet herte is een leven vol vreden;
Daeren-teghen is nyt als etter in die leden"

Bij Vondel luidt het aldus:

„Des lichaems leven is een goedigh hert vol vreden,
Maer bittre Nydigheyd is etter in de leden."

Bij Moerman, N°. 33:

„D'een was half blint, dander leep van ghesichte".

Bij Vondel:

„D'een Tessche is hallefblind, en d'andre Feecx is leep".

Bij Moerman, N°. 34:

„En werp voor syn voeten eenen ongepluymden haen.
Siet daer, sprac hy, eenen Platonischen mensche gaen".

Bij Vondel:

„En werpt den naeckten Haen voor Platoos voeten henen.
Dats een Platonisch mensch, naeckt (zeght hy) met twee beenen".

Bij Moerman, N°. 55:

„Een oprecht vrient heeft lief t' allen tijden
En als een broeder bereet tot lijden".

Bij Vondel:

„Een trouwe en oprecht vriend heeft lief tot allen tijden,
En als een broeder is altijd bereyt tot lijden".

Bij Moerman, N°. 71:

„Van 't vier en van 't water een schoon verhalinghe,
Betoonend der afgoderyen dwalinghe".

Bij Vondel:

„Van 't water en van 't vuyr een kluchtige verhalingh,
Waer uyt wij naeckt verstaen der Heyd'nen blinde dwaling" [1]).

Van zoo weinig oorspronkelijk werk is het zeer begrijpelijk, dat Vondel het later niet meer voor het zijne gerekend wilde hebben; maar in elk geval heeft hij er veel door geleerd, wat hem levenslang in het geheugen is gebleven, evenals ook door de bewerking van de „Vorsteliicke Warande der Dieren"; en dat hij de kennis, daaruit opgedaan, in latere gedichten niet zelden te pas bracht, is reeds uitvoerig aangetoond door Dr. G. Kalff [2]).

Bij een zoo grooten overvloed van dichtwerken als Vondel ons heeft nagelaten is het niet vreemd, dat men zoo nu en

[1]) Zie nog N°. 9, 23, 41, 46, 48, 52, 65, 66 en 67.
[2]) Dr. G. Kalff in Tijdschrift XVI (1897) bl. 224—228.

dan beelden, vergelijkingen en toespelingen aantreft, waarvan hij zich ook reeds in oudere werken had bediend; maar eene zeldzaamheid zal het wel zijn, dat hij binnen een paar jaar een paar versregels zonder eenige wijziging tweemaal gebruikt, zooals de verzen

„God sal hier namaels eyssen
„Het dier vergoten bloet met een gekromde zeyssen",

die het eerst voorkomen (als vs. 193 en 196) in de „Wtvaert van Henricus de Groote" en daarna (als vs. 67 vlg.) in de „Verghelijckinge" achter het Pascha.

Verder heeft Vondel in deze periode nog drie vertalingen geleverd. Vooreerst in 1616 „De Vaderen" als vertaling van „Les Pères" uit de „Seconde Sepmaine" van Du Bartas, waarop dan uit hetzelfde werk in 1620 nog „De heerlyckheyt van Salomon" als vertaling van „La Magnificence" volgde. Op Du Bartas, dien hij, zooals wij zagen, reeds vroeger kende en navolgde, was misschien het eerst zijne aandacht gevestigd door Zacharias Heynsz, maar vermoedelijk zou het wel niet tot het geregeld vertalen van stukken uit de „Sepmaine" gekomen zijn, indien niet in hetzelfde jaar 1616 van Heynsz de vertaling van de geheele „Première Sepmaine" als „De weke van Willem van Saluste, Heere van Bartas, inhoudende De Scheppinghe des Werelts" te Zwolle het licht had gezien. Toen Heynsz die in 1621 nog eens uitgaf, samen met de vertaling der „Seconde Sepmaine'," later gevolgd door alle verdere werken van Du Bartas, nam hij, zooals bekend is, de beide stukken, door Vondel overgebracht, in diens vertaling en met diens goedkeuring in zijne uitgave op.

Vondel's derde vertaling was „De Vorsteliicke Warande der Dieren", waarvan reeds door Dr. G. Kalff [1]) en Dr. L. Scharpé [2]) is aangetoond, dat het eene vrij getrouwe vertaling is van de „Esbatement moral des animaux", te Antwerpen in 1578 uitgegeven door Philippe Galle, die er waarschijnlijk zelf de

[1]) Zie Dr. G. Kalff, Oud Holland XII (1894) bl. 31—36.
[2]) Zie Dr. L. Scharpé, Leuvensche Bijdragen IV (1900) bl. 52—59.

Fransche versjes voor gemaakt heeft bij de, reeds in 1567 met Nederlandschen tekst van Edewaert de Dene uitgekomen, aardige plaatjes van Marcus Gheeraerts, nu ook in handen gekomen van Pers, die ze gaarne opnieuw van een Nederlandschen tekst wilde voorzien en Vondel bereid vond, hem dien in 1617 te verschaffen.

Als vertaalwerk is het natuurlijk voor onze kennis van Vondel als kunstenaar weinig belangwekkend, maar er is als oorspronkelijk gedicht eene „Vermaeckelijcke Inleydinghe" voorgevoegd, die niet geheel onvermeld verdient te blijven, omdat daarin eene, tot in bijzonderheden nauwkeurige, beschrijving gegeven wordt van een lusthof of speeltuin met doolhof, bloemperken, waterwerken, mechanieke vertooningen en levende dieren, zooals er in dien tijd in 't klein door verschillende particulieren waren aangelegd, en in 't groot door een of meer ondernemers van publieke vermakelijkheden, als bv. Vincent Peylder en Jonas Bargeois. [1])

Gaarne zou ik over deze „Inleydinghe" nog wat langer willen uitweiden, [2]) doch ik spoed mij naar het einde, in de hoop u het bewijs te hebben geleverd, dat de gedichten uit de eerste periode van Vondel's kunstenaarsloopbaan nog wel aanleiding geven om een wat helderder licht te doen vallen op zijne vroegste ontwikkeling als dichter, wanneer men ze met de loep bekijkt en in verband brengt met hetgeen bekend is van den kring, waarin hij verkeerde. Tevens hoop ik te hebben kunnen aantoonen, dat in Vondel als jong man reeds in kiem aanwezig was, wat de groote kunstenaar bij geleidelijke ontwikkeling, uitbreiding van kennis en verruiming van gezichtskring later in staat was te worden en voor het verste nageslacht te blijven: „onze oudste en grootste poëet."

---

[1]) Zie over die doolhoven te Amsterdam D. C. Meijer Jr. Oud Holland, I (1883) bl. 30—36, 119—135 en Mr. N. de Roever, Oud Holland VI (1888) bl. 103—112.

[2]) Voor meer bijzonderheden verwijs ik naar mijn opstel in het „Vijfde Verslag der Vereeniging Het Vondel-Museum" (1912).

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL- LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13den MEI 1912.

Tegenwoordig de heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, S. A. NABER, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, KERN, DE SAVORNIN LOHMAN, ASSER, SYMONS, S. MULLER FZN., FOCKEMA ANDREAE, SNOUCK HURGRONJE, SPEIJER, VAN LEEUWEN, KLUYVER, BLOK, HOLWERDA, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, VAN DER HOEVEN, HEYMANS, HESSELING, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, HARTMAN, J. V. DE GROOT, KUIPER, UHLENBECK, SIX, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, VAN VOLLENHOVEN, KALFF, VÜRTHEIM, S. MULLER HZN. en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

Drie brieven van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 30 April j.l., berichtende dat de herbenoeming van den Voorzitter en den Onder-Voorzitter door Hare Majesteit zijn bekrachtigd evenals die der beide nieuwe gewone leden de Heeren J. Vürtheim en S. Muller Hzn. en van den Correspondent Dr. N. J. Krom.

Twee gedichten voor den Hoeuft-wedstrijd getiteld: *Votum Sulpiciae* en *Mira ingenii potentia.*

De Heer Johannes Caldana gaf zich op als schrijver van het loffelijk vermelde gedicht *ad Rhenum fluvium* en de Heer Bartoli te Malta van de *Villa Sironis.*

De Voorzitter herdenkt in warme bewoordingen het onlangs overleden medelid Mr. J. A. Sillem, met vermelding van diens beminnenswaardige eigenschappen als mensch en zijn groote verdiensten op velerlei gebied van maatschappelijken arbeid, kunst en historische wetenschap.

De nieuwe leden J. Vürtheim en S. Muller Hzn. worden binnengeleid en door den Voorzitter begroet.

Hierna leest de Heer te Winkel zijn voordracht over „de oudste gedichten van Vondel", n.m. die welke gemaakt zijn in de eerste periode van zijn kunstenaarsleven van 1605 tot 1620. Hij wijst op zijn geleidelijke vooruitgang, die zoodanig was, dat zijn eigenlijk wezen nooit veranderde, maar steeds tot breeder en schooner ontwikkeling kwam door steeds toenemende kennis, ruimte van blik en breedheid van opvatting, zoodat in den 80-jarigen dichter nog de trekken te herkennen zijn die hij bij het begin van zijn loopbaan vertoonde.

De spreker staat zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen en beantwoordde enkele vragen van den Heer Kluyver.

De Voorzitter stelt voor om de vacature in de Commissie voor het de Goeje-fonds, ontstaan door het overlijden van den Heer Sillem, aan te vullen door de benoeming van Prof. T. de Boer te Amsterdam, waarmede de aanwezige leden zich vereenigen.

Na rondvraag wordt de vergadering gesloten.

DE INTERTIATIO IN HET PROCES OM ROEREND GOED BIJ DE FRANKEN.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

S. J. FOCKEMA ANDREÆ.

In de Frankische wetten komen enkele bepalingen voor over de terugvordering van roerende goederen, die men buiten zijn wil is kwijt geraakt. Over den juisten zin daarvan heerscht eenige twijfel, vooral omdat men het over de beteekenis van enkele woorden niet volkomen eens is. Mijne opvatting daaromtrent, in het bijzonder over de beteekenis van de uitdrukking „intertiare" stemt niet in allen deele met de heerschende meening overeen. Ik wensch die zeer kort mee te deelen en aan Uw oordeel te onderwerpen.

Ik begin met C. 37 der Lex Salica, de vestigio minando.

Er is iemand een dier ontstolen; hij volgt het spoor en vindt het binnen drie nachten. Indien nu, zegt de wet, hij, die het dier leidt, zegt het te hebben gekocht, of ingeruild, „vel proclamaverit (var. praeclamaverit), ille qui per vestigio sequitur res suas per tertia manu agramire debet."

Het „proclamare" beteekent hier zonder twijfel, de rechterlijke tusschenkomst inroepen, op zijn recht staan. „Vel" vat ik liefst op als „of". Dan doet de bijvoeging „vel proclamaverit" veronderstellen, dat degeen, bij wien het dier gevonden wordt, nog eene andere verdediging kan voeren, dan dat hij het gekocht of ingeruild heeft. „*Vel*" hier door *en* te vertalen, is zich eenigermate schuldig maken aan eene petitio principii.

Het is duidelijk, als hij, die met het dier onderweg is, niet op zijn recht staat, maar de zaak eenvoudig overlaat aan dengeen, die beweert, dat ze hem ontstolen is, valt er over een proces om de zaak niets meer te bepalen.

Staat hij daarentegen wel op zijn recht, dan moet, zegt de wet, hij die er aanspraak op maakt, per tertia manu agramire [1]). Agramire beteekent — hierover bestaat onder de rechtshistorici nauwlijks twijfel meer — zich verbinden [2]). Per tertia manu [3]) heeft BRUNNER (D. Rgesch. II, 497) verklaard als „door borgstelling''; ik heb dezelfde verklaring gegeven in een opstel over Friesche rechtstermen (Rgl. Mag. VII, 507): Het aangaan van eene verhaalbare verbintenis per wadium, of per fidejussorem was zeer gebruikelijk, dit weten wij, en ook veel later nog komt derde hand voor in den zin van borg, b.v. in de Friesche Sander dijkrechten van 1317 (Richthofen Rq. 209), waar wij lezen: Aldulfus Juldinga cavit pro conventu de Werum, quod esset tertia manus ad laborandum et ad expensas solvendas [4]).

Waartoe de spoorvolger zich verbindt, wordt niet uitdrukkelijk gezegd. BRUNNER meent, hiertoe, dat hij tegenover den weersman voor de zaak zal opkomen, RAUCH meent, hiertoe, dat hij de zaak voor den weersman voor het gerecht zal bren-

[1]) Velen vertalen, alsof res suas bij agramire behoorde, mij komt het waarschijnlijker voor, dat het behoort bij sequitur. Verschil in de opvatting geeft dit niet.

[2]) Men zie de litteratuur hierover bij K. Rauch, Spurfolge und Anefang bl. 82 vlg, en vergelijke O. Gierke, Schuld und Haftung 158. Denzelfden zin heeft „offerre'' in Ed. Chilp. § 6; als iemand moet mitium fidem facere'' et non habuerit..... qui pro eum fidem faciat; et ipse in sinistra manu fistucam teneat et dextera manu *auferat* (voor *offerat*).

[3]) Dat „per tertia manu'' niet kan slaan op een eed met twee eedhelpers („bedrittan''), volgt reeds hieruit, dat deze bij de Franken niet voorkomt. Zeitschr. Sav. St. Germ. Abth. XXX 8.

[4]) Rauch meent, dat in „per tertia manu'', *per* staat voor *pro*, en verstaat onder de *tertia manus* den weersman — maar ook hij neemt dan toch aan, dat de spoorvolger, die de zaak tot zich neemt, zich moet verbinden en dat zal hij dan wel doen „per wadium, of per fidejussorem.

gen, mij komt het waarschijnlijk voor, dat het tevens eene cautio de restituendo geldt. Maar in de hoofdzaak maakt dit voor onze vraag geen verschil. Waar het vooral op aankomt, is dit, als de bestolene zijn goed op het spoor volgt en het vindt binnen drie nachten, mag hij het tegen borgstelling tot zich nemen [1]). Er wordt hier — ik wijs er uitdrukkelijk op — van intertiatio geen melding gemaakt.

En wij mogen wel zeggen, er heeft geen intertiatio plaats. Immers het overeenkomstige caput der lex Ribuariorum bepaalt dit uitdrukkelijk.

C. 47 § 1 dier wet toch luidt: si quis animal suum per vestigium sequerit et usque tertio die ad domo cujus vel in quolibet loco eum invenerit, liceat ei absque interciato revocare. Hetzelfde geval dus als in L. Sal. 37 en hier stellig *geen* intertiatio.

Anders gaat het, als de bestolene het goed eerst na drie nachten vindt. Als dan degeen, bij wien het wordt gevonden, zegt, het te hebben gekocht of ingeruild, mag deze agramire.

Oppervlakkig gezien, klinkt het wat vreemd, dat hij zich mag verbinden, maar in verband met het vorige is de be-

---

[1]) Ik zeg, dat de spoorvolger de zaak tot zich neemt; het komt mij echter niet onwaarschijnlijk voor, dat de zaak komt in handen van den borg, als saalman van den spoorvolger. Naar Frankisch recht is in het algemeen de borg niet subsidiair, maar primair verbonden (R. Schröder Lehrb. 5de uitg. 301); maar dan moet men hem ook in de gelegenheid hebben gesteld, te voldoen; als het gold de overdracht, of de uitlevering van eene bepaalde zaak, moet men hem die mogelijk hebben gemaakt. De Cap. legg. addenda van 818/819 c. 6 (Bor. I, 282) zeggen dan ook van hem, die buiten het graafschap land overdraagt, traditionem faciat et fidejussores vestiturae donet, *qui illi qui illam traditionem accipit vestituram facia(n)t* (zie R. Schröder t. a. p. 293 n. 59). Dat men, bij borgstelling voor uitlevering eener zaak, deze in handen van den borg heeft gesteld, of althans den borg tot uitlevering de macht heeft gegeven, is des te waarschijnlijker, omdat men over het algemeen in de Germaansche rechten heeft gestreefd naar reëele uitvoering van verbintenissen en niet met schadeloosstelling van den gerechtigde bij niet voldoening genoegen heeft genomen. Vgl. mijne verhandeling Versl. en Meded. der Kon. Akad. v. W. Afd. Letterkunde 4de R. VI, 275 n. 2.

doeling duidelijk; in dit geval mag hij de zaak onder zich houden, maar dan moet hij zich ook verbinden, die weer te voorschijn te brengen en zoo noodig over te leveren. Ook hij zal dat wel doen door borgstelling.

En nu volgt eene derde §, die op de beide vorige terugslaat en aldus luidt: Si ille vero, quod per vestigio sequitur, quod se agnoscere dicit, illi alii proclamantem nec offerre (var. agramire) per tertia manum voluerit, nec solem secundum legem collocaverit et tulisse convincitur..... solidos XXX culpabilis judicetur.

Ingeval de volger het goed *binnen* drie nachten vindt, moet hij „per tertia manu agramire", dat wisten wij en het wordt hier herhaald.

Het geval, dat hij het *na* drie nachten vindt, wordt hier beschouwd van een anderen kant dan zooeven. In § 2 lezen wij, wat hij, bij wien het goed wordt gevonden, mag, nl. het goed onder zich houden tegen borgtocht. Hier daarentegen wordt gezegd, wat de *spoorvolger* moet, nl. solem collocare.

Wij weten nu met zekerheid, wat in de lex Salica „solem collocare" beteekent, nl. „admonere", *sommeeren* om het een of ander te doen.

Ik haal de meest teekenende plaatsen aan, waar de uitdrukking voorkomt.

Lex. Sal. 50. Hier wordt gehandeld over de fides facta, de vormlijke aansprakelijkstelling. Heeft iemand zich zoo verbonden, dan komt op den termijn de schuldeischer betaling vragen. Volgt deze niet, zoo treft den schuldenaar eene boete. Wil hij dan nog niet betalen, dan moet de crediteur hem ter terechtzitting dagen. Hier wordt, laat ik kort zeggen, de aansprakelijkheid nog eens geconstateerd, [1]) en terstond daarop gaat de schuldeischer weder naar het huis van den schuldeischer „Festinanter ad domum illius illa die antequam sol collocet

---

[1]) Zie over het nexti chantigio, Planitz, Vermögensvolstreckung 37, die het opvat als de „feierliche Erklärung des Vermögensbanns"; vgl. Herbert Meyer zum Ursprung der Vermögenshaftung im D. R. (Festschr. f. O. Gierke 985).

cum testibus ambulare debet et rogare sibi debitum solvere. Si hoc noluerit facere solem ei collocet. Tunc si solem collocaverit ...... solidos III super debitum adcrescant. Istud usque ad tres vices per tres notinas fieri debet" .... per singulas admonitiones vel solem collocatum terni solidi super debitum accrescant".

Lex Sal. 40. §§ 7 en 8 handelen over het geval, dat iemand zijn slaaf ter strafoefening moet overleveren. Doet hij het niet, dan moet de tegenpartij hem „solem collocare" op een termijn van 7 dagen. Doet hij het dan weer niet, er volgt weer een solem collocare, weer op een termijn van 7 dagen en de wet voegt er ter verduidelijking bij: id est ad 14 noctes de prima admonitione.

Ook in Lex Sal. 52, waar over de terugvordering van eene uitgeleende zaak wordt gehandeld, komt een driemaal herhaald solem collocare voor. „Quod si per tres vices *solem ei collocaverit* semper per singulas vices CXX dinarii hoc est terni solidi ad debitum adcrescant. Et si nec tunc voluerit nec reddere nec fidem facere reddendi, super debitum ei et super illos novem solidos qui *per tres admonitiones* adcreverunt ... solidos XV culpabilis judicetur".

Hiermee is de beteekenis van „solem collocare" en daarmee de zin van § 3 zeker voldoende bewezen. Hij die, na drie dagen het spoor te hebben gevolgd, zijne zaak vindt, moet den houder sommeeren tot datgene wat deze, zooals wij zagen, recht heeft te doen, nl. borg te stellen voor het opleveren van de zaak. Neemt hij de zaak tot zich zonder die sommatie te hebben gedaan, dan is hij boetvallig: maar — dit mogen wij er nu zeker bijvoegen — geeft de houder aan de sommatie geen gevolg, dan mag de spoorvolger de zaak tot zich nemen, zonder daardoor boetvallig te worden.

Zoo is het ook naar de Lex Burgundionum 83 § 1: Quicumque res aut mancipium aut quodlibet suum agnoscit, a possidente aut fidejussorem idoneum accipiat, aut, si fidejussorem petitum non acceperit, res, quas agnoscit, praesumendi habeat potestatem."

Wij wenden ons nu tot het tweede caput der Salische wet, dat over ons onderwerp, handelt.

Lex 47 de filtortis. „Si quis servum aut caballum vel bovem aut qualibet rem super alterum agnoverit, mittat eum in tertia manu. Et ille super quem cognoscitur debeat agramire.

Hier is blijkbaar geen spoor gevolgd. En in dit geval geldt hetzelfde, als indien bij spoorvervolging de zaak na drie nachten gevonden wordt; de bestolene — want dien geldt het ook hier — verwijst den houder naar borgstelling, mittat eum in tertia manu, — men had ook kunnen zeggen, solem collocet —, en de houder moet borgstellen, zich door borgstelling verbinden.

Dat „tertia manus" hier borg beteekent, evenals in lex 37 der wet, is zeker waarschijnlijk. Sommigen geven aan het mittere in tertia manu hier een anderen zin, nl. dezen, dat hij, die zijne zaak vindt, den houder verwijst naar het beroep op, het noemen van een weersman. Die uitlegging schijnt mij ongeoorloofd; vooreerst, als het „mittat eum in tertia manu" beteekende: hij verwijze hem naar het beroep op een weersman, dan zou er niet volgen „et ille super quem cognoscitur „*debet agramire*", maar „ille super quem cognoscitur *debet laudare auctorem*" of zoo iets. En bovendien, die uitlegging zou alleen dan aannemelijk zijn, als dengeen, onder wien de zaak werd gevonden, maar ééne verdediging openstond. Herbert Meyer is van die meening [1]); maar ik kan ze niet deelen. Er moge niet telkens van een ander verweer gewaagd worden, ik acht het ondenkbaar, dat men zich niet zou hebben mogen beroepen op oorspronkelijke verkrijging, geboorte uit eigen vee — zooals Karl Rauch [2]) heeft aangetoond, dat men mocht bij de Noord-Germanen, de Angelsaksen, de Longobarden —, of op verkrijging door erfrecht [3]). Die regelmatige en meest gewone wijzen van eigendomsverkrijging zijn toch niet eerst na de lex

---

[1]) Entwerung und Eigentum 41, 94; Publizitätsprinzip 11.

[2]) Spurfolge und Anefang 19, Gewährschaftsverhältniss u. Erbgang nach älterem D. Recht (in Hist. Aufsätze f. K. Zeumer); Alfred Schultze, Die Bedeutung des Zuges auf den Gewähren im Anefangsverfahren (in Festschr. f. O. Gierke).

[3]) Bijzonderheden over dit beroep regelt Cap. Sal. II § 1.

Salica erkend, en men kan toch niet dat meest gewone eenvoudig vergeten hebben. De natuurlijke loop van zaken is, en zal wel altijd geweest zijn, dat men iemand, bij wien men zijn goed vindt, vraagt: hoe komt gij daaraan? En men zegge niet, de zorgvuldige Germaan heeft door den vorm van zijne vraag willen doen uitkomen, dat hij den houder niet van diefstal beschuldigde. Dat zou hij ook niet doen, als hij vroeg: hoe komt gij er aan? En deze vraag is natuurlijker dan die: noem mij uw weersman.

Nu regelt de wet hoe het gaat, als een door den houder opgeroepen weersman al of niet opkomt en de zaak op zich neemt, en bepaalt dan in een laatste lid: Ista omnia in illo mallo debent fieri, ubi ille est gamallus [1]) super quem res illa primitus fuit agnita aut intertiata.

Hier ontmoeten wij weer die uitdrukking „intertiare", om de verklaring waarvan het mij heden vooral te doen is.

Wat beteekent „intertiare"?

Eene glosse op de lex Ribuaria verklaart „intertiavit" door „anefangada". De Latijnsche vertaling der Angelsaksische wetten geeft — misschien wel op grond dier glosse — door „intertict", „intertiatus" enz. weer, de woorden „befô", „befangen" [2]).

Intusschen, de eigenlijke beteekenis van „intertiare" kan niet zijn „aangrijpen", „aanvangen", dat spreekt van zelf, dat laat de woordvorm niet toe. Bij den „aanvanck" kan misschien soms het intertiare zijn te pas gekomen, en zoo kan door een misverstand dat woord eene overdrachtelijke beteekenis hebben gekregen.

Een andere zin wordt aan het woord gehecht in het zoo-

---

[1]) Gamallus beteekent justiciable, gerichtsangehörig; Mr. Ed. Vlietinck heeft in Rechtsk. Tijdschr. voor Vlaamsch België 1912 n°. 2 blz. 102 vlg. voorgesteld justiciable als bv.n.w. weer te geven door „berechtbaar" en als z.n.w. door „berechteling"; misschien kan men het als z n.w. ook vertalen door „rechtplichtige"; ons medelid Verdam geeft de voorkeur aan het eerste.

[2]) Ine 25 § 1, 47; Aethelstan II, 9; Aethelred II 8 pr. § 3, 9 pr. § 1; Cnut II, 24; Schmid Anh. II, 8 bl. 362. Een ander maal wordt „befô" door „deprehendat" vertaald.

genaamde Glossarium Saxonicum Cottonianum, een handschrift vermoedelijk uit de elfde eeuw [1]) waar „intertiare" wordt vertaald door „geborh-faestan", welk Angelsaksisch woord volgens John Bosworth beteekent „to fasten by pledge" en volgens T. Nortcote Toller eveneens „to fasten by pledge or surety", „to determine or fasten by a surety" [2]).

Ducange houdt intertiare voor „sequestrare". Hij bestrijdt ouderen en zegt van zijne opvatting, „haec est vera vocis intertiare significatio, quidquid contradicant Lombardus, Somnerus et Wendelinus, qui volunt esse cum tertio de re furto subrepta contendere, vel certe tertium advocare, qui auctorem suum laudet, ad quod tenebatur is, a quo repetebatur".

Het naast bij deze laatste, door Ducange bestreden meening staat die van Brunner [3]) — thans vrij algemeen voor de ware gehouden — dat hij, die de hand op de zaak legt, daarbij zegt, „noem mij uw weersman", en dat daarom het aanvangen tevens „intertiare" heet.

Ik moet zeggen, geen dezer verklaringen bevredigt mij volkomen.

Tegen alle bestaat m. i. vooreerst dit bezwaar, dat zij met de etymologische beteekenis van het woord niet genoeg rekening houden.

„Tertiare" beteekent, hierover bestaat geen twijfel, voor de derde maal herhalen, „tertiatio", derde herhaling. „Intertiare" kan men vergelijken b.v. met inclamare, incusare, impetere; dan moet het beteekenen: tegen iemand iets voor de derde maal herhalen, of beter nog — ons medelid Hartman wees mij hierop — b.v. met impugnare d. i. pugna petere,

---

[1]) Het hs. is in de verzameling van Cotton, die in het Britisch Museum is overgebracht, genummerd Cleopatra A III. Het is afgedrukt bij Thomas Wright, Anglosaxon and Old English Vocabularies; second edition R. P. Wülcker. „Intertiare" komt daar voor I Kol. 421.

[2]) John Bosworth A compendious Anglosaxon and English dictionary (1901), T. Nortcote Toller An Anglosaxon dictionary (1882).

[3]) D. Rechtsgesch. II 498 n. 25, waar nog andere meeningen worden besproken.

dan moet het beteekenen tertia petere, en vragen wij met welke tertia, dan ligt het antwoord voor de hand: tertia vice, of — en daar sluiten wij bij het voorgaande aan — „tertia admonitione".

Wij hebben immers gezien, dat de eigenaar, indien hij zijn goed na drie nachten vindt „solem collocat", „admonet". De plaatsen, die ik ten bewijze van de beteekenis van „solem collocare" aanhaalde en vele andere toonen aan, dat de „admonitio", waarvan daar sprake is, altijd driemaal placht te geschieden. Trouwens, dat elke oproeping, aankondiging, aanmaning driemaal plaats had, was ook veel later in de Germaansche landen regel, en was er geen grond tot uitstel, moest terstond, althans op denzelfden dag aan de aanmaning worden voldaan, dan werd zij gedaan driemaal, onmiddellijk achter elkaar — zooals thans nog bij veilingen. — Welnu, datzelfde was ook tijdens de Lex Salica gebruikelijk zooals wij mogen afleiden uit C. 57 de rachimburgiis § 1 (Cod. 7, 8, 9); de eischer zegt daar tot de rechters „ego vos rogo, ut mihi...... legem dicatis....; bis aut tres hoc debet dicere". Geven dan de rachimburgi aan zijne aanmaning geen gehoor, dan verbeuren zij, „culcati sole", drie solidi.

Wij hebben, dunkt mij thans den aanloop tot het proces om de roerende zaken, waarvan hier sprake is, duidelijk voor ons. Hij die de zaak symbolisch opvordert, door er de hand op te leggen, sommeert ten eersten, ten tweeden en ten derden male den houder, er borg voor te stellen (dat is de intertiatio). Doet de houder het, dan blijft hij in het bezit van de zaak in afwachting van de verschijning van partijen in rechte: doet hij het niet, de ander mag straffeloos de zaak tot zich nemen.

Bij deze verklaring past het ook zeer goed, dat in de laatstbesproken plaats, waar cod. 1 heeft „super quem res fuit intertitia" andere codices spreken van „in tertia manum missa" mits men maar — zooals het behoort — onder de tertia manus een borg verstaat, immers de „intertiatio" is juist de aanmaning, om voor de zaak een borg te stellen.

Wat nu de genoemde andere opvattingen betreft, het glossarium Saxonicum is zeer dicht bij de waarheid. Het intertiare is wel geen borgstellen, want hij die intertieert stelt geen borg, maar het leidt dan toch tot borgstelling, het is de aanmaning hiertoe.

Ook Ducange's meening is misschien dicht bij de waarheid. De zaak komt niet in handen van een sequester, dit blijkt wel voldoende uit lex Ribuariorum 72, waar geregeld wordt, hoe het gaat, als de zaak voor de verschijning van partijen in rechte te niet gaat, wordt verminkt, of gestolen. Daaruit blijkt duidelijk, dat de zaak na intertiatie gedacht wordt niet in handen van een onpartijdigen derde, die haar voor partijen bezit, maar van dengeen onder wien zij gevonden is, of althans — dit mag ik er wel bijvoegen — onder iemand, die ze voor dezen bezit.

Maar heeft — zooals ik zoo aanstonds giste — de aard der Germaansche borgstelling er toe geleid, dat de borg voor uitlevering van eene bepaalde zaak deze in handen kreeg, dan kwam de zaak wel in handen van een derde.

De verklaring van Brunner bevredigt mij niet, om nog twee redenen. Vooreerst, ik zeide het al, acht ik het onaannemelijk, dat hij die den „aanvanck" doet, zou hebben gevraagd: noem mij uw weersman". En in de tweede plaats, van intertiatio is alleen dan sprake, als iemand niet binnen drie nachten op het spoor de zaak vindt. Intusschen ook als hij die wel binnen drie nachten op het spoor vindt, zal hij er wel de hand op leggen. Waarom zou hij dan daarbij niet vragen, wie is uw weersman? En als hij het ook dan vroeg, en dat vragen heette intertiatio, hoe kon men dan zeggen, dat er in dit geval geen intertiatio te pas kwam.

Nu de plaatsen der Lex Ribuariorum, die over ons onderwerp handelen.

Op cap. 47 § 1 vestigde ik reeds de aandacht. Die bepaling strookt volkomen met mijne opvatting; als de spoorvolger zijne zaak binnen drie nachten vindt, mag hij zelf

de zaak tegen borgtocht onder zich nemen, en behoeft hij den houder geen gelegenheid te geven tot borgstelling.

De volgende §§ kunnen wij voorbijgaan; zij handelen slechts over mogelijk op te leggen straffen.

Wij wenden ons tot cap. 33, waarin weder van spoorvolgen geen sprake is: het luidt: § 1: Si quis rem suam cognoverit, mittat manum super eam. Et sic illi super quem „interciatur", tercia manu quaerat, tunc in praesente ambo conjurare debent cum dexteras armatas. Unus jurit quod in propriam rem manum mittat; et alius juret, quod ad eam manum trahat, qui ei ipsam rem dedit. Degeen die meent zijne zaak te herkennen, doet dus hetzelfde als altijd, hij begint met de hand op de zaak te leggen, en ze daardoor symbolisch als de zijne op te vorderen. Hij mag ze nu in dit geval niet tegen borgtocht tot zich nemen — omdat hij ze niet vond op het spoor binnen drie nachten. Hij intertieert daarom, d.i. hij vordert tot driemaal toe borgstelling van den houder.

Dan volgt de beschrijving van het proces om de zaak, die wij hier weer kunnen voorbijgaan.

Slechts dit wil ik in het voorbijgaan opmerken: van den houder wordt gezegd: „si tertia manu quaerat". Men pleegt dit aldus op te vatten, dat hij zich op zijn derden, nl. zijn weersman beroept. Is die opvatting juist, dan zou hier „tertia manus" een anderen zin hebben dan in de plaatsen der lex Salica, waar ik het met Brunner als borg opvatte. Dit zou m.i. geen bezwaar van beteekenis zijn. In deze, vrij wat jongere wet kan het woord zeer goed in een anderen zin staan, dan in de lex Salica. Maar het is niet geheel onmogelijk, dat de actie tot vrijwaring gedacht werd als gericht tegen een borg, en dan zou de tertia manus ook hier een borg zijn. Immers naar het Noorsche recht spreekt de kooper, bij wien men de gekochte zaak wil uitwinnen, niet den verkooper tot vrijwaring aan maar zijn borg, den „heimildartake", evenals naar Gothisch recht den „vin", in het bijzonder als het verkochte b.v. een slaaf, een stuk vee met hoorn of

hoef, een kleedingstuk een wapen, of bearbeid goud of zilver is [1]). Het zou niet vreemd zijn, als de primaire aansprakelijkheid van den borg, waarop ik reeds wees, ook bij de Franken geleid had tot het aanspreken van den borg tot vrijwaring.

Een derde caput der Lex, Ribuariorum, dat op ons onderwerp betrekking heeft, is c. 72, waarop ik reeds terloops wees. Ik haal een paar §§ aan.

§ 6. Si .... animal intertiatus infra placitum mortuus fuerit, tunc illi qui causam prosequitur, cum testibus memorare debet, qualiter adpreciatus fuerit, et ille super quem interciatur, corio con caput decortigato in praesentia judicis auctorem suum ostendere debet. Quod si auctor reciperet, tanto solido uno de cinewerdunia pro corio restituat.

Ik vestig er de aandacht op, dat hier blijkbaar als zeker wordt aangenomen, dat na intertiatie de zaak, waarover het proces loopt, in handen is gebleven van dengeen, bij wien zij werd gevonden, [2]) m.a.w. dat intertiatie niet te pas komt, bij het vinden op het spoor binnen drie nachten, (dan komt immers de zaak in handen van den spoorvolger). Dit pleit, zooals ik al opmerkte, sterk tegen de meest verbreide opvatting. En zoo is het ook met § 9. Vestimentum autem seu his similia absque propabile signum interciare prohibemus.

Bij mijne opvatting van het intertiare is deze § zeer verklaarbaar. Kan hij, die zijne zaak onder een ander meent te vinden, geen duidelijk herkenningsteeken aanwijzen, dan mag hij den houder niet door intertiatie dwingen, borg te stellen of de zaak af te geven. Dat is rationeel.

Maar in de geldende opvatting, die ik bestrijd, past de bepaling niet. Ook als er geen merkteeken aan de zaak is, mag degeen, die beweert er eigenaar van te zijn, er zeker wel een proces over beginnen, hij mag er zeker ook de hand wel op leggen, om zoo vormlijk te zeggen, ik beweer er

[1]) K. von Amira Nord-Germ. Obl. recht. I, 284, 346; II, 352.

[2]) Immers, hij vertoont de zaak aan *zijn* auctor. Nu, in het geheele proces is alleen sprake van den auctor van dengeen onder wien de zaak was gevonden.

eigenaar van te zijn; hij mag daarbij zeker ook wel vragen, hoe komt gij er aan. Waarom zou hij het een of het ander niet mogen? Daarmee schaadt hij geen mensch. Maar wat hem niet vrij staat, is, den houder voor de keus te stellen, de zaak af te geven, of er borg voor te stellen [1]).

Ik vat het besluit waartoe de beschouwing der artikelen mij leidt, nog eens aldus samen:

Het voorspel van het proces tot terugvordering van roerend goed, dat iemand onvrijwillig heeft verloren, loopt aldus:

Hij, die zijn goed vindt, legt er de hand op, om zoo symbolisch te verklaren, dat het zijn eigendom is.

Vindt hij het op het spoor binnen drie nachten, dan mag hij het tot zich nemen, mits hij borg stelle dat hij het weer zal opleveren te zijner tijd (per tertia manu agramire). Hij wordt daardoor gedaagde in het proces, dat kan volgen. Intertiatio komt dan niet te pas.

Heeft hij het spoor niet gevolgd, of vindt hij het goed eerst na drie nachten, dan moet hij dengeen, onder wien hij de zaak vindt, door driemalige aanmaning (intertiatio) in de gelegenheid stellen, borgtocht aan te bieden. Doet deze dit, hij mag het goed onder zich houden — en wordt daardoor gedaagde in het eventueele proces; — doet hij het niet, hij

---

[1]) Mij dunkt, op dezelfde lijn staat Childeberti Secundi Decretio 596 c. 3, dat aldus luidt: Similiter Trejecto convenit, ut servo, campo aut qualibet res ad unum ducem et unum judicem pertinentes per decem annos quicumque inconcusso jure possedit, nullam habeat licentiam interciandi, nisi tantum causa orfanorum usque vicesimo anno licentiam tribuimus. Quod si quis praesumpserit interciare, solidos 15 solvat et res quae male interciavit, amittat".

Wat hier strafbaar gesteld wordt, zelfs met het verlies der zaak — ongeacht blijkbaar een mogelijk recht van den eischer —, is zeker niet het beginnen van een proces op vormlijke wijze, ook niet het uitdagen tot het noemen van een weersman, veel minder het stellen van de zaak in handen van een sequester, nog minder het borgstellen voor de zaak (fasten by pledge) maar het is, het dwingen tot borgstelling, en ik voeg er bij, het tot zich nemen van de zaak onder voorwendsel, dat de houder er geen borg voor heeft gesteld.

die het goed opeischt, mag het tot zich nemen, en is daardoor c.q. gedaagde.

Geldt het eene zaak zonder duidelijk herkenningsteeken, hij die er aanspraak op maakt, kan er, zoo hij wil, een proces over beginnen, maar moet ze inmiddels onder den houder laten, zonder er borgstelling voor te kunnen vorderen.

N a s c h r i f t. Bij de discussiën werd de aandacht gevestigd op het Oud-Fransche „entercier", „entiercer". Ook bij herhaalde beschouwing van de bewijsplaatsen bij G o d e f r o y, Dictionaire de l'ancien français III 259 komt het mij voor, dat zij ons ter verklaring van het oude „intertiare" niet kunnen dienen.

Er worden daar tweeërlei bewijsplaatsen gegeven. Een aantal staaft volkomen, dat „entercier" somtijds beteekende „reconnaître". Maar dien zin kan het zeker noch in l. Salica c. 47 § 1, noch in Childeberti Secundi Decretio c. s. hebben,

In een aantal andere plaatsen wordt het verklaard als „mettre en main tierce, sequestrer, saisir en parlant d'un objet mobilier an sujet duquel une revendication est exercée". In deze verklaring herkennen wij, dunkt mij, de onjuiste opvatting van het „in tertia manu mittere" en meer oude verklaringen, die ik besprak. De bewijsplaatsen, die er voor aangevoerd worden, steunen haar m. i. in geen enkel opzicht. Deze wijzen veeleer op de beteekenis: opvorderen, revindiceeren. En dat ook intertiare later somtijds in die — ik zou haast zeggen neutrale — beteekenis voorkomt, kan wel zijn. De bijzondere beteekenis van het vinden op het spoor binnen drie nachten, waarbij de intertiatio niet te pas kwam, is vervallen. Men las of hoorde van intertiatio bij opvordering van zaken, en kwam er zoo misschien toe, elke opvordering intertiatio, entiercement te noemen. Maar daaruit volgt niet, dat dit de o o r s p r o n k e l ij k e zin is. Later, toen men de be-

teekenis van intertiatio geheel was vergeten, gebruikte men het woord in nog zonderlinger zin, zooals blijkt uit twee akten aangehaald bij Brunner D. Rgesch. II 513 n. 9.

Daar belooft de vervreemder van een erf „amovere omnem interciationem, quae teutonice dicitur vorcumber" en de vervreemder van eene erfrente „removere de dicto censu omnem interciationem dictam teutonice clank. Vorcumber, ons O. Ned. vorcommer is „vroegere, van vroeger dagteekenende last"; bij clank teekent Brunner aan „Niederl. klonk, hat hier die Grundbedeutung Schlag". Dit zal wel onjuist zijn; het zal wel beteekenen „gebrec", waarmee toch volgens van der Schueren's Teuthonista (bewerking Verdam bl. 110) „lack, klanck" synoniem zijn, (vgl. aldaar 178—179 „cladde, clanck" = vlek, smet). Ook deze beteekenis kan het oude woord „intertiatio" niet hebben gehad.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LAND-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10den JUNI 1912.

Tegenwoordig de Heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, S. A. NABER, VAN DE SANDE BAKHUIJZEN, KERN, ASSER, VERDAM, FOCKEMA ANDREAE, SNOUCK HURGRONJE, VAN RIEMSDIJK, SPEYER, HOUTSMA, KLUYVER, BLOK, CALAND, BOISSEVAIN, VÖLTER, HEYMANS, HESSELING, D'AULNIS DE BOUROUILL, OPPENHEIM, DE GROOT, KUIPER, UHLENBECK, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, MOLENGRAAFF, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VURTHEIM en KARSTEN, Secretaris.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

Een brief van den Minister van Binnenlandsche Zaken d. d. 13 Mei verzoekende advies omtrent een vraag van de Fransche Regeering of het wenschelijk is, om de Chineesche Regeering uit te noodigen een officieel stelsel betreffende de voorstelling der Chineesche klanken door latijnsche letterteekens uit te vaardi-

gen, zulks naar aanleiding van een voorstel door den Heer Martin Fortris ter tafel gebracht bij de Associatie der Academien. Den Minister is geantwoord dat de aanbeveling van dezen maatregel aan de K. Akademie in het geheel niet raadzaam voorkomt.

Een brief van Prof. Mancini te Pisa vragende verlof uit naam van Pascoli's dochter om een paar door de Akademie bekroonde gedichten haars vaders te herdrukken. Zal geantwoord worden dat de bekroonde gedichten ten allen tijde vrij kunnen herdrukt worden.

Een verzoek van de Associatie der Academien om medewerking bij de uitgave van Textes de l'extrême Orient. In handen gesteld van Prof. Snouck Hurgronje.

De Heer Fockema Andreae leest zijn stuk voor over „de Intertiatio in het proces van roerend goed bij de Franken". Spreker komt tot de conclusie dat deze term, veel voorkomende in de Lex Saliorum en andere rechtsbronnen der middeleeuwen, niet anders zijn kan dan de aanmaning, door hem, die zijn roerende zaak bij een ander vindt, driemaal tot dezen gericht, om borg te stellen, waartegen deze dan die zaak voorloopig onder zich mag houden. Dit proces wordt daarna door den Spreker kortelijk beschreven. Na beantwoording eener vraag van Prof. te Winkel, staat Spreker zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen. Hierna spreekt de Heer Caland over „de Archeologische vondsten in de heuvels van Laurija (bij Benarez). Hij beschrijft het gevondene in 4 dezer 15 heuvels die door dr. Block ontgraven zijn en tracht aan te toonen, dat, voorzoover men nu reeds concludeeren kan, men hier niet te doen heeft met Mashanas, een bepaald soort van oud-Brahmaansche grafmonumenten, zooals Dr. Block meende, maar veeleer heeft te denken aan een soort hoogaltaar, in de Vedische overlevering *Agni* geheeten, opgebouwd uit gebakken tichels.

Na beantwoording van een paar vragen van de H. H. Kern en Speyer, staat ook deze Spreker zijn stuk af voor de Verslagen en Mededeelingen.

Bij de rondvraag biedt de Heer Molengraaff aan het 3e deel der verspreide geschriften van wijlen Prof. Hamaker, de Heer Boer het 1e van zijn „Alt-englische Heldendichtung" en de Heer Blok een nieuwe aflevering van zijn werk „Geschiedenis eener Hollandsche stad".

Hierna wordt de vergadering gesloten.

DE ARCHAEOLOGISCHE VONDSTEN IN DE HEUVELS VAN LAURIYA.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

W. CALAND.

In het jaar 1905 heeft Dr. Bloch, de archeological Surveyor van den Bengal circle, blijkens zijn „Annual report of the archeological survey" voor dat jaar (p. 11—15) in het dorp Lauriya gelegen in de onderafdeeling Bettiah, eene hoogst merkwaardige ontdekking gedaan. Er bevinden zich daar namelijk eenige curieuze aardheuvels, waarop al lang de aandacht gevestigd was, doch die nog niet onderzocht waren. Deze heuvels maken drie rijen uit ieder van vijf, en zijn tusschen de 20 en 50 voet hoog. Hoe zij precies gesitueerd zijn, is uit Bloch's beschrijving, waar een plattegrond zeer gemist wordt, niet op te maken. Eenige van die heuvels werden door Bloch onderzocht en in zijn rapport deelt hij ons zijne bevindingen mede. De heuvels zijn kegelvormig, doch Bloch meent dat hun oorspronkelijke gedaante halfrond geweest is, maar dat de werking van het regenwater een gedeelte van den top heeft doen neerzakken en zoo hun vorm heeft veranderd. Rond de basis der heuvels vindt men eene opeenhooping van gele klei, het materiaal gebruikt voor den opbouw der heuvels. Deze klei is geheel verschillend van de witte aarde der velden in den omtrek en klaarblijkelijk van elders aangevoerd. Bloch kwam al spoedig tot het besluit, dat die klei gehaald was uit de bedding der op tien mijlen afstand gelegen naastbij zijnde rivier de Gandak. In die meening werd bij bevestigd door de geological Surveyors Vredenburg en Fermor, die de materie

voor Bloch onderzochten. Een verdere eigenaardigheid dier heuvels is, dat in drie van de door Bloch geopende de leem dunne lagen uitmaakt, die door stroo en bladeren van elkaar gescheiden zijn. Bij het graven brak de substantie in platte koeken van enkele duimen dikte af, die aan beide zijden de duidelijke sporen van tusschen-in gelegd gras vertoonden. De lagen bestonden blijkbaar uit breede boven elkaar gelegde strata, die zich over het geheele oppervlak der heuvels uitstrekten; het waren allen gebakken tichels. De eerste der vier onderzochte heuvels was meer dan vijftig voet hoog. De onderzoeker maakte eene groeve van af het middelpunt naar 't oosten en reeds op den tweeden dag zag hij zijne moeite beloond door het vinden van een kleine storting van menschenbeenderen vermengd met gebrand hout en van een klein gouden plaatje, met eene vrouwelijke figuur daarin gedrukt. Beenderen en gouden plaatje werden juist in het midden gevonden, eenige voeten onder de oppervlakte. Verder gravend kwam men op de opening eener diepe holte, 10 eng. duim in doorsnede. Blijkbaar was deze holle schacht in 't midden veroorzaakt door een houten paal, die door witte mieren was weggevreten, doch welks voet in de witte aarde beneden de vijftig voet hooge leemconstructie nog aanwezig was. De paal had aan de basis een omvang van vier voet vier duim (engelsche maat) en bleek van sakwa of sal hout te zijn. In den tweeden heuvel werd niet veel bizonders gevonden, slechts hier en daar beenderen van dieren, zooals er, gelijk Bloch terloops mededeelt, ook in den het eerst door hem onderzochten heuvel waren aangetroffen. Deze heuvel, die eveneens uit lagen van leem, door stroo van elkaar gescheiden, was opgebouwd, had eene hoogte van dertig voet. In den derden heuvel werden, juist zooals in den eersten, menschenbeenderen aangetroffen benevens een gouden plaatje, met het figuur eener vrouw daarop. De beenderen waren uiterst bros en brokkelden dadelijk af, als ze uit de kleimassa worden genomen. Toch kon men een opper- en onderkaak, waarschijnlijk afkomstig van een kind van 14 jaar, onderscheiden. Deze heuvel was 25 voet

hoog. In den vierden heuvel werden geen beenderen gevonden evenmin als stroo tusschen de leemlagen of restes van een paal.

Welke was nu de strekking dezer heuvelen? Dr. Bloch aarzelt geen oogenblik daaromtrent: hij zocht het antwoord op deze vraag in den dooden-ritus der oude Hindoes, en meent dat wij hier met śmaśāna's te doen hebben. In den oud-indischen dooden-ritus kan men namelijk vier groepen van handelingen onderscheiden: 1. de crematie; 2. het inzamelen van het gebeente; 3. de śānti, d.w.z. het ceremonieel waardoor het taboe van de door een sterfgeval getroffenen en de met den dood in onmiddelijke aanraking geweest zijnden wordt verwijderd, zoodat zij weder geschikt worden om in de samenleving te worden opgenomen. Facultatief is eene vierde handeling: het oprichten van het śmaśāna voor den overledene, welk woord ongeveer den zin heeft van ons grafmonument. Wordt deze handeling erbij verricht, dan moet zij natuurlijk vóór de śānti vallen. Omtrent den aard van zulk een śmaśāna zijn wij door de oud-indische ritueelboeken nauwkeurig ingelicht. Het wordt opgericht òf uit gebakken leemen tichels (iṣṭakā's) of uit aardkluiten (loṣṭa's) van bepaalde afmeting en van bepaald aantal. De meest gebruikelijke vorm is die, welke ten naastenbij die is van een doodkist, en dit zal wel de oudste gedaante geweest zijn, zoo men mag aannemen, dat bij de Hindoes de begraving van het lijk ouder is dan de verbranding. Na de verandering in den ritus, dus nadat de crematie in zwang gekomen was, heeft zich toch nog de doodkist, doch nu slechts overlevend in den vorm van het śmaśāna, weten te handhaven. Met de meest gewone gestalte van een śmaśāna stemmen dus de door Bloch onderzochte heuvels niet overeen. Intusschen zijn er andere bronnen, die ook ronde śmaśāna's toestaan [1]). Ten gunste zijner identificatie wil Bloch

---

[1]) De door mij (Todten- und Best. Gebr. noot 525) aangehaalde plaatsen uit de śulbasūtras bewijzen niets voor den vorm van het śmaśāna, daar hier sprake is van de śmaśānaciti, dus een „agni"; slechts Kauś. sū. 85.8 bewijst dat er ook ronde śmaśānas in zwang waren.

nog doen gelden, dat op het śmaśāna kuśa-gras gestrooid werd; daaraan zou dan het stroo tusschen de verschillende leemlagen beantwoorden Wat de gouden plaatjes betreft, zoo denkt Bloch aan de stukjes goud, die den doode vóór de crematie op de oogen gelegd werden. Den houten paal eindelijk brengt hij in verband met een vers uit den Veda, aangewend bij de bijzetting, waarvan een gedeelte luidt: „Laten de Manes deze zuil stutten". De heuvels waarin geen gebeente werd aangetroffen, zijn volgens Bloch's vermoeden opgericht voor een doode, wiens overblijfselen men niet heeft kunnen vinden of die in den vreemde gestorven was: cenotaphia dus. Dit alles schijnt zeer aannemelijk; op het eerste oogenblik meende ook ik volkomen met Bloch's verklaring te kunnen medegaan en ik zie dat thans ook Hillebrandt in zijn artikel „Death and disposal of the dead" in het 4e deel der Encyclopaedia of Religion and Ethics zich met Bloch's beschouwing vereenigt. Bij eene nadere overweging van alle feiten rezen er echter bij mij bezwaren tegen Bloch's verklaring van de strekking der heuvels bij Lauriya. Die bezwaren zijn deze: in de eerste plaats het groote verschil in afmeting (om niet te spreken van het verschil in vorm, daar immers de ronde vorm van śmaśāna slechts door eene enkele Veda-school geleerd wordt, en nog wel eene die blijkbaar nooit zeer verbreid is geweest). Immers nadrukkelijk wordt er op gewezen, dat de hoogste maat die is, waarbij het śmaśāna tot aan de heup reikt en dat men beneden die maat moet blijven; en wat de lengte-afmeting betreft, beveelt het Śatapatha-brāhmaṇa aan, die niet grooter te maken dan manslengte, om te voorkomen, dat er voor een ander behalve den doode plaats zou wezen. Het is immers bekend, dat bij den primitieven mensch (en in hun ritus nemen de conservatieve Hindoes nog geheel het standpunt van den primitieven mensch in) steeds de vrees bestaat, dat de doode een zijner nagelaten verwanten tot zich zal trekken. — Een tweede bezwaar geldt het feit dat in twee der door Bloch onderzochte heuvels ook dierenbeenderen zijn gevonden; immers in die gemetselde massa moeten die met voordacht zijn aan-

gebracht; zij behooren dus tot die constructie, en nergens bericht ons eenige bron, dat in het śmaśāna ook dieren of resten van dieren werden ingemetseld. Een derde bezwaar geldt de aanwezigheid van het gouden schijfje, dat Bloch voor een niṣka houdt, doch welks verklaring door hem niet gemotiveerd is; wel worden op de oogen van het lijk vóór de crematie, trouwens volgens zeer jonge bronnen (slechts de prayogas vermelden het gebruik) stukjes goud gelegd, doch dat die ook in het śmaśāna zouden gelegd moeten worden, staat nergens beschreven. Bovendien zou men met Bloch's verklaring er ook meer dan één in iederen heuvel hebben moeten vinden. Allerminst bevredigend ten slotte is de verklaring, die Bloch geeft van het tusschen de leemlagen aangetroffen stroo; het śmaśāna toch wordt slechts wanneer het geheel voltooid is, en dan nog wel volgens 't voorschrift van slechts één Veda-school, bedekt met avakā-planten en kuśa-gras. Op al die gronden acht ik Bloch's meening, dat wij hier met śmaśāna's te doen hebben, weinig aannemelijk. Het is met de onvolledige beschrijving, die wij van die heuvels hebben en bij gebrek aan afbeeldingen van het gevondene moeilijk om met zekerheid eene andere verklaring te geven. Ik waag dus slechts eene gissing, doch eene, voor welke, hoewel ze niet alles verklaart, toch deugdelijke gronden schijnen te kunnen worden aangevoerd. Ik ben namelijk geneigd om te denken aan wat in het vedisch ritueel een „agni" in engeren zin heet. Bij een meerdaagsch Soma-offer gewoonlijk in combinatie met een twaalfdaagsch feest (een dvādaśāha) placht op de plaats, waar bij een gewoon Soma-offer de uttaravedi was, d.w.z. de plaats waar het offervuur werd aangebracht, een soort van hoogaltaar opgebouwd te worden, vervaardigd van leemen baksteenen. Zulk een hoogaltaar heet kortweg een „agni"; de vervaardiging van zulk een bouw met alles wat daaraan vast is heet agnicayana: „agni-(vuur)stapeling". Zulk een hoogaltaar nu kon verschillende gestalten en afmetingen hebben; de meest gewone gestalte, die als grondvorm (prakṛti) voor de anderen (vikṛti's) geldt, is die van een valk (de śyenaciti), alleen omvattend een vier-

kant: den romp (*ātman*), twee zijstukken, de vleugels (*pakṣau*), en een achterstuk, den staart (*puccha*). De eenvoudigste agni is die, welks maten zijn: 4 kwadraat-puruṣa's (één puruṣa is de lengte van een persoon met opgeheven armen), terwijl vleugels en staart ieder 1 kwadraat-puruṣa bedragen, doch één el breeder (resp. langer) zijn. Meestal is echter de agni, dien men 't eerst opricht, zesvoudig (Baudhāyana) of zevenvoudig (Āpastamba). In het vervolg kunnen de afmetingen vergroot worden, daar er acht- en twaalfvoudige, ja zelfs honderd-een-voudige agni's geleerd worden. Hoe grooter hoe verdienstelijker natuurlijk! Zulk een agni bestaat uit vijf lagen (citi's) van gebakken leemen tichels (iṣṭakā's) van bepaalde afmeting en vorm, die onder 't uitspreken van zekere formulieren worden neergelegd. Is eene laag gereed, dan wordt die met los zand bestrooid. In het centrum van de onderste laag wordt neergelegd o.a. een „gouden man" (*hiraṇmaya puruṣa*), waaronder evengoed verstaan kan worden een gouden plaatje met de afbeelding van een man, als, zooals men 't tot dusverre heeft begrepen, een gouden beeldje. Opmerking verdient voorts, dat eveneens in de onderste laag wordt ingemetseld in de eerste plaats het hoofd van een mensch, volgens Baudhāyana van een in den strijd gedooden vaiśya, en dan de koppen van vier offerdieren: een hengst, een stier, een ram en een bok. Eenige autoriteiten laten in plaats van die vijf echte koppen ook van leem vervaardigde toe [1]).

Het komt mij nu voor, dat de heuvels van Lauriya meer hebben van constructiën zooals de daareven besprokene, van „agni's" dus, dan van śmaśāna's. De afmetingen en de gestalten spreken eerder dáárvoor en ook het feit dat er lagen van tichels onderkenbaar waren; in de heuvels van Lauriya waren die lagen wel is waar door stroo van elkaar gescheiden, en daaromtrent schrijven de ritueele teksten niets voor, doch het is denkbaar, dat andere Veda-scholen dan die, welker voorschriften ons bekend zijn, een dergelijk gebruik in prak-

---

[1]) Baudh. XXII. 2, vgl. Śat. Br. VI. 2. 1. 39.

tijk plachten te brengen. Trouwens in de ons bekende teksten vindt men aanduidingen, dat op sommige der tichels althans waterplanten neergelegd werden [1]). Wat verder op den aard der heuvels als agni's schijnt te wijzen, is het feit, dat er, behalve het menschenhoofd, beenderen van dieren werden gevonden. Aangezien door Bloch niet wordt medegedeeld, van welke dieren die beenderen afkomstig waren, zijn het vermoedelijk fragmenten van koppen geweest, hoe zou hij anders zoo dadelijk hebben kunnen uitmaken, dat het dierenbeenderen waren? En men herinnere zich, dat in een agni de hoofden van een mensch en van vier dieren werden ingemetseld, iets waarvan bij een śmaśāna volstrekt geen sprake is. Kan ten slotte het gouden plaatje, welks aanwezigheid in een śmaśāna evenmin als die van dierenbeenderen kan verklaard worden, niet de hiraṇmaya puruṣa, de gouden man, zijn? Men zal dadelijk hiertegen aanvoeren, dat Bloch gevonden heeft „a small gold leaf with the figure of a female stamped on it". Het is jammer, dat wij uit Bloch's rapport niet kunnen opmaken waaruit dit blijkt en of de sexe der beeldtenis buiten allen twijfel staat. Immers men zou, wil mijne hypothese aannemelijk wezen, de afbeelding van een man verwachten. Doch zelfs al is het figuurtje er een van een vrouw, dan is 't wellicht toch mogelijk daarin den puruṣa te zien. Puruṣa immers is dezelfde als Prajāpati (zie de agni-boeken van het Śatapatha-brāhmaṇa, passim), en in de Brāhmaṇas [2]) in het niet ongewoon, dat Prajāpati word voorgesteld als zijnde in 't bezit van melkgevende borsten. Waarmede ik geen raad weet, dat is de door Bloch in eenige der heuvels, niet in alle, gevonden houten paal in het midden. Door den ons bekenden ritus ten minste wordt die niet voorgeschreven. De verklaring door Bloch er van gegeven is hoogst onwaarschijnlijk.

Aangezien door Dr. Bloch van de vijftien heuvels er slechts

---

[1]) Baudh. X. 32; Āp. XVI. 24. 10.

[2]) Śat. Br. II. 5. 1. 3; de plaats is door Eggeling (S. B. E. XII, 385), die door Winternitz (Gesch. der Ind. Lit. I, 193) gevolgd wordt, verkeerd begrepen; Panc. br. XIII. 11. 18; Mait. Saṃh. I. 6. 9: 101. 15, 16.

vier onderzocht zijn, mogen wij de hoop koesteren, dat eenmaal die andere nog niet geopende heuvels onderzocht zullen worden en dat dan een nauwkeurige beschrijving er van gegeven worde; dat hun geheele inhoud, vooral de soort der gevonden beenderen en de juiste plaats waar zij in de heuvels worden aangetroffen, worde opgemerkt: kortom, dat men onderzoeke of de hierboven uitgesproken hypothese steun vindt in de feiten. Ons correspondeerend medelid Dr. Vogel zou misschien dit onderzoek wel eens kunnen ondernemen. Voor de moeite daaraan besteed, welke ook de uitkomsten mogen zijn, zullen alle Indologen hem dankbaar zijn. Het zou immers wel belangrijk zijn eens een werkelijken *cityam agnim* te vinden

---

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN.

GEHOUDEN DEN 9en SEPTEMBER 1912.

Tegenwoordig de Heeren: S. A. NABER, Onder-Voorzitter, KERN, VAN DER WIJCK, VERDAM, SYMONS, FOCKEMA ANDREAE, CALAND, BOISSEVAIN, VAN DER HOEVEN, HEYMANS, HESSELING, WOLTJER, HARTMAN, OPPENHEIM, DE GROOT, SIX, BOER, J. C. NABER, BAVINCK, TE WINKEL, VÜRTHEIM en KARSTEN, Secretaris.

Bij afwezigheid van den Voorzitter wordt de vergadering gepresideerd door den Ondervoorzitter Prof. S. A. Naber.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn: *a.* Eene missive van Z.Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken van 10 Juli 1912, met verzoek een Nederlandschen geleerde aan te wijzen, bereid, om buiten bezwaar van 's Rijks schatkist, door de Regeering te worden afgevaardigd naar het „8ième Congrès préhistorique de France" te Angoulème. *b.* Eene uitnoodiging van het Hoofdbestuur der Regelingscommissie voor het 32e Nederlandsche Taal- en Letterkundig Congres te Antwerpen om een vertegenwoordiger der Akademie te zenden. Beide aanvragen kwamen in na

de laatste vergadering in Juni en beide Congressen werden reeds gehouden in Augustus. Door bemoeiing van den Voorzitter werden de H. H. te Winkel en Kluyver bereid gevonden om de Akademie te vertegenwoordigen te Antwerpen; voor het Congres te Angoulème werd geen afgevaardigde gevonden. Hiervan werd aan den Minister mededeeling gedaan.

Prof. te Winkel geeft, ook namens Prof. Kluyver, verslag van hunne bijwoning als afgevaardigden der Akademie van het Antwerpsche Congres, dat hun uitstekend geslaagd voorkomt, waartoe bijdroegen de aanwezigheid van bekende Zuid-Afrikaners, van meerdere *jongere* letterkundigen en vooral de opgewekte en voortreffelijke leiding van den Voorzitter Pol. de Mont. Onder de behandelde onderwerpen noemt hij de voordrachten der Zuidafrikaansche Heeren Reitz, Engelenburg en van Broekhuizen over de levensvatbaarheid der Nederlandsche taal in de Unie van Zuid-Afrika, van den Heer Mr. Fock over het onderwijs in het Nederlandsch in Oost Indië en Suriname, verder over de vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool, en de huldebetoogingen aan de nagedachtenis van H. Conscience en Mevr. Bosboom--Toussaint, van welke letterkundigen het feit, dat zij een eeuw geleden het levenslicht zagen, voor Conscience onlangs herdacht werd en voor Mevr. Bosboom—Toussaint dezer dagen herdacht zal worden.

Nadat de familie is binnengeleid leest de Heer Boissevain zijn levensbericht voor van wijlen Prof. I. J. M. Valeton.

De Voorzitter dankt den spreker voor de uitstekende wijze waarop hij zijn taak vervuld heeft. Na rondvraag wordt de vergadering gesloten.

EENIGE BESCHOUWINGEN OVER „LAPSING INTELLIGENCE".

BIJDRAGE VAN DEN HEER

J. V. DE GROOT.

„Lapsing intelligence" of „lapsed intelligence" verwijst, op den klank af, naar den psychiater. Maar wezenlijk hebben wij te doen met een normaal levensverschijnsel, dat ieder onzer nabij is.

De formule is eenigermate geijkt door G. H. Lewes (1817—1878), Herbert Spencer (1820—1903) en G. J. Romanes (1848—1894). Zij betrof een factor bij instinctvorming. Romanes omschrijft haar aldus: „Juist als gedurende het leven van een individu aangepaste handelingen, die oorspronkelijk „intelligent" waren, door menigvuldige herhaling automatisch kunnen worden, zoo kunnen ook in den levensduur der soorten, oorspronkelijk „intelligente" handelingen, door menigvuldige herhaling en erfelijkheid hare werking zoodanig op het zenuwstelsel vereenigen, dat dit reeds vóór individueele ervaring is toegerust om aangepaste handelingen, die bij vroegere geslachten „intelligent" geschiedden, nu mechanisch te verrichten". [1])

Ziedaar een proces, waarbij zich automatismen vormen, ook door overerving van verworven automatismen. Wegens de

[1]) G. J. Romanes, The Darwinian Theory of Instinct (1884), in *Essays* (1897), p. 31—32. — Bij H. Spencer, Principles of Psychology, (edit. 1899), I, p. 456 komen „lapsing of *reason* into instinct" en „lapsing of *memory* into instinct" als varianten voor de bovenstaande formule.

donkerheid dier overerving willen Lloyd Morgan en velen met hem de formule alleen doen gelden van individuen, niet van geslachten.

Ook onder hen, die overerving niet uitsluiten, verschillen de gevoelens.

Sober is Romanes, die „lapsing intelligence" met erfelijke doorwerking enkel aanvaardt tot verklaring van eenige dierlijke instincten; Spencer daarentegen beschouwt die werking als de naar alle tijden en zijden doordringende macht eener psychische evolutie. [1])

Zoo schommelen de meeningen. Dit belet intusschen niet van de door ons behandelde formule eene bepaling te geven, die het gemeenschappelijke der uiteenloopende zienswijzen samenvat.

De bepaling nemen wij over van den Kielschen hoogleeraar Ferdinand Tönnies. Het theoreem der *lapsing intelligence* — zegt hij — hebben engelsche psychologen ontwikkeld als formule voor *het bekende verschijnsel, dat zoogenaamde willekeurige, dat is, onder medewerking van het denken, of bij dieren, van bepaalde waarnemingen en voorstellingen plaats grijpende handelingen, onwillekeurig of onbewust worden.* [2])

Erich Wasmann kenschetst het verschijnsel als „Ausschaltung der psychischen Zwischenglieder". [3]) Door *psychisch* verstaat hij al wat bij mensch en dier tot de redelijke of de sensitieve orde van kennen, gewaarworden en streven behoort en waaraan men den algemeenen naam placht te geven van *bewustzijn.*

In hoeverre nieuwe hypothesen aangaande uitbreiding van bewustzijn ruimer opvatting van het theoreem eischen, moge later blijken.

Naarmate „lapsing intelligence" nauwkeuriger en vollediger omschreven wordt, zal het ons beter mogelijk zijn te beoordeelen, of biologen en psychologen, die het verschijnsel hoog

---

[1]) H. Spencer, Principles of Psychology, I, p. 456—457.
[2]) F. Tönnies, Gemeinschaft und Gesellschaft (1887), S. 112.
[3]) E. Wasmann, Die psychischen Fähigkeiten der Ameisen (1909), S. 6, Note 2.

aansloegen, hier zonder overdrijving mochten spreken van „een der belangrijkste functies onzer menschelijke natuur" en „de spil der opvoeding" [1]).

***

In de levende natuur zien wij een schoone rangorde van verschijnselen. Gewone en samengestelde reflexen, redelijk en geestelijk zelfbewustzijn vormen den laagsten en den hoogsten trap. Eén van wezen, verscheiden naar zijn vermogens omvat de mensch geheel de orde in zich.

Vergeleken met „intelligence", als bewustzijn, is een *reflex* het mechanische: de prikkeling wordt van een centripetale naar een centrifugale zenuw overgedragen zonder eenige medewerking van bewustzijn. Zoo worden hartslag en ademhaling geregeld door in de hersens ontstane, volstrekt noodzakelijke reflexen, die buiten alle kennen of streven omgaan. Men kan die reflexen noemen *aangeboren physiologische automatismen* [2]).

Anders zijn de *psychologische automatismen.*

Deze gaan wel van eene voorstelling uit, maar worden rechtstreeks niet het minst nagestreefd of gewild. Op de voorstelling volgt een beweegdrang, die somtijds, zelfs bij normalen, zoo sterk is, dat bewegingen van allerlei aard met natuurnoodzakelijkheid worden uitgevoerd. Vandaar de wet van ideodynamisme: *Elke bewegingsvoorstelling dringt naar verwezenlijking* [3]). Bij het overschrijden van een afgrond brengt de voorstelling van vallen iemand ten val. Daar is nog een

---

[1]) Michael Maher, Psychology (4th ed. 1900), p. 218.

[2]) Scherper omschrijvingen, naar physiologisch inzicht, geven de physiologen, b.v. H. Zwaardemaker, Leerboek der physiologie, D. II (1911), blz. 138—162.

[3]) Paul Janet, L'automatisme psychologique; Thom. Aquin. Summa theol. I, 110, 2 ad 1; III, 13, 3 ad 3; Contra gent. III, 103; Quaest. disp. De anima, art. 13, in de edit. Hedde (1912), p. 210, en De veritate, 27, 4 ad 11, waar het volgende aandacht vraagt: ad operationem virtutis sensitivae apprehensivae non immutatur corpus quantum ad dispositiones materiales, *nisi superveniat motus appetitivae*, quem statim sequitur transmutatio corporis disponentis se ad obediendum.

tweede wet: *De eene voorstelling kan krachtens eenige verwantschap de andere doen ontstaan.* [1]) Een gevolgde voorstelling kan dan wederom eene nieuwe wekken en zoo verder, als met een doorgaande weerkaatsing van beelden of geluiden, gelijk in hypnose, wanneer het samenvouwen der handen houdingen en woorden van gebed te voorschijn roept. [2])

Belangrijk voor het onderwerp, dat ons bezighoudt, zijn de *aangeleerde automatismen.*

Talrijke verrichtingen, niet dan met groote oplettendheid en psychische inspanning aangeleerd, schijnen daarna in het organisme geregeld als in een speeldoos, die bij een geringen stoot afloopt, in reeksen van geordende bewegingen. Een muziekwerk, dat den wil op zoo zware proef stelde, toen het stuk voor stuk werd ingestudeerd, speelt de kunstenaar thans schier onbewust. De meest verschillende verrichtingen van ons dagelijksch leven, loopen, schrijven, altegader dingen, die door herhaling ons eigen werden, geschieden als bloot werktuiglijk. Bijna geheel zijn de psychische bestanddeelen eruit verdwenen.

Zulke aangeleerde automatismen toonen ons „lapsing intelligence''.

Vele voorstanders van het probleem eischen echter meer. Tot het volledige proces behoort, volgens hen, dat een verworven automatisme als een *erfstuk* duurzaam op het nageslacht overgaat. Darwin, in een brief aan Romanes, noemt als een voorbeeld hiervan het instinct, dat het fret konijnen naar het cerebellum bijt. [3]) Geen ervaring, geen aanleeren is dan voor soortgelijke verrichtingen meer noodig. Met de natuur zelve heeten zij voortgeplant en medegebracht.

Tot hiertoe gaven wij weinig meer dan een schema.

---

[1]) Arist. De memoria et reminiscentia, cap. II; Thomas' kommentaar hierop, lect. 5; Maher, Psychology, p. 178—207.

[2]) Voor toelichtingen, ontleend aan taalgebied, vgl. J. van Ginneken, Principes de linguistique psychologique (1907), p. 240—271.

[3]) Brief van 16 April 1881. Zie The life and letters of G. J. Romanes (6th edit. 1908), p. 116.

Waar nu is de werkelijkheid, die eraan beantwoordt?

Hierover kunnen wij eerst oordeelen, wanneer wij de beide termen van het theoreem nader bepalen; want nieuwere stelsels en termen brengen ons aangaande den omvang van *intelligence* en de toebehoorende verschijnselen in het onzekere, en hoever *lapsing* volkomen kan worden, moet de ervaring beslissen, vooral wat overerving betreft.

Al terstond bestaat er eenige twijfel, of „intelligence" door de engelsche psychologen gelijkelijk en eenzinnig van mensch en dier bedoeld was. Maar Stout en Baldwin, in hun *Dictionary of Philosophy and Psychology* verklaren, dat hun landgenooten, wanneer zij „intelligence" mede van dieren bezigen, daarom nog niet het onderscheid opheffen tusschen het dier en den mensch, wiens rede scherper wordt aangeduid door „intellect".

Zonder het psychologisch woordengebruik, dat toch reeds dikwijls een wargaren gelijkt, nog meer te willen verwarren, erkennen wij het feit eener ruimere beteekenis, die men aan *intelligence* en aanverwante termen in andere moderne talen allengs verbonden heeft. Vrij mogen wij het opvatten als „bewustzijn". De term duidt dan zoowel de verschillende vormen van zintuiglijk kennen, geheugen b.v. en verbeelding, als het verstandelijk en redelijk *kennen* aan, en verder de psychische factoren, waarom men van *willekeurige* en *volontaire* handelingen spreekt: begeeren, streven, willen.

Enkele tijdgenooten gaven aan „rede" en „geheugen" een nieuwen zin van onafzienbare ruimte. Zullen wij ze tot uit-

[1]) Wat ons betreft, wij verstaan, den Aquiner volgend door *verstand* (intellectus) en *rede* (ratio) één vermogen, dat ons menschen in staat stelt tot bovenzintuiglijke kennis. Met behoud van dien gemeenschappelijken zin heeft het éene vermogen twee functies: die van het intuïtieve kennen en die van redeneerende en afgeleide kennen. *Verstand* wijst dan op het eerste, *rede* op het tweede: nomen intellectus sumitur ab intima penetratione veritatis; nomen autem rationis ab inquisitione et discursu. — Thom. Aquin. Summa theol. II. II, 49,5. — Vgl. Otto Willmann, Die wichtigsten philos. Fachausdrücke in histor. Anordnung (1909).

breiding der onderzochte formule aanwenden? Trachten wij ten minste de termen in verband met ons onderwerp te verstaan.

Marschall, die de variant „lapsing *reason*" kiest, laat „reason" zich even wijd uitstrekken als „leven". Zij is, in eenvoudigen of in meer samengestelden vorm, alom als het variatie-beginsel en de voorwaarde van organische ontwikkeling. Niet steeds overschrijdt zij den drempel van klaar bewustzijn, maar als regel mag men stellen, dat bij „lapsing reason" de verrichtingen én vlotter geschieden én nauwkeuriger. [1])

Anderen goten soortgelijke gedachten in den term *geheugen*.

De physioloog Ewald Hering wierp, nog vóor Haeckel, het nieuwe denkbeeld op in zijn werk: *Ueber das Gedächtniss als eine allgemeine Funktion der organischen Materie* (1870). De leer scheen wat uit de lucht gegrepen. Binnen een paar tientallen jaren echter beproefden de Amerikaan E. D. Cope (1885) en de Engelschman H. B. Orr (1893) haar wortel te doen vatten. Voor hun hypothese zochten zij, hopend op vruchten, den bodem der feiten, hoofdzakelijk der physiologie. [2]) Groot was de bloei nog niet, toen Richard Semon, een leerling van Haeckel, onze eeuw verraste met zijn *Mneme*. Binnen korten tijd bereikte het boek, ten vorigen jare, zijn derden druk, terwijl de schrijver inmiddels door zijn geschrift: *Die mnemischen Empfindungen* (1909) zijn stellingen door feitenmateriaal trachtte te versterken.

De *μνήμη* is niet meer, zooals voor Aristoteles, een vermogen enkel van mensch en dier.

Mneme toont elk organisme te bezitten, dat door prikkels voortgebrachte veranderingen *bewaart*. Ook de plant. Het afwerpen der bladeren in den herfst en het vernieuwde groenen der lente zijn mneme. [3])

---

[1]) H. R. Marshall, Instinct and reason, p. 442—445.

[2]) Vgl. Yves Delage, L'hérédité et les grands problèmes de la biologie générale (2me éd. 1903), p. 219—221.

[3]) R. Semon, Die Mneme (3te Aufl. 1911), S. 15; 219—221. — Vgl. over Semon het oordeel van Em. Rádl, Gesch. der biologischen Theorien II (1909), S. 455—456.

W. Moede zette verleden jaar de hypothese tot het uiterste door. Hij gaf toen een betoog uit over Gedächtnis in *Psychologie, Physiologie und Biologie* en bestempelde zijne bewering met den naam van „mnemisch wereldbeeld". [1])

Weleer waren beurtelings *Wil* en *Fantasie*, nu werd *Geheugen*, door stelselzucht tot *het* allesverklarend beginsel verheven.

Bespiegelingen over „lapsing intelligence" mocht men thans voor goed aanvangen, zonder uitzicht op een einde.

Tot bewijs diene de *Katagenese*-theorie van Cope. Delage, zeker een bevoegde, ontvouwt haar aldus. Eerste en meest elementaire openbaring van leven is bewustzijn. Elke levensopenbaring evenwel wordt, door herhaalde akten, ten laatste onbewust en automatisme. Doch tevens verrijst er, naarmate organismen meer volmaakt en het verworvene onbewust wordt, nieuw levensbezit, bewust en volontair. Dit is het opbouwen der physiologische ontwikkelingstrap. Wat tot onbewust en automatisme vervalt, vormt een steeds hooger liggend steunpunt om te stijgen. Gestadig uit zich de energie in nieuwe bewustheden, onder het algemeen verschijnsel eener achterwaartsche gedaanteverwisseling of *katagenese*. [2])

Om meer dan één reden schijnt de uitbreiding, die vermelde hypothesen aan het door ons beschouwde theoreem gaven, onaanneembaar.

Formules als die van Hering, Haeckel en Semon zijn breeder opgezet dan innerlijk bevestigd. Hun nieuwe termen, wat het ons betreffend vraagstuk belangt, zijn metaphoren, op zijn best door zeer zwakke analogieën gesteund. Mechanismen van louter materieel gehalte omhullen zij met psychische woorden. Bij Haeckel — zegt Delage — is atomen*wil* niets anders dan mechanische beweging; *geheugen* enkel onbewust vegetatief leven of, welbezien, niet meer dan een mechanische eigenschap. [3]) Van Semon, zegt Rádl, de geschiedschrijver der

---

[1]) W. Moede, in Archiv. für die gesammte Psychologie, 1911.
[2]) Yves Delage, L'hérédité, p. 504—505.
[3]) Delage, L'hérédité, p. 490—491.

biologische stelsels, dat hij, in navolging van Hering, voor *geheugen* en andere physiologische begrippen materieele analogieën opzoekt en deze onder nieuwe namen, maar niet met winst van klaarte, weder in omloop bracht. [1])

En kan men hun allen niet nagenoeg hetzelfde voorhouden wat tegenover Eduard Cope geldt? Onbewezen namelijk is diens uitgangsidee, dat bewustzijn de meest elementaire uiting van leven zou zijn; stellige gegevens zijn met die idee strijdig. Daarenboven verklaart de schrijver ons niet het minst, van welken aard hij zich bewustzijn tegenover puur mechanisme denkt; zelfs blijft het zeer raadselachtig of „geheugen", het bewuste en het onbewuste, iets anders behelst dan moleculaire rangschikking. Hierbij komt de avontuurlijke bewering van een levensoorsprong alleen door chemie en van „lapsing intelligence" als het volledig evolutieproces.

Nog een enkele opheldering aangaande „geheugen".

Wanneer iemand spreekt van een physiologisch, biologisch, cellulair geheugen, dan kan men daardoor te kennen geven, dat er stoffelijke indrukken, organische wijzigingen bestaan, die van *physieke* zijde tot de zintuïglijke geheugenakten behooren. Daar zulke akten, naar onze overtuiging, het physisch-psychische tot subject hebben, houden wij genoemde spreekwijzen voor verklaarbaar. Maar de bovenvermelde hypothesen zijn van gansch andere strekking. En hoewel de bewustzijnsgrens niet met een passer wordt afgemeten, moeten wij ze, om aangegeven redenen, ter zijde laten.

Ook zwijgen wij van hare verwantschap met de nieuwere *psychobiologie*, somtijds psycholamarckisme geheeten.

Dit stelsel biedt op zich zelve aanleiding genoeg tot beschouwingen, die het begrip van ons onderwerp kunnen verscherpen.

---

[1]) Em. Rádl, Gesch. der biolog. Theorien (1909), II, S 455. Gematigd zegt Hans Driesch, The science and philosophy of the organism (1908), p. 217: It is by no means clear in what sense the word „memory" is used by our authors (Hering en Semon), and therefore the *most* important point about the matter in question must remain *in dubio*.

De psychobiologie schrijft hare idee in haar naam: waar *bios* (leven) is, daar is *psyche*. Doch men versta, dat „psyche", volgens Francé, Pauly, Wagner, erkende woordvoerders van het systeem, *bewustzijn* aanduidt. [1]) Toen de nederigste plant begon te leven, ontwaakte in haar, zooals Jerusalem zich uitdrukt, „een duister levensgevoel". Adolf Wagner kent aan alle leven „Fühlen und Wollen (Trieb)" toe als de twee „primärsten Grundfünktionen". [2]) Van plant naar mensch loopt een streng van bewustzijn, Voorzeker, de mensch is begiftigd met sterke bewustzijnsconcentratie; maar de elementaire eigenschappen en regelingen, tot vorming der menschelijke psyche samengetrokken, vinden wij in alle organismenlagen weder. [3])

„Lapsing intelligence" zou dienvolgens al werken bij wieren en het eenvoudigst plantenprotoplasma.

Want, overal, schrijft Wagner, volgt het evolutieproces de wet, dat individueele ervaring tot gewoonte kan worden en vermenigvuldigde of *summierte* ervaring erfelijk. Wat het voorgeslacht door ervaring verkreeg, openbaart zich bij het nageslacht in den vorm van instinctieve reactiewijzen. [4])

De voorstanders dezer leer, verre van bloemensproken te willen verhalen in den trant van Maurice Maeterlinck, beroepen zich op „experimenten".

Desondanks schenken zij aan ons theoreem niets nieuws.

Ten minste, niet *rechtstreeks*.

Mogelijk heeft eene vooropgezette idee van monistische evolutie sommigen in het wonderschoone plantenrijk verbeel-

---

[1]) Ook H. Bergson, L'évolution créatrice (12me éd.), pag. V, gewaagt van „une conscience coextensive à la vie".

[2]) A. Wagner, Vorlesungen über vergleichende Tier- und Pflanzenkunde (1912), S. 473—491. — Vgl. A. Pauly, Entwurf einer psychophysischen Teleologie (1905) en R. H. Francé, Das Leben der Pflanze (1906).

[3]) A. Wagner, Gesch. des Lamarckismus (1908), S. 188—190; vgl. S. 178—181 en 311 over O. Kohnstamm, in betrekking tot de psychobiologie.

[4]) A. Wagner, Vorlesungen über vergleichende Tier- und Pflanzenkunde, S. 394—404.

dingen nagetooverd van hooger levensgebied; feiten, die werkelijk aanspraak kunnen doen gelden op objectieve waarde zijn tot hiertoe niet aangevoerd. Even weinig als van oudsher kruidje-roer-mij-niet en insektenetende zonnedauw, bewijzen thans de zooveel volkomener begrepen orgaanbouw en prikkelreacties der planten, met zoogenaamden lichtzin en slaap, dat er een plantenbewustzijn bestaat: — wanneer althans bewustzijn iets blijft beteekenen, dat, in hoe geringe mate ook, tot den rang van waarnemen of van gewaarwording behoort. Planten*zinnen* is een misleidend woord. Haberlandt zelf, wien de psychobiologie zoovele experimenteele gegevens dankt, gedraagt zich terughoudend tegenover de phychovitalistische vertolking zijner waarnemingen. [1]) Doelmatigheid, zonder twijfel, schittert er uit de verrichtingen der planten; hierdoor echter getuigen zij wel, gelijk geheel de kosmos, van een „intellekt'', doch niet van het hare. Voeding, wasdom en voortplanting plaatsen het plantenindividu, dat uit en voor zich werkt, boven de levenlooze grondstof; maar al openbaart die eigen werkwijze, dat de plant werkt met een haar eigen beginsel, daarom besluiten wij nog niet: dus met bewustzijn.

De oude aristotelisch-thomistische leer: er is „psyche" in de plant, maar geen hoogere dan de vegatieve, staat, tusschen het volstrekte mechanisme en de psychobiologie, nader bij de feiten.

Men versta ons wel. Afwijzing der psychobiologie, waar rechtstreeksche uitbreiding van „lapsing intelligence" ter sprake kwam, beoogt niet haar *zijdelingschen* invloed te miskennen.

Wetenschappelijke naspeuringen der plantaardige verrichtingen verspreiden licht om zich heen naar alle levenskringen. Organische plooibaarheid, adaptatie, invloed van herhaling of gewoonte [2]) en overerving ontvouwen zich rijkelijk door het

---

[1]) G. Haberlandt, Physiol. Pflauzenanatomie (4te Aufl. 1909). S. 569. — Vgl. J. Koschel, Das Lebensprinzip (1911), S. 112—117 en M. Glossner, Tierintelligenz und Pflanzensinne? in *Jahrb. für Phil. und spec. Theol.* XXII, S. 305—324.

[2]) Over gewoonte bij planten als „assuefactio" zie Cajet. Comment. in Thom. Aquin. Summam theol. I. II, 50, 3.

vegetatieve overal. Dus ook bij dieren, waar het naast hun sensitief vermogen en bij den mensch, waar het tegelijk met het sensitief en met het redelijk vermogen in de eenheid van wezen opgenomen is. Onderscheiden, niet gescheiden. Daar nu het werken der hoogere psychische vermogens, óf rechtstreeks óf zijdelings, van de lagere afhangt, moeten wij stellig verwachten, dat geleerden, die verder doordringen tot de verborgenheden van het plantenleven, ons theoreem begrijpelijker zullen maken, wat de praktische toepassing er van betreft, allereerst tegenover het oude raadsel der erving.

Bespiegelenderwijze zou een streng psychomonisme het probleem onzer beschouwingen tot het uiterste voeren.

Bedacht Gustav Fechner (1817—1887), de vader der psychophysiek en de schrijver van *Nanna* (1848), niet alleen de planten, maar ook de moederaarde en het gesternte in ernst met bewustzijn?

Onbetwistbaar bedoelde William Clifford († 1879) zijn psychische atomen en „mind-stuff" psychomonistisch. Voor Fouillée is „l'ubiquité de la conscience" eene belofte der wetenschap aan de toekomst: het spook van het onbewuste zal gebannen worden. Meer nuchter verklaart Schallmayer zich gedrongen te beweren, dat „reeds de zoogenaamd doode materie in het bezit van psychische elementen moet zijn"; eene meening, die door Max Verworn, in zijn *Naturwissenschaft und Weltanschauung* (1904), wordt beschreven als het laatste woord der moderne gedachte. Zoo begrijpt men dan, hoe bij Oliver Lodge's bespiegeling over de psychische kracht van den ether de leuze past van Adamkiewicz: Πάντα νοεῖ [1]).

Hoe zal ons nadenken deze lijnen volgen naar denkbeeldige sferen van bewustzijn?

Geen enkel verschijnsel der elementaire zelfstandigheden geeft

---

[1]) W. Kingdon Clifford, Lectures and Essays (2 ed. 1886), p. 284; A. Fouillée, Psychologie des idées-forces (1893), aan het einde; W. Schallmayer, Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker (1903), S. 101; O. Lodge in Contemporary Review, May, 1908; Albert Adamkiewicz, Die Eigenschaft der Materie und das Denken im Weltall (1906).

hier grond aan de hypothese. Wat trouwens de aard der zaak medebrengt. Nu vervangt Chiappelli de ontbrekende phenomenen door de volgende *aprioristische* reden: „Het valt lichter zich de natuur te denken als machteloozen, benevelden geest, dan het verschijnen te verklaren van geest in de natuur. [1]) Onder „geest" (esprit) vat de schrijver alle bewustzijn samen. En daar, volgens zijne theorie, van element tot en met de menschelijke rede niets *wezenlijk* anders ontstaan kan, verschilt ook deze laatste van het meest elementaire bewustzijn niet essentieel, maar alleen gradueel. Wij zouden willen vragen, of zulk eene gelijkmaking aan de phenomena niet het zwijgen oplegt? of zij wel een vasteren grond heeft dan de uitsluiting eener eerste Oorzaak, die door of ook buiten de tweede oorzaken kan werken? of zelfs wanneer de nivelleering aanvaard wordt, niet een hoogere Oorzaak der eenheidswereld moet worden erkend?

Ons onderwerp laat echter niet toe meer oorzakelijke verklaringen van het wordingsproces der dingen te ontwikkelen. [2])

Het zij genoeg, dat wij verantwoordden, waarom het theoreem dezer beschouwingen niet tot den omvang der albewustzijnshypothese wordt uitgezet.

„Intelligence" beperken wij tot menschen en dieren.

***

„Lapsing" vraagt nu nadere bepaling.

Beginnen wij met een klassiek geval. De pianist, die volleerd een sonate speelt, wordt ons voorgesteld als een voorbeeld van sprekend automatisme. Het is alsof zijne vingeren zich geheel mechanisch op niet gehoorden maatslag bewegen. Electriciteit schijnt over de toetsen te spatten naar wetten van harmonie. Wat al psychische arbeid deze leerjaren viel weg! Maar hierom behoeft de toonkunstenaar nog niet te zeggen:

---

[1]) Rev. phil. 1909, Mars, p. 249.

[2]) Vgl. F. Klimke, Der Monismus und seine philos. Grundlagen (1911).

Je ne vis plus; je suis une lampe sans flamme,
Et mon corps est vraiment le cercueil de mon âme.[1])

Bezieling kan het bewegingsmechanisme begeleiden, dat door den eersten toonaanslag „declencheert" en rythmus van geluiden doet ruischen als een ontsloten fontein.

Wie bepaalt dan de maat van het verdwijnende?

Verder nemen de wijsgeeren uit het meest alledaagsche leven feiten om hunne leer omtrent verdwijnend bewustzijn aanschouwelijk voor te stellen. Wanneer misstap of stoot u het evenwicht doet verliezen, herstelt gij het automatisch: oefeningen, met de kinderjaren aangevangen, hebben in u een zeer samengesteld automatisme gevormd.

Ziet den schrijver: niet meer met inspanning en oplettendheid, gelijk weleer, worden de letterteekenen bijeengezet; zij schakelen zich als vanzelf aan elkander. Eerst onlangs bewoner eener groote stad, zoekt de vreemdeling met scherpe waarneming zijnen weg door kronkelende straten: later beweegt hij zich werktuiglijk en tevens feilloos in den doolhof.

Tracht zulke feiten te ontleden. Gij ziet bewustzijn en automatisme zich dooreenmengelen; zijt het met u zelven telkens oneens, wat van de twee de overhand krijgt en vraagt, of wel ooit algeheel wegzijgen voorkomt van bewustzijn.

Wat bedoelen wij derhalve, wanneer wij tegenover elkander bekennen, duizenden malen onbewust te hebben gehandeld?

Onderscheiden wij, opdat het antwoord niet te vaag worde, drie spreekwijzen over *onbewustzijn*.

Onbewust stelt men tegenover *zich-van-iets-bewustzijn*, dat eigenlijk alleen aan de rede toekomt. Zij toch, als geestelijk vermogen, kan zich geheel tot haar eigen akt terugwenden en zoo zelfbewustzijn uitoefenen. Ofschoon dit „reflecteeren" boven het bereik der sensitieve vermogens ligt, worden niettemin én menschen, in hun sensitief leven, én dieren geacht zich bewust te zijn; namelijk, wanneer de gemeenzin het werken der

[1]) Théophile Gautier, Thébaïde.

afzonderlijke uitwendige zinnen waarneemt en in dat werken impliciet het eigen leven en zijn.

Deze eerste bewustzijnsvorm kan, naar gelang dat automatismen tot stand komen, sterk afdeinzen.

Van het redelijk zelfbewustzijn immers hebben wij allen, ook als er niet eens sprake was van automatismen, dikwijls de afwezigheid ontdekt. En zeker aanvaarden wij, in dit opzicht, niet-actueel-bewuste psychische akten. Moeilijker zullen wij, voor gevallen van sensitief zich-bewustzijn, eene uitspraak doen. Zijn alleen de uitwendige zinnen werkzaam, wanneer de gewende os den ploeg trekt? Gevoelt de maaier zich niet meer, wanneer hij, vóor het uur der vermoeienis en onder niet te fellen zonnegloed, de zicht in het koren slaat? Halfbewuste elementen ontgaan vaak de nasporing.

Onbewust staat, ten tweede, tegenover *aandacht*. Dieren zien wij somtijds hun zintuiglijke kenvermogens *met meer inspanning* gebruiken en hun zintuiglijk streven bij waarnemingen of oefeningen telkens vernieuwen. Dan noemen wij ze aandachtig, in ruimeren zin. De mensch volgt zijn werk met redelijk oordeel. Dit is de eigenlijke aandacht.

Hoezeer bewustzijn in dezen vorm zich terugtrekt, als de uitvoering automatisch genoegzaam voortgaat, zegt ons reeds een vluchtige blik op dieren, eerst bij, vervolgens ná de dressuur. Geenerlei psychische inspanning meer bij den telganger of den ezel in den treemolen. De menschelijke geest toont duidelijk zijn phasen van aandacht. Geconcentreerd als het werk ingewikkeld is, geraakt zij verstrooid en verspreid, als het lichter wordt. Half aandachtig, half automatisch lezen wij zingend of schrijven wij luisterend. Meermalen is het beoordeelend toezicht geheel afwezig: de eene gaat huiswaarts en loopt zijn huisdeur voorbij; een ander kent het nieuwe adres van zijn vriend, maar schrijft nog het oude. Toch verraadt zich dan vaak de stille nabijheid hetzij der sensitief-associeerende, hetzij der redelijke aandacht. De schrijver, oogenschijnlijk in voorstellingen of denkbeelden verslonden, wordt het aanstonds gewaar, als een te zeer vooruitdringend letterbeeld

in zijn hersens een schrijffout veroorzaakt; de toonkunstenaar, wiens aandacht scheen weggevlogen op de wieken der verbeelding, bespeurt de kleinste hapering van klavier of viool.

Onbewust kan, ten derde, beduiden afwezigheid van bewustzijn, in gewonen zin, met alle vroeger opgesomde functies. [1]) Dan zou van sommige verrichtingen al het psychische zich hebben teruggetrokken, dus ook zien en hooren; tastzin of, als gij wilt, spierzin; alle voorstellingen, hoe zwak ook, en alle voorstellingsverbindingen.

Mogen wij, zoodra wij de boven gestelde gevallen van evenwichtsherstel, enz. [2]) iets nauwkeuriger nagaan, zulk een totale bewustzijnseclips niet betwijfelen? Geen enkel wijsgeerig beginsel belet ons — zoover mij bekend is — aangeleerde automatismen te erkennen, die even weinig met bewustzijn gepaard gaan, als gewone reflexen. [3]) Wat *geschiedt* er? ziedaar de vraag. Welnu, het schijnt ook door het experiment niet beslist, dat aangeleerde automatismen bij levende wezens afloopen zonder eenig psychisch element, dus ook zonder begeleiding van een der uitwendige zinnen.

Vogels en honden, door verwijdering der hersens van organen beroofd, die men voor functies der inwendige zintuigen als onmisbaar beschouwt, kunnen nog aangeleerde, dat is, door oefening en ervaring geordende en vrij samengestelde bewegingen uitvoeren. Thomas Huxley (1825—1895) onderrichtte door soortgelijke feiten zijne hoorders aangaande het dier-machine-stelsel, dat men veelal aan Descartes toeschrijft. Met een van beide hemisferen beroofden vorsch op de hand, toonde hij, hoe het dier bewegingen uitvoerde, aangepast om bij verschillende houdingen der dragende hand evenwicht en standplaats niet te verliezen. [4]) Verder gaat het bekende experiment van den Straatsburger physioloog F. L. Goltz. Het proefdier is een onthoofde kikvorsch, wiens rechterpoot, als

---

[1]) Zie boven blz. 392.
[2]) Boven blz. 400.
[3]) Zie boven blz. 390.
[4]) Vgl. Etudes, 1909, 5 Févr. p. 309.

de rechter lendestreek met een zuur wordt geprikkeld, zich in de richting der aangebeten plaats uitstrekt. Wordt de poot afgezet, dan voert eerst de stomp eenige bewegingen uit, waarna de linkerpoot zich over den rug naar de geprikkelde plek beweegt. Sommigen meenen, dat men hier de gegevens voor zich heeft van aangeleerde automatismen, zonder eenige psychische rest.

De gevolgtrekking laat zich betwisten.

Wat de onthersende dieren betreft, zij wekken door hun doen en laten de gedachte aan een geknakte, niet aan een verdwenen psyche. Daar het andererzijds onbewezen is, dat hun eene voldoende somatische basis voor eenige psychische verrichtingen ontbreekt, kan men hun *a priori* niet al het psychische ontzeggen. Vergelijkt men het geschonden met het ongeschonden dier, dan ziet men, hoezeer de naar eigen voorstellingen wisselende zelfbeweging, die van inwendige zintuigen afhangt, geleden heeft; maar de sporen eener ontvankelijkheid der uitwendige zinnen zijn niet uitgewischt. Dat Goltz' amphibieën, wellicht nog na het intreden van den dood, zoo doelmatige bewegingen toonden, getuigt van den bij het leven gevormden samenhang der organische deelen, waardoor mechanische prikkels tijdelijk nog in het doode lichaam naar reflexen gelijkende bewegingen kunnen veroorzaken. Kan men uit het feit afleiden, dat het mechanische overblijfsel in het lijk volstrekt bewustzijnloos automatisme was in het leven? [1])

De werkelijkheid des levens — zoo zouden wij willen besluiten — gunt ons van „lapsing intelligence" het volgende beeld.

Menige verrichting van mensch en dier wordt door herhaalde oefening en ervaring herschapen. Wat aanvankelijk veel inspanning vroeg, geschiedt allengs vlot en vlug. Hoe leert

---

[1]) Vgl. G. H. Lewes, The physical basis of mind (1877), p. 404—406; 463—465; E. Wasmann, Die psychischen Fähigkeiten der Ameisen (1909), S. 8; W. James, Précis de Psychologie (Trad. Baudim Bertier (1909), p. 116—123. — Voor de proeven van Bechterew en van Sherrington, zie G. Revault d'Allonnes, Les inclinations, p. 108—157.

de doofstomme spreken? De organen der spraakbeweging buigen en plooien zich dagelijks gedweeër. En evenzeer verfijnen zich bij andere functies de levende organen, duizendzijdig. Schrander neemt de wetenschap van de menschelijke staan- en gaanmachine de stukken uit elkander; de kunst hergeeft vaardig beenderen, spier en zenuw en kinematographisch toovert men u, met vijftien beelden per sekonde, nog onverwarde bewegingsverschijnselen voor het oog. Maar al dat uiterlijke heeft innerlijke nuances, die oog en stift niet meer vermogen te vatten. Als de gondelier over de watervlakte glijdt, als een zwaluw de lucht klieft, grijpen en vloeien dan de bewegingen niet ragfijn in elkander? Het zich-van-iets-bewust-zijn vervaagt bij automatismen van zoo groote volkomenheid; de aandacht verslapt als overbodig en niet zelden eene belemmering; de werkzaamheid van uitwendige zinnen, van voorstelling en geheugen wordt nauwelijks meer vereischt. Een flauwe lichtstraal, een zwak geluid wekt een sluimerende voorstelling; de bleeke voorstelling roept het streven aan; een gering streven is voldoende om geheele bewegingsrijen te doen uitgaan naar vaste wet en maat. De zwakke schok van één lid werkt op een gansche reeks. Het *volontaire* vinden wij in zulke handelingen somtijds even weinig als wanneer de pupil zich verruimt of vernauwt onder werking van licht. Dan reikt „lapsing" tot aan reflex.

Wat men *effort* noemt, kan derhalve in velerhande mate worden opgeheven. Waarmede nochtans niet wordt beweerd, dat 's menschen redelijk streefvermogen of vrije wil alle bevel bij het uitgaan of alle leiding bij het voortgaan van organisch zoo gemakkelijk ingerichte handelingen verliest.

***

Hoe „lapsing intelligence" uitvoerbaar is, ligt grootendeels onder geheim. Geheimnisvol trouwens is naar alle zijden de natuur.

Niettemin beproefden wijsbegeerte en natuurvorsching — en dit werd den mensch verleend — de vroeger beschreven her-

scheppingen der levende organen en de werkingen van mensch en dier te verklaren. Van die verklaring heet het eerste woord *gewoonte*, het tweede *ervaring*. Verbonden omvatten deze twee, naar veler oordeel, het volledig proces van „lapsing intelligence".

Gewoonte.

Bij mensch en dier ontstaan als gevolg van herhaalde handelingen vaste gesteltenissen, waaraan wij den naam geven van gewoonten. Deze, zelve nog te verklaren in hare innerlijke wording, gelden bij ouderen en modernen als een vaak geweldige macht. Haar hebben Aristoteles, Clemens van Alexandrië en Thomas van Aquino, terwijl zij zich aan de volkswijsheid aansloten, gestempeld als *tweede natuur*. [1]) Onder ons zijn er, Jastrow b. v. en Delage, die een ook op anorganische lichamen toepasselijke „wet der gewoonte" aannemen; doch zij matigen de stelling door de verklaring: „tot zekere hoogte". [2])

Voor dieren zocht Darwin, om zijn verklaringsbeginsel: *natuurkeus* aan te vullen, het probleem der instincten gedeeltelijk op te lossen door „use or habit". [3]) *Wijziging* van instincten viel van oudsher in het oog. Zoo herinneren Augustinus en de Aquiner, hoe de van nature meegebrachte vermogens der dieren nieuwe gesteltenissen verwerven, als menschelijk beleid de dierlijke zintuiglijkheid africht; wat zoo zichtbaar is door het onderscheid tusschen onze huisdieren en de rasgenooten in wilden staat. [4]) Stelselmatig onderzochten Groos, in *Die Spiele der Thiere*, en Lloyd Morgan het verschijnsel. De laatste, in zijn *Habit and Instinct*, betoogt vooral, hoe gewoonten, die bij volwassen dieren in hun natuur zijn vastgelegd, bij jonge langzamerhand en als spelenderwijze te voorschijn komen.

---

[1]) Arist. De memoria et reminiscentia, cap. II: *ὥσπερ γὰρ φύσις ἤδη το ἔθος; το δὲ πολλάκις φύσιν ποιεὶ*; Clem. Alexandr. Stromat. IV, 22; Thom. Aquin. Summa theol. I. II, 32, 2 ad 3.

[2]) Yves Delage, L'hérédité (2me édit. 1903), p. 509, waar ook dit: Tout phénomène accompli laisse après lui quelque chose qui tend à produire sa répétition.

[3]) Ch. Darwin, On the Origin of species, Chap. VII (ed. 1903) p. 88.

[4]) Thom. Aquin. Summa theol. I. II, 50, 1 ad 3.

Doch alleen bij den met rede begaafden mensch ontwikkelen zich, meestal ten gevolge van herhaalde akten, de eigenlijke *habitus* of hebbelijkheden, die zijn hooger leven eene gemakkelijkheid tot handelen meedeelen, ten goede of ten kwade. Shakespeare's *Hamlet* zegt het tot de koningin:

For use can change the stamp of nature
And master the devil, or throw him out
With wondrous potency. — *Act.* III.

Onoverzienbaar zijn de gewoonten der menschen. „De mensch is een bundel gewoonten" — heeft iemand gezegd; waarbij dan nog Ralph Emerson's gevleugeld woord komt, dat ieder mensch een citaat van al zijn voorouders is. Doch, over gewoonten met erfelijkheid straks.

Indien wij de gewoonten beschouwen der menschen als enkelingen, zeggen ons de feiten, dat „lapsing intelligence" mededoet tot in onze geestelijke handelingen van denken en deugd.

Om het te erkennen behoeft men geen materialist te wezen. Immers onze geestelijke waarde valt niet weg, wanneer men van het redelijk vermogen beweert, dat het in de éene menschelijke natuur geworteld is tegelijk met de sensitieve en vegetatieve vermogens. Bossuet zegt ergens: „Lorsque Aristote a dit: c'est sans organe qu'on pense, il a parlé divinement." Terecht. Middelerwijl leveren sensitieve vermogens, als zintuiglijk geheugen en verbeelding, aan de rede stof en voorstellingen om hare begrippen en met die begrippen oordeelen en redeneeringen te vormen. Met die dienstbare sensitieve vermogens werkt, wat hun goede gesteltenis aangaat, eene goede lichamelijke gesteldheid mede, in het algemeen; terwijl zij, door herhaling van akten, nog wederom bijzonder geschikt kunnen worden gemaakt om de rede in bepaalde richting te dienen. Aldus prenten wij ons door herhaalde akten dingen in het geheugen of vormen zich, als begeleidende voorstellingen bij wetenschappelijk overwegen en nadenken, in ons beelden, die buiten kijf niet de denkbeelden zelve zijn, maar door hun geordende verschijning, naar gevormde voorstellings-associaties,

den denkarbeid zijdelings verlichten, gelijk zij omgekeerd bij ongeordende verschijning dien kunnen belemmeren en verwarren. [1]) Zintuiglijk geheugen en verbeelding, overmits zij innerlijk aan organen gebonden vermogens zijn, hebben verder bij al hun verrichtingen een lichamelijke plooi; zij moeten alzoo, kunnen wij met de physiologie zeggen, „òf een stoffelijke, òf een energetische verandering hebben achtergelaten, die als het ware als een „Bahnung" werkt voor latere herhaling". [2]) Derhalve, wat eerst gewild en met psychische inspanning volbracht werd, duurt zonder *die* psychische factoren voort en toont in gedeeltelijke verdwijning van psychischen arbeid „lapsing intelligence".

Sprekender nog is het geval, waar het aankomt op deugden. Rede en wil, die het actieve beginsel zijn der deugdvorming, hebben naar vele zijden het zintuiglijk streefvermogen en de hiermee samengestrengelde hartstochten door herhaalde akten aan het hoogere te onderwerpen en dienstbaar te maken.

Al doende leert men.

Een eerste deugdakt doet een zekere geestelijke gesteltenis ontstaan; een tweede versterkt dit zwakke begin, en zoo gaat het voort, tot eindelijk de goede gewoonte gevormd is. Maar die kracht van geestelijke volmaking wordt voltrokken in de broze zintuiglijkheid van den geheelen mensch. En dat zintuiglijke heeft wederom zijn physieke en lichamelijke zijde. Door dit verband tusschen alle menschelijke functies wordt,

---

[1]) Thom. Aquin. Summa theol. I. II, 50, 4 ad 3; 51, 3 ad 3 en 53, 3, waar onder andere dit: Cum homo cessat ab usu intellectualis habitus, insurgunt imaginationes extraneae, et quandoque ad contrarium ducentes; ita quod, nisi per frequentem usum intellectualis habitus, quodammodo succidantur vel comprimantur, redditur homo minus aptus ad recte judicandum, et quandoque totaliter disponitur ad contrarium.

[2]) H. Zwaardemaker, Leerboek der physiologie, II, blz. 200. — Thom. Aquin. Contra Gent. I, 55 spreekt van „phantasmata in organo conservata". De memoria et reminiscentia, lect. VIII verklaart hij eveneens sommige ongewilde verrichtingen hieruit, dat de „motus pristinae imaginationis adhuc manet in organo corporali". Elders b.v. Summa Theolog. I. II, 50, 1 ad 3 wordt het feit der lichamelijke gesteltenissen in zijne algemeenheid erkend.

vaak niet zonder ernstige inspanning der bevelende hoogere psyche, bij het *uitvoeren* harer akten mede het sensitieve gewijzigd, dat uit zijn aard een organische weerkaatsing heeft. Al die herscheppingen samen maken dus deel uit eener als nieuwe en op de goede daad aangelegde natuur. Langs dien weg en door de veroverde gewilligheid van het lichamelijke komt dan veel arbeid des geestes vrij. Wegens de meegaandheid van haar werktuig heeft dan ook de deugd een zekere zijde van „lapsing".

Deze springt in het oog, zoodra wij van de hoogte der geestelijke gewoonten afdalen naar meer sensitieve verrichtingen en uitwendige bewegingsordeningen.

Iedere uitvoering der akt betreft en bewerkt hier onmiddellijk ook het bezielde organische en lichamelijke, dat telkens, wanneer de verrichting zich herhaalt, zich volkomener effent tot een licht afloopend mechanisme. Marcheerende legers geven er een proef van, en doorgaans, wat reeds vroeger is aangetoond, het dagelijksch leven. [1])

Overerving voltooit volgens de geleerden, wier theoreem onze aandacht trok, het werk van gewoonten.

Door overerving kan b.v. gewoonte aansterken tot instinct.

Tot de innerlijke oorzaken, die aan soortvorming kunnen medewerken, rekende Lamarck gewoonte. Die gedachte vergaten de Neolamarckisten niet. Zij nemen als beginsel aan: *Individueele aanpassing gaat in erfelijke over.* Zij verkondigen, gelijk een hunner, de zoöloog Gustav Eimer beweert, dat instinct bestaat uit „vererbte Gewohnheitstätigkeit". [2]) Met een wijziging, die een wijsgeer van den *wil* ons doet verwachten, laat Wundt instincten afstammen van oorspronkelijk herhaalde „Willenshandlungen". [3]) Algemeener pleit Groos voor „overerving

---

[1]) Vgl. G. Demeny, Mécanisme et éducation des mouvements (3e édit 1912).

[2]) Vgl. H. E. Ziegler, Der Begriff des Instinktes einst und jetzt (1910), S. 30—40; Rádl, Gesch. der biolog. Theorien, Th. II, S. 447—449.

[3]) W. Wundt, Grundriss der Psychologie (6te Aufl. 1904), S. 341.

van *intelligente* handelingen en verworven eigenschappen". [1])

Om de bedoeling dier geleerden zuiver voor te stellen, sta men ons toe, de wat onzekere termen „instinct" en „intelligentie", waarvan zij zich bij erving van gewoonten veelal bedienen, te verduidelijken door twee of drie zeer eenvoudige voorbeelden, die bekende vakmannen ons aan de hand doen.

Instinct heet het, als hoenders den grond omscharrelen en wormen oppikken of insekten; als zij geleerd hebben op de stem uwer dienstbode naar voeder toe te snellen, rangschikt men dit onder de „verstandesmässigen Handlungen". [2]) Pas uitgebroeide eenden gaan te water, bij aanraking waarvan zij beginnen door spiergevoel „ausgelöste" zwembewegingen uit te voeren: dit is instinct. Daarentegen, wanneer een aantal bijen toevallig een suikerraffinaderij ontdekt en weldra met den geheelen zwerm terugkeert om verre van „de Hybla, geurig van bloeienden tym" gemakkelijk zoete siroop weg te stelen, dan is dit geen instinct, maar aangeleerde verandering van een oorspronkelijk instinct, zooals Wasmann zich uitdrukt, waar vele zijner vakgenooten van „Intelligenz" zouden gewagen. [3])

„Instinct" derhalve is het aangeborene, met de natuur meegebrachte; „intelligentie" omvat het aangeleerde, door navolging b.v. of door eigen ervaring. [4])

Menigmaal zullen de twee samensmelten, gelijk bij sommige vogels, als hun zang zich wijzigt. Kan men dan beweren, dat puur instinctwerk al het psychische uitsluit? Denkt maar aan de juist vermelde voorbeelden, of aan vogels, die hun nesten bouwen, en gij zult spoedig psychische elementen

---

[1]) K. Groos, Die Spiele der Thiere (2te Aufl. 1907), S. 45.

[2]) H. E. Ziegler, Der Begriff des Instinktes einst und jetzt, S. 59—60; vgl. S. 36.

[3]) E. Wasmann, Menschen- und Tierseele, S. 63.

[4]) E. Wasmann, Die psychischen Fähigkeiten der Ameisen S. 98—138 zet de verschillende vormen van „aanleeren" uiteen. — C. O. Whitman, Animal behavior (1899), zegt: The first criterion of instinct is, that it can be performed by the animal without learning by experience, instruction or imitation.

terugvinden: uitwendige zinnen, geheugen, verbeelding, begeerte, lust.

Indien dit waar is, wat verdwijnt er dan, wanneer nieuwe instincten ontstaan?

Het verdwijnende is het „ervaringselement".

In zijn *Afstamming van den mensch* stelt Darwin de zaak aldus voor: „Eenige intelligente handelingen veranderen, na door eenige geslachten verricht te zijn, in instincten. Vogels op oceanische eilanden leeren den mensch te ontvluchten. De handelingen ontaarden dan, dewijl zij niet meer verricht worden door redeneering en ondervinding." [1])

„Rede en ondervinding", — de termen beteekenen, indien men ze wat ruim neemt, eigenaardige verschijnselen uit het dierleven, die niet te loochenen zijn. En men komt het specifiek redelijke van den mensch nog niet te na, wanneer men in „reason" of „Intelligenz" van dieren, hoewel er geen bovenzintuiglijk vermogen door bedoeld wordt, toch elementen erkent, die uit waarneming en ervaring hun oorsprong namen. [2])

En nu zullen wij het beter verstaan, hoe sommigen zich den overgang denken van gewoonten naar nieuwe instincten.

Gewoonte doet de in „ervaring" besloten psychische factoren bij den enkeling verdwijnen. Op die wijze worden automatismen vastgelegd, die door overerving algemeener worden en aldoor zich ontwikkelen. Geleidelijk en wellicht eerst na een lange reeks van geslachten nemen zij ten slotte den aard aan van een nieuw instinct. „Bewust willen", zooverre dit ook bij redelooze dieren bestaat, gaat dan verloren. Want instinct bestaat van *nature* en komt rechtstreeks uit haar automatisch tot werking.

---

[1]) Ch. Darwin, The Descent of man (2 ed. 1877), chap. III, p. 67: „Reason and experience", door Hartogh Heys van Zouteveen vertaald als boven, heeft J. V. Carus vertaald door „Einsicht und Erfahrung".

[2]) Thom. Aquin. De veritate, XXII, 3; XXIV, 2; XXV, 2; Summa theol. I, 101, art. 2 ad 2; I. II, 6, art. 2; 13, art. 2, met den kommentaar van Cajetanus; Aristot. Metaph. I, 1 met kommentaar van Thom. Aquin. lect. I.

Deze hypothese van *use-inheritance* toont zich, volgens Romanes, feitelijk in tamme konijnen, die zich geheel anders gedragen dan wilde, en dit krachtens „geërfde heugenis aan den mensch als een onschadelijk dier". [1]) Darwin's vermaarde leerling behoort tot de gematigden. Hij beperkt, evenals George Chatterton-Hill, de instinctvorming door gewoonte-erfelijkheid tot enkele gevallen. [2])

Veel wijder heeft Spencer de hypothese uitgesponnen. Hij is geneigd de reflexen te verklaren als voorouderlijke ervaringen, vastgezet in een ras. [3]) Niet minder ver in deze richting gaat Wundt. [4]) Welhaast zouden wij dus alle tegenwoordige reflexen en automatismen fossielen noemen van primordiale, vluchtige bewustzijns en bewustzijntjes. Ribot zegt: bewustzijn in zijn bewegingselementen gekristalliseerd. [5])

Soortgelijke beeldspraak kon aanleiding geven tot misverstand. Zou werkelijk bewustzijn *overgaan* in bewegingselementen? Wij weten, dat de werking van de bewustzijnsvermogens, als zoodanig, enkel ophield of verzwakte. Dit maar terloops.

De boven aangeduide uitbreiding van gewoonte-erfelijkheid tot algemeen verklaringsbeginsel voor het ontstaan aller reflexen en physiologische automatismen is, in zich zelve beschouwd, alreeds van bloot experimenteel standpunt, uiterst raadselachtig.

Vóor jaren zeide professor Winkler ervan: „Te weten is het niet". [6])

Ribot schreef kortelings, dat men hier te doen heeft met een hypothese, die hij niet als onmogelijk beschouwt, „mais dont on n'a encore donné aucune preuve". [7])

---

[1]) G. J. Romanes, Essays, p. 35.

[2]) G. Chatterton-Hill, Heredity and Selection in Sociology (1907), p. 92—95.

[3]) H. Spencer, Facts and Comments (1902), p. 92—96; Principles of Psychology (4 ed. 1899), t. I, p. 422—431.

[4]) W. Wundt, Grundriss der Psychologie, S. 339—342.

[5]) Rev. phil. 1912, Juillet, p. 80.

[6]) C. Winkler, Over de doelmatige beweging in de natuur (1896), blz. 26.

[7]) Rev. Phil. 1912, Juillet, p. 79.

De behoedzaamheid dezer uitspraken zullen wij navolgen in ons oordeel omtrent *rechtstreeksche overerving van gewoonten*, hoewel dit probleem veel minder omvat dan de hypothese, waartegen wij een: *halt!* vernamen. Zelfs binnen de perken, die Darwin, Romanes en Chatterton Hill, door maar enkele gevallen van instinctvorming als uitkomst van gewoonte-overerving te verklaren, aan het probleem stelden, gevoelen wij ons niet voldoende zeker. Ten eerste, omdat Weismann's bezwaren tegen erfelijkheid van verworven eigenschappen geenszins overwonnen schijnen. Rádl b.v. ontkent niet de feiten, waarmee M. Standfusz, E. Fischer en anderen eene nawerking van nieuwe toestanden der ouders op hun afstammelingen bewijzen, maar de kern van ons vraagstuk hergeeft hij, nog in 1909, aldus: „Tot hiertoe kent men geen geval van een verworven eigenschap, die tot een constitutioneele, aangeborene werd". [1]) Gewoonten nu stelt men onder de verworven eigenschappen. In de tweede plaats, de weinige gevallen van instinctvorming, door Romanes toegelicht, heeft onder anderen Lloyd Morgan op eene andere wijze verklaard dan door overerving van gewoonten. Volgens dien geleerde bestaan er verder bij den mensch in het bijzonder „weinig of geen" gronden, dat individueele gewoonten — *modifications*, noemt hij ze — instinctief, dat is, aangeboren zouden zijn geworden door erfelijkheid. [2]) Wallace, Ziehen en Delage blijven bij de meening, dat gewoonten, hetzij door gebruik hetzij door onbruik, tot de klasse behooren der onbewezen dingen. [3])

Natuurkeus, op Darwin's voorgang met erfelijkheid vereenigd, laat nieuwe vormingen langzaam geschieden. Al wiedende onder de kleine veranderingen behoudt zij het meest

[1]) Em. Rádl, Gesch. der biologischen Theorien, II, S. 405.

[2]) Lloyd Morgan, Habit and Instinct, p. 316.

[3]) A. Russel Wallace, Darwinism (1905), p. 440—444; Th. Ziehen, Leitfaden der Physiol. Psychologie (1906), S. 12; Yves Delage, L'hérédité (1903), p. 233—237. De laatste vat zijn oordeel aldus samen: Il n'est pas expérimentalement prouvé que les effets de l'usage et de la désuétude soient héréditaires; il n'est pas prouvé non plus qu'ils ne le soient jamais.

geschikte, dat overleeft en uit kan groeien. Zij zelve wordt intusschen als een zeer onvoldoende verklaringsfactor door velen bestreden, en al zouden wij hare genoegzaamheid in andere opzichten toegeven, het vraagstuk van rechtstreeksche overerving zou daardoor toch meer op de lange baan zijn geschoven dan opgelost. Tal van gezochte uitleggingen, waartoe verklaarders door *selection natural* vervielen, versterken nog ons wantrouwen. Zoo lazen wij bij den Amerikaan Marshall. Wanneer men ons een bal naar den schedel werpt of schijnt te werpen, weren wij hem met opgeheven arm af. Dit is een instinct, een erfenis van vroegere wezens, die beseften, dat slagen op het bekkeneel doodelijk aankomen, maar afwendbaar zijn. In tegenstelling met anderen, bij wie dit inzicht ontbrak, en daarom bezweken zonder nageslacht, werd het bij hen gewoonte zulke slagen met den arm te keeren: aldus kwamen zij zegepralend uit den *struggle for life* [1]).

Laten wij het terstond zeggen: het ligt niet in onze bedoeling zulke grilligheden voor onze zienswijze uit te buiten. Maar toch, overerving van *gewoonten* laten wij bij „lapsing intelligence" buiten spel, omdat zij, de *rechtstreeksche* namelijk, zeer ernstige getuigenissen der experimenteele navorsching tegen zich heeft, zoo wel met als zonder de hulpverklaring van *natuurkeus*.

Zijdelingschen invloed van gewoonten op het nageslacht loochenen wij niet.

Ondoorgrondelijk subtiel vormt het levende wezen door de voortplantingscel nieuw leven naar zijn beeld tot in een eindelooze reeks van geslachten. Sedert Gregor Mendel, vóór een halve eeuw (1866), zijne in den abdijtuin van Brünn geëxperimenteerde erfwetten beschreef, en Hugo de Vries met Erich Tschermak de ontdekking vernieuwde, uitwerkte, wereldkundig maakte; doen alleen reeds de planten door betooverende variatiepracht ons de nieuwe werkopenbaring der erfelijkheid bewonderen. Weleer hadden wijze mannen haar een invloed

[1]) H. Rutgers Marshall, Instinct and Reason (1898), p. 64—70; 442—445; 466—467.

op het menschelijke leven toegekend, die zich uitstrekte tot weten en kunst en de zedelijke orde. [1]) Zij is van alle tijden, de alom zichtbare, de machtige. Zou zulk een stroom eensklaps gestremd worden, als hij de bedding nadert der gewoonten? Diep kunnen gewoonten op het dierlijk en menschelijk organisme inwerken: is het onwaarschijnlijk, dat die inwerking meermalen een weerslag zal hebben op kiemen, waaruit nieuw leven zal verrijzen?

Inwerking van dien aard beteekent iets anders dan voortplanting van gewoonten, die vroeger of later bij nakomelingen zich omvormen tot instinct als natuurdrang.

Veeleer zal zij een uitgangspunt wezen van *neigingen* en *aanleg*.

Mogelijk oefenen deze dan *zijdelings* invloed op het ontstaan van gewoonten, die, hoewel niet overgeërfd, toch min of meer gelijken naar die van ouders of voorvaderen. Erfelijkheid, zoo begrepen, belangt hier niet uitsluitend bewegingsapparaten, zenuwbanen en organen der uitwendige en der inwendige zinnen, maar door de *extrinsieke* betrekkingen van ons eigenlijk geestelijk leven met al het lichamelijke en zintuiglijke, tegelijkertijd onzen redelijken en zedelijken aanleg. [2]) Dit te erkennen is geen aantasting van de zedelijke vrijheid; wel een aanduiding, dat de inwendige strijd niet dezelfde zal zijn voor allen.

Hiermede hebben wij verklaard, binnen welke grenzen wij, naar reeds beredeneerde beginselen, overerving opneembaar achten in het theoreem van „lapsing intelligence”.

***

De functie, waarvan wij de werkelijkheid tegenover veel onzekers en fantastisch poogden te omschrijven, heeft zulk een waarde van doelmatigheid, dat veel wat leeft en bewustzijn

[1]) Vgl. C. Correns, Ueber Vererbungsgesetze (1905).

[2]) Over geërfde *dispositiones* en *inclinationes*, in hare beteekenis ook voor ons hoogste leven, vgl. Thom. Aquin. Summa theol. I. II, 81, art. 1 en 2; De verit. XXIV, 1 ad 19; XXV, 6 ad 4; In Arist. *Polit.* I lect. 4; In Epist. ad Rom. V, lect. 3.

bezit op aarde, in lucht en zee, zonder haar telkens met onmacht zou geslagen zijn.

Zij doet onberekenbaar veel psychischen arbeid uitwinnen.

Deze winst door besparing dient bovenal den vooruitgang van den mensch. Staan, loopen, spreken, schrijven en allerlei verrichtingen bij ambacht of ieders dagelijksch bedrijf vragen ten laatste geen noemenswaarde of althans belangrijk mindere aandacht en *effort*, — als die term van Maine de Biran de juiste is.[1]) Hoe gemakkelijk draagt de mensch dien rijken schat zijner verworven automatismen met zich mede. Het bespaarde veroorlooft nieuwe uitgaven voor hooger leven. En terwijl wij dat hoogere beoefenen, vormen zich in stilte nieuwe reserves, dienstbaar te maken aan kunst en wetenschap.

Dewijl de mensch één is door de ééne ziel, waarin zijn vele vermogens wortelen, vereenigen zich ongedwongen samengestelde en gewijzigde automatismen met de geestelijke krachten tot een werk van zulke harmonie, dat de geoefende hand, die penseel of beitel voert, en het genie van den kunstenaar uit één vorm gegoten schijnen. Wetenschap en logisch nadenken vinden eveneens hun voordeel. De accountant, als hij bladen vol posten en cijfers overziet, vlug en juist; de wiskunstenaar, als het probleem in vlakken en schijnbaar verwarrende lijnen voor hem ligt; zij beiden zouden zich belemmerd gevoelen, indien de zintuiglijke gegevens voor het onderzoek en het vraagstuk zich niet, als gevolg van herhaalde verrichtingen, zoo gemakkelijk associeerden in hun verbeeldingskracht. En duizendzijdig kan aldus het werk der rede vergemakkelijkt worden. Zij echter, in haar eigen wezen en werken, staat boven verbeeldingskracht en alle overige zintuiglijke vermogens, die de stof voor denken aanbrengen, hoog verheven, als het vermogen om het universeele, onstoffelijke, geestelijke te kennen; alle door de zinnen geregistreerde ervaringen te beoordeelen volgens beginselen en, na beraadslaging over de gegevens, te bevestigen of te ontkennen naar inzicht van waarheid.

---

[1]) Vgl. G. Michelet, Maine de Biran (1906), ch. II.

Zedelijk leven, tot zelfopvoeding en leiding van anderen, mag de vorming der sensitieve krachten tot vaardige werktuigen van wet en plicht nimmer vergeten. Wat geloovige zedenleeraren, als Bossuet en Bourdaloue, met verwijzing tevens naar Gods steun en genade, hierover prediken, verkondigen ook rationalisten, als Jules Payot, aan psychologen en opvoedkundigen: wanneer wij, bij het herhalen van bepaalde handelingen, den tijd niet dwingen vóor ons te werken, werkt hij hardnekkig tegen ons. De geest ziet wel op naar het heilige en rechtvaardige, doch daarbinnen bassen, zooals Nietzsche zegt, de honden in hun ijzeren kooien. Ongeregelde hartstochten wóelen in onze organen, die echter onder leiding van hoogere psychische vermogens, vatbaar zijn voor automatismen, overeenkomstig de deugd. Matigheidsgewoonten hangen samen met het geestelijk willen, ook door het bewaren en aankweeken van organische gesteltenissen, die de volharding steunen. Overwinning leidt tot overwinning. De zedelijke uitkomst is: meer heerschen met minder strijd.

Indien er een ziel in den mensch is, dan vinden hier godsdienst en opvoedingsleer een werk te volbrengen, dat de Noor Krogh-Tonning aanwees: „Die Aufgabe des Geistes ist es, seinen Leib zu pneumatisiren”.

GEWONE VERGADERING

DER

AFDEELING
TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14den October 1912.

Tegenwoordig de heeren: CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, Voorzitter, VAN DE SANDE BAKHUYZEN, VAN DER WIJCK, DE LOUTER, SYMONS, MULLER, FOCKEMA ANDREAE, SNOUCK HURGRONJE, A. KLUYVER, VAN LEEUWEN, BLOK, HOLWERDA, SPEIJER, DE BEAUFORT, CALAND, VÖLTER, VAN DER HOEVEN, HEYMANS, HESSELING, WOLTJER, D'AULNIS DE BOUROUILL, DE GROOT, BOER, BAVINCK, TE WINKEL, SALVERDA DE GRAVE, JONKER, KRISTENSEN, VAN VOLLENHOVEN, VÜRTHEIM en BOISSEVAIN, waarn. Secretaris en J. C. KLUYVER, van de Natuurkundige Afdeeling.

De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

Ingekomen zijn:

1. Van den heer Angelo Sommariva te Genua de vertaling in het Latijn van twee Ode barbare van Giosui Carducci, met begeleidend Latijnsch vers.

Voor kennisgeving aangenomen:

2. Van den Heer Raphael Carozzari te Milaan een Latijnsch schrijven d.d. 6 Juli 1912 waarin hij dank zegt voor de toezending van 50 exemplaren van zijn gedicht Eunus.

Voor kennisgeving aangenomen:

3. Van den heer Luigi Assummo te Reggio in Calabria, een verzoek eenige door zijn oom Cristoforo Maria Assummo nagelaten Latijnsche gedichten te willen beoordeelen en eventueel te bekronen.

Er zal geantwoord worden dat het geven van beoordeelingen als hier gewenscht niet op den weg der Akademie ligt.

4. Van de Académie des Sciences, belles lettres et Arts de Bordeaux een uitnoodiging een afgevaardigde te zenden ter bijwoning van het tweede eeuwfeest, dat 11 en 12 November a.s. zal gevierd worden.

Daar geen der leden van de Afdeeling geneigd is de Akademie aldaar te vertegenwoordigen, zal, indien ook in de andere Afdeeling niemand zich bereid verklaart, een adres van gelukwensch aan de Académie des Sciences etc te Bordeaux worden toegezonden.

5. Van den Secretaris van het Internationale Historische Congres te Londen te houden in 1913, 3—8/9 April, eene uitnoodiging een of meer afgevaardigden voor dit congres te willen benoemen.

De Voorzitter verzoekt de heeren Blok en Fockema Andreae zich te laten afvaardigen. De heer Blok verklaart zich bereid de heer Fockema Andreae zal later een beslissing nemen.

De heer J. V. de Groot leest zijn voordracht: Eenige beschouwingen over lapsing intelligence.

„Lapsing intelligence", eene formule door G. H. Lewes, Herbert Spencer en G. J. Romares geijkt, duidt het verschijnsel aan, dat willekeurige verrichtingen, d. i. verrichtingen, die onder medewerking van het denken of, bij dieren, van bepaalde waarnemingen en voorstellingen plaats grijpen, onwillekeurig en onbewust worden.

Het verschijnsel is ieder onzer nabij en voor biologen, psychologen en paedagogiek van groote beteekenis.

Het theoreem, waarin het is samen gevat, beteekent evenwel niet, dat bewustzijn automatisme wordt, maar dat het bij lagere levensfuncties automatismen helpt vormen en regelen.

Door het vormen van min of meer volledige automatismen, wat vaak met veel psychischen arbeid geschiedt, wordt voor latere verrichtingen veel psychische arbeid uitgespaard.

De term „intelligence", en diensvolgens het theoreem, waartoe hij behoort, kreeg bij menigen geleerde een onafzienbaren omvang. Oorspronkelijk beduidde hij bewustzijn, zooals wij het bij mensch of dier kennen, en omvatte zintuiglijk waarnemen, rede, streven, lust en onlust, willen, aandacht, zich-van-iets-bewust-zijn. enz. Doch Marshall, Cope, Orr en Semon met zijn mneme-hypothese begonnen, op verschillende wijze, *bewustzijn* even ver uit te strekken als *leven*. De psychobiologie van Francé, Pauly, Wagner bewoog zich in dezelfde richting, en zoo tracht de laatstgenoemde het proces van „lapsing intelligence" ook te beschrijven voor de plant met haar „Fühlen und Wollen". Verder nog gaat het psychomonisme van Clifford met „mind-stuff", van Fouillée met „l'ubiquité de la conscience" en van anderen. Het feit, dat de vermelde stelsels naar kringen wijzen, waar wij geen bewustzijnsteekenen kunnen naspeuren, vraagt beperking van ons theoreem binnen het gebied van menschelijk en dierlijk leven.

„Lapsing" laat onbepaald, tot hoever verdwijning van bewustzijn gaan kan. De ervaring bij menschen toont, dat er tusschen volkomen redelijk toezicht met vrije inspanning en zeer sterke automatismen ontelbare schakeeringen bestaan. Pure automatismen echter kon men niet met zekerheid vaststellen. Ook experimenten met geopereerde dieren bewezen niet, dat het bij verworven automatismen ooit tot een totale eclips van bewustzijn komt.

Hoe „lapsing intelligence" herscheppingen ten uitvoer brengt blijft vol verborgenheden, gelijk trouwens naar alle zijden de natuur. Zonder twijfel is *gewoonte*, door herhaling van handelingen, één factor. Vervolgens noemt men *overerving*. Doch rechtstreeksche overerving van gewoonten, al brengt men ook *natuurkeus* in het spel, heeft nog zooveel tegen zich, dat wij haar met Wallace, Ziehen, Delage tot de onbewezen dingen mogen rekenen. Zijdelingschen invloed van gewoonten der

ouders op de nakomelingen kan men niet verwerpen, maar deze kan zich in uiteenloopenden aanleg en vele neigingen openbaren.

Tot individuën beperkt, heeft de functie van „lapsing intelligence" groote waarde, bijzonder voor den mensch, in ieders dagelijksch bedrijf: in kunst en wetenschap. Ook in de zedelijke orde, bij zelfopvoeding en opleiding van anderen. Verworven automatismen kunnen vrucht en steun tevens zijn van streven naar hooger leven.

De Spreker staat zijne bijdrage af voor de Verslagen en Mededeelingen en beantwoordt de heeren v. d. Wijck en Heijmans, die eenige opmerkingen hebben gemaakt.

Bij de rondvraag worden de volgende boekwerken voor de bibliotheek der Akademie aangeboden.

1. Namens de „Kon. Vlaamsche Academie" te Gent een exemplaar van het „Gedenkboek van het 25-jarig bestaan. (1886-1911)".

2. Door den Heer Chantepie de la Saussaye een exemplaar van Deel II van zijn werk „Het Christelijk leven".

3. Door den heer Blok het eerste deel van de 2de druk van zijne „Geschiedenis van het Nederlandsche volk."

De vergadering wordt gesloten.

